DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13895

Mizoch Memorial Book

Mizots'

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Mizots' : sefer zikaron / ba-'arikhat Asher Ben-Oni.
IMPRINT	880-02 Tel Aviv : Irgun yots'e Mizots' be-Yiśra'el, 721 [1960 or 1961]
DESCRIPT	293 p. : ill., ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Mizoch.
	Mizoch (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Mizoch.
ADD'L NAME	Ben-Oni, Asher.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

מיזוץ'-ספר זכרון

בעריכת אשר בן־אוני

הוצאת ארגון יוצאי מיזוץ' בישראל
תל־אביב, תשכ"א.

דפוס י. נדיב תל־אביב, רח׳ נחלת בנימין 134.

בפתח הספר

ספר מיזוץ׳ — הוא מצבה צנועה על קבר הקהילה הקטנה והקדושה, על קברם של יקירינו אשר נגדעו בעצם פריחתם, עונו והומתו בידי חיות פרא ועצמותיהם פזורות לכל רוחותיה של מיזוץ׳.

הספר־המצבה קם והיה יש מאין. הוא פרי של יזמה ברוכה, עבודה חרוצה, אהבה לעירה וליושביה, געגועים להווי היהודי השרשי התוסס והמעניין, ורצון להשאיר לדורות הבאים זכר לעירה יקרה זו, בה נולדנו, גדלנו וחונכנו וממנה ינקנו מסירות לעמנו ואהבה למולדת העברית הקדומה.

הספר נעשה ונכתב לא ע״י אנשים שמלאכתם בכך. לרשות המערכת לא עמדו מקורות היסתוריים, ספרותיים או אחרים. החומר נאגר ונאסף בעמל רב, משרידי בני מיזוץ׳, שחזו במו עיניהם את האיומה בשואות וחשו על בשרם את כל אכזריותה ומהמעטים שהצליחו להגיע ארצה לחוף מבטחים בטרם בא סערת ההשמדה.

יודעים אנו ומכירים את הפגמים, החסרונות והשגיאות שישנם בספר. לא נעלם מעינינו כי החומר שנלקט אינו שלם והוא תובע מילואים והשלמות. ברם, גאים אנו שבתנאים שלנו, כשלא נשאר בשום מקום בעולם חומר כל שהוא על העירה ומספרנו אינו עולה על חמשים משפחות, כלן דלות אמצעים, ידענו לעשות בהתנדבות ראויה לציון ובעבודה ללא לאות מצבת זכרון ליקירינו, אשר לא זכו לבא לקבר ישראל, ולהציב להם יד ושם.

חובה נעימה היא לי להביע במקום זה את תודתי והכרתי לעסקנים המסורים והנאמנים משה פלדמן, נחום קופיט, ברוך פליטר, יעקב גלמן, ליזה שטלונג וחיה אלטמן, אשר טרחו ועמלו באסוף חומר וביצירת אמצעים להוצאת הספר בדפוס, למשה פרליוק שיעץ ועשה בעריכת הספר, לראובן מלמד שלא חסך עמל בגביית עדויות ואיסוף חומר. למרדכי שיינפלד וליוסף קרני שהקדישו מזמנם ומאונם לספר. למנחם שטלונג ולאהרן אלטמן, שכל קרבתם למיזוץ׳ באה להם משנשאו לנשים מבנותיה של העירה והם טרחו, נטו שכם ועזרו בלהט להגשמת המטרה. כמו כן נתונה תודתי לכל אלה שתרמו מפרי עטם לספר. יבואו כלם על הברכה.

העורך.

יוצאי מיזוץ׳ בישראל בערב אזכרה לקדושי העירה בתל־אביב

מיזוץ' בבנינה ובכליונה

מאת אשר גילברג

בלב לבה של אוקראינה המערבית, במשולש שבין הערים רובנה, דובנה ואוסטראה. בגיא רחב ידים, מוקף יערות עד עבותים, כפרים פורחים ומרחבים פורים ביותר — שכנה כבוד העירה מיזוץ'.

זמן ייסודה ושמות מיסדיה לוטים בערפל; בספרות הדמעות של שנות ת"ח ות"ט אין עדיין זכר לשמה של מיזוץ', אם כי היא שוכנת בדרך מסע הדמים של האטאמאן חמלניצקי ימ"ש. גם בספרות החסידית לא ייפקד שמה של העירה, למרות קרבתה לערי ערישת החסידות: מזריץ', אוסטראה וקוריץ.

העירה צעירה היתה ולא נמצאו בה כל עתיקות. אפילו יחוסו של הגראף הפולני קארוויצקי, בעל אדמות העירה, הוא צעיר וכמעט לא נודע בין שושלות האצולה.

בית החיים של העירה היה קטן ורק בסוף שנות השלשים התחילו להבחין בו בין החלקה העתיקה לבין החדשה.

מכל האמור יש לשער כי גילה של מיזוץ' אינו עולה על מאתיים שנים והיא נוסדה בכורח המציאות, כדי לשמש מרכז אדמיניסטרטיבי ובית קבול ליבולים העשירים של השדות, הגנים והיערות ולתוצרת הרפת והלול שעלתה על גדותיה.

מפעלים, מסחר ושירותים

הראשון שעמד על חשיבותה של העירה היה התעשיין היהודי הורנשטיין, שבנה בקצה הצפוני מזרחי של העירה בית חרושת גדול לסכר, ועל ידו חווה לפיטום בקר מפסולת הסלק.

בית החרשת הזה עבר במרוצת הזמן לרשותו של מלך הסכר היהודי הנודע ברוצקי, והוא הרחיבו ושכללו עד שנהפך לבית חרשת גדול בעל תפוקה נכרת ותוצרת משובחת.

הרוזן קרוויצקי הקים בית חרשת לבירה וטחנת קמח גדולה והיהודי יצחק ברז, הקים בית חרשת לאריגי צמר גסים בשביל האכרים. תודות לבית החרשת לסכר נסללה דרך לרכבת שקשרה את מיזוץ' עם העולם הגדול באמצעות קו הרכבת קיוב־לבוב. מלבד אלה נוסדו בתי מלאכה רבים ותעשיה זעירה כגון: בתי בד לשמן של אברהם ברונשטיין, בוזי מיזוץ',

טמה ברמן ועוד כמה קטנים יותר. 2 מנסרות של קפוט ושל מייזליש, מחלבה של מאיר ברז והרבה בתי מלאכה מכל המינים והסוגים.

בית החרשת לסכר העסיק לכתחילה יהודים מעטים ורק בפקידות, אך במשך הזמן, תודות להשפעת הסתדרויות הנוער הציוניות, גדל מספרם לעשרות רבים שעבדו בכל המחלקות. המסחר הגדול התרכז בראשיתו בידי כמה סוחרי תבואה גדולים, שהיו קונים מהאכרים את יבול שדותיהם עוד בטרם קציר, ומשלמים לפעמים מראש גם עבור תנובת השדות של כמה שנים. לכל סוחר היו אכרים-ספקים שגרו בכפרים הנמצאים בתחום השפעתו הבלעדית כמעט, והטרנזקציות שהסתכמו בסכומים נכרים, נעשו בדרך כלל רק על דברתם של הצדדים ללא כל התחיבות בכתב. סוחרים אלה קשרו קשרי מסחר ענפים, לא רק עם בתי מסחר לתבואות בערי המדינה, אלא הגיעו גם למדינות רחוקות שמעבר לגבול והיו מיצאים מאות קרונות, עמוסים לעייפה של תבואות שונות, מה שגרם בעקיפין להתפתחות תחנת הרכבת בעירה. כשעמדו הם על ערכו התעשייתי של הצמח שנקרא כישות (האָפּן בלעז) הדורש יידע מסוים וטפול מיוחד, ידעו לשכנע את האכרים הצ׳כיים לגדל צמח זה ולייצא ממנו כמויות גדולות.

משהתחיל התעוש בפולניה ובעיר גדיניה נבנתה מספנה גדולה, שהיתה זקוקה להרבה עץ אלון ולבנה מסוג מיוחד, שמו השלטונות עין על יערות העד שבסביבת מיזוץ׳ והקימו בעירה ובסביבתה תעשיית עץ מפותחת. המסחר בעץ מצריך ממחיות רבה, יידע מקצועי וגם הון רב, לכן עסקו בו רק האחים טקסר ולייב גורביץ מבני המקום. כל יתר הסוחרים והפקידים הממחים, שהיו רבם ככלם יהודים לא היו מבני המקום, ובאו במיוחד לעירה מרובנה, ורשה וילנא, דנציג וגם מחוץ לארץ.

שנים מספר לפני השואה למדו את המקצוע גם כמה וכמה מבני המקום והתפרנסו בכבוד ממסחר בעצים. האדונים קופיט, קליינמן וגנצברג הצליחו באמצעים כספיים צנועים להקים שתפות למסחר העץ ולהוות גורם בשוק זה.

מיזוץ׳ משופעת היתה במבחר עצום של פירות משובחים ביותר, מהמי־נים שבהם נתברכה אוקראינה. ברם, עד התחלת שנות השלשים נהנתה מהם רק העיר רובנה הקרובה. יען מעבר לה לא הגיעו הרוכלים היהודים בעג־לותיהם. המסחר בפירות התנהל עד אז בדרכים פרימיטיביות ובקנה מידה קטן ומצומצם; הרוכלים היו קונים מאכר כמה עצי פרי עונתי, מעמיסים אותו בתפזורת על עגלה רתומה לסוסים ומובילים אותו לשוק ברובנה. שם מכרוהו לדוכני הפירות בריוח כל שהוא ולפעמים, כשהשוק היה מוצף בפירות, היו יוצאים מהעסק בשן ועין. בדרך כלל עמלו סוחרי פירות אלה

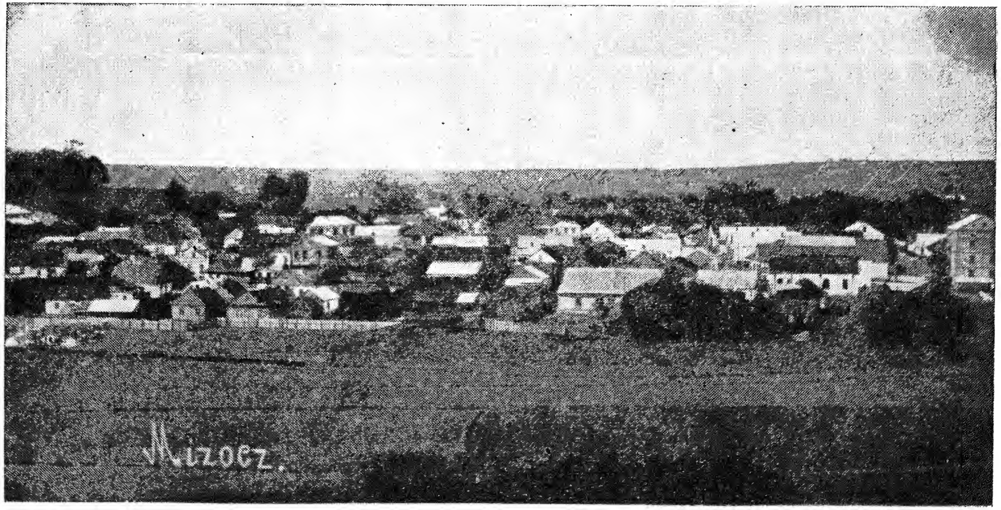
קשות, מבקר עד ערב ופרנסתם היתה מועטה. עם שחר הם היו יוצאים לכפרים לקטוף את הפרי, עמלים כל היום בהעמסתו על העגלה, ובלילה היו מובילים את הפרי בדרכים רעועות, כדי שיספיקו להגיע עם שחר היום הבא לשוק בעיר. ברובנה היו שוהים כמה שעות עד מכרם את הסחורה ובתום היום היו חוזרים הביתה בעגלה הריקה כדי להתחיל בעסקה חדשה, וחוזר הלילה. כמה מהם למדו לאחסן פרי במרתפים ולמכרו בחורף במ־חירים טובים. ממסחר בפירות התפרנסו אצלנו כמה משפחות בצמצום ובצער.

בראשית שנות השלשים „גילו" את מיזוץ' כמה סוחרי פירות יהודים מורשה וממערב פולין. מאז ועד לחרבנה הקיף המסחר בפירות את מרבית תושבי העירה. במישרין ובעקיפין נהנו ממנו כל התושבים. לא עוד הובילו פירות בעגלות עלובות, כי אם קרונות הרכבת. למאות ולאלפים הוטענו בתחנת הרכבת והובילו את הפרי המשובח לערי פולין המערבית ולחוץ לארץ. התפתחה תעשיה שלמה של כלי וצרכי אריזה. היהודים למדו את תורת האיחסון, הכירו את שווקי העולם הגדול והסתגלו לטעם המעודן של יושבי הכרכים. המסחר בפירות שנחשב היה עד אז לפחיתת כבוד לעוסקים בו, התחיל תופש מקום בכותל המזרח וכלם התחילו להתברך בו ולהתכבד בהצלחתו.

הסחר המפותח בתבואות ובעצים, בפירות ובבקר מחד, בית החרשת לסכר והכפרים העשירים בסביבה מאידך, הביאו רווחה גדולה לעירה. מיזוץ' היתה לכן אחת מהעירות הבודדות בפולין — אם לא היחידה — שלא ידעה מחסור ועוני על סף פרוץ המלחמה. כמה מתושביה הגיעו לעושר ולאמידות, אחרים רק עד כדי פרנסה בריווח, אך מחסור לא ידע בה אף איש. היו בה במיזוץ' עסקים ובתי מסחר שיכלו היו לפאר כל רחוב ראשי באחת הערים הגדולות במדינה. קרה, שבעת ובעונה אחת הגיעו לעירה סוחרים וסוכנים מענף העץ ומעסקי תבואה. קונים של בקר ודורשי עופות וביצים. ביחד עם סוחרי הפירות שנמצאו בעירה שנה תמימה כמעט, הם מלאו את כל בתי המלון והאכסניות והביאו שפע גדול למקום.

לאט לאט נעלמו מהאופק הבתים הקטנים והמכוערים. במקומם נבנו בתי קומה יפים מאבן, הרחובות רוצפו והתרחבו ורמת החיים בעירה עלתה מעלה מעלה. שמה יצא למרחקים ובאו לגור בה אנשי מקצועות חפשיים, סטודנטים וגם בעלי מקצוע שונים.

על סף המלחמה עמדה מיזוץ' בשיא הצלחתה החמרית. השלטונות החלו לעודד בה את המסחר של מתיישבים פולנים ותכננו הקמת שורה של בתי חרשת לשמורי בשר, פירות וירקות. העסקים של הפולנים התפתחו אמנם

מראה כללי של מיזוץ׳

אך לא יכלו לפגוע ביהודים, שהיו מנוסים מהם ובעלי כושר התחרות. גם האוקראינים והצ׳כים ניסו לחדור למסחר בדרכים שונות. המקום לא היה צר ונתן אפשרויות לכלם.

לאחר נפילת פולין וחלוקתה בין גרמניה והסוביטים, מצא צבא הכיבוש הסוביטי במיזוץ׳, סחורות וחמרים, שהספיקו להשביע במשך שנה תמימה צבא עצום של חיילים, פקידים ופונקציונרים מפלגתיים מרוסיה הסוביטית שרעבים היו לסחורות צריכה, בעלי איכות טובה ויפה.

חיי הדת בעיירה

מיזוץ׳ היתה עירה מסורתית, סובלנית ורחוקה מקנאות דתית. ספק אם קיים היה במיזוץ׳ בית אחד שלא נהג לפי חוקי ישראל ולא כבד את המסורת היהודית. בכ״ז היו נוהגים רבים מבין הצעירים לבקר במסעדה נוצרית ואיש לא מנע זאת מהם. בשבתות ובחגי ישראל שבת המסחר שבתון מלא ומחלט ואפילו יהודי זר מבין האורחים בעירה, שהיה חפשי בדעותיו לא היה מעיז לחלל את השבת בפרהסיה. בחגים היו כלם כמעט בלי יוצא מהכלל מבקרים בבתי תפילה. ברם, בשבתות נהגו הרווקים החפשיים להיעדר מהתפילות. לעמת זאת גברים נשואים לא יכלו להשתמט מחובה זו של ביקור בבית התפילה.

שלשה בתי תפילה היו בעירה; בית מדרש, הקלויז של חסידי טריסק ובית הכנסת הגדול. ע״י זה האחרון קיים היה בית תפילה קטן, מיועד לתפילות מנחה ומעריב בימות החול למתפללי בית הכנסת הגדול, אך במשך הזמן נהפך גם הוא לבית תפילה עצמאי. כל בתי התפילה מלאים היו תמיד מתפללים ובבית המדרש ובקלויז נערכים היו יום יום כמה מנינים. בחגים ובימים הנוראים לא יכלו בתי התפילה להכיל את כל הנזקקים לתפילה בציבור והיו מסדרים אז כמה וכמה בתי תפילה ארעיים. ביחוד מתרבה היה מספרם בשמחת תורה. הגדולים והקבועים במנינים של שמחת תורה היו אלה של ה„קרן הקיימת לישראל״ ושל „קרן תל־חי״ מיסודם של הרביזיוניסטים. במנינים אלה נהגו תמיד לנאום מעניני דיומה לפני קריאת התורה ולהטיף למתפללים שינדבו בעין יפה למען הקרן. אחרי התפילות נערך היה בכל „מנין״ קידוש רבתי שנמשך היה כרגיל שעות רבות. בין המנינים הפרטיים, שהנדרים בהם היו מיועדים מראש בחלקם הארי ל„קדוש״ שמן, הצטיין במיוחד המנין בבית דודי ברוך פליטר. את „קידוש״ שמחת תורה היו מכינים בביתו ימים רבים לפני החג והוא היה נמשך עד שעות בין הערביים. משתתפי „הקידוש״ הזה שהיו

כלם מידידי בעל הבית, היו מצווים כטוב לבם ביין להביא מביתם את הקוגלים והמעדנים שהכינו הגברות ולשמחתם לא היה קץ. שלש שנים לפני השואה, בוטלו המנינים הפרטיים וחבריהם עברו להתפלל במנינים של הקרנות.

לכל בית תפילה היה לכתחילה מעמד מסויים של מתפללים; בבית המדרש התפלל הרב, השוחטים הלמדנים כלי הקודש ובעלי בתים מכובדים. בקלויז התרכזו החסידים והאדוקים ובבית הכנסת הגדול התפללו בעלי המלאכה והמוני „עמך". בעשר השנים האחרונות לקיום העירה, בהשפעת הרווחה הגדולה שפקדה אותה, נפלו המחיצות בין המעמדות וערכו של בית הכנסת הגדול עלה. בעל בית החרושת לסכר, הנדבן היהודי הגדול האלבמיליון, תרם סכום כסף נכר לשיפוץ בית הכנסת. הוא הביא אמנים מהחוץ ובעזרתם, בית הכנסת נהפך למקדש מעט. חנוכת הבית נעשתה ברוב פאר ובהשתתפות השלטונות מעיר הפלך. מדי היותו במיזוץ' ביום חג ומועד נהג להתפלל בבית־הכנסת. בעקבותיו הלכו מיד הרוקח פינקל, הד"ר ליבסטר והאורחים ששהו במקום לרגלי מסחרם. מאחר שבית הכנסת היה מרווח, מקושט להפליא, ונוח מאוד, והתפללו בו נשואי פנים כהאלב־בליון ודומיו, התחילו רבים מבין הצעירים לרכוש „ערים" בבית הכנסת. החזן הקבוע שם היה ר' יחיאל רזניק השוחט. לאחר מותו מלא את מקומו בנו יחידו צבי רזניק.

בעירה היה רב אחד שגר היה בקרבת בית המדרש. לאחרונה שמש בתפקיד זה הרב ר' נטע לרנר. שהיה תלמיד חכם גדול, תמים וירא שמים עם נטיות חזקות לתנועה הציונית. את כסא הרבנות במיזוץ' הוא ירש מחותנו הרב מיכאל לרנר והיה מקובל על כל חלקי האכלוסיה.

שו"בים היו במיזוץ' ארבעה במספר: האחים ראובן ויוסף דוד מילהלטר ר' יחיאל רזניק והאברך יהושע לנגר. לאחר מותו של ר' יחיאל נשארו לכהן בתפקיד רק שלשה שוחטים, כי יורשו של יחיאל, בנו צבי רזניק ותר על „החזקה". גם בניהם של האחים מילהלטר לא השתלמו בשו"בות ורק יעקב בנו של ר' ראובן למד בישיבה ושאף להיות רב בישראל ולא שו"ב.

על משמרת צרכי הדת עמדו לימין הרב כמה מבעלי־הבתים המכובדים. הם דאגו לטהרת המשפחה והחזיקו את בית המרחץ והמקווה. מספר הנצרכים לעזרה חמרית היה אפסי בעירה ואם הזדמן פעם לעזור למי שהוא, שמחו כלם למלא את מצוות „וחי אחיך עמך".

עד יום מותו שמש כמוהל העירה, ר' יחיאל רזניק. הוא היה מוהל אמן

ורופאים היו מתפלאים על זריזותו ומומחיותו. לאחר מותו היו מביאים מוהל מהחוץ.

מצה שמורה אופים היו בקלויז. ומצות בשביל כל ישראל ספק מרדכי גניפולר. האפיה הביתית שנקראה בניב המקום „טולקה" נפסקה כליל, שנים מספר לפני החרבן.

החיים הדתיים והחברתיים התרכזו סביב בתי התפילה. כל בית־תפילה בחר בגבאים שלו בליל שמחת תורה, לפני ההקפות, והללו נהלו את עניני הקהל במשך שנה. ה„חברה קדישה" קשורה היתה מעצם הרכבה לבית הכנסת הגדול. את אספותיה ואת הסעודה המסורתית קיימה ביום ז' אדר שלפי המסורת נסתלק באותו יום משה רבנו. בבית המרחץ ובמקווה טפל ועד מיוחד בראשותו של הרב.

חתונות נהגו לערוך במיזוץ' בימי ו' בשבוע. את הקידושין היה מסדר הרב ומלווה היה כרגיל, יוסף דוד השוחט ובניו או יחיאל רזניק עם או בלי בנו-צבי. לשני השוחטים היו חופות רקומות משלהם. שנעמדו תחת כפת השמים ותחתן היו זוגות ישראל באים בברית הנשואין. בחדר נהגו להעמיד חופה רק לנשואים שניים.

הדת מלאה בחיי יהודי מיזוץ' תפקיד נכבד מאד עד יום כליונה. כל שמחה פרטית וכל מאורע צבורי קשורים היו עם בית הכנסת. אזכרה לאישיות, הכרזה על התחלת מפעל או התרמה, חגיגת יובל או ציון תאריך חשוב, הכל נעשה בין כתלי בית הכנסת. הגבאים לא הפלו בין התנועות השו־נות ואפשרו לכלם להשתמש בבית הכנסת לצרכיהם. יש לציין כי רק בית הכנסת הגדול ובית המדרש אפשרו לתנועה הציונית פעולה בין כתליהם. בקלויז הפעולה הציונית היתה מגבלת למרות שמרבית המתפללים בו היו ציונים. מכל בתי התפילה במקום, שמש רק הקלויז גם למקום לימוד תורה, ואחרי שעות התפילה, נמצאו שם תמיד עוסקים בתורה. בית הרב, בתי התפילה ולהבדיל בית המרחץ, נמצאו כלם בקרבת מקום. הקלויז לבד היה קצת מרוחק מכלם, נדמה לא רק במקום כי אם גם בזמן.

מוסדות וארגונים

זקן המוסדות בעירה היה ועד „מעות חטים" שאסף במשך כל השנה תרומות למצות ויין לפסח בשביל עניי העירה. המוסד הזה היה פעיל מאד עד סופה המר של העירה. בשנים האחרונות, כאשר וכמעט לא היו נצרכים במקום, העבירו את התרומות למרכז הישיבות. בין העסקנים של מוסד זה זכורים לי ר' יואל מולמן, הסבא ר' יצחק פליטר ור' יונה נמירובר.

גן הילדים העברי במיזוץ׳

הועד למען היתומים

עבודה יפה ומאד מועילה עשה הועד למען היתומים. הוא התארגן אצלנו בשנת 1927 והיה נמצא בפקוח מתמיד של הועד המרכזי בורשה והלשכה המחוזית ברובנה. הועד היה מקבל מהמרכז הרבה תמיכה בכסף ובחמרים, וביחד עם הסכומים שנאספו במקום יכלו להגיש עזרה לכל יתום ואלמנה. בראש הועד עמדה הגב׳ וסרמן, כמזכיר שמש אברהם גנצברג וכגזבר הגב׳

אסתר פליטר. ועד היתומים ידע להפעיל בזמן הצורך, אנשים רבים ולהעביר מפעלים גדולים ומכניסים. זכור במיוחד נשף המסכות המפואר, שנערך ע״י הועד בחורף 1928 ושמשך אורחים רבים גם מהערים הסמוכות. מאין יתומים נצרכים, התפזר ועד זה בסוף שנות השלשים.

קפת „גמילות חסד״

אגודת „גמילות חסד״ נוסדה בעירה בהתחלת שנות העשרים. את ההון היסודי קבלה מהועד האמריקני לעזרת היהודים נפגעי המלחמה. בין ראשוני עסקניה היו בין היתר: יצחק פליטר, יונה נמירובר ויהושע בר גנצברג. הקפה נתנה הלואות ללא רבית לכל נצרך והיא פעלה תוך התרחבות מתמדת עד הכבוש הסוביטי. בין עסקניה האחרונים בלט במיוחד משה מנדיוק, הנמצא כיום באורוגוויי. את הכספים של הקפה החרימו השלטונות הסוביטיים והאגודה פזרה.

ב נ ק י ם

הבנק הקואופרטיבי שנוסד במיזוץ׳ בעדוד המרכז בורשה, התפתח למוסד כספי רציני, שהעסיק בסוף ימיו כעשרה פקידים ועובדים, המנהל הראשון של הבנק היה הרוקח ב. פינקל, ברם, כשהמוסד התפתח וזקוק היה למנהל ממשי בשכר, נבחר לתפקיד אשר שפירא. בראשית שנות השלשים, נפתח בעיירה בנק יהודי שני „בנק עממי״ שרוב מניותיו היו בידי מנהלו איזיק בן טוביה קשוק. מפאת העסקים המסועפים שהתנהלו בעירה. היה מבטח לשני הבנקים קיום והתפתחות. ואמנם הם פעלו שניהם עד הכבוש הסוביטי.

אגודת הסוחרים

המסים הכבדים, הגזרות הקשות השונות והמדיניות המצהרת של הממשלה הפולנית בדבר עידוד המסחר הפולני על חשבון היהודים, הצריכו מגע עם השלטונות והגנה מתמדת על נפגעים. אי לכן נוסד „ארגון הסוחרים״ שבראשו עמד המורה לשעבר יצחק שוחט. מטעם ארגון זה, היו משתתפים נציגים נבחרים ומאושרים ע״י הרשות, בלשכת המס המחוזית בזדולבונוב. זמן מה לאחר יסודו בשנת 1932, קם ארגון שני של „סוחרים זעירים״ (קליינהענדלער פאַריין) שמזכירו ומנהלו היה משה רודמן. שני הארגונים הגישו עזרה משפטית והגנתית לחבריהם ועזרו להתגבר על הקשיים.

אגודת מכבי האש

מוסד ותיק ומכובד, עם הרבה חברים ועם רכוש רב היתה אגודת

„מכבי־האש" במיזוץ'. משכנה היה בצריף רחב ידיים שעמד לא רחוק מבית הכנסת. על חבריה נמנו רבים מצעירי העירה וחייבה בה משמעת חזקה. בראש האגודה עמד ברוך פליטר וסגנו היה בנימין הלפרין, חתנו של משה מירמלשטיין. אגודה זו היתה עורכת מפעם לפעם תמרונים ומפגינה את יכולתה ורכושה לעיני כל לשמחתם הרבה של כל הילדים בעירה. כן היתה משתתפת תמיד בתהלוכות ה־3 במאי ו־11 בנובמבר, שבהם חלו חגי המדינה. בין חברי אגודה זו היו כמה חברים בודדים מבין השכנים הנוצרים. אלה ידעו לדבר היטב בלשון יידיש, כי כל האסיפות והתרגילים (פרט אולי למונחים מקצועיים מיוחדים) התנהלו בלשון זו. לכל החברים נתנה תלבשת מיוחדת וכובע שריון נוצץ והם היו מחויבים להתאמן במקצוע לעתים מזומנות. לנוצרים היתה אגודה דומה נפרדת, קשורה עם „מכבי האש" של בית החרשת לסכר. בין שתי האגודות קיימת היתה התחרות בזמן של שריפה והאגודה היהודית הוכיחה תמיד את יעילותה.

הספריה הציונית העירונית

הספריה נוסדה בשחר הפעילות הציונית במדינה ע"י ישראל קופלמן, גיסיה קסטנברג וחוה טלר. בין מנהליה היו שמואל גנצברג, יוסף קליינמן, שלמה קופלמן, לייבוש מלמד, יהודה ברונשטיין וראובן מלמד כלם ממנהיגי מפלגת התאחדות. בספריה נמצאו כ־ 2000 ספרים ביידיש ובעברית ממיטב הספרות היפה, במקור ובתרגום. וגם קצת ספרות מדעית. ע"י הספריה היה גם אולם קריאה. ובו מלבד ספרים, גם עתונים יומיים, שבועונים וירחונים מהארץ ומחוצה לה. הספריה היתה פתוחה לקהל, שלשה ימים בשבוע וחברי ההנהלה שרתוהו בתורנות. במוצאי שבתות היו עורכים לפרקים „עתון חי" ולפרקים הרצאה או הקראות. את ה„עתון־חי" היה עורך שמואל גנצברג, שהיה עתונאי מנוסה ובעל תרבות רחבה. בעתון השתתפו טובי הכוחות בעירה והיו מקריאים מפרי עטם על כל מיני נושאים. חוה טלר היתה כותבת רשימות סנטימנטליות ועדינות על הטבע והיקום. לייבוש מלמד שאף לכתוב את ההסטוריה של מיזוץ' ומקריא היה רשימות מאד מענינות על עברה של העירה, אישיה ופרנסיה (מה חבל שהוא נספה וכתביו נאבדו) העורך שמואל גנצברג היה תמיד מבריק, במאמר הראשי על נושא אקטואלי. כתבו והקריאו גם על נושאים שעמדו ברומו של עולם ויונה פירר היה כמעט תמיד מקנח בפליטון מבדח שהיה מביא לצחוק

אדיר. בדרך כלל היתה הכניסה לערבי ה„עתון חי" לפי הזמנות והאולם היה מתמלא על גדותיו. כשקמו בעיר מפלגות יריבות ל„התאחדות" והן הקימו לעצמן ספריות נפרדות משלהן, פורקה הספריה העירונית ופעולותיה נפסקו. הספרים נשארו בחלקם בידי המינויים והנותר עבר לרשות מפלגת „התאחדות". ספריה גדולה הקימה לעצמה הסתדרות בית"ר וגם ל„השומר הלאומי" היתה ספריה משלו. כל הספריות הללו פעלו עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

גן הילדים

עסקני מפלגת „התאחדות" יסדו את „הגן" בעירה עוד בהתחלת שנות העשרים. הדבר לא עלה בנקל והשקעו בו הרבה מאמצים ועבודה. גן הילדים הראשון נפתח בבית גדליה קורניק ובראשיתו הוא נתמך ע"י הציונים, תמיכה כספית ומוסרית. במשך הזמן הוא התפתח, רכש ציוד מתאים ונהפך לחי הנושא את עצמו. הגן היה עברי בכל והיה עורך תמיד הצגות ונשפים בכחות עצמו, כרגיל היתה הגננת מעורבת בין חבריות ופעילה בקרן הקימת ובתנועה הציונית. חלק רב בארגון הגן יש לזקוף לחשבונו האישי של יצחק מאיר טקסר, הוא גם נשא בעול לקיומו של הגן בראשית צעדיו.

החוג הדראמטי

הרבה גלגולים עברו על החוג הדראמטי במיזוץ׳: תחילתו בסוף מלחמת העולם הראשונה. בין ראשוני חבריו היו מירמלשטיין (מהכפר הולצ׳י), בת־שבע קופיט, אברהם שיינפלד, ישראל קופלמן שמת בדמי ימיו, שמעון קסטנבוים, אברהם פליטר, שרה אוליקר, פוליה שנריק, אשר שפירא ועוד. ההצגות היו מתקיימות בצריף מכבי האש, באולם בית החרשת לסכר או במחסן של ליבה אטלס. הציגו מחזות מכל הסוגים וההכנסות הלכו למען יתומים ופליטים. עם עליתה של שרה אוליקר, מותו של קופלמן ונשואיהם של היתר, חלה הפוגה בעבודת החוג. ב־1925 ארגן אשר שפירא את החוג מחדש והציג יצירה דרמטית משלו בהצלחה רבה. נעשו גם נסיונות לארגן במסגרת החוג מקהלה טובה שבה הופיעו כחות זמרה, כליזה מלמד ותהילה שוחט, ברם לאחר כמה הופעות בודדות שבקה המקהלה חיים. בשנת 1928 השתקע במיזוץ׳ טכנאי השניים אבא פידלמן והוא חדש את פעולות ה„חוג" אשר הוסיף להתקיים גם תחת הכיבוש הסוביטי. פידלמן התחקה אחרי אנשים מתאימים, עודדם והכשירם לבמה. „החוג" הציג את מחזות גורדין,

שלום עליכם, שלום אש וגם מהרפרטואר העולמי. ההצגות עמדו על רמה ומשכו תמיד קהל רב. לאחרונה, תחת הכבוש הסוביטי הוצג מחזהו של גורדין „די שחיטה" בהצלחה גדולה מאד. בהצגה השתתפו בין היתר, אבא פידלמן, בבה בקסט, סליה קשוק, אשר גילברג ואחרים. נכחו חיו בהצגה שלטונות צבא הכבוש, רבי המפלגה הקומוניסטית וקהל עצום. אחרי הצגה זו דרשו השלטונות פקוח על הרפרטואר ואמרו להציג מחזה סוביטי, „דער קוימענקערער". החברים הותיקים של החוג, הודחקו או התרחקו ופידלמן ארגן בו, במרצו הבלתי נלאה צעירים חדשים. בגיטו לא פעל החוג.

התנועה הציונית

את הציונות לא צריך היה להביא למיזוץ', יהודי העירה היו ציונים מלידה והילדים ינקו את האהבה לציון עם לשד וחלב אמם. ב„חדר" של המורה קופלמן, למדו כלם עברית, תנ"ך, קורות האומה וחבה לציון. את שירו של ביאליק „אל הציפור" ידעו כלם לדקלם ולשיר בעל פה וכל אחד שאף להגיע „לארץ בה ינווה האביב עולמים". געגועים עזים למולדת העתיקה רדומים היו במעמקי הנפשות הצעירות. וכל ניצוץ קל עלול היה להפכם לשלהבת יה.

זכרוני ואני אז ילד רך בשנים, הלומד ב„חדר" של קופלמן. למיזוץ' הביא מאן דהוא את בשורת ה„סבובודה" והצהרת בלפור. התלמידים הגדולים תופרים דגל תכלת לבן, גדול ויפה ומארגנים תהלוכה של תלמידים ליער סוסינקי בל"ג בעומר. התהלוכה הקיפה אז המוני נוער ובין ההולכים בראש, זוכר אני את נונק אידסיס, ראובן מלמד ואהרון קליינמן. צעדנו שמחים ועליזים, בשירה על השפתיים והתקדמנו ליער. מישהו נצח על השיר „שאו ציונה נס ודגל" שהושר בכוונה רבה, עד הגיענו לבית טלר. שם חסמו בפנינו שגצים גדולים את הדרך ורצו לשדוד את הדגל. זכורני כיצד נונק אידסיס ניסה לשדלם ולהסביר כי „סבובודה" עכשו גם ליהודים מותר להניף דגל. אינני זוכר במה נגמר העניין, זוכר אני רק כי אני בכל אופן לא הגעתי היערה ולעמת זאת הגעתי להחלטה נחושה להפטר מן הגלות. ולי טרם מלאו אז עשר שנים.

בימים ההם, בערך בשנים 1920/21, הגיעו למיזוץ' ראשוני החלוצים שברחו מרוסיה מאימת הקומוניסטים, בדרכם לארץ ישראל. החלוצים הללו היו כלם בעלי השכלה ואידיאליסטים נלהבים. בעירה הסתכלו עליהם כעל מטורפים ונדו להם. הם היו עושים למחייתם כל מיני עבודות. החל

מניקוי רפתות וחטיבת עצים ועד לנתינת שעורי מוסיקה לילדי העשירים. הם שהו אצלנו כמה שבועות וזרעו במקום את הזרעים הראשונים למפלגת עבודה ציונית.

זוכר אני כי את האספות הציוניות הראשונות, ערכו ב„חדר" של קופלמן, בו הייתי לומד בחייו. בנו בכורו ישראל, וחברו הטוב שמעון קסטנבוים, היו ראשי המדברים באספות אלה. אני זכיתי להיות נוכח באספות אלה, כי ארגנתי הצגת ילדים ומסרתי להם את ההכנסה ממנה לטובת הקרן הקיימת לישראל. קבלתי מהם קבלה על טופס מדפס של המרכז ושמרתי עליה כל הזמן. התקופה היתה אז תקופת מלחמת האזרחים ברוסיה העירה עברה מידי הבולשביקים לצבא פטלורה, ממנו חזרה לבולשביקים ומהם להלרצ׳יקים האנטישמים מצבא פולין החדשה. לבבות היהודים הכשרו לעליה לציון ברינה. כמה בעלי בתים עשירים ונשואי פנים מתאספים ומחליטים להביא למיזוץ׳ מורה חדש לעברית, במקומו של קופלמן המת. מורה שלא יפול מקודמו ושיהיה מסוגל להקים בית ספר עברי „תרבות". החליטו ועשו. נסעו לרובנה והודיעו שהמורה יבא בקרוב. וביום של שלהי קיץ אחד, הופיע בעירה האיש הנכסף. היה זה המורה יצחק שוחט. גבוה, יפה תואר עם משקפי קרן יפים, לבוש הדר וכלו אומר כבוד. הוא קבל רק 10 תלמידים, כאלה ששלמו שכר למוד גבוה מאד, לפי מושגי הזמן והמקום. מיד אחריו הגיעה אשתו תהילה עם בתם הקטנה הדסה, שדברה רק עברית בהברה הספרדית... ביתם נהפך מיד לבית הציוני בהא הידיעה בעירה. הופעתו הפמבית הראשונה, היתה במניין של הקק"ל בשמחת תורה. הוא דבר עברית ויידיש וכבש את הקהל בנאומו. לפי השקפותיו היה ציוני כללי והוא הצליח לייסד סניף של מפלגה זו, ולספח אליה את הרוקח פינקל את הד"ר ליבסטר ועוד כמה יהודים נשואי פנים. אנשי מפלגת „התאחדות" הביאו אז לעירה, מורה שני כמתכנתו, בשם לייב דיין. שני המורים הללו הכירו איש את רעהו מכבר הימים, ולמרות שהיו בעלי השקפות פוליטיות שונות, מצאו ביניהם לשון משותפת, להגברת החינוך העברי והציוני ולהעלותו על רמה מתאימה. השפעתם היתה גדולה מאד בעירה והם השאירו את חותמם לימים רבים במקום. תודות להם היה זה חזיון רגיל לראות צעירים יהודים, משוחחים ביניהם בעברית קולחת. לימים עזב המורה שוחט את ההוראה וחברו דיין הגר לארגנטינה. במקומם הגיעו מורים חדשים ברם, רשומם של שניים אלה נשאר במיזוץ׳ עד דורנו אנו.

תנועות לא ציוניות לא היו במיזוץ׳. זכות זו עמדה לה לעירה בזמן הכיבוש הסוביטי.

נסיון ראשון לארגן תנועת נוער ציונית של „השומר הצעיר" במיזוץ׳, נעשה בשנת 1927 ע"י יוסף פויגלשטיין מרובנה, שבא להתארח אצל אחיו, חתנו של יהושע כ"ץ. הסניף הוקם ונרשמו כחברים בו למעלה מ־50 צעירים. התקיימו כמה אספות, עבדו תכניות עבודה, אך מיד לאחר צאתו של פויגלשטיין ממיזוץ׳, התפזר הקן על רקע של סכסוכים בעניני סמכויות ותפקידים. למודי נסיון ארגנו בשנת 1928 אשר גילברג ומשה פרליוק, בעדודו של המורה יצחק שוחט, את קן „השומר הלאומי". הסתדרות זאת היתה למעשה, הסתדרות הנוער הציונית הראשונה במקום. לאחר מאמצים רבים, הצליחו השניים להקיף במסגרת ארגונית חלק גדול של ילדי העירה ולהטיל עליהם משמעת מרצון. מפרוטות המסים ומעבודות המבוגרים, נשכר מועדון בביתו של אהרן שנריק, נקשרו קשרים עם ההנהגה הראשית בורשה ועם הנהגת הגליל ברובנה, וההסתדרות הפכה לגורם בעירה. החוג הדראמטי של „השומר הלאומי" והמקהלה שלו בהדרכתו של סיומה אוליקר הופיעו בהצלחה רבה והוו כח משיכה לשורות התנועה. עזרה רבה הגיש לתנועה זו ר׳ יונה נמירובר אביה של ליזה, חברת ההנהגה.

חברי „התאחדות" התחילו אז לארגן בשורות „גורדוניה" גם ילדים ונוער מתבגר והצליחו להשתלט על חלק נכר של נוער בלתי מאורגן.

לאחר הפילוג בתנועת „השומר הלאומי" ויציאתם של הרבזיוניסטים מההסתדרות הציונית הכללית הצטרף משה פרליוק, שהיה אז תלמיד הגמ־נסיה ברובנה לתנועת בית"ר. בימות החופש של 1931, כשהוא חזר הביתה למיזוץ׳ הוא ייסד את קן בית"ר בעירה. בית"ר התחילה בפעולותיה בתנופה רבה וביכולת נכרת וכבשה מיד עם הווסדה מקום בראש. הצלחה רבה קצרה בית"ר עם הצטרפותו של סיומה אוליקר לשורותיה. מלבד היותו מקובל בעירה, היה גם בעל כשרונות ארגוניים נכרים. עם עלותו של פרליוק ארצה נתמנה סיומה למפקד הקן ובהנהגתו נהפך הסניף במיזוץ׳ לאחד מהמפוארים, הטובים והגדולים ביותר בכל המדינה.

לימים ארגן קן בית"ר גם את סניף הצה"ר ואת ברית החייל שהקיפו בחלקם חוגים זרים עד אז לתנועה הציונית.

ואלה ההסתדרויות הציוניות שפעלו במיזוץ׳:

א) מפלגת „התאחדות" תנועת הנוער שלה „גורדוניה" וליגת הנשים למען א"י העובדת מיסודה.

ב) מפלגת הציונים הכלליים ותנועת הנוער שלה „השומר הלאומי" (הנוער הציוני).

ג) ברית הצה"ר, תנועת הנוער שלה „בית"ר" וברית החייל.

ד) מפלגת הציונים המדינתיים (יודענשטאַטלער או גרוסמניסטים).

היחסים ההדדיים בין התנועות תקינים היו רק בחדשים האחרונים לפני פרוץ המלחמה, כשאימת האבדון והכליון רחפה כבר מעל הראשים. עד אז היו היחסים מחודדים והגיעו לפרקים להתפרצויות. ביחוד רבו המריבות והמאבקים בין המחנות החזקים של הצה"ר ו„התאחדות". כאשר המאבק נטוש היה על מקום כבוד באסוף כספים לקרנות, בהפצת שקלים או באיזה פעולה תרבותית משותפת, הביא הוא רק תועלת רבה. ברם, בזמן רצח ארלוזורוב, או בשעת התחרות בין הקק"ל לבין קת"ח, קבל המאבק צורה ואופי שהביא רק נזק לרעיון הציוני בכלל.

פעילי שני המחנות, שהיו חברים וידידים מנוער ומילדות, לא ברכו בימים אלה איש את רעהו לשלום וראו אחד בשני לא יריב כי אם שונא אישי. באמצע שנות השלושים הקימו ה„גורדוניה" והבית"ר שתי פלוגות הכשרה לחבריהם. עם שלילת הסרטיפיקטים מתנועת בית"ר ע"י האקזקו־טיבה הציונית, והתגברות עלית „אף על פי" הבלתי לגלית, חוסלה פלוגת בית"ר בעוד פלוגת ה„גורדוניה" האריכה ימים.

רק בשטח הספורט, קיים היה שתוף פעולה בין תנועתית כל הזמן. הקלוב הספורטיבי זש. ק. ס. (זשידובסקי קלוב ספורטובי) מרכב היה מטובי שחקני הכדור רגל של כל הסתדרויות הנוער העבריות, והוא התמודד בהצלחה עם ארגוני הספורט הנוצריים. לפעמים קרובות הוא נצח גם את הקבוצה החזקה של הצבא הפולני במקום. הקלוב הזה הופיע מלוכד רק נגד קבוצות לא יהודיות, בינן לבין עצמן הוסיפו ההסתדרויות לשמור על צביונן המיוחד.

קרן קיימת לישראל

עד הקרע עם המחנה הרבזיוניסטי, היתה הקק"ל המוסד היחידי, שהיה אהוד ומקובל על כלם. להיות חבר בועד המקומי של הקק"ל נחשב לזכות ולכבוד. לא היה בית אחד בעירה, שלא תתנוסס הקפסה הכחולה על קירו־תיו. המפעלים המיוחדים של הקרן, הנשפים לטובתה עברו תמיד בהצלחה והוו מאורע בעירה. על הזכות לצאת לאסוף כסף למען הקק"ל, נלחמו ביניהם עסקנים והסתדרויות. בועד המקומי של הקרן הקיימת השתתפו

טובי העסקנים מכל המפלגות והארגונים ובתור מורשה הקק״ל שמש כל השנים שלמה קופלמן.

קרן היסוד

„קרן היסוד״ פעלה בעירה לעתים נדירות. קיים היה אמנם ועד ממכובדים, אך למעשה היה מתחיל לפעול עם בואו של שליח מהמרכז. אז היו יוצאים להתרמה, שהיתה נמשכת כמה ימים, נשמעו גם כמה הרצאות ועם צאתו של השליח תמה כמעט הפעולה. מפעלי „קרן היסוד״ הקיפו מספר תורמים לא גדול והעסקנים היו רבם ככלם אותם האנשים שפעלו למען הקק״ל.

קרן תל־חי

קרן זו נהפכה לגורם בעירה לאחר החרם שהכרז ע״י הרבזיוניס־טים על הקק״ל וייסוד הצ״ח. מפעליה היו עוברים בהצלחה נכרת וההכנסות החדשיות מהרקת קפסאות הדביקו את הכנסות הקק״ל בעירה. בראש קרן זו עמד ברוך פליטר ופעיליה היו רבם ככלם מבין חברי בית״ר, הצה״ר וברית החייל. לימים התרגלו היהודים להתחרות בין הקק״ל והקת״ח ורבים תרמו לשתי הקרנות.

מאורעות, אירועים ומקרים מיוחדים

בדרך כלל זרמו החיים בעיירה באפיק שקט ואפור. אך קרו גם בה — לעתים נדירות אמנם — מקרים ואירועים שהשאירו את רשומם לימים רבים.

רצח א. ש. לנגר

מקרה שזעזע את התושבים ולא ירד מהפרק זמן רב, היה דבר רציחתו של אברהם שמואל לנגר. הדבר קרה בזמן מלחמת הבולשביקים עם צבא פטליורה. לא ע״י פטליורובצים כי אם ע״י פורעים מצבא הבולשביקים. הוא שוסע בחרב לאור היום, באמצע הרחוב ללא כל סבה מיוחדת. אחרי מקרה זה התארגנה בעירה הגנה חשאית עם נשק חם. הדבר הגיע לאזני הפורעים ומאז בכל תהפוכות הזמן, לא נגעו עוד ביהודים וברכושם.

מותו של קאשוק

באחד השבתות שבה מברכים ראש חדש מנחם אב. יצא קאשוק הזקן בריא ושלם מביתו לבית הכנסת להתפלל כשליח צבור כשהרים את ספר התורה והגיע למלים „ותתן לנו חיים ארוכים״ שבתפילת ברכת החדש,

התמוטט ונפל עם ספר התורה ביד בלי רוח חיים. המקרה היה לשיחת היום בכל הסביבה וקבל פרסום רב גם בעתונות המרכזית של הימים ההם.

נשף המסכות של ועד היתומים

נשף המסכות המפואר שנערך בשנת 1928 ע"י ועד היתומים במקום, שמש כמקור גאווה רבה למיזוץ'. הנשף התקיים באולם הממגרה של מייז־ליש, שקושט במשך שבועות בידי שני דקורטורים וצייר אחד מבחוץ. המסכות היו מוצלחות ביותר והפליאו ברעיונות המקוריים שהושקעו ביצורן. המנצח על הנשף הזה היה אברהם פליטר. שהיה אדם בעל חוש מפותח מאד ליופי וידע היטב את תורת הקישוט והאיפור. הוא דאג לתזמורת מבחרת, למזנון עשיר וערוך בטעם ולאורחים מהערים רובנה, דובנה ואוסטרה. הנשף הכניס למארגנים סכום גדול מאוד והצדיק את כל ההשקעות.

חנוכת בית הכנסת הגדול

בעל בית החרושת לסכר, הנדבן היהודי האלבמיליון, תרם סכום גדול לשפוץ בית הכנסת. הוא בעצמו דאג לציירים מתאימים ולא חסך עמל וכסף כדי לשוות לבית התפילה צורה הדורה. כשהושלמה המלאכה, ארגן יעד בית הכנסת, בהשראתו של הנדבן חנוכה מפוארת. תודות להאלבמיליון השתתפו בטקס כל הפקידות הגבוהה של המחוז עם הסטרוסטה בראש, נציגי הצבא, כהני הדת הפרבוסלבית והקטולית, הנסיך קרויצקי והמון סקרנים מכל העדות. בית הכנסת זהר ביופיו והרים את כבוד היהודים ודתם בעיני השלטונות והאוכלוסיה.

חנוכת הדגל של בית"ר

חנוכת הדגל של בית"ר מיזוץ' נערך כשהתנועה היתה בשיא פריחתה וצמיחתה ב־1934. הקן המקומי הזמין לחגיגה את סניפי התנועה בסביבה הקרובה והרחוקה על כל חלקיה ופלגיה. התכנסו אז למיזוץ' כמה מאות ביתרים וחיילי ברית החייל, על תלבשותיהם ודרגותיהם. רושם בל ימחה עשו על התושבים, הקצינים מברית החייל, שבאו חגורי חרבות עם ציוני דרגותיהם. התהלוכה הצבאית של כל הנאספים עשתה רושם כביר על כל רואיה והפולנים אמרו שמיזוץ' נכבשה ליום ע"י צבא עברי. ואמנם על כל צעד ושעל פגשו באנשי צבא עבריים. חנוכת הדגל התקיימה בבית הכנסת הגדול, בהשתתפות הד"ר צ'רטוק שהציג את המרכז, הרב המקומי נציגי

תהלוכה של קן „בית״ר״ במיזוץ׳

כל המפלגות הציוניות במקום, המוסדות ונציגי השלטון. במעמד זה גלה ד"ר צ'רטוק את הדגל ומוזמנים תקעו יתדות כסף במוט. בערב נערך נשף מפואר בהשתתפות אורחים רבים. יש לציין בסיפוק, שאם כי החגיגה היתה מפלגתית, היא גרמה הרבה הנאה ונחת לכל ציוני.

העליות ארצה

צאתם של ראשוני העולים לארץ ישראל עשה רושם כביר בעירה. את יעקב גלמן ומשפחתו, את שרה אוליקר ומרדכי שיינפלד. לוו בבנקטים, במסבות, בנאומים ובקהל רב. באו להפרד מהם טף ונשים וברכת כל התוש־בים נתנה לדרכם. במשך הזמן התרגלו לחזיון זה. בכ"ז כל עליה ועליה גרמה להתרגשות בעירה. בלי בנקט ובלי פרידה רבת משתתפים לא יצא אף עולה אחד ממיזוץ'.

התאבדותו של הד"ר ליבסטר

הרווק הזקן הד"ר ליבסטר, היה אהוד בעירה ונחשב לאדם שקט, מיושב והגון ביותר. הוא היה חבר בהסתדרות הציונית הכללית, תורם קבוע לקרנות, מתחבר עם משפחת הרוקח פינקל והחברה הנוצרית הגבוהה. מעולם לא רב עם איש, ואף פעם לא היה מעורב בסכסוך, רכילות ולחישות שלא חסרו במיזוץ'. כרעם ביום בהיר התפוצצה לכן הידיעה, כי הד"ר ליבסטר אבד את עצמו לדעת. הוא קם בבקר קיצי של יום שבת אחת, התרחץ, התגלח, לבש לבנים נקיים, השתטח על הספה וירה לתוך פיו באקדח שנמצא בידו ברשות... נדמה לי, כי מיום קיומה של העירה, לא קרו בה מקרי התאבדויות. העירה היתה לכן כמרקחה ימים רבים. כלם דנו על המקרה, הביעו השערות על תכן המכתב שהשאיר לרוקח, והחליטו לבסוף כי המוות הבטוח ביותר הוא יריה לתוך הפה ולא ברקה כרגיל...

יחסים עם השכנים

היחסים בין היהודים במיזוץ' עם שכניהם האוקראינים, הפולנים והצ'כים הצטמצמו לקשרי מסחר בלבד. יחסי חברה לא היו קיימים ביניהם. רק כמה משפחות בודדות קימו יחסים חברתיים עם שכניהם הנוצרים בעירה. ברם, חלק גדול מהאוכלוסיה היהודית, שפרנסתם היתה על הכפר, חיו בידידות כנה הדדית עם השכנים האוקראינים, הצ'כים והפולנים. הנערה הצ'כית ליובה בצ'אן למשל, דברה יידיש כאחת מבנות היהודים,

בקרה במועדוני הסתדרויות הנוער הציוניות והיתה חברה טובה לבנות היהודים בנות גילה.

תודות ליחסי שכנות הגונים אלה, לא סבלה מיזוץ׳ מאומה מצבא פטליורה בזמן גל הפרעות שעבר על אוקראינה בימי שלטונו ובזמן מלחמת הפולנים עם הבולשביקים. רציחתו של ירחמיאל לנגר נגרמה ע״י פורעים זרים ורחוקים שנבלמו מיד ע״י המנהיגים האוקראינים המקומיים. אפילו בזמן שלטונם של הנאצים, השתדלו רבים מהאוכלוסיה הנוצרית להמשיך בידידות עם היהודים. אך דא עקא, ידידות זו הוליכה שולל את התושבים ואת פרנסי הקהילה והחדירה בלבם את האשליה המסוכנת, שהעירה מיזוץ׳ תהיה יוצאת מהכלל גם הפעם והיא תנצל מכליון והשמדה. ואמנם, כשרק הגיעה שעת המבחן, עמדו כל ה״ידידים״ על דם היהודים והפרו את הבטחתם להודיע בעוד מועד על העומד להתרחש ולתת מחסה והצלה לדרי הגיטו. כמחציתם מיהודי מיזוץ׳ הצליחו לברוח מבין גדרות הגיטו האחוז להבות ביום החיסול. ברם, רבם ככלם מצאו אח״כ את מותם מידי השכנים והמכרים. ממאות רבות של נצולים שרדו רק 19 אנשים חיים, שזכו לראות בתבוסת הצר והאויב. מרביתם נמצאים בארץ ורק בודדים מהם הסתדרו בארצות אמריקה.

הכבוש הסוביטי

שינוי יסודי ונכר באורח החיים של העירה ובצורתה החיצונית, הכניס השלטון הסוביטי במיזוץ׳ כבר בראשית התבססותו במקום. המסחר המסועף והפורח שותק. אחד אחד נסגרו כל העסקים הפרטיים ובעליהם ומנהליהם, השתדלו להדחק בכל מחיר בתור פקידים ועובדים למפעלים הממשלתיים שקמו במקום. העשירים אשר פחדו להשאר במקום, השכילו להסתדר בערי הסביבה הקרובה או הרחוקה ולטשטש במקום מגורם החדש את עברם.

ההסתדרויות הציוניות נסגרו מאליהן עוד ביום פרוץ המלחמה בין גרמניה ופולין. צעירי כל הארגונים הציונים, נכנסו לקומסומול בכדי לטשטש את עברם הציוני ולהנצל מהגליה. מאחר ובמיזוץ׳ לא היו קומוניסטים יהודים בזמן שלטון הפולנים, ואלה מבין היהודים שעלו לגדולה אצל הבולשביקים, היו כלם פעילים בצורה זו או אחרת בארגונים ציונים שונים — לא הציקו אצלנו במיוחד לציונים. במסתרים הוסיפו רבים להפגש ולרקום חלומות על עבודה ציונית ועליה ארצה.

התושבים שבימי שלוט הפולנים התגנדרו בלבושם היפה וההדור, בדי־

רותיהם היפות והמסודרות, הסתגלו מיד למצב ושינו את פניהם לבלתי הכר. כלם ידעו לדבר רוסית ואוקראינית וההשתלבות בהווי הסוביטי היתה שלמה למראית עין לפחות.

האוכלוסיה גדלה בהרבה תודות לפליטים הרבים שבאו משטחי פולין הכבושה בידי היטלר ומצאו להם במיזוץ׳ מגורים ועבודה. ברם, כלם ידעו כי השלטונות חורשים מזימות נגד חלק גדול של האוכלוסיה היהודית. עדים לכך היו הגירושים ההמוניים והתכופים, של פולנים, פליטים ושל בודדים מבין האוקראינים והיהודים. הבילוש והחקירות אחרי עברם של כל תושבי המקום לא בשרו טובות וגזלו את מנוחת האוכלוסיה היהודית, אך לאסון היהודים לא הספיקו להתחיל בגירושים של היהודים. ואלה בעוורונם הרב נשארו לשבת במקום, במקום לברוח לעמקה של רוסיה מפני הצורר הנאצי, ביום הנסיגה של הצבא האדם. והסוף ידוע.

כדאי לציין כי הקומוניסטים היהודים הבודדים שהיו במיזוץ׳ ואלה שעלו לגדולה רק תחת השלטון הזה, לא רק שלא הרעו אלא השתדלו אפילו להגן על החשודים ולמנוע גזירות רעות.

אמנם, מישא ויגודה, בחור בעל השכלה שישב שמונה שנים בכלא פולני עבור פעילות קומוניסטית ניסה בראשית צעדיו השלטוניים להתנכל לציונים, ובכל הזדמנות להזכיר את פשעם, אך למזלנו אבד מהר את חנו והודח מתפקידיו השלטוניים. זכורני, כי בימים הראשונים לשלטון הסוביטים במיזוץ׳ לא ענה על ברכותי והסב תמיד את ראשו ממני, למרות שהיינו מכרים טובים ומבלים בחברה אחת בימי שלטון הפולנים. באחת מהופעותיו הפמביות בעת עצרת המונית, התקיף קשה את הציונים ובהצביעו לעברי, בעת עמדי על מרפסת מול הבמה ממנה נאם, הבטיח להפרע מהציו־נים. ברם, מסבה בלתי ידועה לי, אבד הוא חיש מהר את חינו אצל השל־טונות וירד מגדולתו.

מאז חפש את קרבתי וברכני תמיד לשלום הראשון... בין השליטים החדשים, היו כמה יהודים בעלי דעה ובעלי השפעה. זכור לי במיוחד, הדירקטור של בית החרשת לסכר שיינמן. הוא היה בחור צעיר, כשרוני ונמרץ, בעל לב יהודי חם וקומוניסט נלהב. שוחחנו בינינו רבות ובלילות נהלנו שיחות פוליטיות בחפשיות גמורה. הוא השתדל להוציא ממני בכתב, הכרזה אנטי ציונית. בתמימותי גיליתי לו את לבי והגנתי בחום על הרעיון הציוני. אני מציין כאן בהוקרה, כי לא מסרני לשלטונות, רק העמידני על התנאים שהשתנו ויעץ לי להזהר. מאז התקררו היחסים בינינו ולא נפגשנו עוד לשיחת ידידים. כשניסיתי לבקש ממנו משרה בבית החרשת, כפי

הבטחתו בשעתו, דחני באמתלות שונות ולבסוף יעץ לי לעבוד בתור פועל פשוט, בשקט ובצנעה, מאז ידעתי כי אני מועמד לגירוש.

בעת נסיגת הצבא האדם ממיזוץ׳ צעדתי על ידו כברת דרך בבריחתי לעמקה של רוסיה. הוא נתן לי מספר עצות בדבר התנהגותי ברוסיה ורמז לי, כי המלחמה הצילתני מגירוש. ע״י שפיטובקה נפרדנו ומאז לא שמעתי עליו.

תחת השלטון הנאצי

הכבוש הנאצי התחיל בפרעות נגד האוכלוסיה היהודית. בנס הסתיים הפוגרום בשנים־שלשה קרבנות, בכמה פצועים ובשוד חנויות. יש לציין, שלא הגרמנים יזמו את הפוגרום. האוקראינים על דעת עצמם התחילו במלאכה ולולא ההתערבות המהירה של הצבא הגרמני היה הדבר מסתיים בצורה טראגית ביותר.

זמן רב לאחר השתלטות הגרמנים על האיזור לא נגעו ביהודים לרעה, יתר על כן, גם אחרי הצו על הקמת הגיטו, התחשבו השלטונות בדעת היודנראט בדבר קביעת גבולות הגיטו ולמעשה היה הגיטו פרוץ גם אחרי הקמתו. יהודים יצאו ממנו, נוצרים באו לתוכו ורבים מהתושבים שלו עבדו במפעלים שמחוץ לגיטו ובאו במגע חפשי עם הגויים.

היודנראט מרכב היה מעסקנים מנוסים וותיקים והם: אבא שטיוול — יושב ראש, שמואל בוניס, מלך גוסאק, משה ברז, יונה נמירובר, אברהם וויינשטיין וגולדנברנר הירש כנציג הפליטים. בתור מזכיר שמש משה רודמן. על רקע של סמכויות וקשר עם הגרמנים, הוא הסתכסך עם היודנראט והגרמנים סלקוהו מהעירה. לאחר ימים מספר נלקחה גם אשתו סוניה ושני בניו. על גורלם לא נודע דבר. בראש המשטרה היהודית עמד חבר היודנראט גולדברנר מהפליטים. תפקידה של המשטרה היה לאלץ את המשתמטים מעבודת הכפיה לצאת לעבודה ולגבות את ההיטלים השונים שהוטלו על ידי היודנראט, כדי לספק את דרישות הגרמנים לכסף, בגדים, כלים, תכשיטים וכדומה.

מעשה אלימות או התעללות מצד המשטרה לא היו אף פעם. כמה מהיהודים, בעיקר מבין בעלי המקצוע שביניהם, הצליחו אפילו להתחבב על הגרמנים, הודות לשירותים מהם נהנו הם חינם אין כסף. הללו הרדימו את כלואי הגיטו בחלומות שוא ובהבטחות מרמה, כי מיזוץ׳ תנצל מהשמדה בזכות יעילותה לגרמנים, ובמקרה הגרוע ביותר יצילו הם את היהודים החיוניים להם. אבא פילדמן למשל, אשר רפא את שיני הגרמנים ביעילות

רבה, האמין בהצלתו ובהצלת משפחתו עד שהובל עירום לבור הנשחטים. הוא יצא מהבונקר בו היה חבוי ביחד עם מחותנו מר שיינמן. כאשר שמע כי כל מי שימצא חבוי יירה על המקום. שיינמן הזהירו כי אין להאמין לגרמנים, אך הוא לקח את משפחתו והתייצב בככר השוק, בחזית כדי שמכריו הגרמנים ירגישו בו. אמנם אחד מהם נגש אליו ויעץ לו שימסור לו את שעונו ואת כל חפצי הערך שבידו לפקדון. הבטיח להחזירם לו מיד לאחר שישוחרר, להמשכת עבודתו למען הגרמנים. מעניין כי מר שיינמן שהיה חבוי ביחד עם פידלמן בבונקר, ניצל וחי כעת בארץ, בעוד שפידלמן נורה בין הראשונים.

פרט לרודמן הנזכר, נלקח ע״י הגרמנים בזמן קיומו של הגיטו, גם ראובן גלמן, יען יצא לכפרים לסחור עם האכרים וספר להם כי לפי ידיעות שבידו סופגים הגרמנים מכות בחזית. ייתכן כי רק בעוון יציאה מהגיטו לא היה נענש, אך להצילו בעוון הפצת שמועות על חולשת הגרמנים לא היה אפשרי. בגלל תביעה כספית קטנה, הלשין הקצב שלמה קניבר על זיידה גלמן (אחיו של ראובן הנזכר) כי שחט פרה בגיטו, והגרמנים תלוהו בככר העירה לעיני אשתו, ילדיו ואמו הזקנה.

גיטו מיזוץ׳ לא סבל מחסור ורעב במשך כל ימי קיומו. היהודים ידעו והשכילו להסתדר. לגיטו הבריחו קמח, פירות, ירקות ואפילו בשר למכביר. הסביבה משופעת היתה כל טוב כבימים כתיקנם וגם בגיטו לא חסר דבר. אין לכן להתפלא, על שיהודי מיזוץ׳ האמינו כי אליהם לא תבא הרעה. גם כאשר הגיעו לעירה שרידי העירות הסמוכות (ורקוביץ׳ יזיורני, דובנה וכו׳) שהתחילו לברוח מהמוות וספרו, כי אפסה כל תקוה וגם ימיה של מיזוץ׳ ספורים וכי עליהם לברוח מיד ליערות, לא האמינו המיזוצ׳אים. הם המשיכו לשבת על סיר הבשר, פשוטו כמשמעו, ולהאמין כי „אצלנו זה לא יקרה״.

ייתכן כי לו קיימת היתה אז מנהיגות אמיצה ורואה נכוחה, שתזהיר בעוד מועד את התושבים יכלו היו מרביתם להתפזר בין יערות העד המרובים של הסביבה ולהנצל מכליה. אפשר היה גם להקים גדוד פרטיזנים מבין הנוער המצוין שהיה בעירה, כי קיימים היו כל התנאים האוביקטיביים להצלחה. אך האשליה היתה בעוכריהם. רק בימים האחרונים התחילו כמה צעירים לחלום על בריחה ליער עם נשק ביד. אך הזמן פעל נגדם ואחרו את המועד.

ביום ג׳ 13 באוקטובר 1942, הוזעקו כל היהודים לככר השוק והובלו לבורות המוכנים ע״י קלגסים מזוינים. לפני שיצאו לדרכם האחרונה, עוד

הספיקו להעלות באש את בתיהם ורכושם כדי שלא יהנו מהם הצוררים למיניהם. הכבאים נכנסו אמנם מיד לפעולה אך לא הצליחו להשתלט על האש העצומה במהירות, ומרבית העירה עלתה בלהבות השמימה.

פרטים על ימיה האחרונים של מיזוץ׳ נמצאים ברשימותיהם וזכרונו־תיהם של הניצולים המעטים אשר חזו מבשרם הם את השואה, נאבקו עם מר המוות ויכלו לו.

לאחר נפילתו של הצורר הנאצי בקרתי על חרבות מיזוץ׳ האהובה. בסביבה עדיין שרצו כנופיות הבנדרובצים, אשר השתדלו להשלים את מלאכת ההשמדה של הגרמנים. מידיהם נפלו כמה מיקירינו אשר הצליחו להנצל מהטורף הטבטוני. ביתו של היהודי היחידי במיזוץ׳, מר דוד דרטבה, דמה אז למבצר העומד במצור; שקי חול בפנים הבית, ע״י החלונות והדלתות תיל דוקרני מסביב, רימונים בידי כלם ודריכות מתמדת איומה. העירה הפחידה בחרבנה המבהיל, ושקט של בית עלמין שרר בכל.

כעת עם עליתה של משפחת דרטבה לא נשאר במיזוץ׳ זכר ליהודי. ורק בבתי האוקראינים אפשר יהיה למצוא סימנים של הווי יהודי שרשי, עשיר ותוסס בצורת בגדים, כלים, רהיטים ותכשיטים. הווי שנגדע בהיותו במלא פריחתו בטרם עת, ונחרב בצורה אכזרית ובוגדנית.

פלוגת ההכשרה של ה„גורדוניה״ במיזוץ׳

תקופת השואה

במיזוץ׳ נצלתי ממות

מאת מקס ולטפריינט

מקום מגורנו הקבוע היה בעיר קטוביץ ועל מיזוץ׳ היתה פרנסתנו; אבי היה סוחר פירות גדול ומספק היה פירות לא רק לערי פולין הגדולות, אלא גם לארצות חוץ.

מיזוץ׳ היתה מקור בלתי נדלה של פירות משובחים ששמם יצאה לתהילה למרחקים. מטבע הדברים נמשכו אליה סיטונאי פירות מכל קצווי פולין ואבא היה בין הראשונים שפתחו ענף זה בכלכלת הסביבה. החל משנות השלשים המוקדמות נהפכה מיזוץ׳ לביתנו השני, ואבא ואני מבלים היינו בה את מרבית ימות השנה. רק לחגים היינו חוזרים הביתה לקטוביץ. בחדשי הקיץ היתה כל המשפחה עוברת למיזוץ׳ אשר בנופה המקסים ובאוירה המשובח שמשה לנו לקיטנה נהדרת.

באחד בספטמבר 1939, היום בו התנפלה גרמניה על פולין, נמצאה משפחתנו כרגיל במיזוץ׳. התפוררותה של פולין וספוחה של קטוביץ לרייך הגרמני, מנעו מאתנו לחשוב אפילו על חזרה לקטוביץ ומיזוץ׳ נעשתה למקום מגורנו הקבוע.

בחרנו במיזוץ׳ למקום מגורנו לא רק בגלל קשרי המסחר שהיו לנו במקום, אלא בעיקר בגלל תושביה טובי הלב והאוירה החברתית הנוחה ששררה בה. בגלל אותן הסבות נמשכו ובאו לגור בה, עוד עשרות משפחות מבין הפליטים של שטחי פולין הכבושים ע״י היטלר.

✶

יומיים לפני חסול גיטו מיזוץ׳ ספר לנו מר גולדברנר, חבר היודנראַט מטעם הפליטים כי הזונדרפירר רמז לו שימי הגיטו ספורים ויש לברוח. אני פניתי ליעקב גרויסבלט, ספרתי לו מה ששמעתי והצעתי לברוח ליערות. הוא הסס ודחה את ההחלטה ליום יומיים. ובעוד אני פוסח על

שתי הסעיפים ושוקל כיצד לנהוג, כותר הגיטו ותושביו נצטוו להתאסף בככר העירה.

כעת לא הרביתי לחשוב ושמתי את פני לעבר גדרות הגיטו. לא הייתי יחידי במאמץ לצאת מהכתור. היינו כמה עשרות נועזים. השוטרים ירו אחרינו, שלחו בנו כלבים וגם רדפו אחרינו. חלק מהבורחים נפלו הרוגים, חלק נפצעו ונתפשו ואני, כל עוד רוחי באפי הגעתי לאחר ריצה מאומצת לכפר הורבי.

הכפר הורבי שכן בתוך יערות עבותים ותושביו היו מבני הלאום הפולני. מכרי בכפר נתנו לי לאכול אך סרבו להרשות לי להתחבא אצלם מספר ימים. נדדתי ממקום למקום, ממכר זה למשנהו עד שהגעתי לזלינסקי, מכר מבני הכת הבפטיסטית.

זלינסקי זה הסכים להחביא אותי ובביתו עשיתי 10 ימים. ישבתי סגור ומסוגר בחדרי ורק דרך סדק בחלון המוסתר, הסתכלתי החוצה. ראיתי אחדים מבני מיזוץ׳ מסתובבים בחפוש אחרי מחבוא או נעלמים בעבי היער. ראיתי גם יהודים מובלים מהיער ע״י שוטרים אוקראינים או גרמנים. בין הנתפשים היתה משפחת הרוקח פינקל. ראיתי את כלם יושבים מכווצים בעגלה ונשמרים ע״י שוטרים. לאחר כמה ימים ספר לי זלינסקי, כי כל המשפחה אבדה את עצמה לדעת בסם חריף מאד, תוך כדי נסיעה בעגלה.

*

מפי אִכר אחד נודע לי כי על ההר המשופע שביער, מתגוררים יהודים. הלכתי שמה ואמנם מצאתי במקום את משפחת ברמן. כל שלשת האחים והאחות. במשך שבועים היינו מתראים יום יום. לגור יחד אתם לא יכולתי בגלל הלכלוך הגדול ששרר במקלטם.

באחת הפגישות שלנו כתרונו אוקראינים והתחילו לירות בנו. התפזרנו כל אחד לעברו. כעבור ימים מעטים נודע לי, כי רק אני ועוד בחור בשם שמעונוביץ הצלחנו להנצל אז. כל יתר המשתתפים בפגישה, ביניהם כל משפחת ברמן — נרצחו.

אני נדדתי מכפר לכפר ומיער ליער. נפגשתי עם כל שרידי גיטו מיזוץ׳ שחיו בסביבה אך לא מצאתי לי חברה קבועה.

רצה הגורל ואני הייתי עד לרציחת משפחת וסרמן ע״י האכר ששמו בו את מבטחם; אני נכנסתי במקרה לבית בו התחבאו לבקש לחם. לא ידעתי כי משפחת וסרמן חבויה שם. פתאם התפרצה השכנה קרשיצקה בקריאת בהלה כי הגרמנים מתקרבים לבית. אני מהרתי לברוח והתחבאתי

לא רחוק מהבית בשטח הפתוח.

לאחר כמה דקות ראיתי את משפחת וסרמן מובלת ע״י בעל הבית לשדות.

שכבתי דומם זמן רב ולא ראיתי גרמנים באים. קמתי לכן והסתלקתי לבית מרוחק. לאחר כמה ימים הגיע למקום, בנם יצחק וסרמן עם קבוצת הפרטיזנים שלו. הוא קרא אותי אליו וספר כי הלילה הוא עומד לנקום את נקמת דם משפחתו, שנרצחה בצורה בוגדנית ביותר בידי האכר אצלו התחבאו; מפיו נודע לי כי הספור של קרשיצקה אשר התפרצה לבית בקריאה כי הגרמנים באים, היה מבוים ומחושב. מיד לאחר הצעקה „גרמנים באים" הוציא האכר את כלם לשדות ובעזרת מכרים רצח את כלם. נמלט רק חתנם משה מייזליש. כמובן שכל הזהב, הכסף והתכשיטים נפלו לידיו המגואלות בדם של האכר.

יצחק הציע לי להצטרף לפלוגה שלו ולהשתתף הלילה במסע הנקמה. מאחר והפלוגה כלה היתה מרכבת מפולנים ורק הוא יצחק המפקד, היה יהודי, וגם התנהגותם לא התאימה לאופי שלי — סרבתי.

בלילה כתר יצחק את בית הפולני הרוצח, העיר כלם משנתם והעמידם לקיר. לאחר המתתם העלה עליהם את ביתם באש.

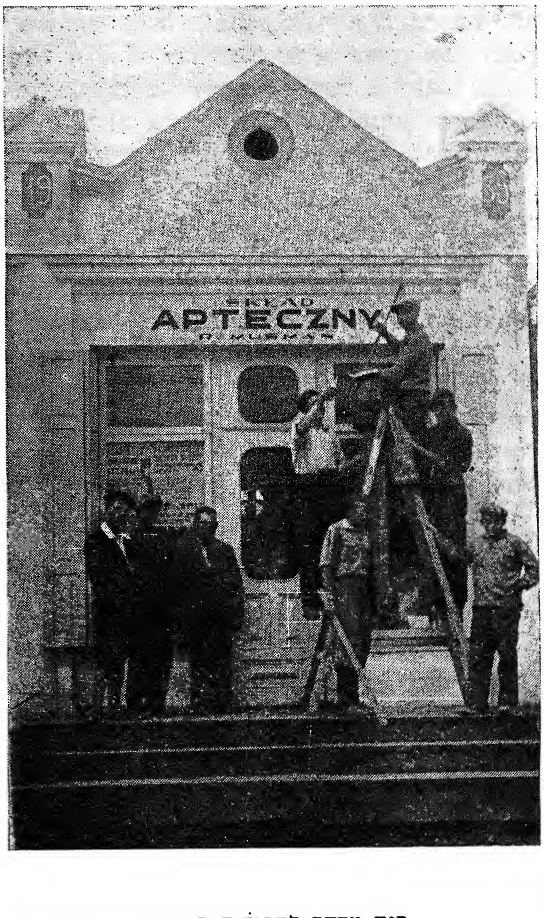
הפעולות של קבוצת וסרמן העלו את כבודנו בגויים והוא הפיל חתיתו על כל הסביבה. פעם נתפשתי ע״י פרטיזנים אלמונים. לאחר חקירה כלאו אותי בחדר בו נמצאו האחים רוזנבלט וישראל ארליך. מאיר רוזנבלט ספר למפקד כי יש לו נשק ואם ישחרר אותנו נביא לו את הנשק כדי להתקבל לפלוגתו. המפקד הסכים. אנחנו הלכנו וחזרנו בבקר עם נשק. ברם, הפרטיזנים לא היו במקום ועד היום איננו יודעים מי היו הפרטיזנים הללו.

מאז גרתי ביער. פעמים אין ספור נצלתי ממות בנסים בלתי מובנים. לעיני נפלו רבים מיהודי מיזוץ׳ והסביבה ומספרנו קטן מאד.

פעם תפשוני שני צעירים, הורידו ממני את החגורה וקשרו בה את רגלי. את ידי קשרו בחבל. הם נסו לשחטני עם חתיכת פח או להב מסכין, אך יותר מאשר לפצעני לא יכלו עם „כלי" כזה. הדם נגר ממני אך חייתי. אחד מהם הלך להביא סכין והשני נשאר לשמור עלי. אספתי את כל כחותי ועם רגלי הקשורות בעטתי בחזקה בבטן השומר. הוא התהפך בגניחה ואני התרתי את הקשר מהרגלים וברחתי. למזלי הטוב נתקלתי מיד באחים פליטר, אשר חבשו את פצעי והובילוני לפינה שקטה ובטוחה.

בינתיים חל שינוי בהלך הרוחות ובמצב בחזית. מפלת הגרמנים היתה

בטוחה וקרובה. תמורת הבטחה בלבד, כי שלם נשלם בעד כל טובה שנקבל מהאכרים, הסכימו אחדים מהם להעניק לנו מקלט ואוכל. נדדנו לשם בטחון מכפר לכפר והחלפנו את מקום מגורנו לעתים תכופות עד שזכינו לראות את ראשוני החיילים של הצבא האדם המשחרר.

בית מסחר לתרופות במיזוץ׳

בגיטו, בעבודות כפיה וביערות

מאת נחום קופיט

אותו יום א׳ בשבוע, שחל ב־22 ביוני 1941, זכור אזכור עד סוף ימי עלי אדמות. ביום זה ביליתי עם אחותי גיסיה הרחק מבית הורי, אצל קרובי משפחה בעיר סלבוטה שברוסיה הסוביטית; היו אלה ימים נעימים מאד, עת ישבנו עם קרובים שהיינו מנותקים מהם עשרות בשנים והעלינו זכרונות וגם תכניות לעתיד. באותו יום קמנו בבקר השכם, כדי לנסוע לעיר זסלאוו על מנת לבקר גם שם דודה, אחות אמא שלא הכרנוה. הקיץ עמד במלא יופיו, הגנים פרחו והפיצו ריחות משכרים באויר, נשבה רוח קלילה ואנחנו צעדנו שמחים בלב שקט לתחנת הרכבת. בדרך פגשנו צעיר רוסי ובשר לנו כי פרצה מלחמה. נעמדנו תמהים ומשתהים ולא הבינונו את מלא משמעות הבשורה. לאזנינו התחילו להגיע הדי ההפצצות בסביבה ומיד ראינו גם בעינינו את הזוועות הראשונות; בתים עולים באש, גופות מרוסקות, בהלה ופחד. חזרנו מיד לבית הדודה ומצאנו את כלם בריאים ושלמים.

לאחר נאומו של מולוטוב לעם הסוביטי בצהרי היום ולאחר ההתאוששות הראשונה, התחילו בבית להתכונן לאבקואציה לעמקה של רוסיה. הקרובים ניסו בכל כחם להשפיע עלינו שנצטרף אליהם אך אנחנו רצינו להיות ביחד עם ההורים במיזוץ׳. נפרדנו בלבביות ובמצב־רוח קשה ויצאנו שנית לתחנת הרכבת כדי לחזור הביתה. ברם, האפשרויות להגיע הביתה נראו אז קלושים מאד. ההפצצות שחזרו ונשנו גרמו לבהלה איומה. אנשים רצו כמטורפים ללא מטרה, סימני הרס ואבדון, מוות ושכול נראו על כל צעד. התחבורה הסדירה נפסקה או שבשה כליל, הדרכים הוצפו ברכב צבאי ואזרחי עד לבלי עבור ובתחנת הרכבת האנדרולומוסיה עברה על כל המשוער. כלם נדחקו, צעקו, בכו, התחננו ועטו על כל רכבת שפניה היו מועדות מזרחה. אנחנו היינו בין המעטים שפניהם היו, דוקא מערבה ובכ״ז ארכה לנו הדרך 3 ימים, במקום 3 שעות כרגיל. התנהלנו בכבדות תוך הפרעות תכופות והפצצות, עד שהגענו לזדולבונוב. בעיר זו שהיתה צומת דרכים חשובה עוד בימי הפולנים, עשו הגרמנים הרס רב בתחנת הרכבת

ובשארית כחותינו הגענו משם באפיסת כחות הביתה למיזוץ׳.

מיזוץ׳ היתה אז גם היא אחוזה בפניקה ובחרדה. משרדי הממשלה והקרובים למלכות כבר עקרו מהמקום וברחו לפנים רוסיה. רבים מהיהודים רצו ללכת בעקבותיהם אך לא הרשו לעשות כן. רק ביום החמשי למלחמה נפתח הגבול ואפשר היה לנוע לפנים הארץ. בביתנו החליטו שהצעירים יברחו וישארו רק הזקנים עם הילדים הרכים, וכשיעבור הזעם נתאחד שוב במיזוץ׳. התחלנו להפרד. ההורים כבשו בקושי את דמעותיהם וקשה היה לראות בצערם, אך כשנגשה אלי בת אחותי ציפקלה להפרד — נשברתי. אהבתיה מעל לכל, חמודה היתה תמה וזכה ולא יכולתי לעזבה. נשארנו לכן כלנו יחד, כדי לשתות את כוס התרעלה עד תם. בימים הראשונים התנחמנו, שרבים מבין הבורחים התחילו לחזור מחמת הרעב, אימת המלחמה ותלאות הדרך, אך הנחמה לא ארכה.

כניסת הגרמנים לעירה

ביום ששי 27 ביוני 1941 נכנסו הגרמנים למיזוץ׳. הם באו רכובים על אופנועים, בסדר מופתי, מצוחצחים, בבגדים חדשים ובנשק מבריק שטרם ראינו כמותו. הם מלאו את העירה ובאדיבות רבה בקשו לאפשר להם להתרחץ. היהודים התפלאו על האדיבות הזאת וחשדו כבר כי כל הספורים על אכזריות הגרמנים הם ספורי בדים. וכך נשאר צבא החלוץ שלהם במשך יומיים בעירה מבלי שיאונה לנו כל רעה. הם הלכו וזרם בלתי פוסק של צבא ממוכן נע ועבר דרך העירה והמצב התחיל להשתנות לרעה משעה לשעה. היהודים ישבו אז ברבם במרתפים ובמחבואים מפחד הגרמנים ומאימת ההפצצות. הקרבן הראשון מההפצצות היה פייבל פישביין ובזמן הלוויתו הרגשנו כבר את הסערה המתקרבת, כי בפעם הראשונה רגמו האוקראינים השכנים באבנים, את היהודים על לא דבר, בחצפה ובהתגרות מעליבה.

הקרבן השני בעירה היתה אשתו של ברוך טרוכלר־חנה. היא נרצחה ע״י אוקראינים פורעים לאחר שהגרמנים השקו אותם בבירה, שהחרימו בבית החרשת לשכר של מאצק, ונתנה לכלם חינם אין כסף. בכפרי הסביבה פשטה השמועה, שהיהודים ורכושם נעשו הפקר והם באו בהמוניהם למיזוץ׳ כדי להינות מן ההפקר. לאחר ששתו לשכרה התחילו להשתולל בחוצות העירה. הם פרצו לחנויות, נפצו שמשות, רמסו והחריבו, שדדו ובזו וחללו גם את בית הכנסת הגדול, ואת ספרי התורה שבו השליכו החוצה. כמה

יהודים ואבי ז״ל ביניהם, שמו את נפשם בכפם ואספו את ספרי התורה למקום סתר.

עברו כמה שבועות ללא שלטון כשאנו נתונים לחסדו של אספסוף משתולל, ורק כאשר מיזוץ׳ נבחרה למקום מושבו של מטה המחוז, הגיע מושל מחוז, ז׳נדרמריה, והשוד והזוועות נעשו כבר לפי חוק ובפקודת השלטונות. היהודים נצטוו לענוד סרט לבן על הזרוע השמאלית ברוחב של 10 ס״מ, ועליו מגן דוד כחל. הם מינו קהלה (יודנראט) ובראשה העמידו את אבא שטיוול, ששמש גם בזמן הפולנים כסולטיס בעירה. לרשות היודנראט העמידו גם משטרה יהודית וזיינו אותה במקלות חובלים. יום יום נתך על ראשינו זרם של גזירות קשות ומשפילות שקשה היה לעמוד בהן. היהודים הכרחו לעשות כל מיני עבודות בזויות שאין שום תועלת מהן ומטרתן רק לבזות. לאחר שעה 7 בערב, אסור היה ליהודי לצאת מפתח ביתו, אבל הכניסה של שוטרים אוקראינים לבתים החלה בעיקר רק אז... לבסוף הוקם הגיטו, ולתוכו דחקו את כל היהודים של מיזוץ׳ ואת אלה שגרו בכפרי הסביבה.

ביתנו וביתה של אחותי איטה נפלו לתוך שטח הגיטו. הבתים בעירה לא הצטינו ברחבות, ובקושי הספיקו לבעליהם. ברם, כלם השתדלו להצ־טמצם ואיך שהוא מצא כל יהודי מקום בתוך אחיו. לביתנו נכנסה משפחת יעקב רוזנשטיין ואמו ציזיה, ולבית אחותי נכנסה משפחת פרלמוטר הגדולה מכפר פיווצ׳ה, ידידים טובים שלנו משכבר. הנוצרים נצטוו אז לא לבא בשום מגע עם הגיטו, שתושביו נאלצו עכשו לשים טלאי צהב מלפנים ומלאחור על בגדם. היהודים נדרשו גם למסור לשלטונות את כל חפצי הערך והתכשיטים ואולצו להתקיים על המנות הדלות שהוקצבו לגיטו. המלאי הרב שהיה ברשות היהודים, כלה ואזל עד מהרה, והרעב והמחסור הכריחו את היהודים לעבור על כל הצווים תוך סכנת נפשות. בין יתר הגזרות, אסור היה ליהודים לאכול בשר ולגדל בהמות בית ועופות. אך בשר לא חסר היה בגיטו. זוכר אני, כי פעם כשאמא בשלה אוז קטן, שנקנה תמורת חפץ איזה שהוא, התחיל חפוש פתאומי בגיטו. וכשהאוקראינים חפשו הם הגיעו עד לקדרה אשר על הכיריים. אמא שפכה לכן מהר את האוז למרתף שמלא היה אז במים. ועוד זוכר אני, פעם חשקה נפשו של אבא ז״ל לעבור על פרשת השבוע בליל שבת כמנהגו מימים ימימה. כל בני הבית שכבו לישון והוא הסתיר את אור הנר וישב לעבודת הבורא. פתאם התחילו לדפוק בדלת ולדרוש לפתחה. בפיק ברכיים נגש אבא ופתח את הדלת. נכנסה המשטרה האוקראינית האכזרית ובין השוטרים מתבלט קלים ממיזוצ׳יק,

שבימי הפולנים היה סמוך על שלחן היהודים וחי מהם וכעת נהפך לעריץ היורד לחייהם. במקרה כזה כשיהודי נתפש בשעות הלילה, כשהוא רכון על ספר לאור הנר, הוא נאשם במסירת ידיעות ברדיו לאויב. אך הפעם אותו קלים האכזר רק כבה את הנר וציוה על אבא לשכב לישון. אולי נזכר אז שלא פעם עזר לו אבא במצוקתו — וחנן אותו. ברם, לא תמיד קרו נסים ורחמי האוקראינים נכמרו. ראובן גלמן, בעלה של בת דודי היה נוהג לסחור עם הכפר בילישב. בחשאי ובאין רואים, היה סר לכפר, ששכן כשלשה קילומטרים ממיזוץ' ומביא לביתו ולמשפחתו צרכי אוכל. תושבי הכפר כלם היו מכרים ותיקים שלו. רבים מהם חייבים היו לו כסף, אחרים זכרו לו חסדים ולכן כל גיחה לכפר שכרה בצדה היה.

בעת אחד מבקוריו בכפר, הפליט למכרו כי השמועה אומרת, שהגרמ־נים נסוגים וקצם קרוב. פליטת פה זו הגיעה גם לאזני הגרמנים והוא נלקח לחקירה ממנה לא שב עוד.

בעבודות הכפיה

באותו זמן נדרש היודנראט לספק פועלים למפעלים גרמניים. בגורלי נפל להיות בין המגויסים לעבודה ברכבת בזדולבונוב. גרנו שם בבית הכנסת ברחוב שקולנה ואת מזונותינו ספק לנו היודנראט של מיזוץ'. תנאי המגורים בבית הכנסת היו איומים, ומי שידו רק השיגה הורשה לשכור חדר בגיטו. אני שכרתי לי מקום לינה אצל משפחת זינגר מרובנה. אבי המשפחה היה מנהל חשבונות ממקצועו ועבד בבנאות יחד אתי. תנאי העבודה היו איומים ונוראים. כשראיתי בפעם הראשונה את בני עירי, שהקדימוני לעבו־דות פרך אלה חשכו ממש עיני. ביחוד זוכר אני את מראהו הנורא של מוטל סיזק, אב לשני ילדים, כשהוא סוחב מריצה עם אדמה ונושם בכבדות. סדר ההליכה עם המריצה היה כזה, שלא היתה כל אפשרות להיעצר אפילו לרגע לשם החלפת רוח, כי כשנעצר אחד, נעצר מיד כל המעגל. ואם מישהו נאלץ היה להתעכב כי כחותיו עזבוהו, הוא נלקח מיד למחסן והוכה באכזריות ע״י המשגיחים.

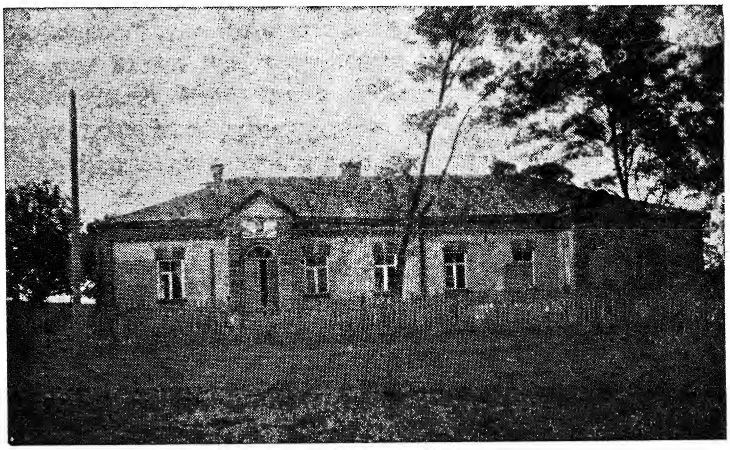
המפעל בו עבדנו שייך היה ל„יונג־סולינגר״ חברה לבנין מסילות. המנהל הראשי של המפעל המהנדס גרבר, כמעט ולא נראה היה במקום העבודה. לעמת זאת ממלא מקומו המהנדס שמאליער והממונה על השטח שוואבה, נמצאו כמעט תמיד במקום והשגיחו עלינו בשבע עינים. הראשון היה גבה קומה והרכיב משקפיים על פניו האכזריים. הוא היה חיה טורפת בצורת אדם. השני היה אדם בגיל העמידה ודמה באכזריותו לראשון. שניהם

היו מסוגלים, להלקות אדם וביחוד יהודי עד מוות, בגלל עבירה כל שהיא. אצלם למשל נחשבה לעבירה כבדה, שתית מים באמצע העבודה. אתרע מזלי ואותי העבירו לאחר יומיים לעבודה בבנאות, איפה שהתנאים היו הרבה יותר נוחים. במקום העבודה החדש היינו עובדים ביום א׳ רק עד הצהרים, והיינו יכולים לבקר בבית (מהלך 18 ק״מ ברגל, כי ליהודי אסור היה להשתמש בתחבורה כל שהיא) בתנאי שלמחרת לא נאחר להתחלת העבודה בשעה 6 בבקר. מזמן לזמן אפשר היה גם לקבל מהמהנדס האכזרי יום חפשי — לשם בקור בבית. ברם, בעצם בקשה כזו טמונה היתה סכנה גדולה למבקש, יען באם מצב רוחו של המהנדס היתה עכורה או טובה מדי, הוא היה עלול להלקות את המבקש עד כדי גרימת מום לכל החיים. בכל זאת למרות כל הסכנות נמצאו תמיד אנשים שהסתכנו ובלבד להיות יום אחד עם המשפחה. אני לא שבעתי נחת מהבקורים בבית. בעבודה לא היה זמן, ולא היתה אפשרות לקבל חדשות, לפרשן ולהבינן. בבית לעמת זאת, היו ידיעות למכביר, חדשות לבקרים וכלן מחרידות; משה רודמן, הסתכסך עם היודנראט, ששמש כמזכירו וכתוצאה מהלשנות הדדיות הוא נלקח ע״י הגרמנים ונעלם. לאחר זמן נלקחה גם סוניה אשתו ושני בניו ועקבותיהם לא נודעו. מקרה יותר מזעזע, קרה עם חבר נעורי זיידה גלמן הי״ד. הוא היה קצב ועל דעת היודנראט, היה מפעם לפעם מספק בשר ליהודים במח־תרת. קצב אחר שלמה קניעבר, הלשין עליו בפני הגרמנים, על שסרב לתת לו דמי שתיקה סך של 50 מרקים. יש לציין שאותו קניעבר, בא גם ליודנראט והזהיר שאם לא יקבל שלמונים, הוא יספר הכל לגרמנים, אך אף אחד לא האמין שיעשה כן למרות איומיו.

ההלשנה הזאת יכלה היתה להגמר באסון מחריד לכל הקהלה, אך גלמן קבל על עצמו את כל האשמה ולא סבך את היודנראט ואת הקונים. הגרמנים הקימו בככר השוק גרדום, והקהילו שמה את כל היהודים וגם את התושבים הנוצרים. תחילה הביאו לגרדום את האכר שמסר את הפרה לקצב היהודי. הם שמו את חבל החנק על צווארו והודיעו שבגלל עבירה זו הוא יתלה. אך לאחר מכן הורידו את החבל מצווארו ובהזהרה חמורה שלחוהו לחפשי. אחרי כן הביאו את זיידה המסכן ולעיני אמו הזקנה, בנוכחות אשתו ושני ילדיו כשכל קהל הנאספים נאלצים להסתכל למחזה המחריד, תלוהו תוך התקלסות.

אני לא הייתי נוכח ב„הצגה״ זו, הייתי אז בזדולבונוב בה קרה מקרה דומה: אחד מהתושבים, פליטר היה שמו, תקן את גדר ביתו שנמצאה בגבול הגיטו. מיד העלילו עליו שיצא לפרק את הגיטו. השקר היה כאן בולט, העלילה דקרה ממש את העינים, והיהודי נתלה ב„עוונו״ בפרהסיה. יהודי

אחר מהפליטים, בחור צעיר אך רזה וחלש, תשוש ועלוב מעבודת פרך ומרעב, נורה ככלב בראש חוצות ע"י חייל ס.ס., שנחשב היה כאדם טוב ורחום. אחרי המעשה הוא התפרץ למשרדי היודנראט והודיע שירה בבחור מכיון ש"כאלה אינם צריכים לקלקל לחם" וצווה לקברו. אני עצמי נצלתי פעם ממות בטוח בנס. כשהלכתי עם הגב' זינגר, אצלה גרתי, לעזור לה בקניות בשעות המותרות ליהודים, ואחרתי במקצת בהורדת הכובע לפני ז'נדרם שצץ מולי פתאם. הוא הוציא את האקדח וכבר עמד לרצחני עבור פשע כזה. אני הורדתי חיש מהר את הכובע, הגב' זינגר התחילה ליליל והוא הרפה ממני. הדבר קרה מיד לאחר חסול גיטו רובנה וכפי הנראה שבע כבר אז דם יהודים. אגב, תודות למהנדס הגרמני גרבר, נצלו אז 50 בני

בנין המועצה המקומית במיזוץ' — הגמינה

עירנו ממוות בטוח, שעה שנמצאו ברובנה בדיוק בזמן האקציה. אותו גרבר הצפינם, הגן עליהם והעבירם לזדולבונוב בתור עובדים במפעלו. בעת ההיא התחיל החיסול הסופי והמחלט של כל הגיטאות. אחד אחד נמחקו מעל פני האדמה כל גיטאות הסביבה ונשארו לפליטה רק שלשה מהם והם: זדולבונוב, אוסטראה ומיזוץ'. אחי לוי ז"ל חי בדובנא מיום נשואיו. כשהת-חילה שם האקציה, הצפינו אותו בני משפחתו, בחשבם בתמימותם שרק גברים נדרשים לעבודה. ברם, כשיצא אחי ממחבואו לאחר כמה ימים,

נוכח שנשאר יחידי בחיים מכל משפחתו. בין כל קדושי העיר דובנא נספו גם אשתו קיילה ובתו מרים, כל רכושו נשדד ובחוסר כל, מדכה ומזועזע הגיע אחרי תלאות רבות למיזוץ׳. באותו זמן נעדרתי ממושכות מהבית. התאזרתי לכן עוז ובשבת שביום ב׳ אחריה, חל היה להיות יום הכפורים, נגשתי למהנדס הצורר ובקשתי יום חופש ליום שני. רציתי להיות ביום זה יחד עם משפחתי, ולהתיחד עם הבורא יחד עם קהלתי, בבית התפילה בו התפללתי תמיד, אך הרשע לא הסכים. למחרת באתי לעבודה כרגיל וסדרתי עם החברים שירשמו אותי כנוכח ביום ב׳ והיה, אם לא ירגישו בהעדרי מה טוב, ואם יגלו כי אינני, יעבור עלי מה ואני הביתה אלך. זה היה יום הכפורים האחרון על אדמת מיזוץ׳. הזונדרפירר האריך ללל כל נדרי, את שעות היציאה בשעתיים ובתי התפילה התמלאו עד אפס מקום. חשנו והרגשנו כי זה הוא יום הכפורים האחרון לקהלה והדבר בא לידי ביטוי בתפילות קורעות לב. דבר הסתלקותי מהעבודה ללא רשיון עבר בשלום ולאחר זמן מה שוחררתי בכלל מהעבודה וחזרתי הביתה. בעירה הסתובבו אז שרידים מגיטאות מחוסלים שמצאו אצלנו מקלט ארעי והגר־מנים לא שמו לב להם. זה שמש לנו סימן נוסף שקצנו קרוב מאד. תמו האשליות אצל כלם כי עירתנו תנצל וגורלה לא יהיה דומה לאחיותיה.

תחילת הסוף

כלם תכננו תכניות הצלה וגם אני יחד עם בן דודי אליעזר, תכננו תכנית נועזת של בריחה ליער עם נשק ביד. את הנשק אמרנו לקנות אצל מכרים בזדולבונוב.

ביום 11 באוקטובר 1942 יצא אליעזר לזדולבונוב עם תעודות של עובד הרכבת ואני עמדתי לבא יום אחריו עם כסף לשם רכישת הנשק. הגעתי בזמן ומצאתי את אליעזר במצב רוח של לאחר יאוש. נשק אין לקבל בשום אופן ושמועות אומרות כי שעות קיומו של גיטו זדולבונוב הן ספורות. הוא חזר מיד הביתה ואני נשארתי בתקוה שאולי אצליח להשיג נשק.

ביום ג׳, 13 באוקטובר 1942, ב׳ מרחשון תש״ג, כותר גיטו זדולבונוב והגסטפו ביחד עם המשטרה האוקראינית, החלו לחסל את הגיטו. אני עם יתר בני מיזוץ׳ שעבדו אז בזדולבונוב, ניסינו לברוח, אך בכל מקום שנראה היה לנו כפרצה נוחה לבריחה, ראינו חללים שנפלו בנסותם לברוח מהגיטו. כשהאיר השחר התחילו לירות לתוך הגיטו ובכח רכזו את היהודים למקום הבורות שהוכנו מבעוד יום ב„קרידובה גורה״. לפי עצת לייב ווינר נכנסו תשעה מבני מיזוץ׳ לרפת קטנה ורעועה שקירות הקרשים שלה סדוקים

והיא גלויה לעין כל. אני התנגדתי למקום מסוכן זה, אך לייב אמר שאין מה להפסיד. נוסף לשנינו היו שם: יוסף שטפר, יהושע, חיים ויינר, יעקב רוזנבלט, פליט אחד שאת שמו שכחתי, יצחק ויינר ומשה ליקבורניק.

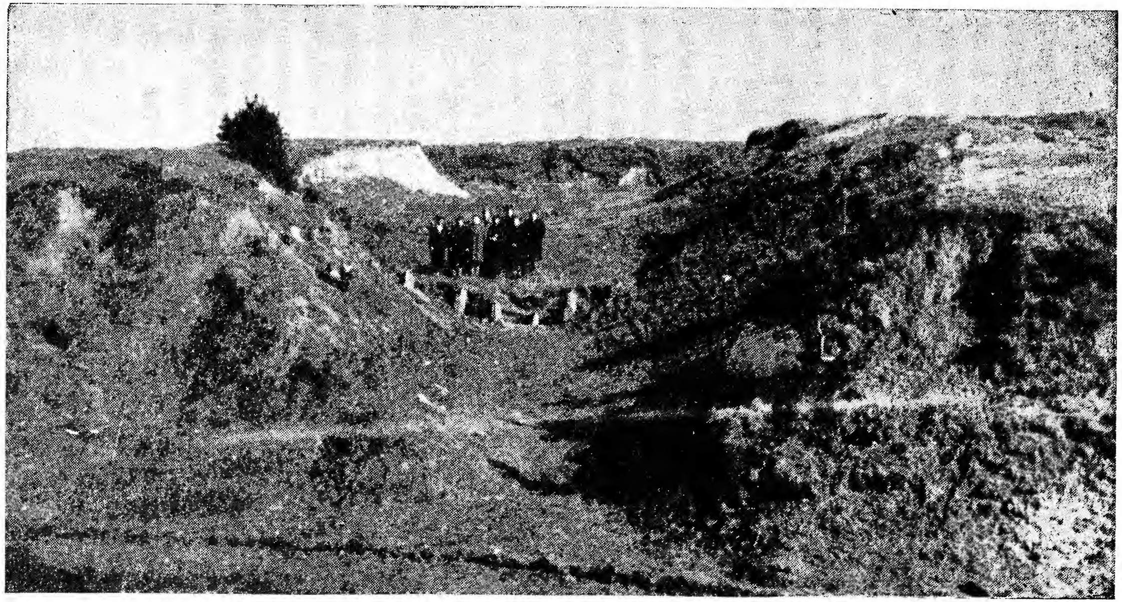
מבעד לסדקים ראינו את כל זוועות האקציה. פעמים אין ספור עברו הקלגסים של הגסטפו והשוטרים האוקראינים על יד הרפת ברדפם אחרי נמלטים ומתחבאים, אך לתוך הרפת לא הציצו. לקראת הצהרים השתרר שקט בגיטו ורק מפעם לפעם, נראו היו שוטרים בודדים, סוחבים מבתי המגורשים חפצי ערך שונים. כמה שוטרים הצפינו חפצים בערמת אבנים שנמצאה ממול הרפת ולייב ויינר הציע אפילו שאנחנו נקח את החפצים, כי נהיה זקוקים להם באם נשאר בחיים אך הצעתו לא נתקבלה. בערב חזרו כל השוטרים לגיטו. הם הביאו אתם משקאות ואוכל לרוב, הוציאו גם מהבתים מה שנשאר אחרי היהודים ממזון וממשקאות, הוללו, שתו לשכרה והתענגו על טבח היהודים. מצאנו את הזמן כשר לעזיבת הרפת ואחד אחד נמלטנו על נפשנו מהגיטו. בדרכים צדדיות על פני שדות, נחלים ועמקים חתרנו הביתה — למיזוץ׳ ואחרי הליכה של שעות נוכחנו כי תועים אנו. בלית ברירה דפקנו בחלון אחד הבתים ושאלנו לדרכנו. יצאה אשה ובהכירה כי יהודים אנחנו אמרה שאל לנו ללכת למיזוץ׳ כי הגיטו כבר חוסל והעירה עלתה באש. בעוד אנו תוהים לעתידנו התחיל לעלות השחר ונכנסנו לכפר זליסי, שהיה מאוכלס בצ׳כים ונמצא כשלשה ק״מ ממיזוץ׳. התחלקנו לשלש קבוצות נפרדות, שלושה בכל קבוצה, כי ידענו שלקבוצה של 9 אנשים לא קל יהיה למצוא מקלט אפילו ליום אחד. בקבוצתי היו מלבדי לייב ויינר ויעקב רוזנבלט, שלו היו הרבה מכרים בכפר זה. צ׳כי אחד ממכריו של רוזנבלט, הכניס אותנו לביתו האכיל אותנו ביד רחבה וגם עשה לנו מקום מגורים בגורנו. הוא אישר את הספור של האכרה שיהודי מיזוץ׳ נהרגו וספר כי הם עצמם הציתו את העירה, בכדי שהגרמנים והאוק־ראינים לא יהנו מרכושם ומעמלם. שלשה ימים ישבנו אצל צ׳כי זה ובכינו על גורל יקירנו שלעולם לא נראה אותם עוד. ביום הרביעי בא אלינו הצ׳כי וספר שהיה בזדולבונוב ושם ראה מודעות גדולות מטעם הגרמנים המזהי־רים, כי כל מי שיתן מקלט ליהודי יוצא להורג.

נדודים בצל המוות

הוא מבקש לכן שנעזוב את גורנו. — הסכנה היתה בימים ההם גדולה מאד, כי בכל הדרכים פשטו אז כנופיות, סחטנים וסתם רוצחים, מלבד השוטרים ואנשי הגסטפו וכלם ביחד בקשו להשמיד את השרידים

שהצליחו להמלט על נפשם, בעת החיסול של הגיטאות. החלטנו לכן להתחבא במשך כמה שבועות בכפרי הסביבה אצל מכרים ואחר כך להמלט היערה. בסביבות הכפר סוימה היו לי הרבה מאד מכרים, מאחר ואבי החזיק שם טחנת קמח וגם חנות מכלת היתה לנו שם. אני הכרתי היטב את הסביבה ואת התושבים והייתי בקשרי מסחר אתם עד פרוץ מלחמת העולם. אך לתדהמתי ולאכזבתנו הגדולה, אף אחד לא נענה לנו כשדפקתי בלילה על החלונות וזהיתי את עצמי. כמה „מכרים" לא ענו בכלל וכמה ענו שאין הם מכירים את נחום... ברחנו לכן משם על נפשנו והגענו לגבול היערות הגדולים. שם עמדו מפוזרים בתים בודדים של כמה יערנים. דפקנו בחלונו של מכרי קירילי פיליאניוק וזהיתי את עצמי. הוא פתח מיד את הדלת, הביע בקול את שמחתו על שנשארתי בחיים, הכניס אותי ואת חברי לבית, האכיל אותנו והכשיר בגורן מקום ללינה. מתוך מחבואנו בגורן ראינו לא פעם, שוטרים מובילים יהודים שנתפשו ביער לחקירות. מספר הנתפשים היה די נכר ונוכחנו אז, כי לולא השלימו האוקראינים את מלאכת הגרמנים בהשמדת היהודים, היו נצולים רבבות רבות מהם. לאחר שבוע ימים של מנוחה יחסית נאלצנו לעזוב את המקום וללכת היערה. טרם התרגלנו אז לשכב על אדמה רטובה וקרה בלי מצע רך וללא כל כסות, לחיות ימים רצופים בלי אוכל, והסבל היה גדול וחזק. חפשנו ביער אחים לסבל ולצרה והצטערנו אז על שנפרדנו מיוצאי מיזוץ' אתם נצלנו בזדולבונוב. ביום התחבאנו ונחנו, ובלילות עשינו גיחות לכפרים הקרובים לשם השגת מזון. לא פעם היינו חוזרים מעבודת לילה שלם בלי פרוסת לחם אחת, אך מפעם לפעם היינו נתקלים גם בגילויים מרניני נפש, באנשים שכאבו את כאבנו והשתדלו להקל עלינו בצר לנו.

בשעת אחד הבקורים בכפר מושצ'ניצה, אצל מכרי, הצ'כי יוזף סבובודה, נודע לי כי אחי לוי ואחותי גיסיה, נמצאים בכפר שלמים ובריאים. לאחר חפושים מרובים נפגשנו ומפיהם שמענו לראשונה פרטים מלאים על סופה המר של מיזוץ' עירתנו. אכזריותם וחוסר ההיענות לעזרה כל שהיא מצד השכנים האוקראינים, הכאיבו ביותר. מכרים טובים שלנו, לא שעו לתחנוני אחותי להציל לפחות את ילדתה ציפקה'לה. והיו גם כאלה שבמו ידיהם רצחו את מכריהם היהודים. כעת היינו כבר חבורה גדולה של חמשה אנשים, מה שכרוך היה בקשיים נכרים בהשגת מקלט, מזון ומים, אך לא רצינו להפרד. בכפר בילישיב עזר לנו הרבה, סנדלר עני אחד שסכן ממש את חייו למעננו. מפיו נודע לנו כי שכנו העשיר, שהנו נוצרי אדוק ועסקן הכנסיה, הביע לפניו את רצונו לעזור לנו. התיצבנו לפניו ואמנם האכיל אותנו וגם עשה

קבר האחים של קדושי מיזוץ׳ ע״י היער סוסינקי

לנו מקום מחבוא אצלו. כבר למחרת התחיל ביחד עם הגשת האוכל להטיף לנו את תורת ישו. הוא הצטער על שאנחנו סובלים על לא חמס בכפנו, אך הצדיק את המעשה, בעוון אבות אבותינו שרצחו את הנביא ישו. הטפותיו הבלתי פוסקות נראו לנו כמלח על הפצעים, עזבנו את ביתו ויצאנו להמשיך לנדוד.

במשך הזמן נאלצים היינו לפנות אליו שוב פעם לעזרה, אך מאז סרב לעזור במשהו, וגם אמר לסנדלר שיגרשנו, יען חטא הוא לעזור ליהודים כופרים העומדים במרים. פעם פגשנו במפתיע את יעקב בן יחיאל ברוך אוליקר, יחד עם צבי טוהרן מהפליטים. הם ספרו לנו כי ביער ליסא גורה, הם בנו להם מקלט וגרים שם יחד עם יוסף וולפמן. ע״י המקלט שלהם נמצא בור נוסף שאפשר להפכו בקלות למקלט גם בשבילנו. הם מסרו לנו תיאור מדויק של המקום ונפרדנו בתקווה להיות יחד בקרוב. למחרת שמנו פנינו למקום המקלט החדש ובדרך נפגשנו גם עם יונה אוליקר שהיה ביחד עם משה ליקבורניק ונודע לנו, שאחד ממכרי האוקראינים, פתח את וולצי קלוצמן, שמואל פישר, פליט אחד ואת יהושע חתנה של ציזיה רוזנשטיין, לבא אליו להתארח. כשבאו אכסנם בבור ואמר להם לחכות במקום עד שיביא להם, טבק ואוכל. במקום זה הביא גרמנים שרצחום על המקום. הוא חפש גם אותי להזמנה דומה וברחנו מהמקום כל עוד נפשנו בנו. לאחר נדודים קשים הגענו למקום המיועד. שאלנו מיד, אם מישהו ראה אותם במקום. הם ענו כי רק מיקולאי ממושצ׳ניצה יודע על המקום, והוא לא רק יודע על מקומם כי אם עוזר גם רבות בכל. המקום היה צר, מתאים לאדם הקדמון בתקופת הקרח, אך לא לאדם מן הישוב בימנו. ברם, היות וקודמנו היו כבר כאן חדשים מספר, מבלי שאיש נגע בהם לרעה — נשארנו גם אנו.

יוסף וולפמן האמין כי עד פורים נושע. שם התפללנו עם הנחת תפילין, כי יוסף בזמן ברחו מהגיטו, לא שכח לקחת עמו ביחד עם הגרזן להגנה, גם את הטלית ותפילין שלו. הסביבה ההיא היתה מאוכלסת פולנים, ומהם השגנו את מצרכי המזון הדלים שלנו. את השלג היינו מפשירים ומשתמשים במים לרחצה ולבישול. שם נודע לנו כי אחיו של יעקב רוזנבלט, נמצאים בסביבה ובמשך הזמן התראינו אתם וגם עם אברהם פרלמוטר מפיווטשה. הוא ובתו היו כמעט ערומים, עטופים בסחבות בלויות ומזי רעב. הם ספרו לנו, כי שלמה קופלמן הצליח להמלט מהגיטו וחי בכפר פיווטשה עד שהאו־קראינים רצחוהו וזרקו את גופו לכלבים למאכל. שלחתי את אברהם למכר שלי, אליו הברחתי מהגיטו מלבושים לרוב, ולפי סימנים בקשתי שימסור

לו חליפה אחת. לאחר זמן כשנפגשתי עם מכרי זה, ספר לי כי אברהם היה אצלו, קבל חליפה אותה לבש רק יום יומים עד הרצחו. באחד הימים נקלעתי עם יעקב אוליקר לפולני אובלובסקי. הוא האכילנו וספר לנו על ילד יהודי שנפצע קשה בברחו מהגיטו והמסתובב בסביבה. הילד עושה את צרכיו תחתו באין לו אפשרות להניע את ידיו ורגליו כהוגן. לכן מסרבים כלם להכניסו לבית. היה זה בנו בן ה־12 של אריה פירר. אביו גילה אותו, נקהו ורפאהו אך לבסוף נספו שניהם.

כשהגיעו אלינו שמועות על יהודים מסתתרים, ומה גם מיזוצ׳אים, — לא חסכנו עמל, לא התחשבנו בסכנות והתאמצנו להפגש עמם. אכרים מסרו לנו כי במרחק של שלשה ק״מ מאתנו מתחבאים יהודים ממיזוץ׳. התחלנו לחקור ולדרוש ולאחר מאמצים רבים אתרנו את המקום ומצאנו שם את מקס ולטפריינט, יעקב רוזנשטיין ואשתו לאה, את אריה לופשיץ עם כל משפחתו, את אפרים מולמן עם בנו ועוד כמה מיזוצ׳אים. פגישות כאלה שמשו לנו למקור של עדוד ושמחה בחיינו הקשים מנשוא, הן גם הפיחו רוח של תקוה בקרבנו וחזקו את האמונה ביום הגאולה. בפגישה זו שמענו עדות נוספת על החיסול המר של מיזוץ׳ ולא שבענו לשמוע. לי היה מענין במיוחד לשמוע מפיו של יעקב רוזנשטיין, על הרגעים האחרונים של בני משפחתי, אתם הוא גר יחד עד הסוף. אבי ז״ל, שהיה כבר איש זקן, מחוסר כח ואומץ לברוח אל הבלתי נודע, התעטף בטלית ובתפילין, אמר תפילת וידוי וקבל את הדין. האמהות היקרות דאגו רק לילדים. החביאום, ספקו להם מלאי מזון והתפללו לחייהם. הן עצמן התיצבו למצעד המות אל הבורות שנכרו ע״י בית החרושת לסכר. יעקב רוזנשטיין, אשתו ובנו בן השנתיים, התחבאו במקלט שנחפר מתחת לרפת בביתנו. אמא שלו ואמא שלי ספקו להם מלאי מתאים של מזון וכסו את המקלט בחול ובתבן. הם ישבו במקלט כמה ימים, עד שילדם חלה מחוסר אויר. אז עזבו את המקלט ושמו פניהם לכפר אוזירקה. בדרך מת הילד והם אחרי נדודים רבים הגיעו למערה, בה הם חיים עד עכשו. נדברנו בינינו כי בשבת הקרובה, בה מבר־כים ראש חדש אדר ב׳ יבואו הגברים אלינו ונקיים מניין כדת וכדין. החיים נעשו אז מרים וקשים מהרגיל, כי הבנדרובצים הגבירו את מלחמתם נגד הגרמנים וגם לא הרפו אף לרגע משרידי היהודים ומהפולנים. היתה אז יד איש ברעהו והמחסור נתן את אותותיו גם בכפרים העשירים והמבוס־סים. פחד הבנדרובצים הקיף אז את כלם וגם הטובים והישרים שבין הכפריים פחדו להגיש לנו עזרה כל שהיא. לייב ויינר ואנכי החלטנו לכן לנסות את מזלנו הרחק ממקום מושבנו. אחי לוי רצה אף הוא להצטרף

אלינו, אך אני התנגדתי לזאת, כי הוא היה מאד מדוכה לאחר כל מה שעבר עליו, בזמן חסולם של שלשה גיטאות בהם התגורר, ולאחר אבדן כל משפחתו. נוסף לזאת היה חלש ביותר ולא מתאים לדרך ארוכה וקשה. ביער שרר אמנם מחסור אך הבטחון שם היה יחסית גדול יותר בהרבה.

התרחקנו מרחק של כ־15 ק"מ ממאורתנו ביער ונכנסנו לביתו של מכר פולני בכפר סוויענטה. הוא ספר לנו מיד כי לא רחוק מביתו ביער מונחות 4 גויות של יהודים אשר הומתו ע"י הלשנה. רוצה הוא לקברם אך אימת הבנדרובצים עליו. בקשנו שיכין כלים והבטחנו שנבא באחד הערבים הקרובים ונביאם למנוחת עולמים. ברם, הדברים השתלשלו לגמרי אחרת מאשר רצינו וחשבנו. בחפוש אחרי אמצעי קיום ומחיה הגענו לכפר בילישב והתדפקנו על חלונו של האכר נאום, שהיה הטוב והישר בין כל תושבי הכפר. הוא הכניס אותנו מהר לביתו והצפין אותנו מיד מעין רואים. הוא הזהיר אותנו שכעת נשקפת לנו סכנה גדולה, מכיון שכל הדרכים נסרקות ע"י הגרמנים בחפשם אחרי בנדרובצים. האחרונים מתחקים גם הם אחרי צעדי הגרמנים כדי להתקיפם, ושניהם ביחד אין שוכחים בהזדמנות זאת את היהודים. הוא התנדב ללכת במקומנו למקומות הבטוחים ולהביא משם בשבילנו מה שאפשר ואנחנו ישבנו במשך ששה ימים רצופים במחבוא מבלי לראות את אור היום. רק לאחר שנודע כי נרגעו הרוחות, הרשה לנו מטיבנו לצאת מהמחבוא. היה זה יומיים אחרי ראש חדש אדר ב׳. יצאנו מבילישב עמוסים לעיפה במצרכי מזון והתאמצנו להגיע למאורתנו ביער בטרם שיעלה השחר. הדרך היתה ארוכה וקשה, אך תודות למנוחה הארוכה הגענו למקום בזמן. מיד הרגשנו בשינוי חשוד בשטח. מטלטלים היו מפוזרים ושקט מאיים בכל. אחרי התאוששות מה, התחלנו לבדוק בידים בהשכת הליל, את החפ־צים, ונתקלתי מיד בגויות אחי לוי ואחותי גיסיה... סרתי למקלט השני איפה שהיו חבויים יתר החברים, קראתי בשמם ואין קול ואין עונה. הדלקתי גפרור ופתחתי את הדלת. נגלה לעיני מחזה מחריד ומזעזע. דם בכל, מח קרוש וצחנה. יעקב אוליקר מונח מת ועליו בנו בן החמש. יצאתי מהבור ואמרתי ללייב כי עלינו לברוח מכאן בכל כוחותינו בטרם יאיר השחר כי גילו את המחבוא. בטרם סימתי את דברי, נשמע בדמי הליל, בכיו של ילד עולה מתוך הבור „אמא, אמא כואב". חזרתי על עקבותי והוצאתי מהבור את הילד. מפיו הוצאנו מה ששערנו. האוקראיני שסדר את המחבוא הביא בנדרובצים והם רצחו תוך כדי התעללות את כלם. הילד, ניצל, כי בהיותו פצוע קשה וסובל מכאובים, ידע להעמיד פני מת. וכך ניצל. כשהאיר הבקר נוכחנו עד כמה פוגעת היתה ההתעללות במומתים ועד כמה יסודי היה השוד.

מבלי לאבד אף רגע אחד מיותר ברחנו מהמקום ששמש לנו מחסה במשך חדשיים. הילד לא יכול היה ללכת כי הפצע הציק לו, וגם היה עיף ותשוש, נשאנו אותו לסירוגין על הידים, ובקושי רב הגענו לבור, שפעם התגוררו שם 12 מיוצאי מיזוץ׳. המקום היה ריק ועזוב והיום עמד כבר במלוא זהרו. נחנו קצת ובלית ברירה השארנו בבור את הילד, עם מלאי מתאים של מזון והבטחנו לו, שנבא לקחתו לאחר שנמצא מקום מתאים לכלנו. הילד, לאחר היותו יומיים בין מתים, גלמוד וניזון מפירורים שמצא בבור, הסכים לכל. אנחנו שנינו התישבנו על גזע עץ כרות בעבי היער, כדי לחפש מוצא מן המצב. נזכרתי כי בסביבה זו, הייתי פעם עם אבי הילד אצל הפולני יאן אורלובסקי וזה קבלנו אז יפה. החלטנו למצאו ולבקש את עזרתו. השארנו את כל מלאי האוכל שהיה בידנו עם הילד וזאת הפעם הראשונה, הלכנו לחפש את הפולני לאור היום. למזלנו הגענו אליו בשלום. הצגתי את עצמי והוא נזכר בי מיד. למרות כל הסכנות נתן לנו מקלט והשתתף בכנות בצרתנו. ביחוד דאב על אבדן ידידו יעקב ושלח את בנו אל הילד, כדי לעודדו ולספר לו כי בערב יועבר על ידינו לביתו הוא. אורלובסקי הצעיר חזר מבקורו אצל הילד והביע את דעתו, כי אין כל סיכויים שהילד ישאר בחיים, אך אני אמרתי כי בטוח אני שאם הילד יקבל טפול חיה יחיה. בלילה הבאנו את הילד לבית הפולני, הפשטנוהו ורחצנוהו באמבטיה חמה ונקיה. כובע הצמר שלו נדבק לפצע שהעלה מגלה ותחת השפעת המים החמים שהזרמנו בזהירות על הפצע, הפשיר הדם הקרוש והכובע החליק מהפצע. הילד לא הוציא כל הזמן הגה מפיו. למד המסכן לסבול. ניקינו אז את הפצע בספירט, עשינו לו תחבשת נקיה מרוחה בשמן והשכבנוהו לישון. למחרת נעמדה לפנינו בכל חריפותה מחדש הבעיה — מה לעשות עם הילד? בבור או בגורן אי אפשר להחזיקו. בבית הוא מסכן לא רק את עצמו ואותנו כי אם, גם את הפולני מיטיבו. החלטנו לכן להציע לאוונגלים לאמצו, מאחר שפעם הביעו רצונם לאמץ ילד יהודי ולחנכו לפי רוחם. ברם, הם סרבו הפעם אפילו לדבר אתנו, כי פחד הבנדרובצים נפל עליהם. חזרנו על עקבנו לפולני והוא ספר לנו מיד, כי בזמן היעדרנו החריבו הגרמנים בית שכנו, על שנתן מקלט לרוסי שבוי שערק. הבינונו והבטחנו לפולני להסתלק עוד הלילה.

הפולני מאד דאב לגורלנו ושמח מאד אתנו, כאשר במשך הימים הספורים שהילד קבל טפול ותנאים, הוא התחיל לחזור לאיתנו. הפצע הגליד, הוא נראה טוב ולקחנו אותו למחבואנו. בימים ההם נקלעה לשם קיילה גולדברג ביחד עם אחד הפליטים שחי בגיטו מיזוץ׳. הפגישה היתה כרגיל

נרגשת ביותר והסבה לכלנו הרבה שמחה. שוב פעם העלינו זכרונות על עירתנו האהובה ולא נלאינו לשמוע על קצה האכזרי. אח"כ ספרנו איש לרעהו על נס ההצלה. קיילה ספרה כי אחד ממכרי האוקראינים, שידעתיו בתור גנב מקצועי, נוכל ואיש העולם התחתון, החביא אותה בזמנים של סכנה ועזר לה מאד. אני לא יכולתי להאמין לדבריה וחשבתי כי טעתה בתיאור האדם, אך במרוצת הימים נוכחתי גם אני בישרו ובטוב לבו. למרות עניותו ודחקו, ולמרות שהיה חי מגניבות קטנות ומעבודה אצל עשי־רים ממנו, פרס לנו מלחמו בזמנים שאחרים פחדו אפילו לדבר אתנו. אכן, נפש אדם מי יבינינה?

בלילה יצאנו כלנו ביחד לחפש את היהודים, אתם קבענו פעם לערוך מנין בצוותא. מצאנום והם ספרו לנו, כי אמנם באו אלינו למניין, בדיוק בזמן שמקומנו נתגלה לרוצחים. הם שמעו את היריות ואת צעקות הנרצחים ובנס הספיקו להמלט על נפשם. אפרים מולמן שהיה ביניהם, הסכים להשתדל לסדר את הילד שלנו ביחד עם בנו, שנמצא אותה שעה אצל אכר מכר. העברנו את הילד ששמו היה בן־ציון אלינו, ומולמן הצליח במשימתו וסדר אותו עם בנו הוא שגם שמו היה בן־ציון. ומאז גרנו כלנו יחד ביער.

באחד הלילות יצאנו שבעה גברים למלא חוב קדוש כלפי אחינו המומתים ולהביאם לקבר אנושי. קברנום והקימונו על הקבר גלעד מחול, בתקווה שאולי נוכל אי פעם לגלות את המקום ולהביא את הקרבנות לקבר ישראל. בדמי היער הדהד קדיש רווי דמעי זעם ולנו הוקל קצת על הלב יען עשינו חסד של אמת עם יקירנו. החלטנו אז כי ביום א׳ הקרוב נקבור גם את ארבעת היהודים שנרצחו בקרבת הכפר סוויענטי. וכך עשינו. הגענו לבית הפולני שטפל בהם בחייהם ושהבטחנו לו בשעתו לבא לקברם. הסברנו לו את סבת אי קיום דברינו והוא הבין. לאחר כמה דקות הביא לפנינו יהודי מגודל זקן ארוך ורזה כמקל ואמר לזהות אותו. לא יכולנו. רק כאשר התחיל לדבר, הכרנו בו את אחיו הצעיר של לייב. אין בכוחי לתאר את הפגישה של האחים, שחשבו אחד את השני למת, ואין לתאר את דרך הצלתו של משה וויינר שהיה חבוי ששה חדשים בכפר דרמן, על גג ביתו של אכר, מכוסה קרשים וסמרטוטים, מכווץ בגופו בלי אור השמש ובלי אויר מספיק. לולא האוכל הטוב שקבל, לא היה עומד ומחזיק מעמד בתנאים כאלה. אין לכן כל פלא שאי אפשר היה להכירו. כשנודע לו כי אחיו חי, עזב את מחבואו והגיע לבית הפולני, אצלו קווה למצוא את לייב. שמחנו שהמקרה הוסיף לנו עוד יהודי חי. כלנו ביחד יצאנו למקום אליו הוביל אותנו הפולני וששם היו ההרוגים. להכירם אי אפשר היה כבר. קברנום, אמרנו קדיש

וחרימונו גלעד על הקבר, כדי שנדע אי פעם למצוא את הקבר. מספר היהודים הניצולים שנמצאו ביער, גדל אז, לכן התחלקנו לקבוצות נפרדות, שעמדו בקשר הדדי. בקבוצתי היו בין היתר, לייב ווינר ואחיו משה, אלתר גרבר, אריה פירר ובתו חוה׳לה, ליפא לנגר ועוד.

התקרב חג הפסח. השגנו 16 ק״ג חיטה, וחוה׳לה טחנה אותה בטחנת יד אצל אכר מכר ואפתה מצות. את ליל הסדר ערכנו לאור מדורה קטנה בעבי היער. את ההגדה הקריא מסידור שהיה אתנו זקן החבורה ר׳ אלתר גרבר וכלנו אמרנו אחריו. את הקשיות שאל אברהמלה בנו של אריה פירר. נזכרנו אז בסדרים שהיינו עורכים בבתינו ומררנו בבכי. ההגדה נהפכה לקינת תשעה באב והסדר למספד. ביום א׳ דחול־המועד מת משה, אחיו של לייב. קברנוהו כדין וקנאנו בו על שמת מיתה בידי שמים. לאור הנסיו־נות חמרים למדנו אז להחליף תכופות את מקומות מחבואנו, ועברנו למקום אחר. שם נפגשנו עם גיונה לנגר, אשתו של יוסף לנגר ובתה חיה׳לה, שמצאה במפתיע את גיסיה אריה פירר וליפא לנגר. גם הילד בן־ציון הובא אלינו וקבוצתנו הפכה יחידה גדולה של ילדים ונשים. על שלשת ארבעת הגבורים הוטל עול כבד של השגת מזון בשביל כלם. האוקראינים היו משמידים אז את הפולנים ורודפים אותם לא פחות מאשר את היהודים. הם היו לכן בורחים העירה בלילות ועוזבים מאחוריהם את כל הונם. לא פעם היו מוסרים לנו את כל המלאי המזון שלהם, במקום שיפול לידי הבנדרובצים או מוסרים לנו את מקומות המחבוא של מזון מפולנים שכבר ברחו לפני זה. נפגשנו בזמן ההוא עם האחים רוזנבלט, עם משפחת אשר שפירא, עם ברוך פליטר, עם ברוניה וויינצווייג מזדולבונוב, שהיתה מבקרת כל שנה במיזוץ׳ אצל קרוביה ועם רבים אחרים. האחים אַברהם ואלי רוזנבלט קפחו את חייהם, בהתקלם במקרה בגרמנים מזוינים. הם התגוננו בנשק שהיה להם אך לא יכלו לעמוד בפני חיילים עם נשק אוטומטי. ביום א׳ בבקר כ״ה אייר, למחרת נפילתם של אברהם ואלי, יצאנו לבקר את קבוצתם ולהתחקות על אורח חייהם. בין ההולכים היו בין היתר מלבדי גם ברוך פליטר, ליפא לנגר, לייב ווינר, וולוול אוקס ועו״ד זץ מדובנה. היינו יחד קבוצה גדולה מאד של עשרות יהודים, שמחנו הדדי וגם התאבלנו על מותם של האחים רוזנבלט. מזג האויר היה נעים וטוב ואני נרדמתי על הדשא הרך. העירו אותי צעקות בנו של מולמן. ועוד בטרם שעמדתי על המתרחש, ראיתי את היהודים בורחים לכל העברים. ונשמעו יריות. קמתי על רגלי וגם אני התחלתי בורח. נתקלתי בגרמנים שירו עלי מסטן אך לא פגעו. לאחר שיצאתי ממחבואי נוכחתי ששורר שקט במקום. רציתי לדעת

על גורל חברי וחפשתי לכן את המקום ממנו התחילה ההתקפה. הגעתי שמה הראשון ואח"כ הגיעו גם ברוך פליטר והאחים מאיר והרשקה רוזנבלט. יצאנו ביחד לבדוק את השטח ומצאנו מתים את שמעון פלדמן, ליפא לנגר, בנו של אלתר גרבר, יעקב רוזנבלט, לייב ווינר, אשר שפירא, חיה לופשיץ ובנה יהושע ואת אפרים מולמן. בבקר חפרנו בור וקברנו את כלם בקבר אחים. רק גרבר הזקן חפר במו ידיו בור נפרד לבנו הצעיר, קברו והרוה בדמעותיו את הגל על הקבר. חסרו לנו עוד אשר מולמן, הילד בן־ציון אוליקר, יעקב, רוזנשטיין, בת אחת של לופשיץ והעו"ד זק. לאחר מכן נודע לנו מהאכרים שאלה נתפשו חיים ונתלו ביער.

מאז נעשו חיינו ביער קשים מנשוא. לא יכולנו לחיות במקום אחד יותר מכמה שעות. מקורות האספקה נסתמו. להעביר אש פחדנו וחסתו הטורד עמד בעיצומו. כשהיינו חוזרים למקום מחבוא שעזבנו פעם, מצאנו שם תמיד עקבות הפורעים שהרסו והחריבו הכל. אך אותנו לא מצאו. במשך הזמן למדנו לאסוף מהשדות העזובים של הפולנים, תפוחי אדמה וירקות וללקט ביער פטריות וגרגרים, וחסרים היינו רק לחם ומלח. אך מפעם לפעם היינו משיגים קצת גם מזה.

בעקבות הפרטיזנים

בעת ההיא שמענו לראשונה על קבוצות פרטיזנים ביערות. אך דא עקא, גם הפרטיזנים הרוסיים, לא התיחסו ליהודים כאל אנשים נרדפים, ואם לא חסלו אותם גרשום מפניהם. בכל זאת הסתובב על ידם נחום פוליאק ושתי בנותיו, קיילה גולדברג, כמה פליטים וגם ישראליק ארליך וברוך בן הרשל טרוכלר. את שני האחרונים רצחו הפרטיזנים, על עבירה איזה שהיא, או פשוט בגלל היותם יהודים. ברם, למרות כל הידיעות הקודרות הללו, רצינו להצטרף לפרטיזנים, מאחר ומלבד תפוחי אדמה, לא השגנו אז כלום לאכול. בינתיים עלה בידנו לגנוב פרה מאחת הרפתות ולשחטה. שבענו אמנם בבשר, אך רבו הטרדות כדי למחוק את עקבות הגניבה. ערב אחד נתקלנו באוקראיני שספר לנו, כי הוא חבר בפלוגת פרטיזנים ואם רצוננו בכך הוא יעזור לנו להצטרף לפלוגה. אחדים מאתנו התלהבו ממנו ואחרים אמרו כי מרגל הנהו וטוב יהיה לנו באם נחסלו. ברם, יהודים נוטים תמיד לאשליות ולא רק שלא חסלו את ה„פרטיזן" כי אם גם לא החליפו את מקום המחבוא. הסוף היה שהוא הודיע לבנדרובצים עלינו והם במרמה ובמסוה של פרטיזנים, רכשו את לב הנשים ואלה שכנעו את הגברים, כי „הפרטיזנים" מבקשים את טובתנו. הם הביאו אפילו תפוחי עץ ואוכל טוב

ואמרו להתאסף ביום א׳ לשם יציאה מרוכזת לפרטיזנים. הסוף היה שרק המפקפקים נצלו, והתמימים נורו או נקברו חיים. בין הניצולים האחרונים היו מלבדי רק האחים מאיר והרשקה רוזנבלט, ניונה לנגר ובתה, האחים ברוך ודוד פליטר, שני ילדי אשר שפירא וילד אחד משומסק. אלה היוו את שארית הפליטה ביער. לפי עצתי החלטנו אז לעזוב את היער ולנסות להסתדר בכפרים. הצעתי זאת מסבה אחת ויחידה. אם ניהרג ביער יאכלונו הכלבים, בכפר יקברונו לפחות...

עוד פעם במיזוץ׳

הסיכויים להסתדר בכפר היו אז קלושים ביותר. הפולנים עקרו העירה, האוקראינים פוחדים מהבנדרובצים והצ׳כים לא ירצו להסתכן בגלל יהודים. בכל זאת יצאנו בקבוצות קטנות לנסות מזלנו. אני הייתי עם יונה אוליקר והחלטנו להתדפק על דלתי מכרים שהיו ידועים בתור עוזרים ליהודים. נדדנו ממכר אל מכר, כי יותר מיום אחד לא יכולנו להשאר אף אצל אחד מהם. לבסוף החלטנו לסור למיזוץ׳ לאוקראיני פוצ׳בולא, שידענו שהוא החביא את יהודה ברוינשטיין. ואמנם הוא קבלנו ותמורת חליפה הסכים להחזיק אותנו חדשיים. שני בניו היו חברים בפלוגות הצבאיות של הבנד־רובצים, אך היו בין הבודדים שלא רצחו בני עם אחר. הם ספרו לנו כי בחלונות הגבוהים במפלגה יש כעת שתי דעות בנוגע ליחס אל המיעוטים. הקיצונים תובעים לחסל אחת ולתמיד, לא רק את היהודים כי אם גם את הפולנים והרוסים. המתונים יותר הם בעד כבוש הארץ ללא מלחמה עם התושבים האזרחיים בני עמים אחרים. את פתרון בעית המיעוטים הם מציעים לדחות עד לאחר המלחמה. ובינתיים פועלת כל קבוצה על דעת עצמה והקיצונים הורגים ומשמידים כל אדם שאינו משתייך לאומה האוק־ראינית. לצערנו ימי מנוחתנו אצל פוצ׳בולה לא ארכו. לאחר כמה ימים הוא בא עם החליפה ובקש מאתנו לטובתנו אנו להסתלק הלילה ממיזוץ׳, מאחר והפקוד של הבנדרובצים החליט להתקיף את הגרמנים מכאן, ולהפך את מיזוץ׳ למבצר שלהם שיהיה נקי מכל אלמנט זר. מיד כשהחשיך יצאנו מביתו וראינו כי רבים מהתושבים עוזבים ג״כ את העירה. אנחנו לא יכולנו כמובן להתגלות ועלינו על גג של דיר חזירים צדדי ושכבנו עליו. ראינו איך הבנדרובצים מתרכזים, שמענו את פקודותיהם וחשבנו כי קצנו קרוב. במשך הלילה הם השתלטו על הפרבר הפולני וערכו טבח באוכלוסיה. אח״כ שרפו את הבתים. על הגרמנים לא הצליחו להשתלט והמלחמה ארכה כל הלילה. לפנות בקר התחילו האוקראינים לסגת תוך קרב והגרמנים שרפו

את כל פרברי העירה שהיו מאוכלסים באוקראינים. למזלנו, הדיר עליו שכבנו היה בחלק אחר שנועד להצלה וכך לא נשרפנו חיים. שכבנו בלי אוכל ובלי מים אך לא הרגשנו כמעט בזה במשך שלשה ימים. כשנרגעו הרוחות חזר בעל הדיר לביתו ובלית ברירה קראנו לו כשיצא והסתובב ע״י הדיר. הוא שמח דוקא אתנו ואמר לנו לחפור תפוחי אדמה מהחלקה שע״י הבית בשביל החזירים ובשבילנו. התושבים שעזבו את מיזוץ׳ בגלל הקרבות התחילו חוזרים למיזוץ׳ ויען כי מרבית הבתים השמדו, מצאו רבים מהם מקלט בבית שבו היינו אנחנו.

נדחקנו לכן שנינו לחור בגורן, מבלי כל אפשרות לזוז. בעל הבית שידע עלינו ואתר את מקום מחבואנו, הזמין את כל הנוכחים לסעודה בבית, חילץ אותנו מהמחבוא ואפשר את הבריחה. החלטנו ללכת לכפר בורשצ׳יבקי־צ׳כי, איפה שיונה אוליקר התחבא מיד לאחר חיסול הגיטו יחד עם ליזה מלמד ועם בנה יאשה. הצ׳כי מילאק דוס לא יכול היה להחזיק את כלם, לכן עזב יונה את המקום בהשאירו שם את ליזה ובנה. הצ׳כי לא היה מן העשירים וידענו כי תמורת החליפה שבידנו יתן לנו מחסה לכמה ימים. הצ׳כי שמח מאד אתנו, כי מצפונו הציק לו כל הזמן על ששלח את יונה מפניו בימים ההם. וכשנוכח כי חי הנהו היה ממש מאושר. על שאלתנו האם ליזה חיה ענה, שהלוואי ולכל היהודים יהיה טוב כמו לה. הוא הוסיף והודיע כי היא נמצאת עם בנה תחת חסותו, והוא החליט להצפינה עד תם המלחמה באם אפילו יצטרך לשלם עבור זה בחייו. למחרת נפגשנו עם ליזה ובנה. זו הפעם הראשונה מזמן חיסול הגיטו, שליזה ראתה יהודי והשמחה של כלם היתה גדולה. מראיה של ליזה ובנה היה נורא. מלוכלכים, רזים ומלאים כנים, אם כי בבטחון יחסי, סבלו רעב ומחסור כי הצ׳כי היה עני וחי בדוחק, אך התחלק עם מה שהיה לו אתם. בכפר הזה התחבאו אז גם האחים רוזנבלט וישראל אוליקר, דודו של יונה. בכפר פעלו בימים ההם מפלגות שונות, שהיו קשורות עם המפלגות שפעלו ברחוב האוקראיני. יש לשער שעשו זאת, רק כדי למנוע את גורל הפולנים ולהנצל מכליה. הצ׳כי שלנו היה יו״ר המפלגה במקום, ודודו בשם יוזף אלטמן היה המזכיר של המפלגה. שניהם היו עניים, אך לא מנעו עזרתם מאתנו. כשנפגשנו עם ישראל אוליקר, ספר לנו כי הבנדרובצים תפשו את יהושע בר טרכטנברג חי, וכשספר להם כי הוא מתגורר בכפר הצ׳כי ברושצ׳יבקי, שלחו אותו למזכיר המפלגה אלטמן לבקש בשמם עבודה וסדור. וכך באמת היה. יחס כל הכפר הצ׳כי — שכלם כאחד ידעו עלינו — היה יותר ממצוין. אשת בעל הבית שלנו, לא יכלה להסכים שאנחנו נאכל למשל, ברפת את הארוחות, ולא פעם נאלצנו

להסב ע״י השלחן ולאכול עם כלם. אנחנו העדפנו תמיד לאכול במחשכים, כי בישבנו על יד שלחן, בבית מגורים רגיל היינו תמיד צפויים לסכנות.

בחסות הצ׳כים

בגלל שבוש דרכי התחבורה, המלחמה ההדדית בין התושבים והכחדת היהודים, מרגש היה מחסור גדול בבגדים ובמלח. בעד מלח פשוט, שבזמנים כתיקנם מחירו אפסי, שלמו כעת הון תועפות. גרם למצב גם זה, שהאוקראינים פחדו לבקר בערים, כי כל אחד היה נחשד בעיני הגרמנים למרגל. ראש המפלגה, אותו אלטמן, פנה אלי לכן בהצעה, שאם יש לנו כסף, הוא ינסה להגיע לזדולבונוב, ולהביא משם מלח ובגדים. כמובן שהבטיח חלק ברווחים. נתתי 10 דולרים וגם מכתב לצ׳כי מכר שגר ע״י זדולבונוב ושהיה חייב לי כסף. בבקר הוא שכר עגלה ונסע ואנחנו נכנסנו לגורן כדי לטחון קמח בטחנת יד. הילדים עם האשה היו בשדות. במפתיע ומבלי שנרגיש בזה, נכנסה לחצר עגלה ועליה אוקראינים מזוינים. הם כוונו צעדיהם ישר לדיר בו עבדנו. ושמחו מאד אתנו, אחד מהם שהיה מכרי משכבר, שאל אפילו לשלום הורי. כשאמרתי שנספו, הביע את צערו ולא ידעתי, אם זה על אבדן הורי או על זה שאני עדיין חי... אז שאל על זהות חברי. אמרתי שאחד הוא יונה והשני סרול אליקר. בשמעו את שמו של ישראל התחיל לחקור ולדרוש האם הנהו סרול זה, שהיה בעל בית מרזח במיזוץ׳. הבנתי מיד שיש לרוצח זה כוונות אפלות כלפי ר׳ ישראל, אך לא יכולתי לסגת כבר ולטעון אחרת. הם אמנם נסעו מבלי לנגוע בנו, אך אנחנו מנוסים היינו כבר וידענו שעלינו להסתלק מיד מהמקום. למחרת הם כמובן חזרו, וחפשו אותנו בכל החורים, ביחוד את ישראל, אך העלו חרס בידיהם. נסיעתו של אלטמן הצליחה, הוא חזר משליחותו בשלום, קבל את החוב שלי מהצ׳כי, מכר בזדולבונוב עופות וביצים, שבכפר היו זולים יחסית, במחירים מפולפלים, והביא משם מלח, שקנה במחירים נוחים, ומכר בריווח שמן מאד. רוחו היתה טובה עליו והחליט לעשות בערמה. התייצב במפקדת המפלגה האוקראינית שלו, ושאל מה עליו לעשות עם היהודים הבאים לכפר. להרגם לבד או להביאם חיים אליהם? לתדהמתו אמרו לו שאין לנגוע בהם לרעה אלא אדרבא, להגיש להם כל עזרה. אז הוא ספר להם כי צבא בנדרו, ערך חפוש אחרי יהודים כדי להמיתם. במפלגה אמרו לו באופן הברור ביותר, כי אלה שעשו זאת הם סתם שודדים ויש להבא לגרשם פשוט מהכפר. ולחיזוק ההודעה — מסרו לו נשק, לשם

חלוקה בין חברי המפלגה, לצורך הפעולה. מאז השתפר מאד מצבנו. אלטמן התעשר מאד והביא לי אפילו לחורף זוג מגפים.

על סף השחרור

הגיע הסתו. מחמת המציק התאספו לכפר כמעט כל השרידים ממיזוץ׳. הצ׳כים קבלו וסדרו את כלם. אני הייתי כבר אז פטור מדאגות של מזון. אלטמן הרויח הרבה וספק את כל צרכי. בשורות משמחות התחילו לנשב באויר. הגרמנים נסוגו לאורך כל החזית וידענו כבר כי יום השחרור קרוב, ברם, דוקא אז גברה הסכנה ביותר ואנחנו לא רצינו למות על סף השחרור. הבנדרובצים הארורים התנכלו לנו וארבו לחיינו. לילה לילה, היינו מחליפים את מקום שבתנו ולפעמים בורחים גם לשדות. זכורני שבלילה אחד, עת שרר כפור חזק ועז נפוצה שמועה שהבנדרובצים באים לקחתנו. הועברתי למקום מחבואה של ליזה, שנחשב היה משום מה לבטוח. כששכבנו ערומים למחצה ב„מטות״ שמענו צעדים של הרבה אנשים. קפצנו החוצה דרך החלון, ורק עורינו בידינו. כל הלילה שכבנו בשלג בשדה הפתוח, ובבקר התברר שזה היה חיל החלוץ של הסוביטים. ביום 2 בדצמבר נכנסו ראשוני החילים הסדירים של הסוביטים לכפר. לאשרנו לא היה גבול, אך לא הוקל לנו במאומה. מיזוץ׳ וסביבתה שמשו למרכז הכנופיות הבנדרובציות. הם לחמו בסוביטים, הפילו מהם חללים ושום יהודי לא יצא אז חי מידיהם. הרשקה רוזנבלט, שהצליח לעבור בשלום את כל ימי הכבוש הגרמני, נרצח על ידי בנדרובצים לאחר השחרור. ממיזוץ׳ לא נשאר אלא המקום עליו עמדה פעם, לכן לא יכולנו לחזור לגור בה, ושם שלטו גם הבנדרובצים לא פחות מהסוביטים. עברנו לכן לגור בזדולבונוב. אך בטרם שעזבתי את מקום מולדתי הארור והאהוב, בקרתי עוד פעמיים במקום, כדי להפרד עם שרידי הגופות של יקירנו. ראיתי את המקום בו נרצחו כל קודשי עירתנו, אחזתי במו ידי עצמות ילדינו היקרים, שנחשפו אחרי שהגשם שטף את האדמה שכסתה אותם. כיסיתי אותם באדמה מהולה בדמעות ודומם נפרדתי מהם לעולם בכאב צורב.

נערת היער

מאת קיילה גולדברג—ציזין

יום החיסול של גיטו מיזוץ׳ הגיע במפתיע ומצא את כל התושבים מוקפים בתוך הגיטו ע״י קלגסים מרצחים.

רבים מהיהודים — ואני בתוכם — ידעו כי ימי הגיטו ספורים והחליטו לברוח ממנו ולהסתתר ביערות הסביבה או בכפרים, אך אחרו את המועד. אני אפילו נדברתי עם האוקראיני גאיבסקי, אתו סחרתי בגיטו, וקבלתי ממנו הבטחה חגיגית כי בבא המועד יעזור לי ויחביאני. הידיעה כי הגיטו מוקף והחיסול מתחיל הגיעה אלי באשמרת הבקר בטרם האיר השחר.

מבלי לחשוב הרבה ומבלי להועץ עם איש, פניתי עם ידידי מארק פלינקר לעבר האחו שמאחורי הקלויז, כדי דרכו לברוח לקרסנוגורה הסמוכה ששם גר „ידידי" גאיבסקי. בהגיענו לקני הסוף ראינו שם את טוביה קנטור ואת פונטיק הורביץ עומדים ונמלכים, האם לעבור ולהסתכן בכדור או לחפש דרך אחרת. גם אנחנו נעמדנו וראינו כי יורים על כל דמות הנראית עוברת בין קני הסוף. ראינו גם את ההרוגים הראשונים וקבלנו עדוד מהעבדה, כי לא מעטים הצליחו לברוח מבלי להפגע. רצנו קדימה. מעל ראשינו ומכל הצדדים עפו כדורים שורקים ולאחר כמה דקות מצאנו את עצמנו בגינת הכומר הפרבוסלבי בריאים ושלמים. נחנו רגעים מעטים ובדרכי עקיפין הגענו לביתו של גאיבסקי. דפקתי בחלון וראיתי כיצד יד נעלמת מכסה את החלונות בוילונות. המשכתי לדפוק אך לא נעניתי. לא היה כל טעם להשתהות ע״י הבית בשכונה הגויית ופנינו מיד לכיוון החרשה סוסינקי. כשהגענו לחורשה התחיל השחר להפציע ונראו ראשוני ההולכים. באין אפשרות אחרת להסתתר, עלינו על עץ עבות והסתתרנו בין עפאיו. ממעלה העץ ראינו המונים המונים של אכרי הסביבה נוהרים למיזוץ׳, כדי להסתכל מקרוב בשברוננו ולבוז בז. פחד עז תקפנו והחלטנו לא לרדת מהעץ עד שיחשיך היטב. האכרים עברו ע״י העץ עליו ישבנו ושוחחו על היהודים המובלים להריגה. שמענו כי כלם משבחים את הגרמנים ושמחים לאידנו והלב שלנו אומר כי לא נצליח למלט את נפשנו בין צוררים כאלה. אך הנה הגיעו לאזנינו גם דבורים אחרים. כמה אכרים

זקנים מוזילים דמעות על גורלנו המר ומנבאים עונש השמים על מעשים כאלה. זיק של תקוה מתגנב שוב ללב וממריץ ללחום על נפשנו כי טרם פסו מהארץ גם אנשים ישרים. בינתים האיר היום והתנועה בדרכים הלכה ונחלשה.

לאזנינו הגיעו צעקות מחרידות, טרטור מכוניות, יריות וצהלת המון שכור. כל רשרוש חשוד ביער הקפיא את הדם בעורקים. כל יריה עשתה חור בלב, כל צעקה מרטה את העצבים וצהלת ההמון הביאה לידי שגעון. וככה תוך עינויים ויסורים קשים רד היום והגיע הערב הגואל. ירדנו מהעץ והחלטנו ללכת לכפר הורבי. ידעתי את הכוון לכפר. ברם, מעודי לא הייתי שם. ידעתי רק כי הכפר מאוכלס פולנים, סביבו משתרעים יערות עד גדולים ובגיטו דברו כי שם אפשר יהיה להסתתר. בדרך המלך הרגילה סכנה היתה ללכת. עלינו לכן על השדות ואמרנו להגיע למחוז חפצנו באין רואים. האדמה רטובה היתה, גושים ממנה נדבקו לנעליים וההליכה קשה היתה מאד. השמים עמדו אדומים מעל לראשינו משריפת הענק שפרצה במיזוץ׳. עיפים היינו, רעבים ורצוצים ונוכחנו כי טעינו בדרכנו. לא נשארה ברירה אחרת מאשר לעלות על דרך המלך ולשאול לדרכנו. דפקנו בחלון אחד הבתים. למזלנו הטוב, הושיטו לנו מהבית הזה עזרה רבה. קבלנו אוכל ושתיה והוראות מדויקות להמשך דרכנו. מעודדים המשכנו בדרכנו עד שחשנו חול מתחת לרגלינו. הבינונו כי הגענו למחוז חפצנו. מיד הופיעו לעינינו גם היערות הידועים והכפר עצמו. בשארית כחותינו הגענו ליער, מצאנו פנה עבותה ומרוב עיפות נרדמנו במקום.

כשהקיצונו היינו קרובים ליאוש. היער רעש בחזקה ואיים עלינו במראהו. העצים והעשב מכוסים היו בטל סמיך כלאחר גשם. קר היה לנו והרעב והצמא התחילו להציק, פתאם ראינו בקרבנו אכר צעיר עם גרזן. לא ידענו מי הוא ומה כוונותיו. הלנו הוא אם לצרינו? לברוח לא היה טעם. התאזרתי עוז, נגשתי אליו ושאלתי על הדרך לכפר הורבי. הוא מיד אמר כי יודע הוא שאנחנו יהודים וכי לא יעשה לנו כל רעה. הוא ספר כי חטב עצים ביער והורידם לבקעה הסמוכה. כעת הוא מחכה לבנו שהלך להביא עגלה רתומה כדי להעביר את העצים לביתו. בהמשך השיחה הוא הציע לנו לעבור לביתו לכמה ימים וספר כי רבים מבני מיזוץ׳ הגיעו להורבי להסתתר. בינתיים בא הבן עם העגלה ועם אוכל. הם העמיסו את העצים על העגלה והזמינו אותנו לאכול בצוותא. אחר כך נסענו אתם לביתם. לעת ערב הגענו לבית שעמד בקצה הכפר. האכר אמר לנו להשאר ע״י הגורן בחוץ וכי יבא לקחת אותנו לבית לאחר שישכיב את הילדים. ישבנו

ע״י הגורן וחכינו. השעות נתמשכו והוא איננו. רעיונות שונים עולים במח; מי יודע? אולי הלך לקרוא לגרמנים כדי למסרנו לידם, אולי משחיז הוא כעת גרזן כדי לרצחנו? אך אין ברירה. לברוח כעת אין כח. סוף כל סוף הוא הופיע. נכנסנו לביתו, קבלנו אוכל כדי שובע ולבסוף עשה לנו גם מקום לינה בגורן. ארבעה ימים עשינו בגורן וקבלנו גם אוכל. לבסוף החוור לי כל האכר חומד אותי ומארק עלול לשלם בחייו והחלטנו להסתלק משם. ביום החמשי בא האכר והודיע כי הלילה יבאו לכפר ה„בחורים" ולכן רצוי שנצא מהכפר בעוד מועד. קבלנו צידה לדרך, הוראות מפורטות כיצד להגיע למגוריהם של הבפטיסטים ובקשה לחזור אליו כל עת כשיהיה לנו קשה. התנשקנו אתו ונפרדנו כידידים. לימים נודע לנו כי האיש הוא גונב סוסים מסוכן, מאנשי העולם התחתון הידועים, אך הוא התיחס אלינו הרבה יותר טוב ויפה מרבים אחרים מבין ה„הגונים".

בדרך התנכלו לנו הפולנים, הציקו לנו ואימו למסרנו לגרמנים. לא יכולתי להתאפק ואמרתי להם כי הם לפחות, שזה עכשו אבדו את עצמאותם מידי הגרמנים, צריכים היו לגלות כלפנו יחס אנושי. הזקנים שביניהם, התחננו אז לפנינו לא להתוכח עם הצעירים והאיצו בנו לברוח מהר מהמקום. חזרנו ליער ושם פגשנו את שלמה שטיינברג עם שתי ילדותיו שהיו בתור פליטים במיזוץ'. היינו כבר חמשה אנשים רדופים. יחד הגענו לקלינקה ושם נוספו עלינו גם הזוג ולטפריינד הזקנים מקטוביץ, שהיו בגיטו מיזוץ' כפליטים. ברם„ החיים הכריחו אותנו להפרד שוב. את שלמה שטיינברג שנשאר בחיים, פגשתי לאחר השחרור אך הזוג ולטפריינד נספה בידי מרצחים. מפי הגויים בסביבה שמענו כי לא רחוק מהעירה שומסק, נמצא כפר בשם אנדרושצ'ובקה המאוכלס בתושבים אונגליסטים, העוזרים לכל היהודים המגיעים אליהם. שמנו פנינו שמה. באחד הימים כשהיינו בכפר פערעמאראָוקה, שמענו כי ביער הסמוך מסתתרת משפחת השען ממיזוץ'. הכוונה היתה לנחום פוליאק. מצאתי אכר אחד שידע בדיוק את מקום מושבם והוא הסכים להובילני אליהם. מכרי רצו להניאני מללכת אך החלטתי להסתכן ובלבד להפגש עם יהודים ממיזוץ'.

רצה המקרה והמדריך היה באמת בן בית ביער. בפרולות, שריקות וצפצופים מסכמים עברנו כברת דרך עד שהגענו למערה. לאחר אמירת הפרולה המסכמת נכנסנו למערה ומצאנו שם את כל משפחת נחום פוליאק. אני בקושי הכרתי אותם. הם היו שחורים מפיח ככושים. את המערה האירו וחממו במדורות, ודמו לאנשים חיים בקבר. כל היום ישבנו במערה וספרנו את ספורינו. לא שבענו לשמוע ולספר עד שהאכר האיץ בי לחזור לכפר.

בנדודינו פגשנו ברבים ממכרינו במיזוץ׳, ולפעמים גדלה חבורתנו מאד. ביחוד התחיינו עם קבוצת פליטים מקונסק שהיו במיזוץ׳ בגיטו.

פעם, אחד מבני קונסק — בן־ציון היה שמו, הלך ביחד עם מארק לחפש לחם עבורנו, הם נתקלו ברוצחים אוקראינים שרצחום נפש. מפחד נתפזרה הקבוצה שלנו ואני נשארתי בודדה.

לימים פגשתי שוב בנחום פוליאק עם שתי בנותיו. הוא ספר לי כי מערתם נתגלתה ורק הוא עם שתיים מבנותיו נצלו במקרה. הצטרפתי לנחום ולבנותיו והסתתרנו בכפר אחד. באחד הערבים הצטרפו אלינו שניים מבני קונסק שחיו בגיטו מיזוץ׳, איש ואשה. שמו היה גדליה ושמה בליומה. בחוץ השתוללה סערה איומה והאכר אצלו הסתתרנו הסכים שנשב הערב בביתו. תוך כדי שיחה, הוא ספר לנו כי בנו שהנהו שומר יערות, אמץ לו ילדה יהודיה שמצאה משוטטת בדרכים ביום חסול גיטו מיזוץ׳. שמה של הילדה הוא לדבריו אנדזיה, ומוצאה מהעיר קונסק. לפי הסימנים הבינה בליומה כי המדובר הוא באחותה הצעירה. ואמנם כך זה היה. האכר ספר גם, כי אצל בנו באים פרטיזנים ואנחנו רצינו מאד להתקבל אליהם. ברם, האכר לא הסכים בקלות להוביל את כלנו לפרטיזנים. קודם, רצה לקבל הסכמה מפורשת ממטה הפרטיזנים לצעד זה. החלטנו לכן להגיע לפרטיזנים על דעת עצמנו. הגענו לשומר היער והתחלנו להתחקות על עקבותיו כדי למצא את הפרטיזנים. בתקופה ההיא שרצו ביערות גם פרטיזנים אוקראינים מאנשי בנדרה, שגם הם רצחו יהודים לא פחות ואולי ביתר יעילות מאשר הגרמנים. ונדרשה זהירות רבה בגישה לפרטיזנים. במקרה נפגשתי אז עם מרים טרוכלר. מפיה נודע לי כי בנה ברוך וחברו ישראל ארליך, חיים ביער ומחפשים נשק כדי להצטרף לפרטיזנים. גם האחים רוזנבלט נמצאים לפי דבריה בסביבה. במשך הזמן נפגשנו אצל שומר היערות עם הרבה יהודים וגם עם הפרטיזנים. בין הפרטיזנים היה קצין גרמני, שקראו לו סטניסלב ושערק מהצבא והצטרף לפרטיזנים. אמרו עליו כי הוא עשה כן בגלל דעותיו והשקפתו הקומוניסטית. ברם, הפרטיזנים סבלו רק את נוכחותנו בקרבתם. להצטרף אליהם לא הרשו לנו בדרשם כתמורה להצטרפותנו, נשק רב שלא יכולנו להשיג. ביום בהיר אחד נעלמו הפרטיזנים ונשארנו שוב בודדים ומופקרים.

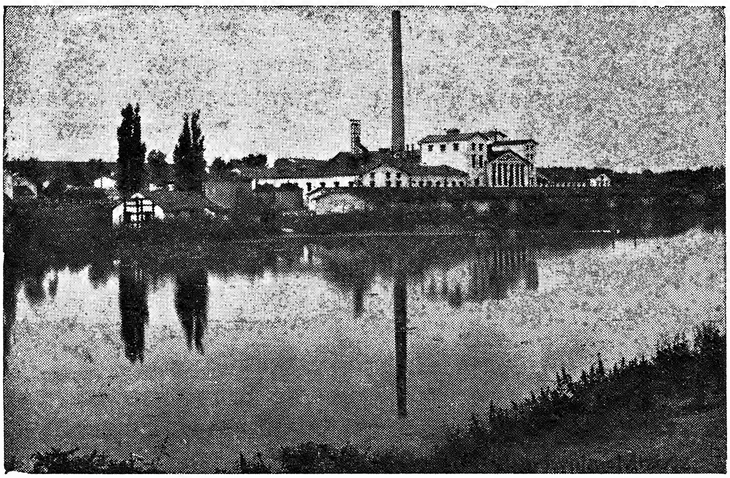
פעם כשנקלעתי שוב לכפר פעראמורעווקה לביתה של אכרה אונגליס־טית לחשה לי באזני כי טמון אצלה עוד יהודי. בערב באנו לדיר החזירים שלה, ולפי קריאתה זחל ויצא אלינו מחור נסתר מפלצת איומה. כששמע כי יהודיה אני, קם על רגליו, התחיל ללטף את ידי ובקול חנוק מלמל בלי

הרף: את יהודיה! יש עוד יהודיה בחיים! נדף ממנו ריח מבחיל ומלוכלך היה כחזירים בדיר. הוא ספר לי כי הנהו שו"ב של העירה הסמוכה וחי הוא ככה חדשים רבים. בו במקום החלטתי לקחתו אלינו. היו לנו ממנו צרות צרורות. כי לא היה שפוי בדעתו והיה מתפלל בכל מקום בקול רם. בלכתו פעם לחפש פרטיזנים סוביטיים נספה בידי אנשי בנדרה.

ב־18 ביאנואר 1944 הגיעו ליער ראשוני החיילים הסוביטיים. ב־21 ביאנואר קבלנו מידי קצין סוביטי מהצבא הסדיר תעודה, בה נאמר שאנחנו יהודים שהתחבאו ביערות סלבוטה וכעת אנו נשלחים לעורף. נתנו לנו גם שלש עגלות רתומות לסוסים, צידה לדרך וכל ההקלות. בימים ההם הצטרף אלינו שלמה שטיינברג, אתו התחבאתי כבר פעם, כשהוא פצוע קשה. החיילים הסוביטיים שהתקדמו כנחל זורם, לא עשו לנו כל קשיים בדרכנו. פעם עצר אותנו קצין אחד ואמר לנסוע מסביב בדרך אחרת, כי בדרך בה אנו נוסעים מונחים מוקשים. דבר זה — לכאורה מובן ופשוט — הביאני לדמעות; זה לפני ימים מספר נדמינו לחיות נרדפות על צואר והנה, אנו שוב אנשים ויש הדואגים לשלומנו. בעיירה קרסנוסטב, עכבה אותנו אשת קצין אחד ואמרה לנו לסור לבית הספר שעל הגבעה הסמוכה, לראות איך דנים פושע מלחמה, ששתף פעולה עם הנאצים בהשמדת יהודים. כשנכנסנו לבית המשפט, העיד ראש העירה וספר כיצד הנאשם רטש במו ידיו את בטני הילדים היהודים, נפץ ראשי עוללות, שדד והתעלל באזרחים היהודים. בדפקו בחזקה על שלחן העדים צעק לעבר הרוצח: איך יכולת למסור יהודים שלנו למוות, תמורת ק"ג מלח שקבלת מהנאצים? הרוצח נידון למוות ופסק הדין בוצע במקום. היינו נוכחים בשעת תליתו וקבלנו ספוק רב מהמתתו של המנול הזה.

משם הגענו לנובגרוד וולינסק. בעיר שרר מצב צבאי חמור. בכ"ז קבלנו מקצין העיר מקום לינה. לקיוב לא יכולנו וגם לא רצינו להגיע כי העיר נחרבה כליל. סרנו לכן לז׳יטומיר. שם נודע לנו כי בסמטה סנוצקי 13 גרה אשה יהודיה בשם געסקיס, וכי אצלה מתגוררים רבים מבין שרידי היהודים. כמובן שמיד הלכנו לפי הכתבת הזו ומצאנו באמת מלאך בדמות אשה. מיום שנכלאנו בגיטו, לא ראיתי בית יהודי מסורתי. והנה נפלנו ביום ששי לבית, בו דולקים נרות בפמוטי כסף נוצצים, הבית מבהיק מנקיון ועל השלחן כלים יהודיים יפים ועל הכל, בית מלא יהודים נצולים. בז׳יטומיר עברנו בדיקה רפואית, שלמה הפצוע קשה סודר בבית חולים וכלנו קבלנו קצת כסף, מלבושים והעיקר עדוד. לאחר זמן מה סודרנו גם בעבודה. פעם פגשתי ברחוב את יעקב גלמן. ההתרגשות מהפגישה היתה גדולה מאד, מה

גם שמפיו נודע לי כי אחי מרדכי חי וכי הוא שואף להגיע דרך פולין וגרמניה לארץ ישראל. מאז התחלתי לעשות הכנות לעבור עם הצבא הרוסי המתקדם ולהגיע לפולין. התגיסתי לצבא, והגעתי עד לברלין. בינתיים נסתימה המלחמה, אני השתחררתי מהצבא ומצאתי בין החיים גם את שאר בשרי חיים ציזין, אתו התחתנתי והסתדרנו בגרמניה. שם קשרתי קשר עם אחי שמצאתיו באוסטריה ולאחר נדודים רבים, נפגשנו כלנו בארצנו המשוחררת, במדינה יהודית.

בית החרשת לסכר במיזוץ׳

זכרונות פון א פּאַרטיזאַן

פון יעקב מענדיוק

בעת דעם אויסברוך פון דער דייטש־פּוילישער מלחמה, בין איך אַלט געווען 12 יאָר. געגאַנגען בין איך דאַן אין דער 5־טער קלאַס פּוילישער פאָלקס־שול אין מיזאָטש, מיין עלטערע שוועסטער רחל, האָט געלערנט אין דער תרבות גימנאַזיע אין אוסטראהּ, און מיין קליין ברודערל מאָטעלע, וועלכער איז אַלט געווען 6 יאָר, איז געגאַנגען אין גן־ילדים.

מיינע עלטערן האָבן געהאט א שיין מאַנופאַקטור־געשעפט אין מיזאָטש, פון וועלכן מיר פלעגן פארדינען אויף אונדזערע באדערפנישן.

באלד נאָכן אויסברוך פונם קריג, האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען קיין מיזאָטש מאסן פליטים, וועלכע מהאָט ביי אונז אין שטעטל גערופן „ביע־זשענצעס". זייער צאָל איז געשטיגן פון טאָג צו טאָג און סהאָבן אָנגעהויבן אויסצוקויפן ביי אונז פּראָדוקטן. די געשעפטן האָבן זיך אויסגעליידיקט און פיל פון זיי האָבן זיך געשלאָסן. מיין פאָטער האָט מיר דערקלערט, אז אויך מיר וועלן מוזן שליסן אונזער געשעפט ווייל מקאָן נישט פאָרן ברייגגען נייע סחורה, היות אלע באַנען זענען פאַרנומען דורכן מיליטער.

אין איינעם א זונטיק טאָג, האָט זיך פארשפרייט אין שטעטל א קלאנג, אז די רוסן קומען העלפן פוילן. מהאָט דערציילט, אז זייער מיליטער איז שוין דאָ אין די דערבייאיקע דערפער און אז א ליאדע מינוט וועלן זיי זיין אין מיזאָטש.

אין שטעטל איז געוואָרן א רעש. אלע זענען אַרויס אין די גאַסן הערן נייעס און פיל מענטשן זענען געגאַנגען אנטקעגן דער רויטער אַרמיי מיט בלומען אין די הענט.

מיינע עלטערן זענען געווען צווישן די ווייניקע, וועלכע זענען געוואָרן באזאָרגט מיט דער נייעס, ווייל זיי האָבן גוט געדענקט די צייטן פון 1920, ווען מיטן קומען פון די באָלשעוויקעס האָט מען אָנגעהויבן רויבן יידישע געשעפטן און שלאָגן יידן...

דאָסמאָל האָט אָבער די לאגע אויסגעזען אין גאנצן אנדערש. די נייע סאָוועטישע מאַכט האָט ענטוואָפענט די פּוילישע פּאָליציי און דער־

קלערט אז די מלחמה צווישן דייטשלאַנד און פּוילן איז געענדיקט און מערב אוקראַינע ווערט פאַרייניקט מיט רוסלאַנד.

די פּוילישע פּליטים האָבן דאַן מאַסנווייז אָנגעהויבן זיך צוריקקערן אין די דורכן דייטש באַזעצטע געביטן און אויף זייער אָרט האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען נייע יידישע פּליטים, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון די דורך דעם דייטש באַזעצטע פּוילישע געביטן.

די ניי־אָנגעקומענע פּליטים פלעגן דערציילן שרעקליכע געשיכטעס וועגן דער באַציאונג פון די דייטשן צו די יידן; זיי האָבן צווישן אַנדערן דער־ציילט, אַז די יידן ווערן בארויבט פון אַלעמען, זיי ווערן פאַרטריבן פון זייערע הייזער און ווערן געצוווּנגען צו שווערער מיאוסער און פּייניקער אַרבעט. זיי מוזן טראָגן געלע לאַטעס, באַקומען נישט קיין פּראָדוקטן און ווערן פאַרשלאָסן אין געטאָס. פיל יידן ווערן צושלאָגן און אויך דערשאָסן אָן א פּאַרוואָס און אָן א פאַרוועז. די מיזאָטשער יידן האָבן אויפגענומען זייערע ברידער פּליטים זייער האַרציק. און כאָטש וואָס טאָג טעגליך פלעגן אָנקומען צו אונז נייע פּליטים, האָבן אַלע באַקומען וווינונגען און אויך אַרבעט.

דערווייַלע האָבן די סאָוויעטן אָנגעהויבן פּלינדערן די נאָך פאַרבליבענע געשעפטן. זיי האָבן געקויפט אַלעס וואָס סהאָט זיך נאר געלאָזט און האָבן געצאָלט וויפיל מהאָט פאַרלאַנגט. אויף זיי קוקענדיק, האָבן די אַלטע איינ־וווינער אויך אָנגעהויבן מאַכן זאַפּאַסן און אין גיכן איז געוואָרן א מאַנגל אין אַלעמען. אַלע געשעפטן האָבן זיך געשלאָסן און זייערע אייגנטימער האָבן אָנגעהויבן באַמיען זיך צו באַקומען פּאָסטענס אַלס אַנגעשטעלטע ביי דער סאָוו. מאַכט. אויך מיין פאָטער האָט ליקווידירט זיין געשעפט און איז געוואָרן א אַנגעשטעלטער אין דער צוקער פאַבריק, וועלכע איז נאַציאָנאַ־ליזירט געוואָרן.

אין דער שולע האָט מען איינגעפירט די רוסישע שפּראַך אַנשטאָט דער פּוילישער און צום נייעם שול־יאָר, בין איך געוואָרן א שילער פון דער 6־טער קלאַס. סזענען אָנגעקומען נייע לערער, סאיז געוואָרן א נייע אָרדנונג, א נייע שפּראַך, נייע ימים טובים, א אַנדער פּראָגראַם, אַלץ ניי. סזענען אויך אַנטשטאַנען אין דער שולע פאַרשידענע שילער־קרייזן. מהאָט אָבער נישט אָנגענומען אין זיי קיין קינדער פון סוחרים. אונדז געטראָפענע קינדער האָט דאָס פאַרשאַפט פיל אַנגסט. אין צווישן האָט מיין פאָטער אָנגעבונדן א קאָנטאַקט מיט קרובים אין רוסלאַנד און איז אַרויסגעפאָרן

פון מיזאָטש אויף א באַזוך, בערך 3 וואָכן אײדער דײטשלאַנד איז באַפאַלן רוסלאַנד...

זונטיק דעם 22 יוני 1941 איז צום צווייטן מאָל, דערקלערט געוואָרן ביי אונז מיליטער־צושטאַנד. דאָס מאָל א קריג צווישן דייטשלאנד און רוסלאנד. דינסטיק האָבן די סאָוויעטן אָנגעהויבן צו עוואקואירן מיזאָטש. די יידן וויסענדיק וואָס סדערוואַרט זיי ביים דייטש, האָבן מאסענווייז אָנ־געהויבן זיך עוואקואירן מיט דער רויטער ארמיי. צוליב דעם האסטיקן אָפּטריט פון די סאָוויעטן און אנדערע גרויסע שוועריקייטן, האָבן זיך ליידער פיל פון די עוואַקואירטע יידן צוריקגעקערט קיין מיזאָטש. פרייטיק פרי זענען צו אונז אריין די דייטשן. אין דעם זעלבן טאָג האָבן די רוסן שווער באָמבאַרדירט דאָס שטעטל און סזענען באשעדיקט געוואָרן א טייל הייזער און די צערקווע. סזענען געפאַלן אויך א טייל קרבנות פון דער באָמבארדירונג. דעם נעכסטן זונטיק האָבן די אוקראַינער געמאכט א פּאָגראָם אויף יידן; פון אלע דערבייאיקע דערפער זענען זיך צונויפגעקומען מאסן פויערן, באוואָפנטע מיט העק, אייזערנע שטעקענס, קאָסעס און ענליכעס, זיי האָבן זיך אָנגעשכרט אין דער ברויערײ און האָבן אָנגעהויבן הוליען אויף זייער שטייגער. סזענען צוראבירט געוואָרן פיל הייזער, סזענען דערמאָרדעט געוואָרן אייניקע יידן און א גרעסערע צאָל איז שווער פאַר־וווּנדעט געוואָרן.

פון דעם טאָג אָן זענען מיר געוואָרן הפקר. נישט נאָר די דייטשן, נאָר אויך די אוקראַינער האָבן מיט אונז געמאַכט וואָס נאָר זיי האָבן געוואָלט.

אין א פּאָר וואָכן ארום האָבן זיך אָנגעהויבן די גזרות. צוערשט האָבן די דייטשן באַפוילן אָנצוטאָן אויפן רעכטן ארבל א ווייסע לאַטע און דערנאָך געענדערט די פאַראָרדנונג און געהייסן אנטאָן פון פאָרנט אויף דער רעכ־טער זייט, און פון הינטן אין מיטן דער פּלייצע א געלע לאַטע. אויך קינדער האָבן געמוזט טראָגן לאַטעס. איך געדענק ווי היינט, אז די ערשטע צייט פלעג איך זיך שטארק שעמען ארויסצוגייען אין גאַס מיט די לאַטעס, ווייל מיינע פּוילישע חברים פלעגן אָפּלאכן פון מיר און דערקוטשען.

אין גיכן האָבן די דייטשן אויפגעשטעלט א יודענראַט, מיט א יידישער פּאָליציי באַוואָפנט מיט שטעקענס. אלע טאָג פלעגט מען ארויספלעגן אויף אונדז נייע קאָנטריבוציעס און גזירות. די דייטשן פלעגן פאָדערן און דער יודענראַט מיט דער פּאָליציי פלעגן אויפמאָנען.

אונדזער משפחה איז פאָרלויפיק געבליבן גאַנץ, אויסער מיין פאָטער

ה„שומר־הלאומי״ במיזוץ׳ ביום הפרידה מה„עולה״ הראשונה של הקן רחל נמירובר

װעלכער איז שטעקן געבליבן בײַ זײַנע קרובים אין רוסלאַנד און נישט באַװיזן צוריקקומען אַ הײם.

אין אָקטאָבער 1941 האָב איך אָנגעהױבן צו אַרבעטן אין דער צוקער־פאַבריק מיט נאָך אײניקע ײדן. מיר האָבן באַקומען די שװערסטע אַרבעט װאָס איז געװען צו טאָן און פאַר איר האָבן מיר באַקומען 12 דעקאַ ברױט, אַ ביסל פּראָדוקטן און עטװאָס געלט. פאַר די משפּחה מיטגלידער, פלעגן מיר באַקומען נאָך 3 דעקאַ ברױט אױף אַ קאָפּ...

אָנפאַנג 1942 האָט זיך די אַרבעט אין דער פאַבריק געענדיקט און מהאָט אױפגעשטעלט די מיזאָטשער געטאָ. אונזער שטוב איז אַרײַנגעפאַלן אין געביט פון דער געטאָ. פון אַלע אַרומיקע דערפער, האָט מען צונױפּ־גענומען די ײדן און באַזעצט אין געטאָ. מהאָט געװױנט אין די קאַמערן, אױף די בױדעמער, אין די קעלערס און אומעטום איז געװען אײנג און דושנע. די אוקראַאינישע פּאָליצײ פלעגט אָפט מאַכן רעװיזיעס אין געטאָ. זײ פלעגן זוכן געװער און צונעמען אַלעס װאָס נאָר ספּלעגט זײ געפעלן. דערבײ פלעגן זײ גוט צושלאָגן און פּײַניקן. דעם 10־טן יאַנואַר 1942, האָבן די דײַטשן באַפױלן צושטעלן 200 ײדישע אַרבעטער. נאָך אײדער מהאָט צוגעשטעלט די אַרבעטער, האָבן זײ פאַרגרעסערט זײער צאָל אױף 300. איך בין געװען צװישן די צוגעשטעלטע. מהאָט אונז געטריבן 17 קילאָמעטער צופוס קײן זדאָלבונאָװ, װי סאיז געװען אַ געטאָ שױן מער װי צװײ מאָנאַטן. דאָרט האָבן מיר זיך איבערצײַגט, דאָס אין פאַרגלײַך מיט אַנדערע מקומות, האָבן מיר אין מיזאָטש געלעבט װי אין אַ גן עדן...

צו דער אַרבעט זענען מיר געגאַנגען אָרגאַניזירט אין מיטן שאָסײ װי די פערד. אױף די טראָטואַרן איז אונדז געװען פאַרבאָטן צו גײען. פאַר יעדער דײַטש און אוקראַאינער האָבן מיר געדאַרפט אַראָפּנעמען די היטל. פאַר יעדער פאַרזײען האָט געדראָט טױט. אין זדאָלבונאָװער געטאָ זענען געװען נאָר פרױען און קינדער. די מענער זענען צוגענומען געװאָרן כלומרשט אױף אַרבעט און זיך מער נישט צוריקגעקערט. אונדז מיזאָטשער האָט מען לאָקירט אין דער חרבער און פאַרלאָזענער שטאָטישער שול, װעל־כע איז געלעגן אין געביט פון דער געטאָ. די נאַכט האָבן מיר פאַרבראַכט אױף דער נאַסער שטײנערנער פּאָדלאָגע אין געהאַקטע צרות, און קױם דערלעבט טאָג.

6 אַזײגער פרי, נאָכן פרישטיק, װעלכער איז באַשטאַנען פון 4 דעקאַ ברױט און אַ האַלבן ליטר שװאַרצער קאַװע, זענען מיר אַװעק צו דער אַרבעט בײַ דער דײַטשישער פירמע יאָזעף יונג. די באַדינגונגען בײַ דער

ארבעט זענען געווען שווידערליכע. פון 7 פרי ביז 12 האָבן מיר געדאַרפט ארבעטן אָן איבעררײַסן דעם אָטעם. פון 12 ביז 1 איז געווען מיטאָג שטונדע. דער מיטאָג איז באַשטאַנען פון א ביסל וואַסערדיקער זופּ מיט עטליכע פאַר־פוילטע נישט דערקאָכטע קאַרטאָפל מיט 4 דעקאָ ברויט. פון אזייגער 1 ביז 6 אָוונט, האָבן מיר געמוזט ווייטער ארבעטן אָן אָפּרו, ווי די ערגסטע קאַ־טאָרזשניקעס. אויף אָוונט ברויט האָבן מיר ווידער באַקומען 4 דעקאָ ברויט און א טעפּל שוואַרצע קאַווע. פאַר פאַרבײַרן איבעררײַסן דעם אָטעם ביי דער ארבעט האָבן מיר באַקומען מערדערליכע קלעפּ.

ביי די באַדינגונגען איז מײַן שוועסטער רחל שווער קראַנק געוואָרן. אין שטוב איז געווען קאַלט. קיין ייִדישער ארצט איז נישט געווען. אביסל פעטס אָדער אביסל צוקער איז נישט געווען צו באַקומען. פון מעדיקאַ־מענטן איז אָפּגערעדט. מײַן קליין 8־יעריקער ברודערל, פלעגט זיך ארויס־גנבנען פון געטאָ און גייען ארבעטן צו א פּויער אין דאָרף. פאַר זײַן ארבעט פלעגט ער ברענגען אהיים אביסל מילך פאַר דער קראַנקער רחל. מיר זענען זיכער געווען אז אונדזער רחל וועט נישט איבערהאַלטן. אָבער אונדזער שכן, דער אלטער רופא ר׳ יצחק פּליטער, האָט געמאַכט פאַר איר רפואות און זי איז געזונט געוואָרן.

איך בין ווייטער פאַרבליבן אויף קאַטאָרגע ווייט פון דער היים. אין מאָנאַט מערץ האָט מען איבערגעפירט פון זדאָלבונאָוו קיין ראָוונע 80 ייִדן און איך בין געווען צווישן זיי. אין ראָוונע האָבן מיר געאַרבעט ביי דער זעלבער פירמע אין די זעלבע הינטישע באַדינגונגען וואָס אין זדאָלבונאָוו. אין דער אמאָל באַליבטער ייִדישער ראָוונע, האָבן דאַן געלעבט נאָך אײַנגאַנצן ביי 6 טויזנט ייִדן. די גרעסטע טייל פון זיי זענען שוין געווען ליקווידירט. אין איינעם א מאַי טאָג פון יאָר 1942, האָט די געסטאַפּאָ באַפוילן, דאָס צומאָרגענס זאָלן זיך אלע ייִדן פאַרזאַמלען ביים בנין פון געביטס־קאָמיסאַר כדי אויסצוהערן א וויכטיקע רעדע.

פאַרשידענע פאַנטאַסטישע קלאַנגען האָבן זיך באַלד פאַרשפּרייט אין געטאָ. אייניקע האָבן געזאָגט אז היטלר האָט זיך באַקלערט און באַפרייט די ייִדן פון די געטאָס, אנדערע ווידער האָבן געזאָגט אז סקומט עפּעס נישט קיין גוטס און אלע האָבן געוואַרט אויפן געהיימניספולן מאָרגן. איבער אונדזער גרופּע האָט דאַן קאָמאַנדעוועט, דער דייטשער אינזשינער גראַבע. ער פלעגט זיך מיט אונדז באַגייען מענטשליך און איז בכלל נישט געווען ענליך צו קיין דייטש. ווען די ראָוונער ייִדן האָבן זיך געדאַרפט שטעלן צום געביטס־קאָמיסאַר, האָט ער אונדז געגעבן אורלויב און געהייסן

פאָרן אהיים. דאָס האָט ארויסגערופן א חשד ביים ראָוונער יודענראַט און זיי זענען געגאַנגען מיט אָנפראַגן צו דער געסטאַפּאָ. אינזשינער גראַבע האָט באַקומען א בעפעל אונדז זאָפאָרט צוריקרופן צו דער ארבעט און נאָך איידער מיר זענען אָנגעקומען א היים, איז צו אונדז דערגאַנגען דער באַפעל זאָפאָרט צוריקערן קיין ראָוונע. מיר האָבן אָבער שוין נישט דער־וויזן אויסצופילן דעם נייעם באַפעל. צוריקגעקערט האָבן מיר זיך שוין נאָכדעם ווי די ראָוונער יידן זענען געווען ארומגערינגלט צום אָנלאָדן אין די וואַגאָנעס. די געסטאַפּאָ און די אוקראַינער זענען אלע מאָל געקומען אויך נאָך אונדז, אבער גראַבע האָט אונדז פאַרטיידיקט. נאָר 6 יידן פון אונדזער גרופּע, האָבן די רוצחים באַוויזן צו פאַרכאַפּן. מיר האָבן פון אונדזער וווינונג געזען, ווי מען לאַדעוועט אונדזערע ברידער יידן פון ראָוונע אין די וואַגאָנעס ווי די בהמות. מיר האָבן געהערט זייערע געוואַלדן און געוויינען, מיר האָבן געזען און געהערט ווי מען שיסט און מען הרגעט, מיר האָבן צוגעזען ווי אינזשינער גראַבע קעמפט מיט דער געסטאַפּאָ פאַר אונדזערע לעבנס. מיר האָבן געזען דעם טויט פאַר די אויגן, און איבער־געלעבט דעם ווידערשטאַנד פון די ראָוונער יידן.

א גאַנצע נאַכט איז אָנגעגאַנגען די ליקווידאַציע פון די רעשטלאַך ראָוונער יידן, ביז מהאָט זיי אוועקגעפירט אין די קאָסטאָפּאָלער וועלדער.

אויף צו מאָרגנס 8 פרי האָבן מיר שוין מאַרשירט צו דער ארבעט. אונדזער גרופּע האָט זיך פאַרגרעסערט אביסל און מיר האָבן יעצט געציילט ביי 100 מאַן. מיר האָבן זיך פאַרגרעסערט מיט 2 צענדליק געראַטעוועטע פון דער שחיטה אין ראָוונע. גראַבע האָט אונדז צוריק איבערגעפירט קיין זדאָלבונאָוו, ווייל אין ראָוונע האָבן יידן נישט געטאָרט שוין מער זיין. זי איז דערקלערט געוואָרן אלס „יודענריין".

איך האָב פאָרגעזעצט צו ארבעטן אין זדאָלבונאָוו נאָך א 4 וואָכן. גע־ווינט האָב איך דאַן ביי איינער א פּרוי מיטן נאָמען קיטיי. איר מאַן האָבן די דייטשן צוגענומען צו דער ארבעט באַלד ווי נאָר זיי זענען ארײַן קיין זדאָלבונאָוו, און מער האָט זי אים שוין נישט געזען. מיינע כחות האָבן מיר אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן. די שווערע ארבעט, די שלעכטע דערנערונג, די מוראידיקע איבערלעבענישן, האָבן געמאַכט פון מיר א סקעלעט. איך האָב באַקומען א הארץ קראַנקייט און האָב אָנגעהויבן צו ליידן פון הינער פּלעט. מיין מאַמע איז דאַן אוועק אין יודענראַט, האָט זיי אוועקגעגעבן מיין טאַטענס יום־טובדיקע מלבושים און האָט זיך אויסגעסטאַרעט פאַר מיר א מאָנאַט

אורלויב, נאָכדעם ווי אויף מײַן פּלאַץ האָבן זיי צוגעשיקט א צווייטן בין איך באַפרײַט געוואָרן און געקומען צוריק קיין מיזאָטש.

דעם 24־טן אויגוסט 1942, באַלד נאָכדעם ווי איך בין אָנגעקומען אַהיים האָבן מיר באַקומען פון די דײַטשן א טעלעגראַמע פון טאַטן. די טעלעגראַמע איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון דער רוסישער שטאָט אָוויראַטאַרא דורכן אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ. די ערשטע מינוטן איז אונדזער פרייד געווען גאָר גרויס, ווײַל דאָס איז געווען די ערשטע ידיעה פון אים, נאָכן אויסברוך פון קריג. באַלד אָבער האָט די זאָרג און דער פּחד פאַרנומען דאָס אָרט פון דער פרייד, מיר האָבן אָנגעהויבן לעבן אין שטענדיקן שרעק, אַז די דײַטשן וועלן אונדז אָננעמען פאַר קאָמוניסטן און וועלן פאַרניכטן אונדזער פאַמיליע. זיי האָבן אָבער אונדז געלאָזט צורו ביז צו דער ליקווי־דאַציע, וועלכע איז געקומען אין 2 חדשים אַרום. אין דער צײַט פון מײַן אורלויב איז מיר באַשערט געווען איבערצולעבן, די מסירה פון שלמה קניעבער אויף זיידע געלמאַן, אַז ער האָט געשאָכטן א קו און פאַרקויפט די יידן דאָס פלייש. געלמאַן ווי אויך דער פויער וואָס האָט אים די קו פאַר־קויפט, זענען אַרעסטירט געוואָרן און סהאָט זיי בײַדן געדראָאָט טויט־שטראָף. אין געטאָ איז געוואָרן א שרעקליכע פּאַניק: צו אַלעמען האָבן די פויערן געדראָאָט אַז אויב סוועט עפּעס געשען, דעם גוי וועלכער האָט די קו פאַר־קויפט געלמאַנען, וועלן די יידן מער נישט באַקומען פון זיי קיין שום פּראָדוקטן... מהאָט באַלד געשאַפן געלט, און דעם יודענראַט איז געלונגען ראַטעווען דעם גוי פון דער תליה. ער איז נאָר אָפּגעקומען מיט אביסל שרעק. זיידע געלמאַן דאַקעגן איז אויפגעהאַנגען געוואָרן אין מיטן מאַרק פון שטעטל.

אָנפאַנג סעפּטעמבער האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען צו אונדז אין געטאָ, אַנטלאָפענע יידן פון די געטאָס אין דובנע, וואַרקאָוויטש און יעזיאָראַני. זייערע געטאָס זענען ליקווידירט געוואָרן און אויך דובנער געביט איז שוין יודענריין. זדאָלבונאָווער געביט איז אַצינד געבליבן, ווי א אינזל אין צו־שטורעמטן ים, ווי סזענען נאָך געבליבן דערווײַלע אביסל יידן.

דער פראָנט איז דאַן געווען בײַ סטאַלינגראַד. קיין גענויע ידיעות וועגן דער סיטואַציע האָבן מיר נישט געהאַט. מיר האָבן נאָר געוווּסט אַז ווען די דײַטשן זיגן, זענען זיי שכור פון נצחון און פאַרשטאַרקן די רדיפות קעגן די יידן. כאַפּן זיי אָבער קלעפּ אויף די פראָנטן, איז ווידער שלעכט, ווײַל דאַן לאָזן זיי אויס דעם כעס אויף יידן.

סזענען אונטערגעקומען די ימים נוראים. די לאַגע איז געוואָרן אויס־

זיכטלאַז. קיין שטראַל פון האָפנונג איז נישט געבליבן אין געטאָ. צו די ראש השנה תפילות, זענען געקומען אלע. יוגענט האָט מען נישט געזען. אלע זענען געווען ביי דער ארבעט אין דער פרעמד. דער רב ר׳ נטע לערנער, האָט אין זיין דרשה דערקלערט, אז די ארבעט פון די יוגענטליכע, וועלכע זענען נישטאָ ביי די תפילות, איז אצינד חשובער פון די תפילות, ווייל זיי ראַטעווען מיט זייער ארבעט, דאָס לעבן פון פיל יידן...

ערב יום כפור, האָבן זיך פארזאמעלט אין די שולן, אלע אַן אויסנאַם יידן. אפילו קליינע קינדער און קראנקע, געקומען איז מען דאָסמאָל אין די שולן 3 אזייגער, ווייל 6 אָוונט האָבן יידן זיך שוין נישט געטאָרט געפונען אין גאַס. געדאַווענט האָט מען נישט פאקטיש. נאָר אלע האָבן געשלוכצט און געקלאָגט פאר זיך. יעדערער האָט עמיצן באוויינט, אָדער פאר עמיצן געבעטן. די דרושה פון רבענס איידעם ר׳ שמעון בערקאָווסקי, געדענק איך ווי היינט; ער האָט אונדז פארגלייכט צו א סטאדע שאָף, אין וועלכער איניקע זענען באצייכענט געוואָרן מיט א פארב און זיי וויסן נעבאך נישט וואָס די באצייכנונג באדייטעט פאר זיי. ער האָט אונדז אויך פארגלייכט צו דער קאקולקע, וועלכע האָט נישט קיין אייגענע נעסט, נאָר זי לייגט אונטער אירע אייער צו אנדערע פויגלען... מיר האָבן געהעריק אויסגעוויינט זיינע ווערטער און זיך אביסל געטרייסט. געגלויבט האָבן מיר אז מיר האָבן אויסגעבעטן פאר יידן די ישועה...

✶

אין דער נאכט פון 12־טן אויפן 13־טן אָקטאָבער 1942, האָבן שטארקע אָפטיילונגען פון דייטשיש מיליטער און אוקראַינישער פאָליציי ארומגערינגעלט מיזאָטשער געטאָ. איך האָב געדארפט דעם טאָג, 4 אזייגער פארטאָג, ארויסמארשירן מיט א גרופע צו דער ארבעט קיין זדאָלבונאָוו. מען האָט אונדז שוין אָבער נישט ארויסגעלאָזט פון געטאָ. מיר האָבן באלד אליארמירט אלע איינוווינער און אין איניקע מינוטן, איז דאָס שטעטל געשטאנען וואך אויף די פוס. איך געדענק אז דאמאלס האָט אונדז באדעקט א שטארקער נעפל און סהאָט זיך געדאכט אז פון הימל, ווייל מען אונדז באשיצן. א טייל יידן האָבן אָנגעהויבן זיך לאָזן צו די גרעניצן פון געטאָ, כדי זיך ארויסצובאקומען פון דער באנדיטישער ארומרינגלונג. די געפאלענע האָבן נישט אפגעשראָקן, ווייל מהאָט געוווסט, אז סיי ווי סיי, איז דער טויט אומפארמיידליך. אנדערע ווידער האָבן אָנגעהויבן אונטערצינדן זייערע הייזער און פארמעגענס, כדי דאָס זאָל נישט ארייננפאלן צום שונא.

ארום 8 אזייגער פרי, האָבן ארייננמארשירט אין געטאָ, דייטשישע

זשאנדארמען, ס.ס. און געסטאַפּאָ און זייער פיל אוקראַינישע פּאָליציי. זיי האָבן באַפוילן אז אלע אָן אויסנאַם יידן, זאָלן מיטנעמען עסן אויף דריי טעג, זיך פאַרזאַמלען אויפן מארק, פון וואַנען זיי וועלן אָפּמאַרשירן צו דער באַן „אויף איבערזידלונג". פאַרשטייט זיך אז אלע האָבן שוין געוווּסט, וואָס דאָס מיינט „אויף איבערזידלונג" ביי די דייטשן. אונדזער מאמע האָט צונויפגענומען אונדז קינדער, און האָט וויינענדיק געזאָגט, אז מיר דאַרפן גייען מיט אלע יידן. מיך אָבער האָט עפּעס, גענומען א געהיימער כח אונטערזאָגן: „גיב זיך נישט אונטער, קעמף פאַר דיין לעבן". איך האָב גענומען איינטענהן מיט מיין מוטער, אז מיר וועלן דעם טויט נישט פאַרשפּעטיקן, און אז מיר זאָלן זיך דערווייל בעהאלטן אין סכראַן. זי האָט ניט געוואָלט הערן דערפון. דאַן האָב איך איר געזאָגט אז איר וועט ניט זיין לייכטער, ווען זי וועט זען אַז מיר ווערן דערשאָסן. אונדזער פאָטער לעבט אין רוסלאנד און מיר קינדער וועלן פּראָבירן זיך ראַטעווען. מיט גרויס מי האָט זיך מיר איינגעגעבן, איבערצורעדן מיין שוועסטער און ברודערל, אַז זיי זאָלן גייען מיט מיר. מיין מוטער איז מיר ניט געלונגען איבערצורעדן. מיר האָבן דאַן גענומען דער מאמען און מיט איר אַריינגעגאַנגען צו מיין פעטער הירש רעזניק, וועלכער איז געווען חזן אין דער גרויסער שול. מיר האָבן אים געטראָפן אָנגעטאָן אין טלית און תפילין, זאָגנדיק תהילים. ביי אים אין שטוב איז געווען די אלטע באָבע און זיין פאַמיליע. מיר האָבן זיך געזעגענט מיט אלעמען, צום לעצטן מאָל גוט אָנגעקוקט דער טייערער מאַמען און זיינען אוועק אין סכראַן. אונדזער סכראַן האָט זיך געפונען אין אונדזער הויז, גוט פאַרמאַסקירט צווישן צוויי דיקע ווענט. דער אריינגאַנג אין סכראַן איז געווען דורך א גוט פאַרבאָרגענער טיר, אין אַווינקל פון בוידעם. מיר זיינען געווען 10 מענטשן אין סכראַן. כמעט אלע יוגנטלעכע. קיין פּלאַץ צום זיצן איז נישט געווען, און אָלע זיינען געשטאַנען צונויפגעפּרעסט ווי הערינג אין אפּאַס. פון דער גאַס זיינען צו אונדז דערגאנגען די ווילדע געשרייען פון די באַנדיטן: דער אוקראַינישער „היידאַ" און דער דייטשישער „יודישער שוויין". שפּעטער צו האָבן מיר געהערט אַ שיסעריי, געוויינען און גרויל געשרייען פון געפּייניקטע יידן. אַזוי איז פאַרביי דינסטאָג דער 13 אָקטאָבער. מיטוואָך האָבן די דייטשן אָנגעהויבן פּלינדערן די פאַרבליבענע הייזער אין געטאָ און צערויבן אָלעס וואָס נאָר זיי האָבן געוואָלט. מיר זיינען אלע געבליבן אין סכראַן. דאָנערשטאג האָבן די דייטשן דערלויבט די אוקראַינער צו פאַרענדיקן די רויב ארבעט. די לעצטע זענען אָנגעקומען אין געטאָ אין גרויסע מאַסן און האָבן מיט לאָמען און העק,

געהאַקט די ווענט געריסן די פּאָדלאָגעס, געהאַקט די מעבל, כדי צו געפינען פאַרבאָרגן יידיש גוטס. זוכנדיק וואָס צו רויבן, האָבן די אוקראַינישע רוצחים ענדעקט דעם סכראַן פון אונדזערע שכנים, דער פאַמיליע בראַנ־שטיין. זיי האָבן באַלד געבראַכט דייטשן און די האָבן מיט גראַנאַטן אויפ־געריסן דעם סכראַן און דערשטיקט אַלע פאַרבאַהאַלטענע. מיר אין אונדזער סכראַן האָבן אַלעס געהערט און געהאלטן אונדזערע נשמות אין די הענט...

פרייטאָג האָט דער הונגער אָנגעהויבן שטאַרק מאַטערן. די פיס זיינען ביי אונדז פאַרגליווערט געווען און מיר האָבן שוין מקנא געווען די יעניקע וועלכע זענען שוין איבערגעקומען און רוען אין קבר. ביינאַכט האָבן צוויי פון אונדז — א מאַמע מיט א זון — פאַרלאָזן דעם סכראַן. וועגן זייער גורל ווייס איך ניט ביז היינט. שבת דעם 17־טן אָקטאָבער איז א גאַנצן טאָג געפאַלן א רעגן. ביי אונדז אַלעמען זענען די פיס געווען געשוואָלן פון שטייען אין געהאַקטע צרות און פון הונגער. 1 אזייגער ביינאַכט האָב איך און מיין ברודערל פאַרלאָזט דעם סכראַן. מיין שוועסטער איז געווען אינ־גאַנצן ערשעפּט און האָט נישט געקאָנט מיטגיין. דער רעגן האָט נישט אויפגעהערט די גאַנצע צייט. קריכנדיק אויף אַלע פיר (גייען ווי מענטשן האָבן מיר מורא געהאַט) זענען מיר דערקראָכן ביז צום טייך. פּלוצלונג זענען ווי פון אונטער דער ערד, ארויס צוויי אוקראַינער, וועלכע האָבן ספּעציעל געטשאַטעוועט אויף יידן און האָבן אונדז פאַרשטעלט דעם וועג. איך האָב זיך געגומען בעטן ביי זיי, וויינען, איבערצייגן. אָבער גאָרנישט האָט געהאָלפן. זיי האָבן אונדז באשולדיקט אין אונטערצינדן מיזאָטש און דעו־פאַר מוזן מיר גייען מיט זיי צו די דייטשן. איינער האָט מיר געהאלטן פאַר דער האַנט דער צווייטער, האָט אָנגעהאלטן דעם פּאַסיק פון מיין מאַנטל און האָבן מיט כח גענומען מיך שלעפּן צו די דייטשן. איך האָב זיך דאַן גע־ווענדעט צו מיין ברודערל ער זאָל אנטלויפן צו א בעקאַנטן פויער און זיך ראַטעווען. ער האָט אָבער נאָר געוואָלט בלייבן מיט מיר און טיילן דעם זעלבן גורל. איך האָב אָנגעשריגן אויף אים און באַפוילן ער זאָל אנטלויפן. דאַן האָט ער זיך אריינגעוואָרפן אין טייך און גענומען שווימען. איינער פון די באַנדיטן האָט פּראָבירט כאַפּן מיין ברודערל און איך האָב זיך דערווייליע ארויסגעריסן פון צווייטן, איבערלאָזנדיק אין זיין האַנט דעם פּאַסיק פון מאַנטל.ביידע האָבן דאַן אָנגעהויבן מיך נאָכיאָגן. נישט זייענדיק קיין אַנדער אויסוועג, האָב איך נאָכגעטאָן מיין ברודערל און בין אריינגעשפּרונ־גען אין וואַסער. סאיז שוין דאַן געווען גוט קאַלט און די באַנדיטן האָבן קיין חשק נישט געהאַט זיך צו צאָדן... אזויארום האָב איך זיך געראַטעוועט

„ברית־החייל“ ו„ביתר“ במיזוץ׳

פון זייערע הענט. אויפן צווייטן ברעג האָב איך מיין ברודערל נישט געפונען און מער אים שוין נישט געזען.

איך בין דערקראָכן צו א אוקראַיניש דאָרף נישט ווייט פון מיזאָטש. אויף די פעלדער זענען געשטאַנען סנאָפּקעס מיט נאָסער תבואה. איך בין פאַרקראָכן אין איינער פון זיי און בין אַ נידערגעפאַלן אַ טויט מידער. שלאָפן האָב איך נישט געקאָנט ווייל דער גורל פון מיינע טייערע האָט מיך רוען נישט געלאָזט.

אין דערפרי זענען די פויערן געקומען מיט ווידלעס איבערצוּוואַרפן די נאַסע שטרוי און האָבן מיך אַרויסגעשלעפּט אַ האַלב טויטן פון אַ סנאָפּ שטרוי. זיי האָבן מיך אַריינגעפירט אין אַ שטוב אין וועלכער כ'האָב געטראָפן נאָך 3 יידן פון מיזאָטש. דאָס זענען געווען הירשקע גאַנצבערג און אידאַ אייזנגאַרט מיט איר שוואָגער. זיי זיינען אהין אָנגעקומען אויף אַ ענלעכן וועג וואָס איך. די דאָזיקע אוקראַיִנער האָבן גוט געדינט די דייטשן און זיי פלעגן אַלע צו זיי אָנקומענדיקע געראַטעוועטע יידן אויסליפערן צו דער געסטאַפּאָ.

אונדזערע תחנונים און אַרגומענטן אַז זיי זאָלן אונדז פריי לאָזן, האָבן קיין ווירקונג נישט געהאַט. ערשט ווען מיר האָבן זיי אַוועקגעגעבן דאָס געלט און צירונג וואָס מיר האָבן באַוויזן מיטצונעמען מיט זיך, האָבן זיי אונדז אָפּגעלאָזט.

מיר זיינען אַנטלאָפן אין דערבייאיקן וואַלד און האָבן נאָך נישט באַוויזן זיך צו באַהאַלטן ווי סזענען אָנגעלאָפן, צענדליקער פויערן אונדז צו כאַפּן; די באַנדיטן וועלכע האָבן ביי אונדז צוגענומען דאָס געלט און צירונג, נאָר דערפאַר זיי זאָלן אונדז נישט אויסגעבן, האָבן זאָפאַרט נאָך אונדזער אַוועקגייען צעפויקט איבערן גאַנצן דאָרף, אַז 4 יידן בעהאַלטן זיך אין וואַלד. און היות ווי דעמאָלט פלעגן די דייטשן געבן פאַר יעדען יידן זאַלץ און צוקער האָבן נישט געפעלט קיין בעלנים, אויף יידן כאַפּערס... מיר זענען שנעל אַרומגערינגעלט געוואָרן און האָבן נישט געהאַט ווהין צו אַנטלויפן. איך און הירשקע גאַנצבערג, האָבן איינגעשטעלט דאָס לעבן און זענען אַראָפּגעשפּרונגען אין אַ טיפן גראָב, פון וועלכן מען האָט געהאַקט שטיינער צו מאַכן קאַלך. אידאַ אייזנגאַרט מיט איר שוואָגער האָבן די באַנדיטן געכאַפּט. פון גראָב האָבן מיר געהערט, ווי די מערדער פּייניקן די געכאַפּטע, זיי זאָלן זאָגן ווו מיר זענען. לאַנג האָבן זיי אונדז געזוכט און ערשט ווען די נאַכט איז צוגעפאַלן, זענען זיי אַוועק פון וואַלד. שפּעט אין אָוועגט זענען מיר מיט שווערקייטן אַרויס פון גראָב און האָבן זיך

דערלאַנגט צום טשעכישן דאָרף אויעזדצע. מיר האָבן געגלויבט דאָ צו באַקומען עטוואָס צום עסן, אָבער ליידער האָט מען אויך דאָ, אפילו פאַר געלט נישט געוואָלט עפּעס געבן. ווו נישט ווו האָבן מיר אויסגעבעטעלט אַ שטיקל ברויט, און נאָר אדאנק דעם, וואָס אויף די פעלדער און אין די גערטנער האָבן מיר געפונען, בוראַקעס און קאַרטאָפל, ווי אויך אַביסל אויבסט, זענען מיר פון הונגער נישט געשטאָרבן. געשלאָפן זענען מיר אין די תבואות אויף די פעלדער, אָדער אין פאַרלאָזענע קשאקעס. נאָך עטלעכע טעג פון אַזאַ מין לעבן, האָבן מיר זיך צוגעווינט און צוגעפּאַסט צו דער לאגע; מיר האָבן באקומען א האק און א ווענעלע און פלעגן ביינאַכט אויפ־רייסן די שפּייכלערס און נעמען ברויט, פלייש, פּרוכטן און אנדערע פּראָ־דוקטן. עסן האָט אונדז שוין מער נישט געפעלט, דערפאַר אָבער האָבן מיר געמוזט זייער אָפּט טוישן אונדזער ווויִן אָרט.

ווען סאיז געוואָרן געפערליך, צו באַקומען דורך איינברוך, לעבנס מיטלען, האָבן מיר באַשלאָסן אַראָפּגייען ביינאַכט אין מיזאַטש און פּראָבירן אויסצו־געפינען אַטייל, פון די דורך אונדז פארגראָבענע ווערט־זאַכן אין דער צייט פון געטאָ רעזשים.

נאָך געהעריקע צוגרייטונגען האָבן מיר אין איינער א נאַכט זיך געלאָזן אין וועג אריין, מיזאַטש האָט זיך געפונען פון אונדז אַ מהלך פון 8 קילאָ־מעטער אין גאַנצן. שפּעט ביינאַכט זענען מיר פאַרזיכטיק אַריין אין שטעטל און צוגעקומען צו אונדזער שטוב. אונדזער דירה האָט אויסגעזען ווי א חרבה און אַנגעוואָרפן א שרעק אויף מיר; די טירן און פענסטער זענען געווען ארויסגעריסן. א פּוסטקייט האָט ארום געשוועבט אין די צימערן. דאָס מעבל איז געווען צוהאַקט, די פּאָדלאָגע אויפגעריסן און די פעדערן פון די קישענס און קאָלדרעס אויסגעשיט. סאיז קענטיק געווען אַז די פּלינדערונג איז געווען אַ גרונטליכע. דאָך איז מיר געלונגען אין איין סכראַן צו געפינען אונדזער צירונג און דאָס זילבער בעשטעק.

מיר האָבן זיך אומגעקערט צוריק אין דאָרף מיטן פאַרמעגן. פארן זילבער בעשטעק האָבן מיר באַקומען 6 גרויסע ברויטלאַך, און אין פארלויף פון אַ גאַנצער וואָך זענען מיר געלעגן אין פעלד און נישט ארויסגעוויזן די נאָז.

איינמאָל זייענדיק ביי אַ בעקאַנטן פּויער האָט ער אונדז איבערגעגעבן גענויע ידיעות וועגן גורל פון אונדזער שטעטל; ער האָט דערציילט אַז די יידן פון מיזאַטש זענען צונויפגעטריבן געוואָרן, צו די גריבער וועלכע זענען באַצייטנס צוגעגרייט געוואָרן, נעבן די סאַסינקעס, און די דייטשן

האָבן באַפֿוילן זיי זאָלן זיך אויסטאָן נאַקעט און זיך אויסלעגן, האַרט איינער בײַם צווייטן. ווען זיי האָבן אַזוי געטאָן, האָט מען מיט מאַשינען געוועקט זיי צושאָסן און באַפֿוילן די אין דער ריי שטייענדע יידן, זיך אויסלעגן אויף די דערשאָסענע. אייניקע יידן זענען נישט דערשאָסן געוואָרן צום טויט און זענען דערשטיקט געוואָרן לעבעדיקע אין די גריבער.

מיין לערערין, די אַסימילירטע זשעניאַ שיסל, האָט געאַרבעט אין געטאָ אַלס איבערזעצערין ביים געביטס קאָמיסאַר. פאַרן טויט האָט זי געבעטן מען זאָל איר דערלויבן אַריינגייען אין גראַב, נישט נאַקעט נאָר מיט דעם העמד. אָבער אויך די דאָזיקע לעצטע ביטע אירע איז אָפּגע־וואָרפן געוואָרן. דער פֿויער האָט אויך געוווסט צו דערציילן וועגן סוף פון מיין שוועסטער און ברודערל. לויט זיינע ווערטער איז מיין שוועסטער געלונגען זיך צו דערלאַנגען צו אונדזער בעקאַנטן פויער קאַרפּ פאַרפעניוק, וועלכער איז אונדז שולדיק געווען געלט נאָך פאַר די צייטן פון פאַרן קריג. זי איז ביי אים געווען עטליכע טעג און אויף זיין הויף צום סוף דערשאָסן געוואָרן. מיין ברודערל מאָטעלע האָט נאָכן צעשיידן זיך פון מיר, זיך דערלאנגט צו בעקאנטע פּאָליאַקן, וועלכע האָבן אים בעהאלטן אין אַ שטאַל פון חזירים. ווען ער האָט זיך אָפּגעפרוירן די פיס און נישט געקאָנט מער גייען, האָבן די פּאָליאַקן אים אַריינגעגעבן אין אַ שפּיטאָל. דער אַרצט האָט זאָפאָרט דערקענט אַז דאָס קינד איז אַ יידיש און געמאָלדן דערפון די דייטשן. ווען די פּאָליציי איז געקומען אים נעמען האָט ער זיך געוועלט און אַפּעלירט צו זיי, מזאָל אים דאָס לעבן שיינקען. זיי האָבן אים דאַן פאַרשפּראָכן אַז ער וועט נאָר איבערגעפירט אין אַ אַנדער שפּיטאָל און וועט נישט דערשאָסן ווערן. ער האָט אָבער נישט געוואָלט גייען מיט זיי. דאַן האָט מען אים גענומען מיט כח אַרויסגעפירט אין הויף פון שפּיטאָל און דערשאָסן.

די נאַכט ווען כהאָב אויסגעהערט פון מויל פון פויער די דאָזיקע געשיכטעס, האָב איך פיל מער איבערגעלעבט ווי אין טאָג פון דער ליקווי־דאַציע. אמערסטענס האָט מיר ווייגעטאָן דער אומקום פון מיין געליבטן ברודערל און איך האָב זייער לאַנג און פיל געוויינט.

פאַר דער גאַנצער צייט פון אונדזער זיין אין וואַלד, האָבן מיר די מלבושים נישט געביטן און די שטיוול פון די פיס נישט ארונטערגענומען. די פיס זענען דעריבער אַנגעשוואָלן געוואָרן און מיר האָבן בכלל נישט געקאָנט גייען. מיט גרויס שוועריקייטן האָבן מיר זיך דערלאַנגט צום דאָרף און פאַר דער מאַמעס צירונג, האָבן מיר באַקומען ברויט און פעטס. מיר

האָבן זיך אומגעקערט אין וואַלד אריין, פאַרקראָכן אין אַ נאָרע, אַראָפּגע־
צויגן די שטיוול און מיט דער באַקומענער פּעטס האָבן מיר אָנגעהויבן
שמירן די געשוואָלענע פיס. אין פאַרלויף פון געציילטע טעג פולשטענדיקע
רו און פלעגונג פון די פיס, זענען מיר אימשטאַנד געווען ווייטער צו מאַר־
שירן. פון פאַרשידענע קוועלן האָבן מיר דערפאַרן, אַז אין וואַרשע, איז
נאָך דאָ אַ יידישע געטאָ און האָבן באַשלאָסן זיך דערלאַנגען אַהין. צופוס
זענען מיר אָנגעקומען קיין זדאָלבונאָוו און האָבן זיך אַריינגעגנבעט אין אַ
לאַסט צוג וועלכער האָט געדאַרפט פאָרן אין אונדזער ריכטונג. מיר זענען
בשלום אָנגעקומען ביז קאָוועל און האָבן געהאָפּט אז מירן זיך דערלאַנגען
קיין וואַרשע. יידער אָבער זענען מיר אין קאָוועל ענדעקט געוואָרן דורך
דער באַן קאָנטראָלע און מען האָט אונדז גענומען פירן צו דער געסטאַפּאָ.
אויפן וועג האָבן מיר ביידע פאַרשאָלטן די מינוט, ווען סאיז אונדז איינגעפאלן
צו אַנטלויפן פון גורל; ביידע האָבן געזאָגט אַז סאיז פיל בעסער געווען
צו שטאַרבן צוזאַמען מיט אלע מיזאָטשער, איידער ערגעץ אין דער פרעמד,
נאָך אזוי פיל ליידן. איך האָב זיך דערמאָנט אין מיין מאַמעס ווערטער, ביים
געזעגענען זיך מיט איר, אז סאיז נישט כדאי צו פּראָבירן אנטלויפן פון
גורל און... כהאָב באַשלאָסן נאָכאַמאָל אַנטלויפן. איך האָב מיין מיינונג
געזאָגט גאַנצבערגן און צוגעגעבן, אַז דעם טויט וועלן מיר קיינמאָל נישט
פאַרשפּעטיקן.

ווען מיר זענען ארויף אויפן באַן בריק אין קאָוועל, האָב איך נישט
לאַנג געטראַכט און בין אַראָפּגעשפּרונגען. איך האָב גענומען לויפן וויפל
נאָר דער אָטעם האָט דערלויבט. מען האָט מיר נאָכגעשאָסן, נאָכגעשריען
און נאָכגעלאָפן אָבער איך בין אַנטרונען פון מיינע פאַרפאָלגער. יעצט בין
איך געבליבן אליין. כהאָב פאַרלוירן מיין יוגענט חבר, מיט וועלכן מיר
האָבן צוזאַמען דורכגעמאַכט אזוי פיל שווערע טעג. איך בין איינזאַם, מיד
און פאַרצווייפעלט אין אַ פרעמדער אומבעקאַנטער געגענט. דורכגייענדיק
אין די זייטיקע קאָוולער גאַסן, האָבן מיר מענטשן נאָכגעקוקט און געטיי־
טעלט מיט די פינגער „האָט גייט אַ ייד". איך בין נישט שטאַרק ענליך אויף
אַ יידן. אָבער מיינע אָפּגעריסענע מלבושים, מיין מידער בלאַסער פנים, די
שרעק וועלכע האָט ארויסגעקוקט פון די אויגן, האָבן מיך באַלד דעמאַסקירט.
כהאָב גלייך פאַרשטאַנען, אז די שטאָט קאָוועל איז נישט קיין אָרט פאַר מיר,
און כבין אריבער אין די דערבייאיקע דערפער. כהאָב זיך אָנגעגעבן פאַר
אַ אוקראַינער און געוואָלט זיך שטעלן אַרבעטן ביי אַ פּויער. מען האָט מיר
אָבער איז קיין אָרט נישט געוואָלט אָננעמען. ערשטנס איז שוין געווען

טיפער האַרבסט און סאיז נישט געווען קיין אַרבעט און צווייטענס האָט מען פארלאַנגט דאָקומענטן, וועלכע כהאָב נישט געהאַט. כהאָב אָנגעהויבן בלאָנקען אין די וועלדער און וואַרטן אויף נסים.

איינמאָל שפּאַצירנדיק אין וואַלד, האָב איך דערהערט א באַפעל: „סטאָי, רוקי וו ויערך". (בלייב שטיין, די הענט אין דער הויך). געווען איז דאָס דעם 24 נאָוועמבער 1942. כהאָב זיך אויסגעדרייט און געזען אז איך בין ארומגערינגעלט, דורך 15 פּערזאָן, אלע באוואָפנטע מיט ביקסן. כהאָב אויפגעהויבן די הענט און איינער פון זיי האָט מיך גענוי רעווידירט. סאיז געפאַלן א געדיכטער שניי כהאָב געציטערט פון שרעק און פון קעלט און בין געווען זיכער אז דאָס מאָל קומט ענדליך מיין סוף. איינער פון זיי האָט מיך געפרעגט ווער כבין. כהאָב אָבער נישט געקאָנט ענטפערן, ווייל עס איז מיר אָפּגענומען געוואָרן דאָס לשון. איידער מהאָט מיר די אויגן פארבונדן האָב איך באוויזן צו באמערקן, אז מיינע באַצווינגער, זענען נישט קיין מענטשן פון קיין מיליטער־איינהייט, ווייל זיי זענען געווען אָנגעטאָן אין פארשידענע מלבושים. איך בין לאנג געגאנגען מיט פארבונדענע אויגן, געפירט דורך צוויי מענטשן. פון זייערע געשפּרעכן האָב איך פארשטאנען אז זיי זענען פארטיזאנער. ענדליך זענען מיר שטיין געבליבן. מען האָט מיר אָפּגעבונדן די אויגן און אריינגעפירט אין א זיעמליאנקע. אין א ווינקל איז געזעסן א עלטערער מענטש מיט גרויסע וואָנסעס און א קליין בערדל. אָנגעטאָן איז ער געווען אין א פּויערישן פעלץ, ארומגעגארטעלט מיט א פּאסיק פון וועלכן סהאָט אראָפּגעהאנגען א גרויסער רעוואָלווער. ער האָט מיר באטראכט און הויך געזאָגט: זאָג ווער ביסטו דו דייטשער שפּיאָן.

ניין! האָב איך געענטפערט דרייסט. כבין קיין שפּיאָן. כבין א ייד פון שטעטעלע מיזאָטש ביי ראָוונע. כבין אנטלאָפן פון טויט. כהאָב געזען ווי מען מאָרדעט מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער. כהאָב געזען ווי מען באגראָבט לעבעדיק נישט דערשאָסענע יידן, און כהאָב באשלאָסן זוכן פארטיזאנער און אין זייערע רייען נקמה צו נעמען פון דייטש. דער קאָמענ־דאַנט האָט א ביסל געקלערט און געזאָגט צו מיר: „כנעם דיך אָן אין אונדזער פארטיזאנער אָפּטיילונג, אָבער געדענק! א ייד ביסטו נאָר פאר מיר און מער פאר קיינעם".

כהאָב גלייך פארשטאנען זיינע ווערטער און בין געבליבן א... אוקראַי־נער. די אוקראַינישע שפּראַך האָב איך געקענט גאַנץ גוט, ענליך צו א יידן בין איך נישט געווען און די שפּיל איז געלונגען, היות איך בין

געוועז דער יונגסטער אין אָטריאַד האָט מען מיך באשטימט צו אַרבעטן אין דער קיך.

פון דאַן אָן האָט מיר נישט געפעלט קיין עסן, קיין אָנטאָן און אויך קיין פּלאַץ ווי דעם קאָפּ אַנידערצולייגן.

אונדזער אָפּטיילונג האָט געהייסן „זאַ ראַדינו" (פאַרן פאָטערלאַנד) און האָט געציילט 150 קעמפער. דער קאָמענדאַנט האָט געהייסן פּיאָדראָוו, און די קעמפער האָבן מייסטענס געשטאַמט פון צעשלאָגענע אָפּטיילונגען פון דער רויטער אַרמיי, ווי אויך פון אַנטלאָפענע פון דייטשער געפאַנגענ־שאַפט. מיט דער צייט האָב איך זיך בעקאַנט מיט דעם פּאַרטיזאַנער־לעבן און האָב זיך אויסגעלערנט באַגייען מיט געווער.

די פּאַרטיזאַנער האָבן מיר ליב געהאַט און סהאָט זיך מיר שטאַרק געוואָלט אַנטייל נעמען אין אַקציעס, כדי נקמה צו נעמען פאַר דעם יידישן אומשולדיקן פאַרגאָסענעם בלוט.

דער קאָמענדאַנט האָט נישט שטאַרק חשק געהאַט, מיך אויסצונוצן צו קאַמפּס־צוועקן, נאָר אונטערן דרוק פון מיינע חברים האָט ער נאָכגעגעבן און דערלויבט מיר אַנטייל צו נעמען אין אַ ממשותדיקער פּאַרטיזאַנער־אַקציע.

*

אין דעם דאָרף צעגלאָוו, זענען פאַרפאָרן עטליכע דייטשישע זשאַנדאַרמען כדי אויפצונעמען דעם קאָנטינגענט פּראָדוקטן. זיי האָבן צונויפגענומען ביי די פּויערן בהמות, חזירים, תבואה און נאָך פּראָדוקטן. אַלעס איז צונויפגע־פירט געוואָרן צייטווייליק צום פּוילישן קסיאָנדז, פון וואַנען מאָביליזירטע פּויערישע וועגענער האָבן געדאַרפט אַלעס איבערפירן קיין קאָוועל שוין צומאָרגענס. מיר האָבן באַקומען די אויפגאַבע צו ליקווידירן די דייטשן און נישט דערלאָזן אַרויסצופירן פון דאָרף קיין שום פּראָדוקטן פאַר די דייטשן. אין דרויסן האָט דאַן געבושעוועט אַ שטאַרקע זאַווייערוכע. סאיז ממש געווען אומעגליך זיך צו באַוועגן. לויטן באַפעל און פּלאַן האָבן מיר אַרויסמאַרשירט אין אַ צאָל פון 60 מאַן, אויסצופירן די אויפגאַבע. אַריינ־קומענדיק אין דאָרף האָבן מיר זיך צוטיילט אויף דריי גרופּן. די ערשטע גרופּע אין באַשטאַנד פון 15 מאַן, האָט געהאַט די אויפגאַבע צו פּאַטרולירן אין דאָרף און אומגעגנט, ווי אויך איבערשניידן די טעלעפאָנישע פאַר־בינדונג. די צווייטע גרופּע וועלכע האָט געציילט 20 מאַן, האָט אַרומגע־רינגעלט דעם פּלאַץ אויף וועלכן סהאָט סטאַציאָנירט די דייטשע איינהייט,

די דריטע גרופּע וואָס האָט געציילט 25 מאַן, און אין וועלכער איך האָב זיך געפונען, איז צוגעגאַנגען נאָענט צו זייער היטער־פּאָסטן, און האָט מיט קאַראַבינען טויט געלעגט 3 זעלנער. די דייטשן האָבן ווייזט אויס זיך נישט געריכט אויף אַזאַ דרייסטן איבערפאַל און ממש אין פאַרלויף פון געציילטע מינוטן האָבן מיר באַהערשט דעם שפּייכלער און דעם שטאַל. דערווײַלע האָט די דייטשע אײנהייט, וועלכע האָט זיך געפונען ביים קסיאָנדז אין שטוב, באַמערקט וואָס סקומט פאָר, און סהאָט זיך אָנגעהויבן צווישן אונדז א שאַרפער קאַמף. מיר האָבן געפּאָדערט אַז די דייטשן זאָלן זיך אונטערגעבן און זיי האָבן געענטפערט מיט א שטאַרק פייער. סאיז אונדז נישט געבליבן קיין אַנדער ברירה ווי אויפצוצינדן די שטוב צוזאַמען מיט די דייטשן.

אונדזער קאָמאַנדיר באַנדאַרענקאָ, האָט זיך דאַן געווענדעט צו מיר און אַזוי געזאָגט: „דו ביסט דער יונגסטער און קלענסטער אין אונדזער גרופּע. אָט האָסטו א פלאַש בענזין, שוועבעלאַך, גראַנאַטן און א רעוואָלווער. דו דאַרפסט צוקריכן נאָענט צו דער שטוב, באַגיסן די ווענט מיט בענזין און אונטערצונדן. דאַן קאָנסטו אַרייַנוואַרפן אין שטוב אַריין א גראַנאַט אָדער צוויי דער רעוואָלווער איז פאַר ספּעציעלע פאַלן”. מהאָט מיך פאַרפּוצט אין א ווייסן פעלץ איבער די אויערן, כהאָב איבערחזרט מיין אויפגאַבע, גענומען די כלים און בין אַוועקגעקראָכן צו דער שטוב. די שטוב איז געווען געבויט פון האָלץ, די ווענט זענען געווען געפּרוירן און נאַס און פון אַלע טירן און פענסטער האָבן די „פּריצעס” (די רוסן פלעגן רופן די דייטשן „פּרי־צעס”) שטאַרק געשאָסן. מיר איז געלונגען צוצוקריכן נאָענט צו דער שטוב און כהאָב געזייען אַז סוועט נישט לייכט זיין זי אונטערצינדן. כהאָב פון קעשענע אַרויסגעצויגן א גראַנאַט, אַראָפּגענומען די פאַרזיכערונג און אַרייַנגעשליידערט אין א פענסטער. זייענדיק אַז מיין גראַנאַט האָט אָנגע־מאַכט צווישן די פּריצעס א צומישונג און אַז זיי האָבן אפילו אויפגעהערט צו שיסן פון אייניקע פענסטער, בין איך צוגעקראָכן צו דער שטוב זיך אַרייַנגעגנבעט אין פאָדערהייזל, גוט באַגאָסן עס מיט בענזין און אונטער־געצונדן. די גאַנצע שטוב איז צו מיין פאַרוווּנדערונג באַלד אַרומגעכאַפּט געוואָרן מיט פלאַמען, און די דייטשן זענען געצוווּנגען געוואָרן זי צו פאַרלאָזן. דאַן האָבן זיי זיך אָנגעשטויסן אין אונדזער צווייטער גרופּע, וועלכע האָט געעפנט אויף זיי א שטאַרק פייער. זייענדיק אַז זיי ווערן אַטאַ־קירט פון פאָרענט און פון הינטן, און מיינענדיק אַז מיר זענען אין גאָר א גרויסער צאָל האָבן זיי זיך אונטערגעגעבן.

דער טאָג שיינט מיר איז געווען ביי מיר דער גליקליכסטער אין מיין לעבן. איך בין געווען אויסערסט גליקליך און שטאָלץ מיט דעם, וואָס כהאָב געלונגען אויסגעפירט דעם באפעל. די דורך די דייטשן אָנגערויבטע פּראָדוקטן האָבן מיר צוריק אָפּגעגעבן די פּויערן. זייערע פארלוסטן האָבן באטראָפן: 18 טויטע, 24 פארוווּנדעטע און 16 געפאנגענע. דערביי האָבן מיר דערלאַנגט 8 מאשינען־געווער, 20 ביקסן, 15 אויטאָמאטן, 12 רעוואָל־ווערן און עטליכע טויזענט קוילן. מיט איין וואָרט, מיר האָבן זיך צוריק־געקערט אין אונדזער באזע מיט גאָר א וויכטיק פארמעגן און מיט די געפאנגענע.

דער פעלד־געריכט, פאר וועלכן די געפאנגענע זענען געשטעלט גע־וואָרן, האָט זיי פארמשפּט צום טויט, פאר אונטערצינדן די הייזער אין דאָרף צעגלאָוו, נאָך זייער אקציע און פאר אויסמאָרדן א גרויסן טייל פון דער דאָרטיקער באפעלקערונג.

איך האָב זיך געמאָלדן צו זיין צווישן די אויספירער פון אורטייל. און ווען דער קאָמאנדיר האָט געגעבן דעם באפעל: פייער! האָב איך אויסרופנ־דיק: פאר מיין שוועסטער, פאר מיין ברודערל, פאר מיין מאמען און פאר אלע מיזאָטשער, ארייגעלאָזט אין די דייטשן א סעריע קוילן. און געשאָסן האָב איך פון דעם אויטאָמאט וואָס מיר האָבן ביי זיי דערלאַנגט...

*

פון יענעם טאָג אָן איז אין מיין לעבן פאָרגעקומען א וויכטיקע ענדע־רונג; איך האָב אָנגעהויבן ווערן א ווערטפולער מיטגליד אין דעם פּאַר־טיזאנער אָטריאַד. מיינע חברים פּאַרטיזאַנער האָבן אָנגעהויבן אנדערש קוקן אויף מיר, מיך שעצן און זיך רעכנען מיט מיר. איך אליין האָב זיך שוין אויך געפילט, נישט ווי א אָנגעבעטענער נאָר ווי א גלייך בארעכ־טיקטער.

די טעג זענען געלאָפן אין כסדרדיקע קאָמפן מיט די דייטשן. איינמאָל האָט מיר ארייגערופן צו זיך דער קאָמאנדיר פּיאָדאָראָוו, און צו מיר געזאָגט: דו הייסט יעקב מענדיוק. אָבער אלע רופן דיר „וואנקאַ״. דערפאר ווייל דו כיטרעוועסט איבער די דייטשן, גיב איך דיר א פאמיליע־נאָמען „מאכליוק״. פון יענעם טאָג אָן, האָב איך געהייסן אָפיציעל און נישט אָפיציעל וואַנקאַ מאכליוק.

מיין איינציקער און בעסטער פריינט איז אין יענער תקופה געווען דער אויטאָמאט אָדער דער פּאַראבעלום, וועלכע איך האָב דערלאַנגט ביי די דייטשן. מיט זיי פלעג איך זיך נישט שיידן אפילו אויף א מינוט.

פרילינג צייט 1943 האָט זיך אונדזער איינהייט שטאַרק פאַרגרעסערט. דער דייטשישער אָנגריף איז געבראָכן געוואָרן ביי סטאַלינגראַד און ביי מאָסקווע. זייערע רדיפות קעגן דער באַפעלקערונג זענען געוואָרן גרויזאַמער און ביי אונדז האָט זיך געשאַפן אַ נייע פאַרטיזאַנער איינהייט מיטן נאָמען: טשאַפּאַיעוו.

דעם 16־טן אַפּריל האָבן 100 מאַן פון אונדזער איינהייט (און איך צווישן זיי) באַקומען אַ באַפעל אַריבערצוגייען קיין פוילן כדי צו פאַר־שטאַרקן אַ דאָרטיקע פאַרטיזאַנער אָפּטיילונג אויפן נאָמען פון דזיער־זשינסקין. מיט דער אָפּטיילונג האָט אָנגעפירט אַ העלד פון ראַטעטנפאַרבאַנד, וועלכן מהאָט גערופן „טשאַרני" (דער שוואַרצער). מיר האָבן זיך דערלאַנגט צום ציל פאַרלירענדיק ביי 20 מאַן אין אונטערוועגנדע קאַמפן און האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער דזיערזשינסקי איינהייט, וועלכע האָט דאַן זיך געפונען אין רודניצקער וועלדער ביי ווענגראָוו. איך האָב געקאָנט די פוילישע שפּראַך און האָב זיך לייכט באַוועגט אין דער געגענט. מהאָט מיר נאָר געביטן דעם נאָמען פון מאַכליוק אויף מאַכליאַק, ווייל דאָס קלינגט מער פוילישער...

אָנגעשלאָסן בין איך געווען אין דער שפּיאָניר גרופּע. כאָטש וואָס דאָ איז געווען פיל שווערער און געפערליכער ווי אין דער אויספיר און קאַמפס־אָפּטיילונג, האָב איך זיך באַמיט געטריי און פּינקטליך אויסצופירן די אויף מיר אַרויפגעלעגטע אויפגאַבעס.

אונדזער ציל איז באַשטאַנען אין נישט דערלאָזן אויפן מזרח פראָנט דייטשע פאַרשטאַרקונגען און אין ווערבירן וואָס מער פּאַליאַקן אין די פאַרטיזאַנער איינהייטן. אין מיין גרופּע וועלכע האָט געציילט 30 מאַן, בין איך אָנגעגאַנגען אַלס פּאַליאַק. אונדזער טעטיקייטס־שטח האָט אַרומגענו־מען די פּאָדליאַסער טעריטאָריע און אַ טייל לובלינער געגענט. מיר פלעגן האָבן קאָנטאַקט און פאַרבינדונגען מיט מענטשן וועלכע האָבן געאַרבעט ביי די דייטשן. פיל פלעגן אונדז העלפן — ספּעציעל ביי מינירן די וועגן — די יעניקע פּאַליאַקן וואָס האָבן געאַרבעט ביי די אייזנבאַנען. איך האָב זיך אינטערעסירט מיטן גורל פון די יידן און באַקומען פאַרשידענע אינ־פאָרמאַציעס וועגן זיי; קיין געטאָס זענען שוין דאַן נישט געווען. די יידן זענען געוואָרן „אויסגעזידעלט"... ווו נישט ווו פלעגן נאָך אַרבעטן גע־ציילטע, אַזויגערופענע „נוצליכע יידן". וועגן אויפשטאַנד אין וואַרשאַווער געטאָ האָט איך געהערט. ביים „אויסזידלען" פון שעדליצער געטאָ האָבן די דייטשן איבערגעלאָזן 180 יידן צו דער אַרבעט ביי דער אייזנבאַן.

אין מאי 1943 האָט מען אלעמען אוועקגעפירט אויפן בית־עולם און אויס־געמאָרדעט. אין ראדזימין האָט געארבעט א קליינע גרופּע יידן, אין די ווארשטאטן פאר שלאָסעריי און סטאָלעריי ביי דער אָרטיקער געסטאַפּאָ. מיר איז געלונגען מיט די דאָזיקע יידן אָנצובינדן א קאָנטאקט. וויסענדיק וועגן גורל פון די שעדליצער יידן, האָב איך געמאכט גרויסע באמיאונגען און סאיז מיר געלונגען א טייל פון זיי אריבערברענגען צו אונדז אין אַטריאַד.

אין סאָקאָלאָוו פּאָדליאסק האָבן די דייטשן אויסגעבויט א זייטיקן באַן־וועג, וועלכער האָט געפירט קיין טרעמבלינקע. מיט דעם וועג פלעגן זיי פירן גאנצע עשאַלאָנען מיט „אויסגעזידעלטע" יידן און אין טרעמבלינקע זיי אויסלאָדן. מהאָט דערציילט אז די דייטשן האָבן דאָרטן ספּעציעלע איינ־ריכטונגען צו מאָרדן מיט אמאָל טויזנטער מענטשן. דערנאָך נעמען זיי ארונטער פון די דערמאָרדעטע די הויט און דאָס פעטס און מאכן דערפון זייף...

ענדע סעפּטעמבער 1943 האָט אונדזער איינהייט סטאַציאָנירט אין דאָרף קארטשאָוו, 20 ק"מ פון סאָקאָלאָוו. מהאָט אונדז מיטגעטיילט אז צום סאָ־קאָלאָווער באַן־הויף איז פאַרפאָרן א גרויסער צוג מיט יידן. דער צוג איז באפוצט מיט בלומען און ווערט אויסערסט געהיטן. ספּלאַטערן אויפן צוג פאַרשידענע לאָזונגען און ער פאָרט אין דער ריכטונג פון טרעמבלינקע.

אונדזער שטאָב האָט באלד באַשלאָסן צו פאַרהאַלטן דעם עשאלאָן, ליקווידירן די דייטשישע אָכראנע און באפרייען די יידן, נאָכן אויפקלערן זיי וווהין זיי ווערן געפירט.

אויסצופירן די אויפגאבע, איז ארויסגעגאנגען מיין איינהייט, אין אצאָל פון 200 מאַן. מיר האָבן דעם טראנספּאָרט פארהאלטן 20 קילאָמעטער פון טרעמבלינקע, דורך אויפרייסן די באַן־שינעס מיט גראנאטן. ווען דער טראנספּאָרט האָט זיך פארהאלטן, איז אויסגעבראָכן א שווערער קאמף צווישן דער דייטשישער וואַך און אונדזער איינהייט. נאָך א שווערער און בלוטיקער שלאכט, אין וועלכער מיר האָבן פארלוירן 12 קעמפער, האָבן מיר באהערשט די לאגע. דער טראנספּאָרט האָט געציילט 600 יידן, טשעכישע בירגער. סאיז אונדז געווען זייער שווער זיך צו פארשטענדיקן מיט זיי, ווייל קיינער פון זיי האָט נישט גערעדט, נישט פּויליש און נישט רוסיש. דאָך האָבן מיר אינגיכן פארשטאנען, אז זיי אלע זענען אינזשיניערן און זיי ווערן געשיקט אין די מזרח געביטן, כדי אויפצושטעלן די רואינירטע דורכן קריג אינדוסטריע...

די פוילישע פאָלקס־שולע אין מיזוץ׳ — כמעט אלע שילער זענען יידן

אינטערעסאנט אז די לייט, זענען אזוי אָפּגענארט געוואָרן, דורך דער דייטשישער פּראָפּאגאנדע, אז זיי האָבן מיטגענומען זייערע אינסטרומענטן, פאך ליטעראטור און האָבן אפילו איינגעאָרדענט א אָרקעסטער מיט א בופעט אין דעם עשאַלאָן...

ווען מיר האָבן זיי דערציילט אז אינגאנצן 20 קילאָמעטער פון דאנען, געפונט זיך דער טויט־לאגער טרעמבלינקע, ווו טאָג און נאַכט ווערן גע־מאָרדעט יידן און פון זייער פעטס מאַכן די דייטשן זייף, האָבן זיי נישט געגלויבט. ערשט ווען מיר האָבן זיי געהייסן גוט שמעקן די לופט, ווען זיי דערפילן אז זי פילט זיך מיט מתים גערוך, האָבן זיי פארשטאנען. פון ענטוישונג האָבן זיי אינטערגעצונדן דעם צוג און זענען זיך צולאָפן, ווי נאָר יעדער האָט געקאָנט. א קליינע טייל יוגענט האָבן מיר מיטגענומען מיט זיך אין די פארטיזאנער אָפּטיילונגען.

נאָך דעם דאָזיקן שטיקל ארבעט, האָבן די דייטשן אראָפּגעבראכט אויפן פלאץ, צו סטאבילער סטאציאָנירונג, די אוקראַינישע דעוויזיע „גאַ־ליציען” ווי אויך זייער פיל פוילישע פּאָליציי. זיי האָבן אָנגעהויבן א ברייט פארמאָסטענע אקציע, צו ענדעקן די אנטלאָפענע פון עשאַלאָן אינזשיניערן, ווי אויך אויסצוראָטן די פארטיזאנער. אין פארלויף פון עטליכע וואָכן, האָבן מיר געהאט אָנאויפערליכע צוזאמענשטויסן מיט איבערוויגענדע דייטשע כחות און מיר האָבן פארלוירן זייער פיל מיטגלידער אין טויטע און פארוואונדעטע.

✶

איך געדיינק, א שיינעם זונענדיקן יולי־טאָג. מיר האָבן זיך פארגראָבן נעבן דאָרף יאַבלאָנע און געמיינט דאָ איבערוואַרטן א שטיקל צייט. אין גיכן אָבער האָבן מיר זיך איבערצייגט אז מיר זענען ארומגערינגעלט פון אלע זייטן... מיר האָבן געציילט 80 מאַן. צווישן זיי פיל פארוואונדעטע. סהאָט זיך אָנגעהויבן א נישט גלייכער קאמף, נישט אויף לעבן נאָר אויף טויט. אונדזערע רייען זענען געוואָרן שטארק שיטער. מיט וואָס זיך צו פארטיידיקן האָבן מיר שוין אויך נישט געהאט. מיט איבערמענטשליכע כחות האָבן מיר זיך געהאלטן ביז סאיז פינסטער געוואָרן. פון דער גאנצער איינהייט, האָבן נאָר 12 באוויזן איבערצוהאלטן און זיך ארויסרייסן פון דער אייזערנער קייט, מיט וועלכער דער שונא האָט אונדז ארומגענומען. מיר זענען אָנגעקומען אין דאָרף יאבלאָנע און זיך באלד אויסגעמישט צווישן די איינוווינער.

איך האָב דרייסט געקאָנט בלייבן אין דאָרף אלס פּאָליאַק און לעבן

רואיק. כהאָב אפילו געהאט פּאסיקע דאָקומענטן. נאָר מיין געוויסן האָט מיר קיין רו געגעבן. דאָס בלוט האָט געקאָכט און געפאָדערט נקמה נעמען אין דייטש, וויפיל סוועט זיך נאָר לאָזן. כהאָב פארזאמעלט מיינע חברים פּאַליאקן, זיי אויפגערודערט און מיר האָבן באשלאָסן פאַרצוזעצן דעם קאמף אין נייע פארטיזאנער איינהייטן.

מיר זענען אָנגעקומען אין די גאַרוואָלינער וועלדער און האָבן באגע־גענט א פארטיזאנער גרופּע, וועלכע האָט געהערט צו דער א. ק. — דער קאָמענדאנט „זשביק" האָט אונדז פיין אויפגענומען, אלס פּאַליאקן, וועלכע האָבן פארלאָזט סאָוו. איינהייטן און זענען געקומען קעמפן צוזאמען מיט די ברידער פּאַליאקן.

נאָך איניקע וואָכן מיטגלידערשאפט אין א. ק. בין איך איינגעגלידערט געוואָרן אין 2־טן קאָרפּוס פון סטאציאָנירענדער אויסשפּיר גרופּע אין זיע־ליאָנקע ביי ווארשע. פאר מיר האָט זיך דאן אויפסניי אָנגעהויבן א געפער־ליך לעבן. נישט אזוי געפערליך ביי דער ארבעט, ווי געפערליך ענדעקט צו ווערן פון מיינע חברים אלס ייד. ספּעציעל האָב איך זיך געשראָקן, נישט ארויסצורעדן אמאָל פון שלאָף א יידיש וואָרט. אין די א. ק.־אָפּטיילונגען האָט געבושעוועט א געפערליכער יידן־האָס און דאָס לעבן פון א יידן איז דאָרט נישט ווערט געווען קיין גראָשן.

סזענען געווען פאַלן, ווען איך האָב צווישן די מיטגלידער ענדעקט נאָך יידן, נאָר איך האָב מורא געהאט זיך לאָזן דורך זיי דערקענען. מעגליך אז אויך זיי האָבן אזוי געהאנדעלט.

מיר זענען צוביסלאָך געוואָרן די פאקטישע הערשער אין דער מזרח טייל פון ווארשע און אין דער אומגעגענט. אונדזער חצפה איז געוואָרן אזוי גרויס, אז מיר פלעגן איבערפאלן די דייטשן אין מיטן העלן טאָג.

פון זינט איך האָב געזען די חרבות פון ווארשעווער געטאָ, האָט זיך מיין שנאה צו די דייטשן אויפסניי פונאנדערגעפלאקערט. גייענדיק אין גאס פלעג איך שטענדיק טראָגן ביי זיך געווער און בין שטענדיק געווען גרייט צו אלעם מעגליכן.

איינמאָל גייענדיק אין פראַגע אויף דער מאָקאָטאָוו גאס, מיט א פולער וואליזע ליטעראטור, האָבן זיך צו מיר צוגעטשעפּעט עטליכע פּאָלקס־דייטשן, איך זאָל זיי געבן אויסקויף געלט, ווייל איך בין א ייד. אז מיינע טענות און באווייזן האָבן נישט געהאָלפן און זיי האָבן גענומען מיך שלעפּן אין דער געסטאַפּאָ, האָב איך זיך האסטיק אויסגעדרייט, ארויסגעצויגן מיין רעוואָלווער און זיי אוועקגעלייגט אלע טויטע. איך האָב זיך גליקליכער־

ווייזע אָפּגעטראָגן און בין בשלום ארויס פון עסק. אזעלכע שייקעס געלט־פּרעסער, וועלכע זענען געווען אָנגעשטעלט ביי די דייטשן, פּלעגן דאַן גראַסירן אין פּוילן און אַנוואָרפן א טויט שרעק אויף די רעשטלאַך זיך אויסבעהאַלטענע יידן.

א ענליכער פאַל האָט פּאַסירט א אנדערסמאָל ווען כהאָב שפּאַצירט מיט מיינע צוויי חברים פון דער פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג, אויף דער סקאַרזשעווסקי גאַס אין פּראַגע, אנטקעגן דעם ארבייטס־אַמט. — צוויי מיידלאַך, אין עלטער פון ארום 17—16 יאָר, וועלכע זענען געגאַנגען אין ארבייטס־אַמט זיך פאַרשרייבן אויף ארבעט קיין דייטשלאַנד, זענען פּאַראַלטן געוואָרן דורך א דייטשן זשאַנדאַרם און א פּוילישן פּאָליציסט. זייערע דאָקומענטן זענען געווען אין אָרדנונג. איינע איז אָבער ענליך געווען אויף א יידיש קינד. דער פּאָליציסט האָט דאַן ביידע אוועקגעשטעלט ביי דער וואַנט און געשאָסן צו זיי מיט בלינדע קוילן, איינע האָט געשריגן, „אוי וויי איז מיר" די צווייטע האָט געשריגן „יעזוס מאַריאַ". די באַנדיטן, זייענדיק שוין זיכער, אז זייער פאַרדאַכט איז א ריכטיקער, האָבן דאָס יידישע מיידל דערשאָסן אויפן אָרט. מיר זענען געשטאַנען פון דער זייט און אָבסערווירט דעם גאַנצן פאַרלויף פון דער פּאַסירונג. ווי נאָר דאָס מיידל איז אַנידערגעפאַלן, האָבן מיר ארויסגענומען די רעוואָלווערן און נעבן איר אוועקגעלעגט טויט דעם פּאָליציסט מיטן זשאַנדאַרם.

מיינע חושים האָבן זיך שטאַרק ענטוויקעלט. איך פלעג א געפאַר דערשפּירן ווי א דרעסירטע חיה. דערביי האָב איך אכטונג געגעבן נישט צו פאַרפעלן די זונטיק תפילות אין קאָסציאָל און שטענדיק טראָגן דאָס צלמל אויפן האַלדז...

דאָס יאָר 1944 איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון שווערע פאַרפאָלגונגען קעגן דער פּוילישער באַפעלקערונג. מיר האָבן באַקומען א באַפעל צו ליקווידירן אָן רחמנות, אלע מיטארבעטער און שפּיצלען פון די דייטשן און אריינצוציען אין אונדזערע רייען וואָס מער מענטשן.

אנפאַנג 1944 איז אויפן פּלאַץ „אוניאַ לובעלסקאַ" דערמאָרדעט געוואָרן, דער באַקאַנטער וואַרשעווער תלין און מערדער פון וואַרשעווער געטאָ, גאָולייטער קוטשער.

אומגעפער אין א מאָנאַט ארום, האָבן מיר אויסגעפירט א אויסערסט געוואַגטן אָנפאַל, אויף א געפּאַנצערטן אויטאָ, וועלכער האָט געפירט 10 מיליאָן זלאָטעס פון־קראַקאָוו קיין וואַרשע. דער אָנפאַל אין וועלכן איך האָב גענומען אַנטייל איז פאָרגעקומען אויף דער סענאַטאָרסקע גאַס און

האָט געמאַכט א שטאַרקן איינדרוק אין גאַנצן לאַנד. די דייטשן האָבן נאָכן אָנפאַל צוגעזאָגט א פּריז פון 5 מיליאָן זלאָטעס פאַר מיטטיילן, וועגן די אָנטיילנעמער אין אָנפאַל. נישט געקוקט אויף די אָפטע רעוויזיעס און אַרעסטן וואָס די דייטשן פלעגן דאַן מאַכן אין וואַרשע, האָט זיך אונדזער טעטיקייט אויסגעברייטערט און פאַרשטאַרקט.

דעם 17־טן יולי 1944, אַלס א געבווירענער אין וואָלין, בין איך אי־בערגעפירט געוואָרן אין דער אין לובלין סטאַציאָנירענדער 127טער וואָ־לינער דעוויזיע פון א. ק.

די ידיעות פון די פראָנטן זענען געווען זייער גוטע: די רויטע אַרמיי איז שוין געשטאַנען ביי די טויערן פון פוילן. די אינוואַזיע פון די אַליאירטע אין פראַנקרייך האָט זיך פּלאַנמעסיק גוט אַנטוויקעלט, די דייטשן זענען שוואַכער געוואָרן פון טאָג צו טאָג און אויך מיר פלעגן פאַרפאָלגן די דייטשישע אָפּטרעטענדע אַרמייען פון מזרח און זיי גורם זיין ערנסטע פאַרלוסטן.

דעם 28־טן יולי 1944 איז די רויטע אַרמיי אַריין קיין ליובאַרטאָוו, וועלכע האָט זיך געפונען 28 קילאָמעטער פון לובלין.

אונדזער איינהייט וועלכע האָט געציילט 250 מאַן, האָט זיך איבער־געטראָגן קיין לובלין כדי איבערצונעמען די מאַכט אין דער באַפרייטער שטאָט. דאָרטן זענען מיר אָבער אַנטוואָפנט געוואָרן דורך די סאָוויעטן. א גרויסער טייל פון אונדז איז אַנטלאָפן און די איבריקע זענען אַרעסטירט געוואָרן אין שטאָטישן שלאָס, וועלכער האָט אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע, געדינט אַלס תפיסה.

די באַציאונג פון די רוסן צו אונדז איז געווען ווי צו שונאים. מהאָט אונדז זייער שלעכט בעהאַנדעלט, ברוטאַל און גרויזאַם.

איך האָב איניקע מאָל זיך געווענדעט צו סאָוויעטישע אָפיצירן, זיי דערציילט אַז כבין א ייד, און מיין קעמפן אין די רייען פון א. ק. איז געווען נאָר כדי צו ראַטעווען מיין לעבן, אָבער זיי האָבן קיין אַכט געלעגט אויף מיר.

מיר פלעגן געצוווּנגען זיין צו אויספירן פאַרשידענע שווערע און נישט אָנגענעמענע אַרבעט, ווי צום ביישפּיל עקסומאַציעס פון דורך די דייטשן דערמאָרדעטע מענטשן, אָדער פאַרקערט, באַגראָבן די יעניקע וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן ביים צוריקטריט פון די דייטשן און זענען נישט באַערדיקט געוואָרן.

אין צוויי וואָכן אַרום איז אַראָפּגעקומען צו אונדז אין תפיסה א פּוילישע

קאָמיסיע אונטער דער אָנפירונג פון א מאַיאָר. כדי צו ווערבירן פון צווישן אונדז פריוויליקע אויפן פראָנט.

דער מאַיאָר איז געווען א ייד און איך האָב אים דערציילט, ווי אזוי איך קום צו דער א. ק.

ער האָט זיך שטאַרק פאראינטערעסירט מיט מיר און מיר איבערגע־שיקט אויף ארבעט אין קרייז־אמט פון לובלין. דאָרטן, אלס געוועזענער פארטיזאן און מיטארבעטער פון או. ב. (זיכערהייטס־דינסט) האָב איך אוואַנסירט אלס פּאָדפּאָרוטשניק.

ענדע אויגוסט 1944, בין איך איבערגעשיקט געוואָרן קיין שעדליעץ, אויפן אמט פון שעף פון אויספאָרשונגס־דינסט ביי דער זיכערהייטס־אָפּטיילונג פון דער רעגירונג. דאָרטן האָב איך געהאט א גוטע מעגליכקייט, צו שיקן הונדערטער יידן־מערדער און אנדערע דייטשע דיווערסאַנטן און שפּיצלען אויף אייביקער רו אין קבר.

א באדייטענדער טייל פון די געוועזענע א. ק.־מיטגלידער, וואָס זענען נישט געווען צופרידן מיט דער נייער דעמאָקראַטישער אָרדנונג אין פּוילן, האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער נאַציאָנאַליסטישער נ.ס.ז. און האָבן פאַר־געזעצט זייער אונטערערדישן קאַמף. דאָס מאָל אָבער קעגן דער נייער פּוילישער אָרדנונג און קעגן דער רויטער ארמיי.

פון זייערע מערדערישע הענט האָבן אָנגעהויבן פאַלן, אנגעזייענע דע־מאָקראַטישע טוער, וואָס איז זיי געלונגען ארויס גאַנץ פון די דייטשע הענט און איבערלעבן קאַצעטן, טורמעס און גרויזאמע פּייניגונגען.

דעם 1־טן נאָוועמבער 1944 איז אויך אויף מיר אויסגעפירט געוואָרן א נישט געלונגענער אטענטאַט. איך האָב געוווסט אז אויף מיין דאָזיקן אמט וועל איך באצאָלן, פריער צו שפּעטער מיטן לעבן, און סאיז ביי מיר רייף געוואָרן דער באַשלוס, זיך צו מאָביליזירן אין דער ארמיי און אײדער כוועל דארפן אוועקגעבן מיין לעבן, נאָך באַוויזן נקמה צו נעמען ווי געהעריק אין אלע יידישע שונאים און פאשיסטישע מנוולים.

דעם 3־טן יאַנואַר 1945 בין איך אריינגעטרעטן אין דער אויסשפּיר דינסט פון 2־טן פּאָלק פון דער דריטער דעוויזיע און האָב זיך אקטיוו באַטייליקט אין די קאַמפן ביי וואַרשע.

דעם 11־טן יאַנואַר 1945 האָבן מיר באַקומען א באַפעל צו ברענגען פאַר יעדן פרייז א „צינגל" (א לעבעדיקן דייטשן געפאַנגענעם). אין א שטאָק פינסטערער נאַכט, ווען סאיז שווער געווען אפילו פון דער נאָענט עפּעס צו זען, בין איך מיט א גרופּע זעלנער אַוועק אויסצופירן דעם באַפעל.

מיר האָבן זיך אריינגעזעצט אין צווי לאָדקעס און אַזוי שטיל ווי נאָר מעגליך האָבן מיר זיך געלאָזט שווימען אויף דער ווייסל צום דייטשן ברעג. מיר האָבן זיך באַוועגט זייער פּאַמעלעך, ממש טריט ביי טריט. יעדער מינוט האָט געדויערט אַ אייביקייט און מיר זענען אומבאַמערקט צוגעשווי־מען ביז אַ ערך 20 מעטער פון ברעג. דאַן האָט פּאַסירט אַ אומגליק און איינער פון אונדזערע זעלנער האָט נישט ווילנדיק אַראָפּגעלאָזט אַ גראַנאַט אין וואַסער אריין. די דייטשע וואַך האָט דערהערט דעם וואַסער פּליוסק און האָט מיט ראַקעטעס באַלויכטן די סביבה. מיר זענען ענדעקט געוואָרן. אַ פייערדיקער אַגעל האָט זיך אַ שיט געטאָן איבער אונדזערע קעפּ און ס'איז באַלד טויט געפאַלן, אונדזער סאַפּער וועלכער איז געזעסן ביים רודער פון מיין לאָדקע. נישט האָבנדיק קיין אַנדער אויסוועג זענען מיר אריין אין וואַסער. אין איין האַנט האָב איך געהאַלטן דעם אויטאָמאַט און מיט דער צווייטער שווער געקעמפט מיט דעם שטאַרקן יאַנוואַרדיקן וואַסער־שטראָם.

מיט נישט פאַרשטענדליכע נסים, זענען דריי פון אונדזער גרופּע צוגע־קומען צום ברעג אין גאַנצן פאַרפרוירענע און פולשטענדיק ערשעפּטע.

דער ברעג איז געווען אין די הענט פון שונא. ביי אונדזערע ערשטע טריט האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אין די קערפּערס פון אונדזערע חברים, וועלכע זענען געפאַלן אין די ערשטע טעג פון סעפּטעמבער 1944 ביים פּראָבירן שאַפן אַ אָנהאַלט פּונקט ביי סיסקי.

מיר האָבן זיך באַלד אויסגעלעגט צווישן די טויטע און זענען אַזוי געלעגן פון פאַרטאָג ביז שפּעט אין דער נאַכט. ווי אויף צו להכעיס, האָט זיך די נאַכט געשטעלט אַ אויסגעשטערנטע און קלאָרע און סהאָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין וועגן זיך צוריקקערן. מיר האָבן געמוזט וואַרטן נאָך אַ טאָג. פיליכט וועט די צווייטע נאַכט ערמעגליכן צוריקגייען. לי־גענדיק צווישן די טויטע האָבן מיר גענוי אָבסערווירט די דייטשע באַווע־גונגען. סהאָט געבלאָזן אַ שטאַרקער ווינט און ס'איז שווער געווען האַלטן די אויגן אָפן.

מיר האָבן פונדעסטוועגן געזען ווי אַ גרופּע דייטשן באַוועגן זיך פאָרויס און שלעפּן מיט זיך גראַנאַטן. פאַר זיי גייט אַ סאַפּער און רייניקט זיי אָפּ דעם וועג. באַלד זענען זיי דורכגעגאַנגען האַרט ביי אונדז.

אין אַ שעה אַרום בערך האָבן מיר דערהערט זיך דערנאָערן טריט. דאָס איז געווען דער דייטשער סאַפּער, וועלכער האָט שוין צוגעפירט די זעלנער זייערע צום ציל און זיך צוריקגעקערט.

מיר האָבן גוט געדענקט אונדזער צוזאָג צו ברייננגען א „ציגל״ און האָבן באשלאָסן אז סאיז די צייט צו טאָן; ווי נאָר דער סאפער איז צוגעקומען נאָענט צו אונדז, האָבן מיר מיט די לעצטע כחות זיך א וואָרף געטאָן אויף אים, פארשטאָפט זיין מויל און געוואָרענט אז פאר נישט אויספירן אונדזערע באפעלן וועט ער גרויזאם אומקומען. ער האָט זיך אונטערגעגבן. מיר האָבן אים צוגעפירט צום ברעג און מיט זיין הילף האָבן מיר פון ברעטער צונויפגעבונדענע מיט דראָט געמאכט א טראטווע. דעם שוואב האָבן מיר דערנאָך געבונדן און ארויפגעלעגט אויף דער טראטווע. מיר אליין זענען געגאנגען אין וואסער און צוגעשטופט די טראטווע. ווען דאָס וואסער איז געוואָרן טיפער, האָבן מיר זיך אָנגעהאלטן אין דער טראטווע מיט איין האַנט און מיט דער צווייטער געשווומען.

אָנגעקומען זענען מיר אין אונדזער איינהייט האלב פארחלשטע אָבער גליקליכע. מען האָט אונדז שוין געהאלטן פאר פארלוירענע און אפילו אָפגעריכטעט תפילות פאר אונדזערע נשמות... אונדזער טאַט איז שטארק געריֶמט געוואָרן און דאָס אכטל (5 טויטע און 3 לעבן געבליבענע) איז אויסגעצייכנעט געוואָרן מיטן „ווירטוטי מיליטארי״ קרייץ 4־טע קלאס.

סהאָט זיך אָנגעפאנגען די ווינטער אָפענסיווע פון דעם מזרח־פראָנט. אונדזער פאָלק האָט זיך גערוקט פאָרויס אין אָנאויפערליכע קאמפן. ווען מיר זענען אָנגעקומען אויף דער דייטשער טעריטאָריע, האָבן זיך באנייט מיינע וויטיקן, די נקמה געפילן האָבן זיך אויפגעוועקט און כהאָב די דייטשישע מערדער באצאָלט לויטן דין: א צאָן פאר א צאָן. א אויג פאר א אויג...

ביים דעראָבערן די שטאָט קאָלבערג האָט אונדזער פאָלק געליטן שווע־רע פארלוסטן. א האלבער צוזאמענשטעל איז געפאלן, און צווישן זיי זייער פיל יידישע בחורים.

איך וויל דאָ דערמאנען און באהערן די אלע אומבאקאנטע יידישע העלדן, וועלכע זענען געפאלן פארן כבוד פון אונדזער פאָלק, נקמה נע־מענדיק אין די דייטשע רוצחים. זייערעביינער רוען אין דעם ברודער קבר, צוזאמען מיט זייערע קריסטליכע העלדישע חברים. ספעציעל וויל איך דערמאנען מיין גוטן חבר און העלד משה קלוגמאַן פון יאַנאָוו לובעלסקי, וועלכער האָט שטענדיק געדענקט און געהיט דעם יידישן כבוד. זאָל אים די ערד גרינג זיין.

דעם 4־טן מאי 1945 שטייענדיק ביי די טויערן פון בערלין, בין איך שווער פארוואונדעט געוואָרן פון א שראפנעל. כהאָב פארלוירן צוויי פינגער

און בין פאראליזשירט געוואָרן אויף דער לינקער פוס. דריי מאָנאַטן בין איך אָפּגעלעגן אין שפּיטאָל און ווען איך בין באַפרייט געוואָרן אין לובלין שוין נאָכן זיג איבער היטלערן, האָב איך געהאט גרויס פאַרדרוס הלמאי מיר איז נישט באַשערט געווען אַריינצוגייען אַלס זיגער אין נעסט פון שונא, אין ברוינעם פאַרשאָלטענעם בערלין.

ה„יודנראט" במיזוץ' עמד על רמה מוסרית אבל...

(מתוך מכתבו של יהודה ברוינשטיין אל ראובן מלמד)

... יישר כחכם על החלטתכם להנציח את עירתנו מיזוץ' בספר זכרון. מעשה רב אתם עושים. אני אינני מסוגל לחזור לתקופת האימים אפילו במחשבתי, ולכתוב זכרונות פירושו לשוב ולחיות שנית את הימים האפלים ההם, ימי בלהות, חרדה והשפלה. אמסור רק קצת רשמים וידיעות על שתים שלש שנות חייה האחרונות של מיזוץ' האהובה:

הכבוש הסוביטי

כידוע, כבשו הסוביטים את מיזוץ' ללא מלחמה; כאשר נמחץ הצבא הפולני ע״י הגרמנים וגורלה של פולין כבר היה נחרץ, חדרו גדודי הצבא האדם לשטחי פולין המזרחית ולקחו, כמעט ללא התנגדות את אוקראינה המערבית ובילורוסיה המערבית. רבים מבין הפליטים היהודיים שברחו מהגרמנים לעירות שבסביבתנו, לא חזרו לבתיהם ולעריהם שנמצאו תחת הכבוש ההיטלרי ונשארו לגור אצלנו. עירתנו מיזוץ' שמנתה לפני המלחמה 3500 יהודים, מנתה בזמן הכבוש הסוביטי 5500 יהודים. הגידול הגדול הזה בא תודות לפליטים הרבים שהתישבו אצלנו. רבים מאד מבין הפליטים נאסרו לאחר כמה חדשים, באמצע שנתם, כרגיל אצל הסוביטים, והובלו לסיביר בקרונות משא, יען סרבו לקבל אזרחות סוביטית. ברם, העונש הכבד הזה בו התנסו הפליטים המסכנים, הצילן בסופו של דבר מחיי גיהנם עלי אדמות בימי שלטון ההיטלריסטים. כ־50 אחוז מהם ממות.

מיזוץ' פשטה צורה ולבשה צורה והשתנתה לבלי הכר; החנויות נעלמו, המסחר שותק, פני התושבים לבשו קדרות ודאגה כרסמה בלב.

כל היהודים הסתדרו בעבודה אצל השלטון. עשו זאת לא כל כך למען המשכרת כמו לשם קבלת הכשר של אזרח הגון...

גם אני השגתי אחרי מאמצים משרה של מנהל חשבונות בבית החרשת לסכר בתור סגולה נגד מאסר וגירוש לסיביר.

השלטונות התיחסו ליהודים בהרבה יותר אמון מאשר לאוקראינים, כי בעוד האחרונים חלמו על שלטון עצמאי לאומי שישיגו בעזרת הגרמנים, קבלו היהודים את השלטון הסוביטי בהעדפה רבה על מצב המלחמה וחלק העדיף אותו אפילו על השלטון הפולני שהתמוטט.

קמעה קמעה הסתגלו כל היהודים למצב והשתלבו בחיים החדשים, בעוד האוקראינים חרשו מזימות וצפו להיטלר. והנה חלומם הפך למציאות. גרמניה התנפלה על רוסיה.

ימי האימים תחת השוט הגרמני

נקל לשער את הבהלה שקמה אצלנו בעקבות המלחמה החדשה. אנחנו היהודים לבשנו קדרות ודאגה בעוד האוקראינים צוהלים ושמחים, כי הנה בא היטלר ולא רק משחררם מהשלטון השנוא, אלא מביא להם גם עצמאות מדינית. לאחר זמן מועט הם אמנם נוכחו כי רומו וכי לא עלה אפילו על דעתו של היטלר להעניק עצמאות לאוקראינה. אך בדבר אחד לפחות עמד בדבורו כלפם. היהודים הופקרו לידם והם שותפו במלואו בהשמדתם.

מיד לאחר כניסת הגרמנים למיזוץ' ערכו הגויים מכפרי הסביבה טבח ביהודים. בראש הפורעים עמד ירמליוק מהכפר דרמן. ירמליוק זה שידוע היה בתור קומוניסט ובזמן הסוביטים היה מקורב למלכות, רצה כפי הנראה לרצות עוונו זה בדם יהודים. הוא פצע במו ידיו בגרזן את אלי שינדלהויז מכרו הטוב, שרק בנס נשאר בחיים ונרצחה חנה טרוכלר ועוד כמה יהודים. גרשון מוסמן בעלה של רחל מלמד נפצע קשה בפרעות אלה. צחוק הגורל הוא זה שאנו נצלנו אז מטבח איום תודות לגרמנים, שפתחו באש על הפורעים ופזרו אותם לכל הרוחות.

העמידה בראש הפורעים לא הצילה את ירמליוק זה. אחיו האוקראינים הלאומניים זכרו לו את דבר שתוף הפעולה עם הסוביטים ורצחוהו.

הרוחות שקטו, היהודים קברו את מתיהם, רחצו את הדם שנקרש ו...התחילו הגזירות והנגישות. הנוצרי שרק אתמול שלשום קד לפניך והיה ידידך לא הכירך עוד כאילו רואה אותך בפעם הראשונה בחייו. ואלה שבסתר לבם התנגדו לרדיפות היהודים ורצו בטובתם, פחדו לגלות ברבים את דעתם. יתר על כן, לבטחונם הם, צריכים היו לנהוג כמו כלם ולהפגין את שנאתם ליהודים.

לאט לאט אבדו היהודים את בטחונם ובעקבותיו את ערכם האנושי.

המחסור נתן את אותותיו, המוסר ירד, הפירוד והחשדות בין היהודים גברו. אנו ידענו כי תמיד בעת צרה ומצוקה גוברת האחדות בין היהודים. הפעם לדאבוננו היה אחרת. לנכון ידוע לך ראובן על המקרה האיום, עת חתנו של ברניו סאניס הלשין על זיידה גלמן, כי שחט פרה בגיטו ומכר את בשרה ליהודים. הוא עשה זאת יען לא קבל את חלקו מזיידה. זיידה נתלה בעוונו לעיני כל העדה והמלשין חי בגיטו כאילו כלום לא קרה. מקרה דומה קרה ביודנראַט עליו אספר להלן.

היודנראַט

היודנראַטים הוקמו ע"י הגרמנים, לשם ניצול יתר והשמדה קלה יותר של היהודים; הם היו גובים למען הגרמנים את הקונטרבוציות למיניהן, אוספים בגדים, רהיטים, תכשיטים, כסף וזהב למענם ומארגנים פלוגות עבודה למען הגרמנים. תמורת זאת היו הגרמנים מבטיחים לאנשי היודנ־ראַטים בטחון אישי ונוחיות. כמובן, כי לאחר שאלה מלאו את תפקידים, חוסלו ביחד עם יתר היהודים ולפעמים בצורה אכזרית ביותר.

אני מציין בספוק כי אצלנו לא אבדו חברי היודנראַט את צורתם האנו־שית ושמרו אפילו על המוסר והצדק. כמובן, שגם אצלנו לא לקקו היהודים דבש מהיודנראַט, אך יחסית היה אצלנו המצב אידיאלי בהשוואה למקומות אחרים. תפקיד היודנראַט לא היה קל כלל וכלל. כי מחד צריכים היו למלא את כל משאלות הגרמנים ומאידך רצו לא לפגוע ביהודים. ודבר זה לא נתן היה לבצוע. אך יחסית היודנראַט אצלנו היה בסדר.

רשמית עמד בראש היודנראַט אבא שטיגול. ברם, הוא היה חַלש מדי לתפקיד זה ולכן נהל למעשה את כל הענינים מלך גוסאק. ביודנראַט היו עסקנים מנוסים כיונה נמירובר ומנדל דורדיק, וגם כמה מבין הפליטים.

כשהגיע הזמן למלא אחרי דרישות הגרמנים לחפצים מחפצים שונים, לא רצו כמובן היהודים להפרד מנכסיהם. היה הכרח ליצור משטרה יהודית בכדי למנוע הפעלת משטרה אוקראינית, וככה הפך היודנראַט לגיהנם התחתון. גם חברי המשטרה האמינו כאדוניהם חברי היודנראַט, כי עבור שרותם הנאמן לגרמנים הם ינצלו מהשמדה. עלי שוב לציין כי אצלנו לא האשימו את היודנראַט בניצול עמדתם לטובת עצמם, ויכולני אני להעיד כי הכל מה שנעשה על ידו, נעשה בכרח המציאות המרה והיה בלתי נמנע.

עלי להאשימם רק בדבר אחד, בתמימות נפשעת של אמון בגרמנים; בראותם איך משמידים קהלה אחרי קהלה, מבלי השאיר שריד ופליט,

עדיין האמינו לגרמנים שאמרו והבטיחו להם, כי מיזוץ׳ תשאר על כנה בזכות המלוי המדויק של פקודות הגרמנים...

בתור מזכיר היודנראַט שמש משה רודמן. רמתו המוסרית היתה מפוקפקת תמיד, והוא התאים עצמו יפה לתפקיד. במשך הזמן רצה להיות ביודנראַט הפוסק האחרון, וכאשר התנגדו לו, הלך לגסטפו והלשין כי היודנראַט מְועל באמון השלטונות; הוא הודיע כי יש לו הוכחות שהם שחררו את הרב מחובת מסירת אדרתו לגרמנים וכי גם הם עצמם, לא רק לא מסרו את מעיליהם, אלא לקחו לעצמם משל המיועד לצבא הגרמני...

היודנראַט מצדו האשים את רודמן בהפרעת הסדר והמרדת האוכלוסיה נגד היודנראַט. כמובן ששתי האשמות היו מחוסרות יסוד ובשקר יסודן, אך הוו סכנה גדולה לכלנו. לבסוף נאסר רודמן, וכעבור יומים להאסרו נאסרה גם אשתו ושני בניה. הם נורו במרתף המשטרה האוקראינית, אך השמועה אמרה שהם הועברו לכלא זדולבונוב.

עד כמה חסר אונים ומכה סנורים היה היודנראַט תעיד העבדה הזו: אנו ידענו כי כל הישובים בקרבתנו טוהרו מיהודים. בדובנא, רובנה, רדזיבילוב, ורקוביץ׳, אוזירני ועוד לא נשאר מהם אף אחד. אך הגרמנים הצליחו להחדיר ללבות אנשי היודנראַט את הבדותא כי הללו השמדו, יען לא מלאו אחרי הוראות השלטונות והטיפו למרי. הרוצחים רצו לנצל עד תם את דם היהודים, אונם והונם.

אני עבדתי בבית החרשת לסכר. בזמן הגרמנים בתור פועל שחור. בערך שבוע לפני יום החיסול קרא אותי מנהל בית החרשת לחדרו (הוא היה פולני ומכר טוב שלי משכבר הימים) וספר לי, כי בעת בקורו בבית החרשת ללבנים, שהיה צמוד מבחינה אדמיניסטרטיבית לביה״ח לסכר, הרגיש באופנוע. בעוד הוא עומד ותוהה על רוכב האופנוע, ראה את הז׳נדרם הגרמני אוטו, סוקר את הבורות של בית החרשת ללבנים. לשאלתו מה יכול הוא לעשות למענו, השיב הז׳נדרם, כי קבל פקודה להודע אם אפשר להשיג פה מאה אלף לבנים, הדרושים מאד לבניה הגרמנית. המנהל, שחשד במה שהוא, התקשר עם הגביטס קומיסר, והלה ענה שאין להם כלל וכלל צורך בלבנים. לכן הוא מסכן את חייו הוא, ומודיע לי, כי הסוף קרוב ויש להציל מה שעוד נתן להציל.

אני כמובן מסרתי מיד ליודנראַט את דברי המנהל. הם שלחו ללא דיחוי, את הירש גולדברנר מבילגוריי שהציג את הפליטים ביודנראַט, לגרמנים. הלה, שהיה אגב ידידי הטוב, ידע להתהלך עם הגרמנים והיה

מאד מקובל עליהם. עמוס במתנות יקרות ערך ועם הרבה מטבעות זהב התייצב לפני הגרמנים.

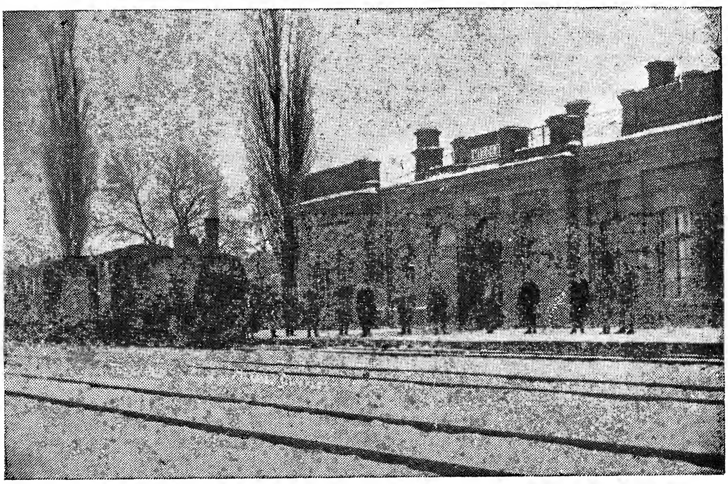
הוא חזר בלי המתנות אך לא לגמרי רוגע. כמובן שלא הזכיר את שם המנהל, רק ספר כי האוקראינים מתפארים, שהסוף קרוב ואפילו ידוע להם כי בחרו בבורות בית החרשת ללבנים בתור הקבר ההמוני לקהלה. הגרמנים ענו לו, כי השאיפה היא אב הרעיון, ומאחר שהללו רוצים בכליוננו הם בודים מלבם. לבסוף יעץ, לא להקשיב לבדותות ולהמשיך לעבוד. ליתר בטחון אחד מהגרמנים, חזר על הבטחתו בהן צדק, כי באם יוחמר המצב, הוא יודיע לגולדברנר כמה שבועות לפני זה. לבסוף לבש גולדברנר עוז ואמר, כי האוקראינים אומרים אפילו שהוא אוטו המבטיח, בעצמו ובכבודו נראה על ידם על יד הבורות. על זה לא ענו הגרמנים באף מלה.

עבדה זו העציבה במקצת אמנם, אך היודנראַט רצה להאמין בבדותות הגרמנים ובטל כל הזהרה. וכך הגיע יום החיסול.

כבר כמה פעמים התישבתי לכתוב משהו עבור הספר, אך הדבר אינו עולה בידי. תבינו לרוחי ותסלחו לי. בענינים אחרים תמיד אעזור לכם.

והנני תמיד שלכם

יהודה ברוינשטיין.

תחנת הרכבת במיזוץ׳

קטעי זכרונות מתקופת השואה

מאת מרים קאשוק־שפרינץ

בימים הראשונים של שלטון הנאצים במיזוץ' התנהלו החיים כסדרם והיהודים כמעט ולא נפגעו. זכורני, כי האמהות שבניהן ברחו ביחד עם הצבא הסוביטי הנסוג, בכו וקוננו, בקנאותן באותן האמהות שבניהן נשארו במיזוץ', כי הלא רואים בעליל ש„השד אינו נורא". גם אמי היתה בין המקוננות. בנה יחידה — אחי אייזיק — נדד למרחקים, לסבל ולעינויים, ואילו אחרים חיים עם משפחותיהם במיזוץ' במנוחה ובבטחון...

ברם, ימי השקט לא ארכו. כבר ביום הרביעי לשלטון הגרמנים בעירה נוכחנו כלנו מה אמללים אנחנו. ובגורלי אני נפל להיות מראשוני הנפגעים. לפי צו הפוליציה האוקראינית התייצבנו כשתי עשרות בנות העירה. מהמשכילות והיפות ביותר בעירה, ביניהן — האחיות בלה וצביה טרכלר, אווה פינקל, מנוחה מיילר, אדלה פידלמן ושתים מבנות הפליטים שאת שמותיהן שכחתי — במשרדי השלטון. כמובן שההורים והקרובים נפרדו מאתנו בבכי, בתפילות ובלב פועם.

כשכלנו התאספנו, העמידונו בשורות ובסך צעדנו ברחובות העירה. בדרך הציקו לנו השוטרים, התעללו בנו בגסות האופיינית לפורעים האוקראינים וניסו גם לתנות אתנו אהבים. אנחנו לא הגיבונו. נדברנו בינינו שלא לבכות ולא להתחנן בפני הפורעים ויהי מה. צעדנו לכן בדממה וביגון בלי אומר ודברים. לאחר שלשה סיבובים על פני העירה, הובילונו לבית החולים, שהתקן אז בארמונו של הגרף קרביצקי ושמלא היה בפצועים גרמניים מהחזית. הכניסו אותנו למכבסה ומסרו לנו לכביסה מידית, ערמות לבנים ובגדים מגואלים בדם מסריח. זה היה איום ומזווע. אך עבדנו ולא נשברנו. רק כשאנטון השוטר, לקח אתו את אחת מחברותינו, מבנות הפליטים נשברנו. לא ראינו רק שמענו את צעקותיה המחרידות מהחדר הסמוך. כעבור חצי שעה חזרה אלינו והוא אחריה. היא היתה חיוורת כסיד ולא הסתכלה אלינו. דממה מעיקה השתררה כמכבסה. אנטון הסתלק והיא אומרת: „למה אינכן שואלות כלום"? אנחנו הוספנו לשתוק. לא צריך היה לשאול, הכל היה ברור. פתאום התחילה ליבב לא בקול אנוש. השתטחה על הרצפה והטיחה את ראשה באבנים. כלנו פרצנו בבכי מר וקוננו על מר גורלנו.

באספת האזכרה בקשוני לספר על חיינו בגיטו, ביער, במחבואים ועל נס הצלתנו. ואני־יבש מקור דמעתי ואין בי כוח לחזור לימי האימים ההם.

אינני עוד אותה הבחורה העליזה, שאתם בני עירי ידעתם והכרתם. אני כבר אם לשתי בנות, אדם שבור ורצוץ שתקופת השואה האיומה טבועה בבשרו ובדמו. ברם, לסרב לכם לא אוכל ואמסור רק קצת מחויותי מיום חיסול הגיטו בעירתנו. לא הכל זכור לי והרבה דברים אינני רוצה גם לזכור. לפני עיני עומדת סבתי הזקנה בת השמונים, כששערות השיבה שלה פרועות, פניה לוהטות, ידיה הרזות פרושות לשמים והיא מפללת לאלהים: רבונו של עולם! אני רוצה לבא אליך. אך אנא־לא על־ידי הרוצחים. אני זוכרת את הורי ואת הוריכם, את כל יקירינו, מוקפים אנו על ידי המרצחים, אצים ומתרוצצים ומבקשים מפלט. נשמעות צעקות ויריות. על גדר הגיטו מוטלות כבר גויות אלה שניסו להמלט. כלנו נדמינו אז לעכברים, המחפשים חור להמלט מצפרני החתול הטורף. אני שומעת את קול אמי, הבלתי נשכחת: „מניצ'קה, את צעירה, הצילי את עצמך. לי ינעם המות כשאדע שאת נצלת, אלך בריקוד לבור באם אותך לא אראה שמה". ואז החלטתי לחיות. אני פונה לאבי שיראה לי את הדרך לתחנת הקמח של מייזליש, שם עבדתי כל הזמן, ושנמצאה במרחק של שלשה בתים מביתנו, ובה הרגלתי ללכת חדשים על חדשים, מדי יום ביומו. הוא לא יודע לענות לי ואני מבולבלת. כלנו נראינו כמטורפים. התרוצצו אחוזי בלהות ונאבקו אשה עם בעלה, הורים עם ילדיהם, צעירים וזקנים. אני נדחפתי כאילו ע"י כח טמיר לגדר וקפצתי לעברה השני, דווקא לא רחוק מהשוטרים ששמרו לבל יעבור איש. אך הם לא הרגישו בי וזה היה לי אות לטובה. מרחוק הרגשתי ביעקב גרויסבלט ובקרובו מכפר קרוב. התקרבתי אליהם וביחד פרצנו קרש מקיר תחנת הקמח וחדרנו פנימה. וכאן רק התעוררה מיד הבעיה: ומה הלאה? מבעד לסדקים של הקירות ראינו את המוות מתהלך, בדמות אנשי הגסטפו עם כלבים גדולים. כלם חבושים כובעי פלדה עם סימן המוות. מכונות יריה בידיהם וכלם סוחבים ומכים יהודים. ראינו איך סוחבים אם עם תינוקה שנמצאה מתחבאה בין ערימת עצים בחצר התחנה. ראינו סימני דם בכל. שמענו צעקות ויריות, הסתכלנו אחד בפני השני ושתקנו. לבסוף לפי רמז של יעקב התחלנו כלנו לפרוץ קרש מהרצפה ונדחקנו שלשתנו לחור שהתהווה. שלשה ימים ושני לילות שכבנו בלי נוע בחור־הקבר. חשתי שכחותי הולכים וכלים ואני נחנקת. התחננתי בפני חברי לבור שירשו לי לצאת, אך הם סרבו באמרם שמוטב לנו להישרף חיים בשרפה הגדולה שפשטה אותה שעה בעירה, כי אחרוני היהודים החיים הציתו את בתיהם לפני הוצאתם להורג, מאשר לפול בידי הגרמנים. ברם, הגרמנים הצליחו להשתלט על השריפה והאש לא הגיעה עד

הטחנה. כלבי הגסטפו שוטטו בחצר המרווחת של הטחנה, הריחו והריחו אך אותנו לא גילו. ואז נעתרו חברי להוציאני מהבור בתנאי שאם אתפס לא אגלה את המחבוא. המומה ורצוצה, כשבקושי אני עומדת על הרגלים, יצאתי מהחור והצלחתי להתקשר עם המנהל, מבלי שאיש ירגיש בזה. היה לי אמון אליו וגיליתי לו את סודנו. באמתלה סגר את הקומה בה התחבאנו, הוציא את חברי מהבור ונתן לנו לשתות ולאכול. מראה כלנו היה איום ומצבנו ללא מוצא. הוא יעץ לנו לטובתנו להפרד.

את הבחורים כוון לכפר הורבי ואותי החליט להעביר לכפר אחר. בדרך ספר לי שהוא מוביל אותי לאחותו, אך תנאי התנה אתי, כי באם אתפש ע״י הגרמנים לא לגלות כי היה בעוזרי. הוא הלך במרחק של כמה עשרות מטרים ממני וכוון את דרכי בסיגריה דולקת. ככה הגענו לאחותו. שם שהייתי יומיים, עד שהגרמנים הודיעו על ענשים כבדים לאלה המסתירים יהודים. בלילה אפל גורשתי מהבית והגעתי היערה. לתאר את חיי ביער, במחבואים, את הפגישות הרבות עם המוות — לא אוכל. צמרמורת אוחזתני גם כעת לזכר הימים ההם. אספר רק על כמה מקרים טרגי־קומיים, שאם כל מוראתם העלו גם לא פעם שחוק על פינו. פעם התחבאנו 11 יהודים, בבור שנכרה בארווה, מתחת מקום משכנו של סוס עבודה גדול. הבור היה מכוסה בזבל והכניסה אליו היתה דרך מכסה קטן וצר, שהיה מכוסה תמיד בזבל ועליו הסוס. אויר שאפנו מכמה סדקים צרים. באחד מלילות הנדודים שלנו, התמוטטה פתאם התקרה והסוס נפל ממש עלינו. רגליו בבור וגופו בחלל. נשארנו בלי אויר ובלי אפשרות לזוז ולנוע. בטוחים היינו כי הפעם הגיע הקץ לסבלותינו מאחר ויגלו אותנו. היינו בבור תשעה גברים ושתי נשים, אני וסנקה, נערה חמודה מוורקוביץ הסמוכה. ברם, גם הפעם נגמר הענין בפחד. הצילו את הסוס, הוציאו גם אותנו מהבור ורק נאלצות היינו את הבור להחליף. נדדנו למקום אחר ולבור אחר. בדרך מצאו כמה מאתנו את המוות הגואל וביניהם חברתי לסבל וליגון — סאנקה. היא היתה יפה להפליא. כל רואיה חבבוה. שתי צמות ארוכות היו לה, עינים עמוקות מלאות תוגה, גזרה יפה ופנים עדינות. פעם, בהיותנו בבור שהתמוטט היא חלתה קשה. תמיד חשה בראשה והתאוננה על כאבים חזקים. אנחנו „הרופאים" התחלנו לבדוק את ראשה וגילינו את המחלה, הראש היה מלא פצעים ובהם שרצו כנים למאות... הורדנו אז את צמותיה, נקינו אותה והחלימה. אחרי כן כשחזרה לאיתנה נרצחה. והיא רק בת 17. כאן ברצוני להזכיר את האיש הטוב והמטיב — יונה פירר הי״ד, שהציל בכספו כמה יהודים ופרס מלחמו לרעבים. גם אני הגעתי עד הלום

הודות לעזרתו לי. יהי זכרו ברוך ונשמתו צרורה בצרור החיים.

הגיע היום המאושר. הצבא האדום גרש את הגרמנים ואנחנו יצאנו בגלוי לאור העולם. כמה החלנו ליום הזה? כמה צפינו והתפללנו לו? והנה הוא בא ואנחנו מה אמללים, אני — מכל משפחתי הענפה נשארתי בודדה ויחידה. חולה, רצוצה וחסרת כל. לא יכולתי ממש ללכת. חברים הוציאוני מהבור על הידים, ובעזרתם התאמנתי בתורת ההליכה. הגעתי למיזוץ׳. יותר נכון למקום עליו עמדה פעם מיזוץ׳-עירתי היפה והיקרה. באתי להפרד עם קבר האחים של קדושינו, עם ימי עלומי המאושרים שהיו לי פעם שם. עמדתי ליד הקבר וראיתי קברת אדמה מכוסה ירק רענן. אך כשהארכתי להסתכל נדמה היה לי כי האדמה מתרוממת ושומעת אני קול בכי חרישי, דומה לקול בכיה של אמי. דמעות חנקוני, העינים בכו מאליהן שבורה ורצוצה כשקללה בפי ברחתי מהמקום לבלי שוב.

*

בימי האימים ההם

מאת אידה איזנגרט-פליטר

„הי, את! איפה זה את? השומעת הנך? השחר מפציע ועליך להסתלק!״.

שמעתי-ועוד איך שמעתי. לא ישנתי, אבל כל כך חם היה בערמת התבן. כל כך טוב ובטוח ופתאם...

„עליך להסתלק!״ לאן להסתלק? איפה ללכת? היש מקום בשבילי תחת השמש?

והקול ממשיך ורוטן! „נו, איפה את? אינני יכול שיראו אותך כאן. הא לך לחם לדרך ועקרי מכאן מיד״.

יצאתי ממחבואי, התעטפתי בצעיף שקבלתי מהאכרה תמורת הסודר „היהודי״ שלי, לקחתי את הלחם ועזבתי את הגורן. החושך עוד שלט ביקום ובאין רואים עזבתי את המקום. לנסות את מזלי אצל אכר אחר, שאולי ירשה לי להסתתר אצלו יום-יומיים — לא יכולתי. כלם ישנו שינה עמוקה. ואם לנסות ולעורר את מישהו משנתו, עלולה אני לעורר גם כעס ורוגז ואז... והרגעים זוחלים כמו הנצח...

נכנסתי לחצר הסמוכה ונסיתי להתחפר בערמת הקש שעמדה וכאילו חכתה לי. הכלב התפרץ והקים בנביחותיו רעש כזה שעורר את בעליו.

בבית נדלק אור ויצאו שני אכרים עם קרדומים בידיהם. „מי שם״? שאלו בקול רוגז.

„אני מתחננת לפניכם״ עניתי בקול רווי דמעות — הלא גם לכם יש ילדים — — — —

„לא להתקרב״ צעק לעברי אחד מהם. „לא להתקרב! כי אשסך לגזרים״ הוסיף כתשובה לתחנוני. ראיתי כי השני נעלם בחשך והבינותי כי הלך להזעיק משטרה נגד פושעת מסכנת כמוני. כל רגע יקר היה, כל השתהות מיותרת עלולה היתה להיות גורלית. בחסות האופל שהוסיף לשרור ברחתי על נפשי מכפר קונין. להבין רק לא השכלתי, למה צעק הרוצח „לא להתקרב״! האם באמת פחד ממני שמא ארצחנו נפש? — — — — — —

רצתי בכל כחותי והשתדלתי להתרחק ממקום הסכנה במהירות המקסי־מלית. עם שחר הגעתי למקום ישוב חדש והתחמקתי לבקתה הראשונה שנקרתה בדרכי. את בעלת הבקתה הזו לא אשכח כל ימי חיי ואזכרנה לטובה כל עוד רוחי באפי. היתה זו אשה זקנה וגלמודה בעלת לב זהב ונשמה רגישה. היא עשתה לי מקום על הכירה, האכילה אותי ומוכנה היתה לעזור לי בצרתי. היא דברה כמעט בלחש ובקשה ממני לעשות כמוה כי קיר הבקתה גובל עם מקום מגוריו של בנה שהנהו נוכל וגזלן ורק בנס היא עצמה נצלה מידיו הרצחניות. בהעדרה מהבית הוא נוהג לחדור דרך הגגון לבקתה וגונב מכל הבא ליד. היא תשתדל לא לעזבני לבדי — כי באם יגלה אותי הבן, שתינו אבודות. היה לי טוב אצל הזקנה. חמים היה על הכירה, שקט ובטוח.

לאחר כמה ימים נאלצה היתה הזקנה להשאיר אותי לכמה שעות לבדי. הדבר נודע לבן והוא נכנס דרך הגגון לבקתה של אמו. כמובן שמיד גילה אותי ונבהל לא פחות ממני. כשהתאושש, בקש לא לספר לאמו על חדירתו לבקתה והבטיח לי תמורת השתיקה עזרה שלו כשאהיה זקוקה לה.

כאשר חזרה הזקנה ספרתי לה על הכל והיא הסכימה שאשאר אצלה עוד יום אחד. הלילה עבר במחשבות ובעינויים נפשיים וכשרק האיר היום, הלכה הזקנה העירה. אני ירדתי אז מהכירה, כדי ליישר את הרגלים, למתח את האברים וגם להציץ החוצה מבעד הצהר. המחשבות והדאגה למחר הטרידוני וגזלו את מנוחתי. עליתי שוב על הכירה ושקעתי בהרהורים. בצהרי היום ירדתי שוב מהכירה והצצתי החוצה מבעד החלון. הרגשתי מיד בתנועה בלתי רגילה. והנה —אוי לעינים! שלשה ז׳נדרמים גרמנים הולכים ומתקרבים לבקתה. נקפאתי כאילו על מקומי ולא ידעתי נפשי.

אספת עם לפני בית הסצ׳ליץ במיזוץ׳

יד נגעה בדלת ואני כבר חשתי את מר המוות. אך הנה שומעת אני קול אומר: „לא פה. לא פה. כאן אמא שלו. הכניסה אליו מצד שני". מיד שמעתי מעבר לקיר רעש וקולות מתדינים. אחר כך בא בכי של אשה ושל ילדים ולפתע שקט. נדם הרעש, נדמו הצעקות והשתרר שקט מאיים. קשה היה לי להאמין כי לא אלי התכוונו וכי אותי שכחו.

עם ערב חזרה הזקנה ומפיה הברר לי הכל; בנה השתייך לבנדרובצים והאמין כי הגרמנים יעניקו עצמאות לאוקראינה. כאשר נוכח כי קוה לשוא, התחיל לשנוא את הגרמנים. פעם הוא שח מה שבלבו לפני קהל גדול במיזוץ׳ כשהיה במצב של שכרון והדבר נשתכח ממנו. כעת בא על ענשו והוא נלקח ע"י המשטרה הגרמנית.

אני הוספתי להתגורר אצל הזקנה. אמנם, אף לרגע לא שכחתי כי הבן עלול לגלות לגרמנים כי אני נמצאת אצל אמו, אך אומץ לבה של הזקנה, מזגה הטוב והנוח קשרו אותי למקום.

ובאחד הימים קרה מה שלא קויתי לראות. היה זה בשעות הבקר המוק־דמות. אני ישנתי שנת ישרים והחרדתי מקולה של הזקנה שצעקה „המלתי על נפשך, כלנו בוערים".

ברחתי החוצה וממשפטים קטועים ומבוהלים הצלחתי להבין, כי בעוון רצח שלשה חיילים גרמנים בגבולות הכפר קונין ע"י אוקראינים לאומנים מאוכזבים, כתרו הגרמנים את הכפר, הניסו את כל הגברים לאחת הרפתות הגדולות והציתו אותה על האנשים. אני התערבבתי בינתיים עם הקהל ונהפכתי לאחת מהם. זכיתי לראות את הרוצחים האוקראינים שצמאים היו לדם יהודי ושמחו כאשר הגרמנים התעללו בהם ורצחום, נרדפים ונשרפים ע"י ידידיהם הגרמנים כעת. ופתאם נולדה בראשי החלטה: אידה אינה קיימת עוד. אני מעכשיו נערה אוקראינית בשם לידה. מוצאי מכפר פולני־אוקראיני שתושביו נענשו ע"י הגרמנים בצורת העונש של הכפר קונין, רק לחיות ועוד נכונו לי ימי נקמה בכל שונאי ישראל ובכללם הגרמנים עם היטלר בראש. רק לחיות!

*

הגעתי לכפר של צ׳כים בסביבות זדולבונוב. הם היו זקוקים אז לידים עובדות ונתקבלתי לעבודה ברצון. לאחר כמה ימי עבודה הרגשתי שמקדי־שים לי תשומת לב רבה מדי... שמעתי גם בעל הבית אומר לאשתו „מדברת אוקראינית כאוקראינית מלידה, אך הפרצוף הזה... מי יודע?" לא חכיתי לבאות והסתלקתי מרצוני למקום אחר. במקום הזה שאלני האכר הראשון אליו פניתי בבקשת עבודה, למה אני מדליקה את הגפרור כמו־יהודי. אחר

אמר פשוט, שאין לו כל ספק כי אינני זו שאני אומרת, בכ״ז רוצים היו לעזור לי אבל יודעת אני אולי איזה זמנים עכשו. ואני־עוד איך ידעתי והכרתי את הזמנים של עכשו!

רק כשהגיעו ימי הקציר וחסרו ידים עובדות הצלחתי להתקבל לצכי אחד לעבודה ושם שחקתי את תפקידי זמן די ממושך.

*

יום סתו סגרירי וקר. עבדתי בשדה באסוף תפוחי אדמה. שתי הילדות של הצ׳כי אצלו עבדתי הגיעו אלי בריצה צוהלת.

„לידה — צעקו — שני בחורים נחמדים, עם רובים על השכם באו לשאול עליך והם מחכים לשובך״. לבי כאילו חדל לפעום. יאוש מר אחזני וחשבתי לי: אולי באמת כדאי לי לסיים עתה את חיי הכלבים שלי? החרף על הסף. לברוח מכאן למקום אחר לא קל יהיה. עבודה כעת לא אשיג בכפר ובכלל... והילדות עומדות עלי ומאיצות בי לבא לבחורים.

כמאליו התאוששתי ואמרתי לילדות: הבחורים הללו, הם מכרים טובים שלי. לכנה מהר והגדנה כי אני מיד באה. רק אאסוף חפצי ואסתרק.

הילדות הלכו ואני שמתי את פני לכוון „ביתי״. הלכתי לא בדרך הראשית, כי אם בדרכי השדות בכוונה להגיע ליער שגבל עם הבית. לברוח למקום אחר לא עלה אז על דעתי אפילו. חשבתי להגיע ליער שבקרבת הבית ושם להחליט כיצד להתנהג ומה להגיד לרוצחים. הגעתי לגינה שגבלה עם היער וראיתי את ה„חברים״ שבאו לראות אותי. הם ישבו תחת עץ אגוזים ופצחו להנאתם אגוזים טריים. ישבו, אכלו, נהנו וחכו לקרבן. נכנסתי ליער. מזמן הייתי אז „לידה״ הפועלת האוקראינית החרוצה. ברם, לרוץ יחפה על פני שדות אחרי קציר, כאשר הקש דוקר את הרגלים, טרם יכולתי. הפעם עברתי את דרכי ליער, על פני שדות שעמדו אחרי קציר טרי־כמנוסה ובקיאה. מעניין, כי אפילו לא הרגשתי בכאב כל שהוא ברגלי. האם קרה זה בגלל הפחד מהמוות? ייתכן. אך לי נדמה, כי קרה זה דוקא בגלל רצון החיים. תמיד ברגעים כאלה, היה מציף אותי דוקא רצון עז לחיים. והרצון הכביר הזה דחף אותי להרפתקאות נועזות. לחיות! כל שעה של נשימה חפשית כדאית היתה לכל סבל. לחיות! ולו ללא מחר, ללא תקוה, ללא משפחה, לחיות חיי כלב מכה ונודד, כשסכנה מתמדת מרחפפת מעל לראשך. אבל לחיות! רק לחיות! לחיות ולקוות! להלחם ולהערים אך לחיות!

ישבתי ביער עד שהחשיך. אז קמתי ושמתי את פני לבתו של בעל הבית שלי אשר גרה במרחק מה מהכפר.

„אה לידה" קבלוני באי רצון גלוי. ייתכן שאינך ז׳ידובקה, אך להכנס לביתנו אינך יכולה. מספיק שהנך חשודה. כאן התערב הבעל בהערה עוק־צנית: „ז׳ידובקה איננה אולי אך יברייקה היא לבטח".

אני מאמינה לך, המשיכה האשה אך זה רק לטובתך באם תסתלקי מכאן מהר ככל האפשר. ה„בחורים" אמרו שאין להם ענין להרגך. הם רוצים לתפוש אותך חיה. לאבא שלי אמרו כי הוא יצטרך להכין קבר בשבילך בחצרו. מה לעשות? הם רוצים להשיגך חיה, כדי להתעלל קצת כפי הנראה. הם הבטיחו אפילו פרס לכל מי שיביא אותך אליהם חיה.

את הלילה ההוא בליתי בגורן. כאשר חזרתי עם שחר לבעל הבית שלי, קבלני בשתיקה ממושכת והסתכל עלי כאילו ראה אותי בפעם הראשונה בחייו. קשה היה לו להאמין כי יהודיה אנכי. נזכרתי אז, איך באחד הערבים כאשר התדפקו יהודים על חלונו ובקשו קצת אוכל, הוא ענה להם כי היה ברצון נותן להם, אך מפחד הוא מפני הבחורה האוקראינית העובדת אצלו.

למרות פקפוקיו הכנים של הצ׳כי נאלצתי להתרחק מהכפר. הפרס שהבטח עבורי קסם מאד לרבים מאכרי הכפר...

לימים נודע לי כי אחד מהשוטרים אשר הבטיחו את הפרס עבורי הוא „מכרי" משכבר הימים; הבחור הזה רצה בקרבתי והיה מתנה עמדי אהבים. כאשר התחיל להרחיק לכת, דחיתיו בהחלטיות. אז אמר לי בפעם הראשונה: „לידה את אינך אוקראינית. את יהודיה מחוצפת! בחורה אוקראינית אינה נוהגת אף פעם כמוך. הצלחתי להוריד את המסוה מעל פניך".

למחרת עזבתי את הכפר ועברתי לרעות פרות בכפר אחר. והנה גילו אותי שנית.

*

הלכתי לאור היום לכוון בלתי ידוע ובלתי מחושב מראש. על ידי עברו שוטרים, חיילים וקצינים גרמניים. צעדתי בבטחון ונהניתי מיופיו של העולם. בראשי התחלתי לחבר את תולדות חיי מחדש ולהכין הסברים על סבת העדרותן של תעודותי האישיות. וכשהושלמה מלאכת החבור בראש נכנסתי לכפר לא הרחק מדובנא העיר. האמונה ביכולתי גברה, הרצון לחיים פעם בכל עוזו ושוב הייתי „לידה" רועת פרות אוקראינית, טפוסית ואמתית. לידה רומנצ׳נקו נתקבלה לעבודה.

*

הימים חולפים ואני מנותקת מעתון ומחברה. את הימים אני מבלה עם הפרות או עם הכבשים באחו ובמרעה. הכפר בו אני עובדת שוכן לא רחוק מהכביש ההומה רובנו—דובנא. ובאחד הימים אני מגלה כי התנועה בכביש

היא אינה כתמול שלשום. בלילה אני רואה צבא גרמני לרוב נוסע בבהלה לכוון דובנא. בכפר שלי מתעכבות לפעמים יחידות גרמניות ללינת לילה. אני מקשיבה לשיחות הקצינים ומגלה כי מפלת הגרמנים קרובה והגאולה באה. קשה לי להאמין בנס זה ואני חיה בדריכות איומה. והנה שומעים גם את ההד של ההתקפה הסוביטית הכבירה. הכפר מלא עם חיילים גרמניים נסוגים. מגיסים את הבחורה לידה בין יתר הבחורות לקלוף תפוחי־אדמה. אני קולפת את התפודים וכלי דרוכה ומקשיבה לשיחות הגרמנים. אחד הקצינים מציע לקחת את לידה עם הצבא הנסוג. אני מתחבאת ובורחת עם משפחה העוזבת את הכפר מפחד הגרמנים הנסוגים. הצ׳כים נבוכים. מפחדים מזעם הגרמנים ורועדים מפחד הרוסים. ובינתיים נכנס לכפר הצבא האדם. חלפו ארבעה חדשים ואני עדיין משחקת בתפקיד רועת פרות. למה ומדוע ? קשה להסביר. פחדתי. פחדתי מהמציאות החדשה, פחדתי מהבדידות עד שהמקרה החזיר אותי לחיים בין שרידי היהודים.

המאבק לחיים

מאת יונה אוליקר

אחרוני הסוביטים עזבו את מיזוץ׳. המצב לא היה ברור עדיין. שקט מאיים כלפני סערה השתרר בעיר. הצבא הגרמני טרם נכנס לעירה ובר־חובות שלטו בריוני האוקראינים שחפשו להם אמתלא להתחיל לפרוע ביהו־דים ולבוז בז ; הם ידו אבנים בחלונות היהודים וקראו קריאות גנאי נגדנו, ברם, אף אחד לא הגיב. בלענו את העלבונות, הבלגנו למראה הנזקים הקלים הנגרמים לנו והסתגרנו בתוך הבתים.

תדהמה גדולה אחזה את כל התושבים בראותם, כי בראש המסיתים בגלוי לערוך פרעות ממש ביהודים השנואים עומדים, איוואַן פיקאַרעץ וחברו יארמליוק. שניהם קומוניסטים ידועים וותיקים, שעוד בימי שלוט הפולנים, ידועים היו בתור כאלה ואף נאסרו אז בעוון פעילות קומוניסטית.

שני אלה הקהילו סביבם את אכרי הסביבה הצמאים לדם, הלהיבום ויצאו בראשם לעשות שמות. לולא ההתערבות המהירה של הצבא הגרמני, היה יום זה נהפך לסופה של העירה ורק בודדים היו אולי מצליחים להנצל ממות ; רצה המקרה ולאחר הקרבנות הראשונים, עוד בטרם הספיקו הפור־

עים לתת פרקן ליצריהם השפלים, נכנס הצבא הגרמני לעירה והמפקד הודיע, כי הם אשר יצוו מתי וכיצד להפרע מהיהודים השנואים, ולעת עתה מצווים הם להתפזר ולהרגע. בכל זאת עוד הספיקו האוקראינים ברגעי השתוללותם לרצוח את חנה טרוכלר, את חיה ביקס וילדה אחת מהפליטים. הם הספיקו לחבל בגופות רבים וגם לגזול רכוש רב. ביחוד נחבל קשה מאד, אלי שינדלהויז (עליע דער דיאדקע) מידיהם של מכרים טובים שלו מבין האוקראינים...

מאז קם השלטון הגרמני „המאורגן". הם יסדו משטרה אוקראינית והעמידו בראשה את השגץ וינוגרודסקי מהכפר מיזוצ׳יק. תפקידה העיקרי של המשטרה הזו היה לרדות ביהודים ולבזותם. בפקודתם נאסרה על היהודים היציאה מפתח ביתם משקיעת החמה ועד לזריחתה. או משעה 7 בערב עד למחרת היום שעה 7 בבקר. את הקניות בשוק אפשר היה לעשות לא לפני שעה 10 בבקר ולאחר שהנוצרים יגמרו את קניותיהם הם.

בימים הראשונים של הגזירה הזו, חל יום הזכרון (יאָרצייט) למות אביהם של האחים שינדלהויז. על עריכת יאָרצייט בבית הכנסת כבשנים כתקנן אי אפשר היה אפילו לחלום; בערבים שממו בתי התפילה וכלתה רגל הולך יהודי ברחובות. אך האחים שינדלהויז רצו לאמר קדיש אחרי אביהם המת ביום הזכרון למותו והחליטו לארגן בחשאי „מניין" בביתם מקרב השכנים.

מאחר ואצלנו בבית היו כמה זכרים, פנו גם אלינו בבקשה להצטרף „למניין". אני אמרתי אמנם לאבא ולאחי שאין להסתכן בשעה זו וללכת ל„מניין". ברם, אבא שהיה יהודי דתי מאד ורגיל מעודו להתפלל ב„מניין", אמר שאין לסרב למצווה כה גדולה וזרז את בניו ואת יתר השכנים להצטרף ל„מניין".

רק התחלנו להתפלל ולבית התפרצו שוטרים אוקראינים. גרשו את כלנו החוצה ותוך מכות רצח הובילו את כלם לבנין המשטרה, שנמצא אז בביתו של מאיר רוזנבלט בקצה השני של מיזוץ׳. שם התחילו לחקור את כלנו באכזריות, תוך התעללות, השפלה ומכות רצח. בחצות שוחררנו. למחרת בבקר אספו מחדש את כל משתתפי ה„מניין" לפי רשימה, ובלוית 2 שוטרים גרמניים, הובילונו בכמה סיבובים על פני העירה לבנין המשטרה. בדרך הם צרפו אלינו כל יהודי שנקלע לתמו לקרבתנו. את כלם הכו ללא רחם וללא הפוגה עד שהגענו לחצר המשטרה. שם התייצב לפני הגרמנים אבא שטיוול, ששמש בזמן הפולנים כסולטיס ולאחר מכן כיו"ר היודנראַט —

והסביר להם את מעשי ה„מניין". כמו כן העמידם על העבדה שנעצרו גם רבים שלא השתתפו ב„מניין".

הגרמנים הוציאו אז מבין השורות את אלה שלא השתתפו ב„מניין" ובמכות פרגולים פזרום על ימין ועל שמאל — הביתה. אותנו שהשתתפנו ב„מניין" הובילו למגרש הגמינה ושם עינו אותנו עד כלות הכחות. לאחר מכן נסחבנו — כי ללכת לא יכולנו עוד — לתא המאסר שע"י הגמינה, שבקשי יכול היה לקלוט 3 אנשים, ודחסו את כל העשיריה שלנו לתוכו. שם שהיינו ארבע יממות תמימות ונצלנו ממות בטוח רק תודות לאשתו של עובד הדואר ברויאנובסקי, שהיתה ממוצא גרמני ובזמן שלטון הפולנים היתה בידידות קרובה עם היהודים.

גברת ברויאנובסקי זו, נתמנתה ע"י הגרמנים מיד עם כניסתם למיזוץ' למתורגמנת רשמית ועשתה הרבה טובות ליהודים. אך האוקראינים הלשינו עליה בפני השלטונות שהיא מגינה על יהודים ועוזרת להם והיא הועברה לאוסטראה.

אחד מהעונשים בעד השתתפותנו ב„מניין" היתה העבודה היום יומית אצל הז'נדרמים. פעם, לאחר שסיימתי את יום עבודתי אצל המפקד בביתו, קראני הצדה, נתן לי חבילה מרגרינה ואמר: „למה מטומטמים שכמותכם לא נסגתם עם הרוסים? האם לא ידעתם שהגרמנים עושים כלה ביהודים?" עברו שבועות וחדשים. היהודים הצליחו לשחד את השלטון הגרמני המקומי, להתידד עם הרשות ולהערים על גזירות ונגישות. להוציא שניים שלשה מקרים טרגיים, של הריגת כמה יהודים או היעלמם, כמעט ולא הרגשנו ביד הנוגש. חלק מהיהודים עבדו, חלק אחר מהם סחרו ולא היה מחסור. כשהאוקראינים ראו כי הגרמנים הם סובלנים ליהודים חדלו גם הם להציק לנו ורבים מהם חדשו אפילו את יחסי המסחר שלהם עם מכריהם היהודים.

ברם, לאסוננו ולדאבוננו לא המושלים המקומיים קבעו את גורלנו. וכשרק הגיע הצוו מלמעלה לכלותנו מלאו כלם את הפקודה באמונה ובמלואה.

בלילה עבות אחד שחל ביום ג' מרחשון תש"ג, מצאנו את עצמנו מכו־תרים ע"י שוטרים מזוינים וכלבי זאב גדולים. לברוח מהכתור הצליחו רק מעטים מאד. חלק התחבא במחבואים מוכנים, אחרים הצליחו ברגע האחרון להסתתר, אך הרוב הגדול של תושבי הגיטו אולץ להתאסף במגרש העירה, שלפני חנויות בוזי מיזוץ' למצעד המוות לבורות.

בטרם עזבם את בתיהם הספיקו כמה יהודים להציתם והאש התפשטה ואחזה את כל העירה. האוכלוסיה הנוצרית ביחד עם השלטונות התחילו

מיד בפעולת כבוי והדבר לא עלה להם בנקל. בינתיים נצלו כמה יהודים את המהומה, פרצו את הכיתור ונמלטו.

הככר התמלאה. מפעם לפעם נחרדנו מצעקות ובכי המוכים שנמצאו מתחבאים וגורשו לככר. כאשר סוף סוף הודיעו השוטרים שסרקו את בתי הגיטו כי אין עוד מתחבאים, התחיל מצעד המוות לבורות שהוכנו מבעוד מועד בסביבת החרשה סוסינקי שע״י בית החרשת לסכר.

צעדנו ממושמעים, כמעט בדממה כשמבטי השכנים הגויים מלוים אותנו. לא היו התפרצויות, לא בכי ולא תגר, כלם השלימו בהכנעה עם הגורל.

כאשר עלינו על הגשר שעל הנהר סטובלקה, חמקתי מהשורה, ירדתי באין רואים חיש מהר אל מתחת לגשר והסתתרתי בפינה. השוטרים לא הרגישו במעשי והמצעד עבר.

לתמהוני הרגשתי מיד שאינני יחידי מתחת לגשר; לא רחוק ממני התחבאה אשה אחת, פליטה מבריסק שהתגוררה במיזוץ׳ בימים האחרונים לקיומה. היא היתה מנוסה כבר, כי עברה על גופה את חיסול הקהילות ברובנה, בדובנא ובורקוביץ׳ הסמוכה, וכעת הצליחה להנצל גם במיזוץ׳. היא ספרה לי כי יש לה בת נשואה לנוצרי בכפר ע״י דובנא ואליה היא משתדלת להגיע כעת. בלילה יצאנו שנינו מהמחבוא. הראיתי לה את הדרך לכוון דובנא ואני חזרתי למיזוץ׳. נכנסתי לבית שלנו ומצאתי בו את אבא מוטל הרוג. כל החפצים והרהיטים נעלמו. הכל נשדד. נכנסתי לבית גיסי דוד, וגם שם אותו המחזה המחריד. דוד מוטל מת והבית ריק מכל. כלב התחיל לנבוח מאי שם וברחתי לבית יצחק שינדלהויז. הבית הזה כקודמים היה ריק מכל, רק ההרוגים שבתוכו שכבו עירומים. הרוצחים הורידו מהם את הבגדים לפני או אחרי הרצחם. יצאתי מהבית ולאזני הגיע קול בכי של ילד. הלכתי אחרי הקול ולעיני התגלה מחזה מחריד ואיום: מרים קופלמן, בת דודי ישבה הרוגה ובנה בין זרועותיה. נסיתי להוציא את הילד מבין הזרועות הקפואות ולא יכולתי. נסיתי בכה ובכה, הילד הגביר את בכיו ולא הצלחתי להתירו מבין זרועות אמו. בכי הילד הגובר והיריות בקרבתי הבהילוני וברחתי על נפשי. לימים נודע לי כי הילד התענה בין זרועות אמו יומיים נוספים עד שנפח את נשמתו הטהורה. ספרו לי כי אחת מנשי האוקראינים רצתה להציל את הילד ולאמצו לבן, כי היתה חשוכת ילדים אך לא הרשתה לעשות כן.

אני נדדתי ממכר אחד למשנהו. חפשתי מקום מנוחה כל שהוא ליום יומיים, אך במקרה הטוב ביותר הסכימו להעלים עין ללילה אחד מהגורן,

בו עמדתי ללון. במרבית המקרים גורשתי באיומים ולפעמים גם במכות. המצב נעשה ללא נשוא וחזרתי למיזוץ׳ כדי להתמסר לגיסטפו. כמה עשרות מטרים מבנין הגיסטפו פגשני גוי בלתי מוכר לי. הוא גער בי, נחם ואמר: „רחימאי, את הבור אף פעם לא תאחר. ברח והלחם על חייך". דבריו נכנסו ללבי ושמתי פעמי לכפר אוזירקי. אשתו של האכר גראסימצ׳וק הכניסה אותי לביתה והפגישה אותי עם פרל מיזוץ׳, עם ליזה מלמד ועם בנה יאשה.

ליזה ספרה לי כי ביום החיסול היא היתה חבויה בבונקר עם עוד הרבה יהודים. ביניהם היו שם יעקב מיזוץ׳ (יאנקל קרייסיס) עם אשתו רייזל וילדיהם. רייזל נאלצת היתה לחנוק במו ידיה את ילדתם הקטנה כי בכתה ללא הפוגות וזה עלול היה לגלות את מקום המחבוא...

כל הלילה לא ישנו רק ספרנו וספרנו על נס הצלתנו. רק האיר השחר נאלצתי להמשיך בנדודי. במשך נדודי אלה נפגשתי לפחות בעוד 50 יהודים ניצולים כמוני. תמיד שמחנו רבות בשעת פגישות כאלה. היינו יושבים ומחליפים ספורים ורשמים ונפרדים בברכה לזכות לפגישה שניה. פעם נכנסתי לביתו של מכר אוקראיני בשם קרפניוק. הרגשתי כי בנו חומק מהר מהבית ונתעורר בי חשד שהלך להזעיק משטרה. עזבתי מיד את הבית והשוטרים שהגיעו יכלו רק לירות עלי מרחוק. גם הפעם הספקתי לברוח מבלי להפגע.

באין אפשרות אחרת חזרתי לכפר אוזירקה, לבית הצ׳כי אצלו התחבאה ליזה מלמד. ברם, הוא היה עני ולא יכול היה להחזיק את כלנו. אני נאלצתי ללכת שוב.

רעב וצמא, נפחד וחרד מקור נדדתי ממקום למקום. דרך החלונות הסתכלתי לתוך הבתים וכאשר ראיתי כי על השלחן נמצאים דברי מאכל, פרצתי פנימה, חטפתי מה שבא ליד וברחתי כשד משחת. את הצמאון הייתי שובר בשלג.

כאשר הגעתי פעם שוב למיזוץ׳ קבלתי מכמה אנשים קצת אוכל אך מקום לינה לא רצו בשום מחיר לתת לי.

הצלחתי להתקשר עם הסולטיס של מיזוץ׳ האוקראינית, מאדעס פוצ׳יבולא, מכרי מכבר הימים, והוא הסכים לעזור לי. הגעתי לביתו, התרחצתי והתגלחתי וכשרציתי לחלוץ את הנעלים, לא יכולתי. הרגלים נפחו והנעלים נדבקו אליהן. פוצ׳יבולא חתך את הנעלים בסכין ובזהירות חלצן ממני. הוא נחם אותי והבטיח להחזיק אותי עד שהרגלים יבריאו. ממנו עברתי לגיסו מילטר וחוזר הלילה. בערב לנתי בגורן ולפנות בקר חוזר ליערות ולשדות. ככה הסתובבתי אצלם זמן ממושך. פעם אחרתי לצאת מהגורן

קבוצה של „השומר־הלאומי" במיזוץ׳

וראיתי שמילטר בא וסגר את החור דרכו הייתי בא ונכנס. עשיתי מיד חור שני ומאז הייתי בא ויוצא מבלי שבעל הגורן ידע עלי. ברם, מכיון שהוברר לי כי אינני רצוי עוד, נאלצתי לחפש מקום מחבוא אחר. מצאתי גורן מתאים לי אצל אכר אחר והפכתיו למקלט לי מבלי שבעליו ידע על כך.

בגורן זה נפגשתי עם איזיא ברונשטיין. הוא כל כך השתנה ולא הכרתיו עד שהזדהה בפני. המסכן נספה לאחר זמן מה ביחד עם גיטל ברוינשטיין ורחל מנדיוק. היו שאמרו כי הללו מתו מרעב פשוטו כמשמעו.

במיזוץ' הלשינו עלי לבסוף והמשטרה באה לחפשני במקום מחבואי. במקרה לא הייתי שם אותה שעה ונצלתי. החלטתי מאז לעבור לקביעות ליער אל נחום קופיט. לא מצאתי את מקום מחבואו תעיתי בדרכי, נפגשתי עם שוטרים ורק בנסים לא יתוארו נשארתי בחיים.

באותה תקופה עלה קצת כבודנו בין הגויים, תודות לפלוגת הפרטיזנים של יצחק וסרמן. מוראו נפל על כלם ורבים פחדו מנקמתו. ביער זה בו התגורר נחום קופיט, התקבצו אז רבים משרידי גיטו מיזוץ'. היינו נפגשים תכופות ועוזרים אחד לשני בעצה ובמעש. לא פעם היינו נתקלים במחנות הבנדרובצים ואז כל פגישה כזו היתה עולה בקרבנות רבים.

פעם ראיתי את אריה פירר משוחח עם מישהו. לאחר שחקרתי קצת אודותיו הצעתי לחסלו, כי הרגשתי שהנהו סוכן הבנדרובצים. רבים התנגדו להצעתי באמרם, כי הנהו פולני וגם פליט כמונו. הצעתי אז לברוח מהמקום ולראות איך יפול דבר. ברם, בעוד אנו דנים וחושבים, הגיע אותו האיש בראש פלוגת בנדרובצים והחלו לירות בנו. אני הצלחתי גם הפעם לברוח. מעניין כי הבנדרובצים, בהתקלם בקבוצות קטנות של יהודים, היו מציגים עצמם בתור פרטיזנים סוביטיים, נותנים לאכול ומציעים להביא אליהם את כל המתחבאים. לא פעם היו מצליחים בערמתם לתפוס בחכתם תמימים, ולאחר שהיו אוספים קבוצה גדולה של יהודים, היו מחסלים אותם ללא רחם.

פעם נקלעה לחבורתם גם ניונה לנגר ובתה. הם האכילוה ואמרו לה להביא תחת חסותם את כל יתר היהודים שמתחבאים אתה. היא הבטיחה ויצאה להביאם. אך לא ככל יתר התמימים היא הבינה למה הם מתכוונים, ברחה הרחק מהמקום ונצלה.

אני נאלצתי אז לנסות שוב את מזלי אצל אותו צ'כי אצלו התחבאה ליזה מלמד. להפתעתי הוא קבלני בשמחה רבה, כי מצפונו העיק עליו על אשר שלחני בשעתו. הוא היה בטוח כי אינני בין החיים וכשראה אותי חי ובריא לפניו, שמח מאד ונתן לי מיד מחסה.

הצ׳כים חפו עלי מאז עד כניסת הצבא האדם. כשנפגשנו אנו שרידי מיזוץ׳ לאחר תם המלחמה מנינו רק 19 ניצולים, ממאות רבות שהצליחו להמלט ביום חיסול גיטו מיזוץ׳ ונספו תוך מאבק קשה ועקשני על החיים.

***

דוד פליטער דערציילט

פון דער ווייטער בראַזיל איז ער געקומען אין לאַנד ישראל. ער איז געקומען זיך זען מיט זיין ברודער ברוך, מיט וועלכן ער האָט אַ דורכגע־מאַכט צוזאַמען די שוידערליכע היטלער־תקופה. ער איז געקומען בכדי זיך טרעפן און באַגעגנען מיט קרובים און פריינט, פאַרשטעלן זיין פרוי און דערקענען ביי צוגעקומענע משפחה מיטגלידער. שוין לאַנג טרוימט ער וועגן אַ באַזוך אין לאַנד. די פאַרצווייגטע געשעפטן זיינע האָבן אָבער דאָס אים

נישט דערמעגליכט. און אָט זיצט ער ביי מיין אַרבעטס־טיש. שלאַנק, עלע־גאַנט געקליידעט, רויכערט אָן איבערייס און־דערציילט. זיינע שוואַרצע דורכדרינגענדע אויגן לויפן אַרום אַנרואיק אין די אויגן־לעכער, זיינע הענט און פוס, זיינע אַלע געזיכטס־שטריכן אַרבעטן און העלפן אים אויסצודריקן

קלאָרער און דייטליכער דאָס, וואָס זיין שפּראַך אַליין איז נישט אימשטאַנד צו מאַכן.

איך פאַרמאַך אויף אַ ווײַלע די אויגן און טראָג זיך אַריבער מיט די געדאַנקען אין דער ווייטער פאַרגאַנגענהייט, צו אונדזער טייער שטעטעלע מיזאָטש. האָט זע איך אים דודען. ער שטייט פאַר מיינע אויגן. אַ באָרוועס יינגעלע, אַ דאַרינקער אָבער אַזאַ רירעווודיקער. אַ עטוואָס פאַריסן חצפּהדיק נעזל, קלוגע אויגעלאַך און שטענדיק גרייט „פאַרדינען" אַ צוקערל... פאַר די פאַרמאַכטע אויגן לויפן פאַרביי אַנצאָליקע בילדער פון מיזאָטשער לעבענס־שטייגער. סלויפן יאָרן, תקופות און האָט זע איך שוין דודען אַלס דערוואַקסענעם בחורל. ער אַרבעט ביים פאָטער אין פאָטאָ געשעפט און פאַראייביקט מיטן לייקאַ אַפּאַראַט אַנצאָליקע פּויערן פון דער סביבה. ער קאָמאַנדעוועט מיט זיי, מושטרירט זיי, שיט מיט אוקראַינישע גלייכווערטלאַך כדי זיי זאָלן לאַכן און דאָס בילד זאָל אַרויסקומען אַ „פּריילעכס".

איך עפן צוריק די אויגן און עס זיצט פאַר מיר דער זעלבער דודע. דערזעלבער אָבער דאָך אַזאַ אַנדערער; פון מאָגערן בחורל איז געוואָרן אַ קרעפּטיגער מאַנספּערזאָן. פון קליינשטעטעלדיקן יינגעלע איז אויסגעוואַקסן אַ מענטש מיט אַ באַנעם און וועלט אַנשויאונג. פון צוריקגעשטאַנענעם פּראָווינציאַל אַ אינטערעסאַנטער מיטשמועסער. נאָר די אויגן זענען די זעלבע. זיי זענען אָבער פיל אומרואיקער ווי אַמאָל. דאָס באַמערקט זיך ספּעציעל ווען ער דערציילט פון די גרויל איבערלעבונגען אין געטאָ און אין וואַלד. דאַן לעבט ער פונסניי איבער יענע תקופה און אויך איך ווער ווי אַריינגעריסן און מיטבאַטייליקט אין די געשייעניש.

... איך בין פאַרבליבן אין שטוב ווען אַלע זענען שוין געווען פאַרשטעקט אין די סכראָנעס. ער פאַרציט דעם רויך פון פּאַפּיראָס קלערט אַביסל און זעצט פאָר. געדענקסט מאַמציען סראָליקס פרוי. זי האָט אין געטאָ געבוירן נאָך אַ קינד און זיי האָבן אין געטאָ געוווינט צוזאַמען מיט אונדז ביים זיידן. און דאָס קינד איז איבערגעלאָזן געוואָרן אַליין אויף הפקר אין שטוב. איך בין געשטאַנען נעבן קינד ביז כהאָב דערזען אָנקומען אוקראַינישע פּאָליציי. דאָס קינד האָט יאָמערליך געוויינט און איך האָב קוים באַוויזן זיך אַריינבאַקומען אין סכראָן פון פעטער שמואל. אין אונדזער סכראָן האָב איך שוין נישט געקאָנט אַריין. ער איז שוין געווען פאַרמאַסקירט פון דרויסן און ווען איך פּראָביר פונדאָסנײַ צוווארפן די מאסקירונג וואָלט איך באַ־דראָט אַלע פאַרשטעקטע אין סכראָן. שוין זייענדיק אויפן בוידעם, איידער איך בין אַריין אין סכראָן, האָב איך נאָך געהערט ווי די פּאָליציאַנטן דער־

שיסן דאָס קינד און עס ווערט פּיינליך שטיל נאָכן פאַרשטומט ווערן פון קינדערישן געוויין.

אין סכראַן האָבן מיר געהערט ווי די אוקראַינער ענדעקן דאָס באַ־העלטניש פון דעם זיידן. דער זיידע איז שוין געווען אַ טיפער זקן. איבער־לעבנישן אין געטאָ האָבן אים נאָך עלטער געמאַכט און ער איז בלינד גע־וואָרן. אין די ברילן פלעגט ער נאָך עטוואָס זען, אָבער אָן די ברילן, פלעגט ער זיין אָנבעהאָלפן ווי אַ קינד. ווען די מערדער האָבן ענדעקט דעם זיידן מיט דער באָבען, האָבן זיי שטאַרק געשלאָגן די צוויי אַלטיטשקע און האָבן צובראָכן די ברילן פון זיידן. מיר האָבן געהערט ווי ער בעט זיך נעבאַך ביי זיי, מזאָל אים אָפּגעבן די ברילן און די מערדער שלאָגן אים, שפּאָטן און חוזקן פון אים. דערנאָך האָט ער געבעטן דער באָבען, זי זאָל אים געבן א האַנט און פירן, ווייל ער זעט נישט ווי א טריט צו מאַכן. שמואל האָט געריסן פון זיך די קליידער, ער האָט געביסן די פינגער ביז בלוט, פון אָנמעכטיקן צאָרן. אין די פאַרביסענע ליפּן זיינע איז שטעקן געבליבן אַ פאַרצווייפעלטער געשריי און מיר אַלע האָבן זיך געפּייניקט מיט נישט באַגרייפענדע ליידן ביז... מהאָט די אַלטע זיידע־באָבע פאַרטריבן פון שטוב, פון דער שטוב וועלכע זיי האָבן אויסגעבויט און געפלעגט, אין וועלכער זיי האָבן קינדער און אייניקלאַך דערצויגן, געמאַכט שמחות און פאַרוויילונ־גען, ווי סאיז תמיד געווען אזוי ליכטיק, פריילאַך און גוט.

באַנאַכט, זענען מיר ארויסגעקראָכן פון סכראַן און זענען צוגעקומען צום געטאָ־פּאַרקן. דאָרט זענען געשטאַנען צוויי אוקראַינישע פּאָליציאַנטן, באַוואָפּענטע מיט צוויי פאַרזשאַווערטע ביקסן. מיר האָבן גענומען זיך בעטן ביי זיי, זיי זאָלן אונדז אַ דורכלאָזן, אָבער אומזיסט. מיט חוזק און דראָאונגען האָבן זיי אונדז אַוועקגעטריבן. אַצינד, פון דער פּאַסיקער פּערספּעקטיוו, זע איך ווי אָנזיניק און נאַריש סאיז געווען, ווען מיר ביי אַ 30 יוגענטליכע, זענען געשטאַנען און זיך געבעטן ביי צוויי רוצחים, באַוואָפּענטע מיט צוויי פאַרזשאַווערטע ביקסן. מיר האָבן דאַך אַזוי לייכט געקאָנט זיי דערליידיקן און פריי ווערן. נאָר אַנשטאָט דעם זענען מיר זיך צוריק צולאָפן אין די סכראַנעס...

פון בוידעם־פענסטערל, האָב איך געזען ווי די רוצחים שלעפּן צונויף פון אַלע עקן, קליינע יידישע עופה׳לאַך, און שליידערן זיי אויף די פויערישע וועגענער, וועלכע זענען געשטאַנען צוגעגרייט נעבן פינקעלס אַפּטייק. די עופה׳לאַך האָבן געוויינט, געשריגן און די רוצחים האָבן געלאַכט. מיר האָט דאָס דערמאָנט אין די צייטן, ווען מפלעגט שיקן טראַנספּאָרטן גענדז

צו דער שחיטה... נישט מער, די גענדז פלעגט מען דאָן פיל בעסער בע־האַנדלען. מהאָט זיי פּאָרזיכטיק געפּאַקט און נישט געשלאָגן, אין דער צייט ווען די יידישע קינדערלאַך, זענען געוואָרפן געוואָרן אויף די וועגענער ווי די גענדז שוין נאָך דער שחיטה...

איך האָב שטיל אָנגעקלאַפּט אין דער טיר פון טאַטענס סכראָן און געגעבן אַ סימן אַז סאיז א אייגענער. דער טאַטע איז אַרויסגעקומען און מיר דערציילט, אַז די מאַמע איז פון זינען אַראָפּ און לאַכט אָן אויפער. מיר האָבן זיך ביידע גוט אויסגעוויינט און זיך צושיידט.

פאַרטאָג זענען ווידער געקומען די אוקראַינער מיט די דייטשן און גענומען פונדאַסניי, נישטערן און זוכן אין שטוב. זיי האָבן אריינגעקוקט אין יעדער לאָך, געקאָנטראָלירט יעדער ווינקל און איך האָב געהערט, ווי דער דייטשישער זשאַנדאַרם, אונדזערער א „גוטער ברודער" כלומרשט, שרייט מיט כעס, אז אויפן זאַמלונגס־פּלאַץ איז נישט צו זען אַפילו איינעם פון די פליטערס... מיר האָבן זיך טיפער פאַריקט אין די לעכער, איינגע־האַלטן דעם אָטעם און געוואַרט ביז סוועט ווערן נאַכט.

איך מיט מיין ברודער ברוך, האָבן געקאָנט אַלע וועגן און שטעגן פון אונדזער גרויס הויז. מיר האָבן געוווסט, וועגן אַלע פאַרבאָרגענע דורכגאַנ־גען און לעכער, און זענען דורך אונדזער פּאָטאָ־אַטעליע אַריינגעקומען אין ראַקאָווטשעכעס סאָד.

ווי נאָר איך האָב געשטעלט מיינע ערשטע טריט אויסער דעם געטאָ, האָב איך זיך דערפילט פרייער. איך בין געוואָרן אַ גאַנץ אַנדער מענטש. עפּעס איז מיר לייכטער געוואָרן אויף דער נשמה און איך האָב באַקומען לוסט צום לעבן. נאָכמער איך האָב דערפילט אין זיך אויך א כח צו קעמפן פאַר מיין לעבן.

✶

מיט איין זופּ פאַרענדיקט ער טרינקען די גלאָז מיץ, פאַרויכערט אַ פרישן ציגאַרעט און ווערט פאַרזינקען אין מחשבות. מיט האַלב פאַרמאַכטע אויגן זיצט ער און קוקט אין דער ווייטער פאַרגאַנגענהייט. מזעט אַז ער לעבט פונדאַסניי איבער יענע דראַמאַטישע טעג. פּלוצלים שטעלט ער זיך אויף און נעמט שפּאַצירן איבערן צימער. ענדיקט רויכערן דעם ציגאַרעט, צינדט אָן אַ פרישן, זעצט זיך אַנידער און זעצט פאָר.

מיר זענען ביידע געווען שטאַרק הונגעריק. שוין איניקע טעג ווי מיר האָבן כמעט גאָרנישט געגעסן. גלייך ווי מיר זענען אַריין אין טשעכישן דאָרף זאַליסיע, האָבן מיר זיך געלאָזט צו אַ בעקאַנטן טשעך בעטן אַ שטיקל

ברויט. ברוך איז געבליבן שטיין אין דרויסן פון אַ זייט און איך בין אַריינגעגאַנגען אין הויף און געבעטן עסן. דער טשעך האָט מיר געהייסן אַריינגיין אין שייער און דאָרט וואַרטן אַ ביסל ביז ער וועט ברענגען עסן. איך האָב אַזוי געטאָן. ער איז דאַן שנעל צוגעלאָפן, פאַרהאַקט די טיר פון שייער און אָנגעהויבן שרייען „זשיד! איך האָב געכאַפּט אַ זשיד! פּאָליציי!".

זיין פרוי און די שכנים האָבן אים אָנגעהויבן בעטן, ער זאָל מיך פריי לאָזן, אָבער נישט זייערע געבעטן און נישט מיינע פאַרצווייפלטע געשרייען, האָבן געהאָלפן. דער טשעך האָט נאָך שטאַרקער און העכער געשריען: „פּאָליציי! שנעלער, כהאָב געכאַפּט אַ זשיד".

ברוך האָט זיך נישט פאַרלוירן. ער איז אונטערגעלאָפן און געגעבן דעם טשעך איבערן קאָפּ אַ גוטן קלאַפּ. דער טשעך איז דאַן באַפאַלן אויך ברוכן, און אַזוי ראַנגלענדיק זיך מיטן טשעך, איז ברוכן געלונגען, זיך דערלאַנגען צום שייער, עפענען דעם ריגל פון דער טיר און אַ געשריי צו טאָן „דודע, סאיז אָפן — אַנטלויף".

אין צווישן איז אָנגעקומען די פּאָליציי. ברוך האָט דאָס באַצייטנס באַמערקט און מיר מיטגעטיילט. איך האָב נאָך באַוויזן, צוריק אַריינצוגיין אין שייער און פאַרכאַפּן מיין מאַנטל מיט די שטיוול. ווען איך בין פון שייער אַרויס, איז די פּאָליציי שוין געווען גאָר נאָענט פון אונדז. מיר האָבן אָנגעהויבן צו לויפן ווי אַ פייל פון בויגן. די פּאָליציי האָט נאָכגעשאָסן, געפּייפט און נאָכגעלאָפן און מיר זענען אַנטרונען ממש פון אונטער זייערע הענט.

מידע, הונגעריקע אָבער צופרידענע פון אונדזער ערשטן זיג אין געראַנגל פאַרן לעבן, זענען מיר אָנגעקומען, צו ברוכס אַ באַקאַנטן טשעך, וועלכער האָט געוווינט, גאַנץ אָפּגעזונדערט פון דאָרף. דער דאָזיקער טשעך האָט אונדז געגעבן עסן און טרינקען און איז אויך מסכים געווען אונדז אויסבעהאַלטן ביי זיך. מיר האָבן אָבער נישט געקאָנט גלויבן מער קיינעם, נאָכן פאָרפאַל מיט אַ אַנדער בעקאַנטן טשעך.

און אַזוי האָבן מיר זיך געלאָזט ווייטער אין וועג אַריין. דער וועג האָט געפירט צוריק קיין מיזאָטש. מיר זענען געגאַנגען קיין מיזאָטש און פון מיזאָטש, זענען אונדז אַנטקעגן געגאַנגען גאַנצע מחנות צושטראָלטע פויערן. זיי זענען געווען פריילעך און באַלאָדן מיט יידיש פאַרמעגן. מיר האָבן מאַרשירט דרייסט און געמאַכט דעם אָנשטעל, אז מיר זענען זייעריקע.

✶

דער אש־בעכער איז שוין פול איבער די ברעגעס. דוד באַשטעלט אַ

שאַרפע קאַפע, ווישט אויס דעם שווייס פון פנים, פאַרויכערט אַ סיגאַרעט פון אַ ניי שאַכטל און זעצט פאָר.

דערציילן וועגן אַלע פּרטים, פון אַלע איבערלעבנישן, נסים ונפלאות פון רעטונג, ווען דאָס לעבן איז אויף אַ האָר געהאַנגען — איז נישט מעגליך. פון דעם קאָן מען ביכער שרייבן. איך וויל נאָר זיך אָפּשטעלן אויף אייניקע איבערלעבנישן, וואָס האָבן זיך ספּעציעל איינגעקריצט אין מיין זכרון.

איינמאָל האָבן מיר אָנגעטראָפן אַ אַלטיטשקע יידענע פון בערך 90 יאָר. ווען מיר האָבן ביי איר געפרעגט צו וואָס איז זי אַנטלאָפן פון געטאָ, האָט זי געענטפערט „הונדערט און איינס איז אַלץ איינס". דאָס האָט גע־מיינט, אַז אויך הונדערט יעריקע ווילן לעבן. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז

די פאַמיליע פליטער — אַ בילד פון 1930

די אַלטיטשקע בעהאַלט זיך אויס ערגעץ אין אַ סכראַן, און זי איז יעצט אַרויס פון סכראַן צוליב עפּעס אַ סכנה אָדער אַ אַנדער אַ וויכטיקע סבה. דאָ האָבן מיר באַשלאָסן אַז אויך אונדז וואָלט נישט געשאַדט צו האָבן ערגעץ ווו אַ סכראַן. מיר האָבן זיך צום ענין גענומען ערענסט און מיט דער הילף פון אַ בעקאַנטן טשעך האָבן מיר געמאַכט אַ סכראַן. באַנאַכט

פלעגן מיר אַרומקריכן און זוכן עסן און באַטאָג זענען מיר געלעגן פאַר־שטעקט אין סכראָן. ווען מיר פלעגן אַריינגיין אָדער אַרויסגיין פון סכראָן, פלעגן מיר שטענדיק, פאַרווישן אונדזערע טריט פון שניי, כדי קיינער זאָל נישט ענדעקן אונדזער סכראָן.

דער סכראָן איז נישט געווען פּאַסיק אפילו פאַר אַ חיה אָבער מיר זענען געווען גליקליך פון דער באַהעלטניש. נאָך אַ פּאָר וואָכן לעבן אין סכראָן, אין פינסטערניש, נעץ, קעלט און מאַנגל האָט זיך ברוך שטאַרק פאַרקילט. אַזוי ווייט אַז ער האָט פאַרלאָרן אינגאַנצן דאָס לשון. איינמאָל האָט ער מיר אָנגעשריבן אַז אים איז זייער שלעכט. עס האָט געגאָסן אַ שלאַקס־רעגן און מיר האָבן דערפילט דעם רעגן אויך אין סכראָן. דער רעגן האָט אַריינגעדרונגען און פאַרפלייצט מיט וואַסער די פּאָדלאָגע און דאָס געלעגער. אויף שנעל האָבן מיר פאַרלאָזט דעם סכראָן און זענען אַרויס זוכן שוץ אונטער געדיכטע בוימער.

מיר זענען אָפּגעגאַנגען עטליכע צענדליק מעטער און האָבן דערהערט אַ קנאַל ווי פון אַ האַרמאַט. מיר זענען צוריקגעגאַנגען לויטן קול פון קנאַל און זענען צוגעקומען צום סכראָן, וועלכן מיר האָבן פאַרלאָזט מיט אייניקע מינוטן. דער סכראָן איז געלעגן אין חרבות און ווען מיר פאַרלאָזן אים נישט באַצייטענס וואָלטן מיר פאַרשאָטן געוואָרן לעבעדיקע... אויך אַ נס. מיר האָבן זיך דאַן געלאָזט גיין צום טשעך וועלכער האָט געהאָלפן בויען דעם סכראָן און האָבן אים אַלעס דערציילט. דער טשעך האָט אונדז אַריינגענומען אין זיין הויז און אָנגעהויבן ראַטעווען ברוכן מיט הייסע קאָמפּרעסן. אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר אים געלעגט וואַרימע קאָמפּרעסן און אין דערפרי איז אים בעסער געוואָרן.

מיר פלעגן זיך אָנשטויסן פון צייט צו צייט אין סאָוויעטישע פּאַרטי־זאַנען. אַלע אונדזערע טענות און ביטעס זיי זאָלן אונדז אָננעמען אין זייערע רייען האָבן נישט געהאָלפן. זיי האָבן געפּאָדערט פון אונדז געווער אַלס פאָרבאַדינג אָנגענומען צו ווערן אין זייערע רייען. איינמאָל האָבן זיי באַ־פוילן אַז אַלע איינוווינער פון דאָרף, ווו מיר האָבן זיך געפונען זאָלן אַריין אין די הייזער און די נעזער נישט אַרויסווייזן. דורך די פענסטער האָבן מיר געזען ווי אַזוי די אוקראַאינישע פּאָליציי, וועלכע איז פאַרפאָרן אין דאָרף ווערט דורך די פּאַרטיזאַנער ענטוואָפנט. די פּאַרטיזאַנער האָבן זיך געזעצט עסן צוזאמען מיט דער פּאָליציי און זענען געווען אַ גאַנצן טאָג צוזאַמען. באַנאַכט זענען זיי אַוועק אַלע אינאיינעם און פאַרטאָגס זיך צוריקגעקערט מיט זייער פיל געווער.

איינמאָל ווען מיר זענען געזעסן אין אָוונט ביי אַ בעקאַנטן טשעך, האָט זיך געעפֿענט די טיר און סזענען אַריינגעקומען אַ גרופּע באַנדעראָוו־צעס. זייער הויפּט האָט געפּאָדערט פֿאַר זיך אַ צימער. ער האָט דערלאַנגט יעדערן די האַנט און אונדז אויך. איך האָב אין אים באַלד דערקאַנט מיינעם אַ שול־חבר. ער האָט אָבער מיך נישט דערקענט. מוראַ האָבענדיק אַז ער קאָן דאָך מיך דערקענען, בין איך אַרויסגעגאַנגען פֿון צימער, כלומרשט עפּעס צו דערליידיקן אין הויף.

אין הויף זענען געווען פּיל באַנדעראָווצעס, צווישן זיי אייניקע בע־קאַנטע. מהאָט אָבער אויך דאָס איבערגעלעבט און דערלעבט דעם טאָג ווען די רויטע אַרמיי איז אַריין אין אונדזערע געביטן. דאָס איז געווען אין יאַנואַר 1944.

יאַ־נו־אַר טוי־זענט ניין הונ־דערט פיר און פערציק. לאַנגע מינוטן זיצט ער פֿאַר מיר און שווייגט. קענטיק אַז די זכרונות פֿון יענער תקופה פֿאַרשאַפֿן אים פּיל אויפֿרעגונג. איך גיס אים אָן נאָך אַ גלעזל מיץ, ער פֿאַרויכערט און פֿאַרציט דעם רויך פֿון אַ פֿרישן ציגאַרעט, דער אומעט פֿאַרשווונדעט פֿון פּנים און מיט אַ שמייכל זעצט ער פֿאָר:

פֿאַרשטייסט מיין טייערער, ניין! דו קאָנסט נישט פֿאַרשטיין און פֿילן וואָס דאָס האָט געמיינט „מיר זענען באַפֿרייט". אָבער מיר זענען אויך אָן כחות, ערשעפּטע און פֿאַרמאַטערטע, נאַקעטע און באָרוועסע, אָן קרובים און אָן פֿריינט. עלענדע און איינזאַמע, אָן אַ היינט און אָן אַ מאָרגן. מיר האָבן ביידע באַשלאָסן זיך צו מאָביליזירן אין דער רויטער אַרמיי. דאָרטן וועלן מיר נקמה נעמען פֿאַר אַלץ און פֿאַר אַלעמען. פֿאַר אונדזער באַרויב־טער יוגענט, פֿאַרן בלוט פֿון טאַטע־מאַמע און פֿון אַלע קרובים, פֿאַר אונדזער חרובער היים און פֿאַר אַלע ליידן און טרערן. און צווייטענס, מיר וועלן זיך אַרומוואַשן און באַקומען ריינע, טרוקענע און וואַרעמע מלבושים, עסן צו דער זעט און זעלישע רו.

מיר האָבן זיך געשטעלט פֿאַר אַ מאַיאָר פֿון דער ווערבירונגס־דינסט און געבעטן אונדז מאָביליזירן. דער מאַיאָר האָט אונדז געשטעלט פֿאַרשי־דענע פֿראַגן און צום סוף געזאָגט, אַז זיי זוכן אַזעלכע וועלכע ווילן אויס־מיידן די מיליטער־דינסט. דאַקעגן די יעניקע וועלכע קומען פֿרייוויליק זיך מעלדן צום מיליטער, דאַרפֿן זיי צו ציווילער דינסט. היות מיר זענען פֿון פֿאַך פֿאָטאָגראַפֿן, וועט ער אונדז דערמעגליכן צו אַרבעטן ביים פֿאַך, צו אונדזער און צו זייער נוץ.

איך האָב באַקומען אַ סמאָקינג אַנשטאַט אַ געוויינליכן אַנצוג און זיך

אַנגעטאָן. ווען איך בין אָבער אַרויס אין גאַס מיטן שוואַרצן עלעגאַנטן סמאָקינג, האָבן מענטשן פון מיר געלאַכט און מיט רעכט. איך האָב געמוזט צוריק אָנטאָן דערווײַלע, מײַנע אַלטע שמוציקע און צוריסענע מלבושים אַבי נישט זײַן צו קיין געלעכטער.

אונדזער געוועזענער שותף, דער טשעך סאַוולקע האָט אונדז זייער פיל געהאָלפן, מיט וואָס נאָר ער האָט געקאָנט.

*

אין מיזאָטש האָבן מיר זיך שנעל איבערצייגט אַז די וועלט איז נאָך פאַר די גויאישע רשעים. אַלע דײַטשישע מעטהעלפער, אַלע אוקראַינישע חוליגאַנעס און אַנטיסעמיטן, פאַרנעמען אויך ביי דער נייער אָרדנונג, גאָר וויכטיקע אַמטן און שטעלעס.

איך בין דאַן אַוועק אין דער נ.ק.וו.ד. און מיט זיי גערעדט אַרבע דבורים. איך האָב אָנגעוויזן אויף אַלע באַנדעראָווצעס און יידישע מערדערס און געפאָדערט זיי צו באַשטראָפן.

מאַציוק דעם בעקערס פרוי, איז געווען באַוווּסט אַלס אַ יידן־פרעסערין. זי פלעגט זײַן אַ גאַנצע מאַכערין ביי די יידן מערדער אין דער צייט פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע. די גרעסטע רויבער און באַנדיטן פלעגן ביי איר איבערליגן און זי פלעגט זיי אינסטרוקטירן ביי וועמען צו רויבן. איך האָב ביי איר אין קעלער ענדעקט, יידיש האָב און גוטס אין ריזיקע קוואַנטומס. ליידער אָבער בין איך געצוווּנגען געווען, איר לאָזן הנאה האָבן פון פיל יידישע זאַכן, צוליב דעם אַנטיסעמיטיזם וועלכער האָט געבושעוועט און נושא חן געווען אויך נאָכן באַזיגן די דײַטשן...

אַזעלכע און ענליכע פאַלן האָבן מיך שנעל איבערצייגט, אַז איך וועל נישט זײַן בכח זיך ספּראַווען מיט אַלע יידישע שונאים. נאָך מער, איך האָב געפילט אַז מײַן לעבן געפינט זיך אין גרויסער סכנה. די סאָוויעטישע זי־כערהייטס־אָרגאַנען האָבן קלאָר און דײַטליך מיר וועגן דעם געזאָגט. די ערד האָט געברענט ממש אונטער מײַנע פיס און איך פלעג צופרעסן ווערן פון פאַרדראָס און צער, צוזייענדיק ווי די וועלט באַציט זיך צו יידן.

איך בין אַוועקגעפאָרן קיין ראָוונע און אָנגעהויבן צו אַרבעטן מיט ברוכן ביים פאַך אַלס פאָטאָגראַף און צוביסלאַך זיך באַרויקט.

איינמאָל גייענדיק אין ראָוונע אין דער סביבה פון מאַרק, האָב איך זיך אָנגעטראָפן אין איינעם פון די פאַרביסענסטע יידישע מערדער, וועלכער איז געשטאַנען אין שפּיץ פון די באַנדעראָווצעס אין מיזאָטש. דער חברהמאַן איז געווען באַוואָפנט אין דער געזעלשאַפט פון סאָוויעטישע אָפיצירן און

געטראָגן צייכענס פון אַ אָפיציר אין סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנען אָפּטיילונגען. איך בין גלייך צו צו אים, און אויפגעהויבן אַ געשריי, ווי וואָגט אַזאַ באַנ־דעראָוועץ ווי ער צו פאַרשוועכן אַ סאָוויעטישן מונדיר. ער האָט זיך נישט פאַרלוירן און מיך באַפאַלן מיט זידלערייען. זיינע חברים די סאָוויעטישע אָפיצירן האָבן זיך גלייך געשטעלט אויף זיין זייט און האָבן גענומען מיך זידלען און טענהן אַז אין דער צייט ווען ער האָט געקעמפט מיט זיי אין די פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונגען, האָב איך זיך אויסבעהאַלטן אין טאַשקענט. דער צונויפגעלאָפענער המון איז אויסגעבראָכן אין אַ גרויס געלעכטער און סהאָבן זיך געהערט שטימען, אין היטלערס נוסח קעגן יידן וועלכע וואָגן צו באַשמוצן אוקראַינישע העלדן.

דער העכסטער אָפיציר פון דער גרופּע אין ראַנג פון אַ מאַיאָר, האָט מיך ברוטאַל אָפּגעשטופּט און מיט אַ וואָרנונג שטים געזאָגט, אַז איך זאָל זיין פאָרזיכטיק מיט באַשולדיקן אַ פּאַרטיזאַן, וועלכן ער קאָן פּערזענליך אַלס העלדישן קעמפער.

און דו האָסט קיין ברירה געהאַט און געמוזט נאָכגעבן? פּראָביר איך אַריינוואַרפן אַ פראַגע. מיין דוד ווערט אויפגערעגט. קענטיק אַז מיין פראַגע פאַרשאַפט אים פאַרדראָס און צער ער ענטפערט מיט געביילטע פויסטן:

דו מיינסט אַז איך בין געווען דער זעלביקער דודעק, וואָס דו האָסט געקענט? איך האָב זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד און געמאַכט אַזאַ גע־וואַלד אַז די פּאַרטיזאַנער זענען פאַרציטערט געוואָרן. איך האָב געזאָגט צום מאַיאָר, אַז ער נעמט אויף זיך אַ צו גרויסע פאַראַנטוואָרטליכקייט, מיטן באַשיצן אַ דייטשישן שפּיצלער, וועלכער האָט אויסגעליפערט סאָוויעטישע פּאַראַשוטיסטן אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ. איך האָב געפאָדערט אַז מזאָל אונדזביידע נעמען אין דער פּאָליציי און מזאָל אין צווישן זיך נאָכ־פרעגן אויף מיר, ביי אָרלאָוון, דעם הויפּט פון נ.קוו.ד. אין מיזאָטש.

דערווייַלע האָט זיך פאַרזאַמעלט אַ ריזיקער עולם. אַלע זענען געווען נייגיריק צו זען מיט וואָס דאָס וועט זיך ענדיקן. די פּאַרטיזאַנער האָבן שוין נישט געקאָנט מבטל מאַכן מיין באַשולדיגונג אויף גיך און אַרויסראַ־טעווען דעם מערדער.

דער מאַיאָר האָט דאַן גענומען טענהן מיט מיר, אַז אפשר האָב איך אַ טעות. סזענען דאָך שוין פאַרביי עטלעכע יאָר און ווי קאָן מען דאָס מיט אַזאַ זיכערקייט דערקענען מענטשן. און צווייטענס איז דאָך אַ פאַקט, אַז דער בחור איז אַ סאָוויעטישער פּאַרטיזאַן און ער אַליין וועט עדות זאָגן ווי העלדיש דער בחור פלעגט קעמפן צווישן די פּאַרטיזאַנער.

איך בין אָבער געווען זיכער אין דער אידענטישקייט פון דעם פּאַרשוין און האָב באַשלאָסן אַז דער מערדער, ווען דאָס מאָל זיך נישט אַרויס־דרייען. צו פיל יידישע לעבענס האָט ער געהאַט אויף זיין געוויסן אַז איך זאָל אים אַדורכלאָזן. איך האָב דאַן געפרעגט דעם מאַיאָר און געזאָגט: חבר מאַיאָר, זייט ווען קאָנסטו דעם מנוול? ווען איז ער געקומען צו דיר אין פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונג? צו האָסטו נאָכגעפּאָרשט זיין פאַרגאַנגענהייט בעפאָר דו האָסט אים אָנגענומען אין דיין אָטריאַד? צו מיינסטו נישט, חבר קאָמאַנדיר אַז דו נעמסט אויך זיך אַ געפערליכע אחריות ווען דו פּאַרטיידיקסט אַזאַ פאַרברעכער? איך בין איבערצייגט און בין פאַראַנטוואָרטליך פאַר אַלע מיינע רייד. איך פאָדער מזאָל אונדז ביידע אַרעסטירן ביז דער אויפ־קלערונג פון מיין באַשולדיגונג.

כאָטש וואָס דער אַנטיסעמיטיזם איז געווען דאַן גענוג שטאַרק און אַלע האָבן געוואָלט ראַטעווען דעם מערדער פון אַ געריכט, דאָך אָבער איז שווער געווען איבערצוגיין צום טאָג אָרדנונג, אויף מיין באַשולדיגונג אַז ער האָט אויך אויסגעליפערט סאָוויעטישע פאַראשוטיסטן צו דער געסטאַפּאָ.

סאיז אָנגעקומען מיליטער פּאָליציי און סתם אויספאָרשער. מהאָט זיך באַלד נאָכגעפרעגט אויף מיר און מהאָט צונויפגעשטעלט אַ פּראָטאָקאָל. דער מאַיאָר האָט פאָרלויפיק באַפרייט דעם מערדער און אים גענומען מיט זיך אויף זיין אחריות, אַז ער וועט זיך צושטעלן צום געריכט און איך האָב זיך פאַרפליכטעט צוצושטעלן באַווייזן און עדות קעגן אים.

אין אייניקע טעג אַרום איז דער מאַיאָר געקומען צו מיר אין פּאָטאָ־אָטעליע און זיך גענומען אַנטשולדיקן פאַר מיר און בעטן אַז איך זאָל אים נישט פאַרמישן אין דעם ענין און אַז איך זאָל זאָגן, דאָס דער פּאַרשוין האָט זיך שטאַרק פאַרענדערט זייט זיין באַנדעראַ קאַריערע, און דאָך האָב איך אים דערקענט. איך האָב דאַן גענומען רעדן מיטן מאַיאָר אָפענע דבורים. איך האָב אים געזאָגט, אַז צו אים, צום מאַיאָר האָב איך גאָרנישט. און אויב ער וועט נישט, זיך לעגן אין דער ברייט און אין דער לייגג, כדי צו ראַטעווען דעם אויסוואורף, וועל איך זיך באַמיען, אים זעלבסט צו העלפן זיך אַרויסצודרייען פון ענין און פאַרגעסן זיין האַלטונג ביים אָנפאַנג. ער האָט מיר דאַן דערציילט אַז דער חברהמאַן איז שוין אַרעסטירט און אַז סדראָט אים טויט־שטראָף. ער האָט זיך שטאַרק פאַרענטפערט פאַר זיין האַלטונג, דערציילט אַז ער איז אַ יידן־פריינט און ער האָט געמיינט אַז איך האָב אַ טעות, ווייל דער באַנדיט האָט זיך גוט מאַסקירט און איז געווען אַ העלדישער פּאַרטיזאַן. פון שמועס מיט דעם מאַיאָר האָב איך זיך דער־

ווּסט, אַז דער אויסוואָרף, איז אָנגעקומען צו די פּאַרטיזאַנער, ווען אַלע האָבן געזען אַז די מלחמה איז פאַרשפּילט. דער מאַיאָר האָט געגלויבט אַלע זיינע באָבע מעשיות און האָט אים אָנגענומען צו די פּאַרטיזאַנער. ער האָט אַוואַנסירט און ווען נישט איך וואָלט ער געוואָרן אַ גרויסער מאַן אויך ביי די סאָוויעטן.

דער מאַיאָר איז אַוועק און פאַר מיר האָבן זיך אָנגעהויבן פיבערדיקע טעג. איך האָב געדאַרפט אויפזוכן עדות, דער עיקר פון צווישן די אוקראַי־נער קעגן דעם פאַרברעכער. דאָס איז נישט געווען לייכט, ווייל מענטשן האָבן דאַן געציטערט פאַרן טעראָר פון די באַנדעראָווצעס.

איך האָב געוווסט אַז זיינע פריינט און די יידישע שונאים טוען אַלעס מעגליכע כדי אים צו ראַטעווען. איך האָב אויך געוווסט, אַז בלויז די באַשולדיגונג פון מאָרדן יידן, וועט נישט גענוג זיין כדי אים צו ברענגען צו דער תליה. איך האָב דאַריבער געלעגט דעם דגש אויף דער באַשולדי־גונג פון אויסליפערן סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער צו דער געסטאַפּאָ. איך האָב געבראַכט פיל עדות, אויך פון צווישן די אוקראַינער, וועלכע האָבן באַ־שטעטיקט אַלע מיינע באַשולדיגונגען. ער אַליין האָט מודה געווען אַז ער האָט געמאָרדעט יידן, ער האָט אָבער געלייקענט אַז ער האָט געכאַפּט סאָ־וויעטישע פאַראשוטיסטן און איבערגעגעבן די דייטשן.

זיין שולד איז אָבער געווען קלאָר און דערוויזן. ער איז פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט און איך בין בייגעווען ביי דער עקזעקוציע.

אַ שטיקל צייט נאָך דעם האָבן מיר פאַרלאָזט ראָוונע און זענען אַנט־לאָפן פון דער ערד וועלכע האָט איינגעזאַפּט אַזוי פיל יידיש בלוט.

החלומות לא שוא ידברו

מאת ברוך פליטר

עם התגברות גל הדיכויים בגיטו, כשאף קרן אור אחת לא נראתה ליהודים המושפלים ואפסה כל תקוה ממשית לעתיד טוב יותר, התחילו היהודים למלט את נפשם לעולם ההזיה והחלומות...

כלם חלמו חלומות. לרבים מאד היו התגלויות בעלות משמעות מיוחדת. שמועות משמועות שונות בעלות גון מיסטי התהלכו מפה לאוזן. כלם חכו לנס המתקרב. כל חלום וכל הזיה נתפרשו ככה, שהנה הישועה עומדת כבר מאחורי כתלנו. דברו בגיטו כל כך הרבה על ה„ישועה" עד שהמלה מצאה מהלכין גם בין האוכלוסיה הנוצרית, מבלי שידעו כמובן את משמעותה היהודית.

כבשנים הטובות, עת בית דודתי לאה, אמו של אשר בן־אוני, שמש לנקודת משיכה לנוער העירה, באוירה העליזה שבו או בגלל הויכוחים הסוערים על נושאים העומדים ברומו של עולם שנערכו שם, כן גם עכשו בימים הקודרים של שלטון היטלריסטי, שמש הבית למרכז ולמקום מפגש לכל הצמאים לידיעות מהימנות, לשמועות, לפרשנות וגם למעשים.

במרתף בית זה חבוי היה רדיו בעל עצמה, ובעלה של סוניה בת דודתי שמואל הורביץ המכונה פונטיק, היה שומע בקביעות את תחנות לונדון, מוסקבה, שביצריה ועוד ומוסר לראויים לכך מה ששמע וקלט בתוספת פרשנות מתאימה.

בבית הזה התחילו גם במאוחר לתכנן הקמת מטה פעולה, לשם בריחה המונית ליער. כמובן שכל השמועות על הזיה או חלום חדש בדבר הישועה המתקרבת היה מגיע בהקדם לבית זה.

בין באי הבית הקבועים היה ישעיהו מילגלטר האילם. תודות לפקחותו הבלתי רגילה הוא התמצא במצב לאשורו והיה תאב תמיד לדעת מה מסר רדיו לונדון, ומה אומרים בעולם הרחב על מצבנו. הוא היה בין הדורשים לברוח היערה וללחום בגרמנים, חבל שלא הצלחתי לברר מה עלה בגורלו של עלם נפלא זה.

בחדש אַפריל 1942, היה גם לי חלום שבמרכזו עמד התאריך 13 באוק־טובר. אני באתי כמובן ללא דיחוי לבית הזה וספרתי על חלומי ועל התאריך הגורלי 13 באוקטובר.

בוזי ברמן, אחד מהאורחים הקבועים בפגישות של הבית, היה רושם כל תאריך בכדי לפזר השליות ולשים ללעג חלומות וחזיות.

כשהיה מתבדה תאריך כל שהוא לו צפו בעלי האמונה, היה בוזי מכריז בלעג, כי התאריך של ברוך, ה־13 באוקטובר בודאי לא יכזיב ויביא את הישועה.

ב־12 באוקטובר, כשרק נכנסתי כרגיל לבית הדודה לאה, קדמני בוזי בשאלה לגלגנית;

„נו, ברוך, מה עם ה־13 באוקטובר שלך?"

עניתי לו כמאליו: „חכה בוזי, עד יום ה־13 באוקטובר יש עוד 24 שעות". נבאתי ולא ידעתי מה שנבאתי.

בדיוק כעבור יממה אחת, כותר הגיטו עם קלגסים מזוינים וכלבים מאומנים והתחיל החיסול.

כל דרי ביתנו הגדול והמרווח נכנסו למקלטים שהכינו בעוד מועד. אני נשארתי בבית ולא רציתי להתחבא משום מה במקלט. סגרתי את הדלתות והחלונות, זחלתי מתחת למזנון והתכסיתי עם המרבדים שהיו שם מזמן וצפיתי לבאות.

הרבה זמן לא הצטרכתי לחכות לבאות; המון הסתער על ביתנו, פרצו פנימה והתחילו לבוז מכל הבא ליד. ראיתי את כלם, הם היו שכנים ומכרים טובים שלא הייתי מאמין שהם מסוגלים לנבזות כזו. לאחר שהפורעים עזבו את הבית יצאתי ממחבואי, סגרתי שנית את הדלתות וחזרתי למחבואי. שמעתי אז כיצד מגרשים את משפחת קופלמן שגרה אצלנו מהבית ואחרי זה לא בקרו עוד בבית עד הערב.

לפני שכלם התפזרו למחבואים, הוציאה אמא שקית עם מטבעות זהב וחלקה אותם בין כלנו באמרה, כי מוטב שלכל אחד יהיה מה שהוא בידו. בגלל החפזון נפרדנו וכל אחד מהמשפחה חפש מקום במחבוא אחר. אני לא ידעתי איפה מתחבאים הורי והילדים.

כאשר החשיך עזבתי את מקומי ועליתי לעלית הגג. שם נפגשתי עם אחי דוד ועם דודי שמואל שישבו ותכננו את דרכם להבא. כשראו אותי מהרו לבשר לאמי כי אני חי והשמחה היתה רבה מאד. ברם, להתראות עם אמא לא יכולתי, כי אי אפשר היה לפתוח את המקלט שלהם מבלי להסתכן. רק דרך הדלת דברנו קצת וקבלתי את ברכתה האחרונה לדרכי הבלתי נודעת.

תוך ישיבה בעלית הגג ושיחות מקוטעות — נרדמנו. כמה זמן ישנתי איני יודע וכשהתעוררתי ראיתי כי נשארנו שנינו, אני ואחי דוד. הדוד שמואל נעלם ואיננו...

עוררתי את אחי דוד. ירדנו מעלית הגג והצלחתי לצאת מחוץ לתחומי הגיטו. שמנו פנינו לכפר קונין. לא הרחקנו ללכת ונתקלנו בגוי מכר —

מיקולאי. הוא היה בדרכו למיזוץ׳ לא למען הצלת יהודים... התחיל קודם להצטדק, כי הולך הוא לחפש את בנו ואח״כ הראה לנו את הדרך והלך. אנחנו המשכנו ללכת במשך כמה שעות וכשהתחיל השחר לעלות נתקלנו שוב באותו מיקולאי... הלכנו כפי הנראה סחור סחור בעקבותינו אנו. בעזרתו הגענו הפעם לכפר ונכנסנו לביתה של מכרה ותיקה בשם חאוורה. נתנו לה כמה מטבעות זהב והבטחנו לה עוד הרבה דברי ערך תמורת האפשרות להתחבא אצלה. היא הסכימה. למחרת באו אליה גם הדוד שמואל עם אחותו ריבה. נלוה אליהם בן דודתי בבה שטפר. ברצותנו לשאת חן בעיני חאוורה זו, גלינו לה את מקום מחבוא הבגדים ודברי הערך שלנו בביתנו במיזוץ׳ ושלחנו אותה להוציא הכל ולהביא לביתה. היא חזרה וספרה, כי מצאה את המחבוא אך הוא היה ריק כי הקדימוה אחרים. לא האמנו, חשדנו כי לא הכל כשורה בספור שלה. ברם, שתקנו ולא אמרנו דבר.

כעבור יומיים נאלצים היינו לעזוב את הבית ולקחת אתנו גם את בבה שטפר. חאוורה לא רצתה להחזיק אצלה את כלם. הלכנו למושב קלופוט ושם שמענו כי בזליסיה מסתובב חברנו יחיאל גרינברג שיש לו הרבה מכרים בין האוכלוסיה המקומית. לא קשה היה להגיע מקלופוט ליער זליסיה ואמנם פגשנו שם את יחיאל וגם בחורה מכפר הולצ׳י שהיתה בגיטו אצלנו בשם חוה. יחיאל שמח אתנו, ספר כי הצ׳כים המכרים מבטיחים לנו עזרה והחלטנו לעשות לנו מקלט ביער, בו נסתתר ונגור.

ביער היו נקיקי סלעים, ושם ישבנו ותכננו את עתידנו. השגנו כלי עבודה והתחלנו להכין את המקלט. מאחר ויחיאל פסח היה ברגלו ולבבה נפחו הרגלים, החלט כי אני ואחי נלך להביא אוכל בשביל כלם, למשך כמה ימים. רק ירדנו מהגבעה לדרך שבבקעה ושמענו שעטת רגליים. הרימונו את עינינו למעלה וראינו קלגסים גרמנים רצים. התחבאנו בערמת עלים שרוח הסתו אגרה בבקעה והקשבנו.

שמענו יריות, קולות הקלגסים ושוב יריות. אחר כך השתרר שקט. במשך היום לא יצאנו מהמחבוא. מנסיון ידענו כי סכנה בדבר. בלילה עזבנו את העלים ובאנו למקום ממנו יצאנו.

מצאנו את יחיאל ואת בבה הרוגים. בבה שכב יחף. הורידו הרוצחים ממנו את המגפיים החדשים. את הגרבים שלו מצאנו לא רחוק ממנו ולקחתי אותם לכיסי.

מדכאים חזרנו לחאוורה. על שאלתו של שמואל איפה בבה? הראיתי לו את הגרבים. הוא הבין ופרץ בבכי.

למרות מה שעבר עלינו זה עכשו לא יכולנו להתעכב אצל האוורה זו ועוד באותו לילה חזרנו לזליסיה.

רעבים היינו, עיפים ומדוכאים והחלטנו לפנות לדודו של סאוולקה וורוזשניליק בבקשה ללחם. אני עמדתי מהצד ודוד נגש אליו ובקש אוכל. הוא אמר לו להכנס לגורן ולחכות שמה, כי ירא הוא לתת אוכל ליהודי לעיני כל. כשרק דוד נכנס לגורן, הקים הצ׳כי הזה צעקה: „יהודי! תפשתי יהודי! משטרה!" אני שמעתי כיצד השכנים ואשתו מתחננים לפניו שישחרר את אחי ויעזבנו לנפשו. אך הוא בשלו „תפשתי זשיד! משטרה מהר! והנה הגיעו לאזני גם צעקותיו של אחי: „אדון וורוזשניליק! מה עשיתי לך? אני רוצה לחיות. פתח לי את הדלת". התקרבתי קצת. ראיתי כי אחי התפשט ומנסה לשבור את שריגי חלון הגורן בכדי לצאת החוצה.

הצ׳כי לקח אז מוט עבה והתחיל להכות על ידיו של דוד ולהדפו פנימה...

לבי נסער בקרבי, דמעות זלגו מהעינים מכעס אין אונים ונגשתי לצ׳כי. הופעתי היתה בשבילו הפתעה ומבלי הרבות במחשבות, הנחית את המוט שבידו על ראשי. נפלתי על הארץ והוא המשיך להרביץ בי. המכות החזירו לי את הכרתי. התחלתי להיאבק עם המנול ולהתקרב לגורן. מזלנו היה שהגורן נסגר רק על בריח ולא על מנעול. אני הספקתי לסובב את הבריח ולפתוח עם הראש את הדלת. בכחותי האחרונים צעקתי. „דוד צא! הדלת פתוחה".

דוד יצא מהגורן ערום למחצה. הצ׳כי רצה להתנפל עליו, אך דוד הקדימו והנחית על ראשו מכה עזה באבן או בחתיכת ברזל. הצ׳כי התמוטט ובטרם הגיעה המשטרה, דוד הספיק לחזור לגורן ולהוציא את בגדיו. ממש ברגע צאתנו מחצר הצ׳כי, הגיעו השוטרים, רצו אחרינו, ירו אך אנחנו רצנו כיעלות וברחנו ליער הקרוב.

נחנו, נרגענו ובאנו לכפר זופיובקה. שם החביא אותנו מכר זמן מה. לא נעים היה לנו לאכול אצלו לחם חנם. כסף לא רצה לקחת וגם לא היה לנו הרבה. החלטנו לכן לבוא למיזוץ׳ ולנסות לגלות מחבוא אחד, להוציא משם חפצים ודברי ערך ולפצות בהם את המכר.

הגענו למיזוץ׳. את המחבוא מצאנו אך הוא היה ריק מכל. חזרנו בידים ריקות לזופיובקה, ספרנו למכר על כשלוננו, הודינו לו על כל מה שעשה בשבילנו עד כה ונפרדנו ממנו.

בנדודינו הגענו פעם לישוב נדח ודפקנו על דלתו של בית מבודד. פתחו לנו, הכניסו אותנו הביתה וקרה דבר מוזר. בעלת הבית נפלה על

צוארינו, התחילה לנשק אותנו, לחבק ולבכות מאושר; עוד אנו תוהים והיא גילתה לנו שהיא הניה־ברונקה, אשר עבדה אצלנו לפני שנים כעוזרת בית, בהיותנו אנחנו ילדים קטנים. אז הכרנוה ונזכרנו בה. בביתה אכלנו בפעם הראשונה לאחר הרבה שבועות, ארוחה חמה, קבלנו ידיעות על עוד יהודים המסתתרים בסביבה והעיקר בעלה יצא אתנו ליער, אתר בשבילנו מקום למקלט ועזר בהקמתו.

במקלט הזה חליתי קשה ורק בנס לא יאומן יצאתי מהסכנה. הייתי כל כך חולה עד שאבדתי את כח הדבור. המקלט התמוטט בסופו של דבר בימות הגשמים, רגעים ספורים בטרם שהספקנו לעזבו. בנדודינו פגשנו הרבה נצולים מגיטו מיזוץ׳ וגם מערים אחרות. נתקלנו באנשים טובים, אשר במעשיהם ובפעלם החזירו לנו את האמונה באדם, אך נפגשנו גם בבני אדם. גרועים מחיות פרא ומסוכנים מטורפים הולכים על ארבע.

בעקבות פעולות פלוגת הפרטיזנים של יצחק וסרמן, אשר נקם כהוגן את דם הוריו מידי שופכיו, עלה כבודנו בעיני האוכלוסיה לזמן ארך. בכל הכפרים היו מדברים ומספרים על מעשי הגבורה של בן עירנו זה, אשר הפיל חתיתו על כל שונאי ישראל.

פעש נתקלנו ביער במקס ולטפריינד מסוסנוביץ שחי בגיטו מיזוץ׳. הוא היה פצוע קשה וקשור בידיו וברגליו. הוא ספר לנו כי נתפש בידי שני בחורים צעירים, כמעט ילדים, אשר אסרוהו בחבלים ורצו לשחטו... מאחר שלא היה להם סכין חד, רק איזה להב פגום, לא יכלו לשחטו. אחד מהם הלך להביא סכין מתאימה ואז הוא התאושש, נתן מכה חזקה בשתי רגליו הכבולות בבטן השומר, הספיק להתיר את החבלים עד כדי יכולת לנוע והנה הוא כאן. אנחנו הורדנו ממנו מיד את החבלים, רחצנוהו ועשינו לו תחבשת על מקום הפצעים. מאז היינו בקרבתו ונפגשנו עוד כמה פעמים.

רבות עזרו לנו האונגליסטים מסבות דתיות ומוסריות. תמורת העזרה הצטרכנו לא פעם להשתתף בתפילותיהם ובפלחנותיהם ולהעמיד פנים של מאמינים באמונתם.

אשה אחת ממשפחות האונגליסטים, חשקה נפשה במטפחת צואר שלי. נתתי לה את מבוקשה ללא הסוס ומאז קניתי את לבה. שם נודע לנו כי אבא חי ומסתובב במיזוץ׳. הגרמנים אפשרו לו לחיות במיזוץ׳ בחפש יחסי, יען רצו על ידי זה לרכז במיזוץ׳ את כל השרידים, שיאמינו כי קיימת אפשרות לחיות, באם משרתים כהוגן את האדונים הגרמנים. ואמנם, שמע הדבר הגיע לכמה תמימים שיצאו ממחבואיהם. הם התגלו והומתו ללא שהיות. את אבא לא המיתו. רמזו לו שיברח, אך לו נמאסו החיים והיה לו חיינו הך.

אנחנו כתבנו מכתב אליו ובקשנו שיצטרף אלינו. את המכתב עמד להוביל לסוולקה מכרנו בונצ׳קובסקי, וסוולקה צריך היה למסור את המכתב לאבא. בונצ׳קובסקי לא יכול היה לצאת לדרך בלילה שנקבע, בגלל השלג הרב שכסה את הדרכים, והוא בא עם המכתב למיזוץ׳ יום אחד לאחר שאבא הוצא להורג...

סוולקה שלח לנו עזרה בצורת מלבושים וצרכי אוכל. אף פעם לא סרב לנו. במשך הזמן למדנו להכיר אנשים וידענו להסתדר. היינו עוזרים לאונג־ליסטים בעבודות הבית וביחוד התמחנו בטחינת קמח על אבניים.

בהיותנו חבויים פעם בעלית גג אצל צ׳כים, התנפלו במפתיע הגרמנים על הכפר. הם הוציאו את כל האנשים על טפם ונשותיהם והעמידום עם הפנים לקיר. אחרי כן התחילו להצית את כל הבתים. את האנשים עמדו להמית מיד אחרי כן בעוון תמיכה אמתית או מדומה בבנדורובצים או בפר־טיזנים, אינני זוכר כבר. אנחנו החלטנו להשרף חיים ולא לרדת מהעליה, כי אם יגלונו יושמד כל הכפר ללא חמלה. התכסינו, אמרנו וידוי וחכינו לאש שתאחז בנו. בקשנו רק מהאלהים שהמוות יבוא לא בעינויים קשים מדי.

כאשר האש אחרה לאכול אותנו הוצאתי את ראשי מתחת למכסה. מבעד לסדקים ראיתי כי הצ׳כים אצים רצים עם חבילות והגרמנים אינם. ירדנו מהעליה ונודע לנו, כי ברגע האחרון נחונו התושבים ורק נצטוו להחליף את מקום מושבם. הם התפלאו על אומץ לבנו, שהחלטנו להשרף חיים ובלבד לא להזיק להם. תמורת זה הבטיחו לקחתנו אתם לכפר ברוש־צ׳יבקה אליו צריכים היו לעבור.

בסביבה זו נפגשנו עם ברוניה וויינצווייג מזדולבונוב, שהיתה מבלה כל קיץ במיזוץ׳ אצל קרוביה, עם וולוול הספר ועם ילדי אשר שפירא. בנינו מקלט חדש בסביבה ואמרנו לחיות בו. ברוניה נתפשה אז ע״י הבנדרובצים כשהיתה בדרכה לחפש מזון. אך שחררה וזכתה להגיע ליום הנצחון על הגרמנים.

אנחנו שנינו — אני ואחי דוד — עברנו עוד הרפתקאות ומעשי נסים רבים. לא פעם נפרדנו בזמן התנפלות פתאומית עלינו, אך תמיד התחברנו חזרה לאחר זמן מה. על סף השחרור דוקא, כאשר ידענו כי ימי שלטונם של הגרמנים ספורים והנצחון קרוב מאד, התנכלו לנו במיוחד הבנדרובצים והיתה סכנה גדולה להיהרג ממש לפני הגאולה.

נזהרנו מאד לנפשותינו ובעזרת השוכן שחקים זכינו לראות את הצבא האדם משחרר את הסביבה.

דוד התגייס מיד לעזרת כחות הבטחון הסוביטיים. סוולקה בא אז אלינו

ובקש בזכותו הוא, לחון את דודו וורושניליק, אשר סגר בשעתו את דוד בגורן ורצה למסרו לגיסטפו. אני לא נתתי לו תשובה ברורה, אך דוד אמר, כי לו לסלווקה הוא מוכן לשלם אפילו בחייו עבור כל מה שעשה לו. ברם, לדוד אשר רצה לרצחו על לא עוול בכפו, הוא לא יסלח. דוד לא אמר שימסור אותו לרשות ואני הבטחתי לסלווקה, להשפיע עליו שיסלח לו בזכותו. הסוף היה, כי כאשר דוד התקרב לכפר עם הסוביטים, ללא כל כוונה לפגוע דוקא בו, רץ מהר ותלה את עצמו בגורן, בו רצה לסגור את דוד...

אחרי נדודים לא מעטים, אנחנו הסתדרנו ברובנה ועזרנו מאד להרבה יהודים נצולים, תודות לקשרים שלנו עם השלטונות. את מיכאל קורניק הצלתי במקרה, מבין קבוצה של פושעים בנדרובצים אשר הגלתה והיתה בדרך לסביר והוא נקלע ביניהם. באחרים תמכנו חמרית או עזרנו לסדר תעודות. ככה למשל החזרתי את אסיא ברז ליהדות. ועוד ועוד.

מפקד רוסי גבוה רומז לנו פעם לעזוב את רוסיה. את האנטישמיות אנחנו מרגישים על שכמנו ומחליטים לעשות כעצתו. אני עוד מספיק להפגש את רעייתי לעתיד אידה איזנגרט, להוציא אותה מסביבתה הגויית ולהחזיר לה את בטחונה. אחרי נדודים על פני ארצות רבים הגענו סוף סוף לחוף מבטחים לארצנו, באמצע מלחמת העצמאות והספקנו לתרום מכחותינו הצנו־עים להקמת המדינה העברית.

אבא הציל את אמי ממוות בנאום

מאת אסיה ברז

כאשר התבסס צבא הכבוש הגרמני במיזוץ' והתחיל לשקם ולארגן מחדש את המפעלים הכלכליים ואת בתי החרשת בסביבה, נשלח אבי לכפר בודראז' להקים שם מחלבה.

אני הייתי אז ילדה בת אחת עשרה, מפונקת ונשמרת ע"י ההורים כבבת עינם. אחי יחידי איזיא, למד באוניברסיטה בלבוב ושערנו כי הצליח לברוח לרוסיה עם הצבא האדם.

הגזירות והנגישות נגד היהודים הלכו ותכפו, הלכו והתרבו ואצל אבא נמוגו האשליות כי היהודים עוד יזכו להגיע לימים של כבוד ומנוחה; הוא התידד עם זוג פולני חשוך ילדים והסכם ביניהם כי הפולנים יאמצו אותי לבת. אבא הסביר לי את מצבנו, דבר על לבי שאלך מהבית מרצוני לזוג הפולני בבודראז' והבטיח כמובן, כי כאשר ישתנו הזמנים אחזור הביתה ונשוב לחיות חיים מאושרים כמלפנים.

ביום בהיר אחד הופיעו בביתנו בני הזוג ורצו לקחת אותי אתם לכפר. אני לא הסכמתי. בכיתי וצעקתי ואמרתי כי אין אני רוצה להפרד מהורי היקרים. מאחר וכל העסקה צריכה היתה לעבור בחשאי מסבות מובנות, לא יכלו להכריחני לעזוב את הגיטו מבלי שהדבר יודע ברבים. בלית ברירה הסכם בינינו כי אני נשארת עם ההורים אך בא אבא לפולנים כשהסכנה תהיה קרובה. אבא אפילו לקח אותי פעם לבית הפולנים, כדי שאדע בדיוק את מקומם ואוכל למצאם בשעת הצורך. בלילה הגורלי, כאשר העירו אותנו והודיעו כי הגיטו מוקף ומתחיל החיסול, התחילו כל דרי הבית לברוח מהבית.

אני נצמדתי להורים ולא רציתי להפרד מהם. רק כשאמא אמרה לי כי אני לטורח להם ומכשול לרגליהם, נפרדתי מהם וברחתי למוטיה, נוצריה מכרה שהיתה משרתת בבית ידידנו ויגודה בזמנים הטובים, ואשר גרה אז בבית הרטשטיין הקרוב.

בעלה של מוטיה היה אופה והוא סגר אותי מיד לאחר הכנסי לביתם בארון. בהיותי בארון נכנס לבית שוטר ואני שמעתי כי הוא בא לבשר שסוף כל סוף הגיע הקץ גם ליהודי מיזוץ׳. כאשר רק יצא השוטר נפתח הארון והאופה אמר לי: ילדתי, אין אנו יכולים להחזיק אותך.

אני לא הבינותי את המצב: הייתי לבושה כשיקסלה, בידי תעודות של נוצריה וחשבתי כי הסכנה היא ממני והלאה. האופה לא המשיך לדבר ולשמוע את הסברי, רק לקח אותי בזרועותיו, הוציאני למחסן ושם אותי בתיבה גדולה מלאה עצמות, שהיו במחסן עוד מימי הסוביטים.

שכבתי עם העצמות הרבה זמן. היה לילה, יום ועוד פעם לילה. שמעתי יריות, צעקות, נביחת כלבים. היה לי עצוב, עצוב מאד ושכבתי אין אונים ואדישה.

האוקראינים ברצותם לאסוף מבתי היהודים הרבה שלל, הפכו את המחסן של הרטשטיין לבסיס להם. הם היו באים עם חפצים שדודים, משאירים אותם במחסן וחוזרים להמשיך בשוד. הם הגיעו גם עד לארגז בו הייתי חבויה בין העצמות ומלאוהו בחפצים מבתי היהודים. עד היום קשה לי להבין כיצד זה לא גילו אותי.

בלילה השלישי בא בעלה של מוטיה, הוציא אותי מבין ערמת החפצים והעצמות, נתן לי שקית עם לחם ואמר: ידי קצרה מלהושיע לך. העירה בוערת כעת בדליקת ענק. כלם עסוקים בכבוי השרפה וכעת הזמן שתסתלקי. אני עמדתי אדישה וטרם הבינותי את מצבי לאשורו.

באיער (שמו של האופה היה באיער) לקח אז אותי בידי בכח וסחב אותי

החוג הדראמטי של ביה"ס העממי

עד לבית הקברות הפולני. כאן נפרד ממני, איחל לי הצלחה ואמר להתרחק ממיזוץ׳. הוא יעץ לי גם ללכת לא בדרך הרגילה כי אם בשבילי שדות והביע את בטחונו כי אנשים טובים יעזרו לי.

אני לא ידעתי את הדרך לבודראז׳, היה לילה אפל, הכלבים נבחו ופחדתי ללכת. דפקתי בבית אחד ובקשתי רשות ללון אצלם. מבעד הדלת הנעולה ענו לי, כי הם אינם רוצים להרע לי, אבל אינם יכולים גם לעזור. התחלתי לעורר רחמים בלבם וענו לי באיומים. עזבתי את הבית והמשכתי ללכת אל הבלתי נודע. הלכתי כל הלילה ולפנות בקר התקרבתי לכפר הולצ׳י. כוון הפוך מהכפר בודראז׳ אליו שאפתי להגיע. כאן התנפל עלי כלב גדול. נתתי לו מנה גדולה מלחמי והוא עזב אותי. המשכתי ללכת ונתקלתי בגוי עם שק. עשיתי את עצמי כנוצריה ולשאלתו מאין ולאן אני הולכת, אמרתי כי חוזרת אני הביתה מבקור. הוא הבין מי אני, נתן לי פירוג טעים עם שעועית והראה לי את הדרך לבודראז׳. הגוי עצמו אמר לי כי הולך הוא למיזוץ׳ לקחת בשבילו מה שהוא מרכוש היהודים...

רצוצה, עיפה עד מוות, רעבה ותאבה מנוחה הגעתי לבודראז׳ לבית הפולנים שרצו פעם לאמצני. הם אמרו לי ששמי מעתה מארוסיה, ואני קרובה שלהם שאת הוריה הוציאו הסוביטים לסביר. העמדתי פנים ולא נתתי להכיר מה שעבר עלי. האשה הזמינה אותי לנסור עצים להסקה עוד בטרם הספקתי לנוח ולשאוף רוח. על אף עיפותי הגדולה ולמרות שמעודי לא התנסיתי בעבודה זו, התחלתי לנסור את העצים עם האשה. בזמן העבודה ספרתי לה על הכל מה שעבר עלי ובקשתי אפשרות לישון. האשה לקחה אותי מיד הביתה, האכילה כראוי והשכיבה לישון. ישנתי הרבה מאד, ולאט לאט חזרתי לאיתני. רק בעלת הבית ידעה על זהותי האמתית, כל יתר בני המשפחה כולל הוריה של האשה לא ידעו עלי יותר מאשר יתר התושבים.

כמה ימים לאחר שהגעתי לבודראז׳, יצא צו מטעם הגרמנים, לתלות לפני פתחו של כל בית רשימה מאושרת במשטרה, של כל הדירים באותו בית. תעודותי נתקבלו ואושרו ע״י המשטרה. בלילה העשירי לשהותי בבודראז׳ חלמתי חלום; ההורים שלי צועדים במשעול צר ומלא חתחתים. הם צועדים ומתקרבים אלי. בחלומי הרגשתי שמישהו מחליק על ראשי ומעורר בעדינות. פקחתי את עיני ולפני עומדים אבא ואמא. את אבא כמעט ולא הכרתי. הוא היה לבוש כאוקראיני כפרי טפוסי וקשה היה להכיר בו יהודי. שמחתנו היתה גדולה מאד וכלנו תאבים היינו לדעת כיצד נצל השני. אני ספרתי להורים מה שעבר עלי ואמא ספרה לי, כי היא הצליחה להכנס

למחבוא של הפינקלים. בשביל אבא לא היה מקום במחבוא זה והוא התחבא על הגג. כמובן שחפשו אחריהם מאד מאד, כי ידועים היו והיעדרותם מרגש היה. אך המחבוא היה טוב ולא גילוהו. לכל משפחת פינקל היו נירות אריים והם שהו במחבואם עד שנרגעו הרוחות. אז יצאו מהמחבוא ואבא הדריך את כלם, כיצד לחמוק ממיזוץ׳. ההורים היו אתי כמה ימים, עד שגאברובה, בעלת הבית אמרה להם שילכו. היא הוסיפה כי תעמוד בדבורה ואותי תציל אך הם ההורים מסכנים לא רק את עצמם כי אם גם אותה ואותי. לא היתה ברירה. נפרדתי מהורי ומאז לא ראיתי אותם עוד. אותי סדרו במושבה של ילדים פולנים ע״י רובנה ויצאתי מכלל סכנה.

*

לאבא היו תכניות הצלה וגם תעודות מתאימות ובטוחים היינו כי יגיעו למקום בטוח. ברם, לרוע המזל הם נתקלו בדרכם מבודראז׳ בחבורת בחורים אוקראינים שחזרו צוהלים מנשף והללו הכירו היטב את אבא. לא עזרו תחנוניהם, הבטחותיהם והשוחד שהוצע להם. הבחורים הצוהלים הובילו את הורי למיזוץ׳ ומסרום לידי הגרמנים.

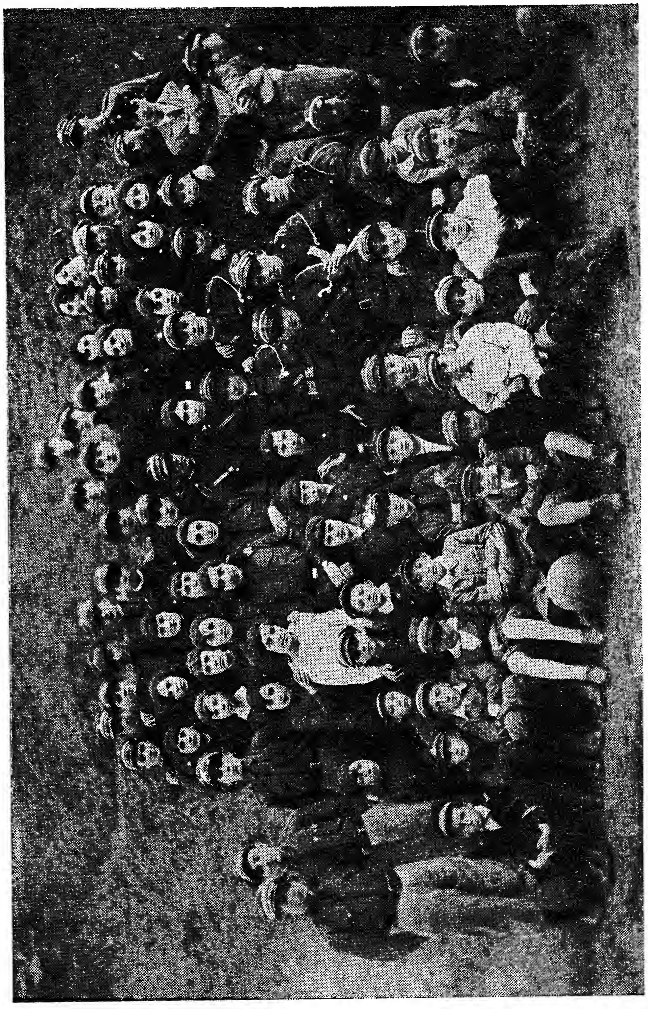
הגרמנים הקהילה עם רב לחזות בהמתתם וצוו על אבא לחפור בור לשניהם. אבא חפר את הבור ואמר לאמא, כי הוא עומד להציל אותה וכי עליה להחזיק מעמד, יען ילדיה חיים ורצוי כי לפחות האמא תשאר להם. הבור הוכן והם נצטוו לעמוד על פי הקבר. אז פנה אבא לשוטרים האוקראי־נים ובקש שימלאו את בקשתו הצנועה האחרונה לפני מותו. הם תמהו כאשר שמעו כי בקשתו היא לאפשר לו לנאום לפני הקהל, בכדי להפרד והסכימו.

אבא פתח אז ואמר. אזרחים יקרים! אני מקבל את העונש מהשמים שהוטל עלינו היהודים והולך למות ללא כעס וטרוניות. ברם, על סף הקבר ברצוני לגלות לכם סוד כמוס, שהיה שמור עמנו שנים ולבקשכם, כי את אשתי רוזה תקברו לאחר המתתה בבית הקברות הנוצרי, יען היא בת הדת הפרבוסלבית... לא יכולתי לגלות דבר זה, כי הורי וקרובי היו מונעים ממני להתחתן אתה.

אבל כעת כשאני עומד להפרד מכם לעולמים, מקוה אני שלא תתכחשו לבקשתי האחרונה אליכם. רבות בשנים חיינו בידידות, לא עשיתי עוול לאיש מכם, לא העלבתי איש ומפחד אני להתיצב בפני בורא העולם, עם עוול זה שעשיתי בחיי, כשהטעיתי בחורה פרבוסלבית וספחתיה לעם לא לה. אנחנו שנינו עומדים כעת לקבל את העונש המגיע לנו, נמות ללא טענות. אך לי ינעם המוות, כאשר אדע, כי תקנתי את אשר עוויתי ורעיתי תישן את שנת הנצח שלה, בקרב בני דתה ועדתה.

רחש עבר בקרב הקהל הגדול. נשים התיפחו בקול וצעקו: נפש פרבוס־לבית טהורה. להצילה! אל תעיזו להרע לה.

המהומה גברה ודבריו של אבא נבלעו בקולות הקהל. אף אחד לא

קן בית״ר בטיול ביער סוסינקי

פקפק ב„וידוי" של אבא. אדרבא, רבים מבין הנאספים נזכרו בהרבה „סימ־נים" ו„הוכחות" שאמנם אמא אינה יהודיה. ההוכחה הטובה ביותר היתה העבדה שהיא אינה דומה כלל ליהודיה ובשפתה הרוסיה הצחה היא עולה אפילו על כלי הקודש הפרבוסלביים...

הסוף היה שאת אבא הוציאו להורג במקום ואת אמא מסרו לידי הכהן הפרבוסלבי. ממנו היא עברה לכפר דרמן ועבדה שם כאחות רחמניה. בן הכומר ואסיא, מכר ותיק שלנו עזר לה הרבה והדריכה בדרכי הדת הפרבוסלבית בכדי שלא תכשל.

אני קבלתי ממנה 2 מכתבים בהם ספרה לי כי היא עובדת בתור אחות בגדודי הבנדרובצים אך לא ספרה לי מאומה, על גורלו של אבא וכיצד היא הגיעה לאן שהגיעה.

כאשר הסוביטים עמדו לכבוש את האיזור, הזעיקו אותה פעם בלילה ליער, בכדי להגיש עזרה רפואית לפצועים כביכול. ביער רצחוה הבנדרים, כי ידעה יותר מדי על מעשיהם והם פחדו להשאירה בחיים במשטר סוביטי. וככה נשארתי על סף השחרור יתומה מאב ומאם.

קבוצת גורדוניסטים של הסניף במיזוץ׳

הפרטיזן איזיא וסרמן הי"ד

מאת אשר בן־אוני

החורף עמד בעיצומו. לאחר השלג הכבד שירד במשך שלש יממות רצופות וכסה את כל היקום, השתרר קור עז מלווה רוחות זעם. כלתה רגל אנוש מרחובות הכפר באלירניה והדרכים שממו והבהיקו בלובן החלק. האכרים הסתגרו בבקתות והסיקו ללא הרף את התנורים.

מתוך הארובות בקע עשן אפור־כהה וסמיך ומבעד הדלתות והחלונות נדף ריח של שומן מטוגן או מאפה טרי.

אותה שעה שכבה משפחת וסרמן במרתף של האכר הפולני אומנסקי וחכתה לחסדי בעל הבית, שיביא תמורת כספם קצת תה חם, אוכל וגם חדשות להשיב נפשם. הם נזכרו אז בביתם המרווח, המלא נוחיות, אור וחום, והודו לאל שזימן להם קורת גג בימים טרופים אלה, עת כל השטח שבין רובנא—דובנא—זדולבונוב ואוסטראה, הכרז כ„יודן רייך" וכל היהודים השמדו לבלי השאיר זכר מהם. לאור העששית הדועכת העלו זכרונות על „הימים ההם" כאשר בילו את ערבי החורף בביתם, בחברת ידידים ומכרים, סביב שלחנות עמוסים מעדנים וחישבנו, כי הזהב והתכ־שיטים שבידם יספיקו לעוד עשר שנים לפחות ועד אז...

דבר אחד רק השבית את שביעת רצונם היחסי של הוסרמנים: בנם

יחידם איזיא, לא רצה להסתתר ולחכות בסבלנות עד יעבור זעם. מיד עם הכבוש הגרמני, כאשר היהודים נצטוו לענוד את טלאי הקלון הוא השיג נשק וברח ליער. עד לחסול גיטו דובנא, כמעט ולא שמעו עליו ורק כאשר נצלו והיו כבר ביער, נודע להם כי בנם חי ועומד בראש קבוצה קטנה ואמיצה של פרטיזנים. ביער נפגשו גם אתו ומאז היה מבקרם לעתים מזומנות.

כל עת שהיה בא אליהם לבקור, לא ספר אף פעם על הפשיטות של הפרטיזנים שלו, על מלחמותיו עם הגרמנים ועל עזרתו ליהודים ביערות. רק מפי הגויים ומפי יהודי מיזוץ ודובנא, אותם היו פוגשים לעתים ביערות, היו שומעים על עוז רוחו של איזיא שלהם, על השמות שהוא ופלוגתו עושים בעמדות הגרמנים המבודדות והפזורות בסביבה, ועל הענשים החמורים שהוא מטיל על האוכלוסיה החשודה, בשתוף פעולה עם הגרמנים או באי־רצון לעזור ליהודים המתחבאים.

כאשר ההורים היו מנסים לדבר על לבו שיחדל לפחות מלסכן את חייו בפעולות לחימה פרטיזניות, היה קם מיד ועוזבם לנפשם.

לפני שלשה ימים צריך היה לבקרם אך לא בא. התנחמו הם כי לא בא בגלל השלג הכבד והקור העז. ברם, בבקר ספר להם בעל המרתף, כי לאחר קרב דמים קשה עם ז'נדרמריה גרמנית בכפר סמוך, בו השמדו כל הגרמנים ונשקם נלקח, ברחה פלוגתו של איזיא ליערות שומסק וקרמניץ. הגב' ביילה וסרמן, אמו של איזיא, חשדה שקרה אסון לבן האהוב ובקשה מאחיה—חתנה משה מייזליש שנשוי היה לבתה מאליה, אחות איזיא, כי יצא בלילה מהמחבוא כדי להודע על גורלו של איזיא. הדפיקה המסכמת בכניסה למרתף החרידה את דייריו. חיש מהר הצפנו התכשיטים ומטבעות הזהב והאב יוסף וסרמן פתח את הדלת.

נכנס בעל הבית והביא תה חם, לחם, בשר, שומן ואפילו וודקה. כל פעם היה מגיש את צרכיהם דרך חור נסתר. בדלת היו משתמשים רק כאשר לבעל הבית היה למסור להם דבר חשוב בעל פה. ואמנם בלי כל הכנות הוא ספר להם, כי הגרמנים עורכים בכל הכפרים חפושים נרחבים, מבית לבית אחרי הפרטיזנים של איזיא. לכפר בלירניה הם עומדים להגיע היום בערב או מחר בבקר. אין ספק כי בביתו יערכו חפוש מדוקדק ביותר, כי לנכון מי שהוא מהתושבים לחש להם לגרמנים, על קשריו עם יהודים. לכן לטובת כלם, רצוי שיעקרו מהמרתף לכמה ימים, עד אחרי החפוש. הוא כבר הכין בשבילם מקום מתאים ביער הקרוב וכשיחשיך יהיה מוכן להובילם לשם. יוסף וסרמן מסר לאכר מתנה הגונה נוספת

והסכם ביניהם, כי כאשר הגרמנים ייתקרבו לכפר, האכר יוביל את המסתתרים למחבוא שהכין להם בתוך היער. שעה קלה אחרי שיסתיים החפוש יוחזרו הם על ידי בן האכר למרתף.

האכר יצא מהמרתף ומשפחת וסרמן ישבה לאכול. תוגה השתררה במרתף וצער כרסם בלב; שוב נדודים, שוב חיים תחת כפת השמים; נתונים לחסדי הרוחות והשלגים כשפחד מתמיד מעל הראש...

משה אשר צריך היה לצאת הלילה מהמרתף כדי להוודע על גורלו של איזיא, הכין לו צידה לדרך, מלבושי הסוואה, קצת כסף, גפרורים ונרות וחכה בקוצר סבלנות עד שהכפר יעלה על משכבו וירדם.

פתאום החרדו מצעקתה של השכנה קראשיצקה שחדרה עד לתוך כתלי המרתף. הם עשו אזנב כאפרכסת ושמעו דברים ברורים יוצאים מפיה של קראשיצקה: הגרמנים כבר בכפר. הם שודדים ומכים, חומסים ושורפים. לברוח ולהנצל!

עוד לא הספיקו לעמוד כהוגן על המתרחש וכבר נשמעה הדפיקה המסכמת בדלת. נכנס האכר נרגש וזועף ואמר ללכת אחריו, כי הגרמנים הם כבר בבית השלישי מכאן.

ערומים למחצה, נפחדים ומבולבלים — יצאו הוסרמנים מיד אחרי האכר ושמו פניהם לכוון היער. האכר רץ והם אחריו. הם נושמים בכבדות, נופלים מהמעמסה ומהמאמץ, אך קמים וממשיכים לרוץ.

בהיותם כבר בעבי היער, קרוב למקום המחבוא, נפרד משה מהמשפחה, והלך לכוון הכפר חורבי כדי לנסות להודע על סבת אי בואו של איזיא ביום המסכם לפגישה. השעון שעל ידו הראה כי השעה עדיין מקדמת, 8 בערב והסכנה היא גדולה להסתובב בשעה זו כאשר הגרמנים נמצאים בסביבה. הוא האיט צעדיו, בחן את הסביבה וישב במקום נוח לעשות צרכיו, לפוש קמעה ולתכנן דרכו.

והנה בטרם הספיק לשאוף רוח ולהרגע מהמתיחות נשמעו בדמי היער הקפוא צעקות מחרידות. נדמה היה לו למשה כי הקולות מוכרים לו. הוא הזדקף דרוך, הקשיב רב קשב אך הצעקות לא נשנו. ואולי נדמה היה לו, ששמע צעקות?! אולי דמיונו המשולהב הטעהו? אך לא ייתכן! הלא שמע במפורש במו אזניו את צעקתה המחרידה של אשתו? הוא החיש את צעדיו והתקדם לעבר המקום משם הגיעו הצעקות. במרחק של כמה עשרות מטרים ממנו, חמקו עברו בריצה ארבע דמויות. משה נעמד מאחורי עץ עבות והסתכל בדמויות המתחמקות. הוא הכיר ביניהם את דמותו התמירה של האוזבק, השבוי הרוסי העריק, שעבד אצל האכר אצלו התגוררו הם

במרתף. משה עבר בריצה כברת דרך ומצא מקום תצפית ממנו היה בבחינת רואה ואינו נראה. הוא זיהה מיד את כל הדמויות הנותרות. האיש עם המוט ביד, הוא בעל הבית שהוביל את המשפחה למחבוא החדש כביכול. הבן הבכור ולאדק — רץ משמאל לאביו וקרדום על שכמו והשלישי הוא הגיס של בעל הבית מהכפר הסמוך. הוא שב על עקבותיו ושם פניו לעבר המחבוא ביער. מטרים ספורים מהמקום, בו נפרד מיקיריו מצא את כלם עם גלגולות רצוצות. הכל היה ברור ומובן...

הרוצחים חזרו הביתה שמחים מאושרים. חיסול היהודים השנואים עליהם עבר ללא כל תקלה והתנגדות. רק צעקה אחת או שתיים הספיקו הקרבנות להוציא מפיהם ולא יספו. אומנסקי עוד לא רחץ את כתמי הדם מפניו ומידיו רץ למרתף בו התחבאה משפחת הנרצחים. כהתנפל חיה טורפת רעבה על טרפה. כך התנפל הוא על המזוודות אותן הוציא מתחת למיטות. הוא הפכן על פיהן וראשו הסתחרר עליו מרוב אושר; מטבעות זהב ופלטין בכמויות כאלה טרם ראה מעודו. תכשיטים כאלה לא שער בנפשו ובגדים כה טובים לא לבש מימיו. הוא סגר את המרתף על מנעול ובריח. עלה לביתו, התרחץ והחליף בגדיו. מיד לאחר זה קרא אליו את האוזבק משרתו ואת יתר בני משפחתו וישבו ללגום כוס וודקה, לציון דבר בעור היהודים מהבית. כלם שמחו מאד על העושר שנפל בחלקם ומשנה שמחה שמחו, כי אין איש מלבדם ומהשכנה קראשיצקה, יודע על הרצח. כל בני המשפחה, השכנה קראשיצקה וגם המשרת האוזבק, קבלו מענקים ומתנות מרכוש וסרמן והבטחות לחלק מהמלבושים. רק האבא הזקן לא השתתף בשמחה וישב עצוב בפנה. הוא אמנם הסכים כי צריך להפטר מהיהודים בגלל הסכנה שבדבר, אך אמר כי יש להסתפק ברכושם ובגירושם מהמרתף. בעד רצח אין כפרה וגם הגרמנים לא יינקו מאת האלהים. כך היה אומר לבנו, אך הבן עמד על שלו והיה טוען, כי אם יקח את הרכוש ויניח את היהודים בחיים, לא ידע מרגוע, כי עלולים הם להופיע בפניו כאשר הזמנים ישתנו, ולדרוש את הונם ועלבונם. עכשו הוא רוגע ובטוח כי יוכל להינות מעושרו באין מפריע ולעשות חיים.

עיפים וסחוטים אך מרוצים ביותר, הגיעו אנשי פלוגת איזיא לבסיסם שעל הצוק ביער שומסק. הפשיטה הפעם היתה מצלחת מאד. כמעט ללא קרבות נכנעה להם היחידה הגרמנית בכפר. הם חסלו את השומר מבלי שיספיק להוציא הגה מפיו. וכאשר חדרו לבנין העמדה, הם הפתיעו את

יתר אנשי היחידה, ששכבו על מטותיהם מפורקים מנשקם. לאחר התנגדות מילולית הם כפתו את ידי הגרמנים, לקחו את כל הנשק, הכסף, המסמכים ואת כל הרכוש, והסתלקו לעבי היער. הגרמנים הועמדו למשפט, נחקרו על מעשיהם ונידונו למוות על השתתפותם בהשמדת גיטאות, שדידת רכוש האוכלוסיה וכבוש ארצות לא להם. הם היו עלובים מאד בשבים. התחננו על חייהם. קללו את היטלר, הטיפו למצפון הפרטיזנים, נשבעו שלא נגעו לרעה ביהודים, אך אשמתם היתה ידועה והם נורו כלם.

מהמצרכים שלקחו שלל ערכו הפרטיזנים ארוחה שמנה וטעימה וקנחו בסיגריות ריחניות שמצאו על שלחן מפקד היחידה הגרמנית. הפעם שכבו לישון מבלי לנקוט אפילו באמצעי שמירה קלים. סגרו רק את הדלת, חסמוה בשלשה שקי חול ושקעו בתרדמה עמוקה. איזיא לבד סבל נדודי שינה ועל אף עיפותו לא יכול היה להרדם. חזיונות רעים ומוזרים הטרידוהו, והגעגועים למשפחה שכמותם לא הרגיש מעולם — תקפוהו. נחרת הישנים הרגיזה אותו והוא קם, התלבש ויצא החוצה. הוא הרגיש מרירות בפה וסחרחורת קלה בראש מרוב שתיה, ולאות בכל האברים ממאמץ קשה. מסביב שרר שקט מאיים. העצים העבותים הסתירו לא רק את הבסיס הפרטיזני, כי אם גם את השמים והמרחבים הלבנים.

איזיא צעד מבינות העצים ויצא לשדה. האויר הצח והקר הפיג כבמטה קסמים את לאותו וגם הסחרחורת כאילו נעלמה. הוא נעמד. הוציא מהנרתיק את האקדח, הצמיד את קת המתכת הקרה למצחו ואל לחיו, אחר כך בדק את מנגנונו, הטעינו בכדורים ועלה לדרך המלך. ארנב גדול ואפור חלף ביעף על ידו ונעלם במורד היער. השמים עמדו בהירים ומוצפים אור הירח המלא, אשר צף לו בין העננים והשקיף בפניו העגומים על היקום. „יפים הלילות בכנען, צוננים המה ובהירים", התחיל הוא פתאום לפזם. איזה לילה נפלא! הפליט לעצמו. בימים כתקנם, היה בלילה כזה רותם זוג סוסים דוהרים לשלגית מרופדת, מתישב בה עם החברה ומטייל להנאתו. ואילו עכשיו... „יפים הלילות בכנען צוננים המה ובהירים". ללא כל ספק — הרהר להנאתו — כשאזכה ואגיע לארץ ישראל, אתגעגע לא פעם לשמים האלה, לשלג הצחור וליערות העבותים. וכאשר עלתה ארץ ישראל בחזונו, לא זכר עוד את מצבו, מעמדו, תפקידיו ואפילו את הגעגועים להורים השכיח מלבו, אך דמויותיהם הופיעו לפניו משולבים בכל מאורע או חזון שהעלה לפני עיני רוחו.

מחר אלך לבקרם, החליט. אבקרם ואדרוש שיעברו למקום סתר

בקרבתי, ולא ידע איזיא כי לעולם לא ישוב לראות את הוריו ואפילו את קברותיהם לא יוכל לפקוד.

עוף השמים הוליך את הקול ועוד בטרם הספיק משה, לספר למישהו על הרצח הבוגדני וכבר ידעו בכל הסביבה, כי הוסרמנים נרצחו על ידי בעל המרתף, יען חמד הוא ברכושם ובכספם. דבר הפשע הובא גם ללא איחור לפני איזיא ע"י 2 פולנים מפלוגתו שספרו לו על מעשה הנבלה של בני עמם.

צורת הנקמה והעונש גמלו בלבו מיד, והוא בקש שלשה מתנדבים מבין הפלוגה, לשם בצוע פסק דין המות נגד רוצח הוריו ועוזריו, שהוא הוציא עליהם. התנדבה כל הפלוגה, למרות הקשיים והסכנות שבדבר. איזיא בחר מביניהם את ראשוני הפלוגה, חבריו הטובים האחים יורגלביץ', בני העם הפולני מהעיר דובנא ואת בחורתו העלמה אנדה. בדברי הפרידה מהפלוגה, הוא השביע את החברים, לא להניח את נשקם מידם עד אשר לא תמוגר עצמת היטלר ולא יוחזרו החרויות לעמים המשועבדים. הוא מינה ממלא מקום לעצמו, הביע את בטחונו כי ישוב עם חבריו בריא ושלם ונפרד מכלם בלבביות. השעה היתה שש בערב כשארבעת הפרטיזנים יצאו מעמדתם ביער לכפר בלירניה לשם בצוע פעולת תגמול.

אחרי הליכה של שעתיים וחצי הם נעצרו במרחק של חצי קילומטר מהמטרה. אנדה נשלחה לסייר בכפר ולהודיע דבר. היא חזרה והודיעה כי הכפריים ישנים כבר ברבם וכי לא הרגישה בכפר בשום דבר מיוחד וגם לא מצאה עקבות שוטרים וז'נדרמריה. לאחר התיעצות קצרה, החלט להכנס מבלי להתמהמה לכפר ולהתחיל בפעולה. הם התקדמו בזהירות. מכונת היריה בידי איזיא, בידי יורגלביץ הבכור פרבלום ורימון, בידי אחיו הצעיר תת מקלע וכדורים ובידי אנדה אקדח קטן, בעל קת כסף יפה שנלקח שלל מקצין גרמני באחת הפעולות. הבית של הרוצח עמד בקצה הכפר, מבודד קמעה ומבוצר היטב. יורגילביץ' הצעיר דפק בחלון ופקד בגרמנית לפתוח את הדלת. על השאלה לשם מה ולמה מטרידים אותם בלילה, הוא ענה כי הודיעו ממקור מוסמך, כי בבית הזה מתחבאים יהודים ולכן באו לערוך חפוש. בעל הבית ענה כי לו היו פה יהודים היה לבד מחסלם ופתח את הדלת. כשראה את איזיא התעלף. כל אנשי הבית הוצאו מהמיטות, הועמדו בשורה ע"י הקיר ואולצו לענות על כל השאלות. האכר שהתאושש מעלפונו, הכחיש הכל והתחיל לבקש על חייו. החקירה היתה אכזרית וקצרה. איזיא

קבל הודעה מפי הרוצח, תאור הרצח וספור על המניעים למעשה הנבלה. המשרת האוזבקי נורה הראשון. אחריו כל היתר. רק אביו הזקן של הרוצח נשאר בחיים. לאחר מכן נשפך על הבית נפט ובנזין והוא הוצת באש על פגריו ומטלטליו.

למחרת החרדה כל הסביבה. היהודים שהסתתרו בכפרים הסמוכים, ברחו ליערות או לכפרים רחוקים יותר. פחד איזיא ופלוגתו נפל על כל מי שידיו מגואלות היו בדם יהודים ומצפונו לא נקי מהלשנות. גם הגרמנים נעורו ושלחו לסביבה יחידה גדולה וחזקה של ליטאים.

בינתיים פשטו אגדות וספורים על מעשי גבורותיו של איזיא ומפה לאוזן ספרו ומסרו נסים ונפלאות על המלחמות המוצלחות של הפרטיזנים בגרמנים. הדבר לא נעם ביותר לגרמנים והם החליטו לתפוש את איזיא בכל מחיר. וכשלא הצליחו החליטו לעשות בערמה והציעו פגישה בינו לבין מפקד הגסטפו בדובנא. לשם דיון בתנאים בהם איזיא מוכן יהיה לפרק את יחידתו. עובדות מסמכות ובדוקות על הפגישה הזאת, לא הצלחתי לאסוף. ברם, לפי האגדות המרובות שרווחו בדובנא ובסביבתה, בין שרידי הניצולים ממיזוץ׳ וגם בין הגרמנים, יש לשער כי אמנם נפגש איזיא עם מפקד הגסטפו בדובנא והודיע לו, כי לא יניח את נשקו עד אשר לא ינקום כהוגן את דם בני עמו ולא יזכה לראות בתבוסת גרמניה ההיטלריסטית המנואצת. כיצד יצא חפשי מהמלכודת לא ידוע; ספרו כי בפלוגתו נמצא ערב בעל השיבות, הגרמנים אמרו כי המפקד, לבו לא היה שלם עם רצח היהודים ובסתר לבו היה מתנגד חריף להיטלר. מפי אוקראיני ממיזוץ׳ שמעתי, כי כאילו פלוגת פרטיזנים שמרה על השניים כל זמן השיחה ולכן לא נסתה הז׳נדרמריה לתפשו... ברם, עצם הספור, על התיצבותו של איזיא במשרדי הגסטפו, בעיר מחוזית גדולה כדובנא, מוכיח ללא צל של ספק, כי לפנינו פרטיזן אמיץ בלתי רגיל ובלתי נסבל על ידי הגרמנים. הספורים הללו רק אלצו אותם להחיש את חיסולו.

איזיא וסרמן נולד במיזוץ׳ בשנת 1919. בילדותו התעשרו הוריו מאד ואביו נחשב לעשיר גדול בסביבה האמידה. הוריו רכשו להם את בית הגביר טקסר· שבממדיו ובפארו התבלט בעירה והפכוהו לארמון קט. הוא התחנך בבית הספר המקומי והיה גם חבר פעיל ומסור בקן המקומי של בית״ר. בגיל הבר מצוה, נכנס לגימנסיה הממשלתית הפולנית ברובנה. שם הוא נתקל לראשונה עם התופעה האנטישמית בכל ערותה. מאז נהפך הוא לבית״רי קנאי ביותר, והתחיל להשפיע על אביו שיחסל את עסקיו בפולין ויעלה

ארצה. כאשר פרצה מלחמת העולם השניה והסוביטים נכנסו למיזוץ׳, הם הלאימו את כל נכסיהם וידוע היה, כי הם מועמדים לגירוש לסביר. אביו הצליח להציל חלק הגון מהונו ולפי עצת קצין סוביטי, הוא החליף את מקום מגורו במועד, ועבר עם המשפחה לעיר דובנא. שם הסתדר בעבודה ואיש לא ידע על עברו. הכבוש הגרמני מצא את משפחת וסרמן בדובנא. כשהופיעה הפקודה הראשונה של הגרמנים, כי על היהודים לענוד טלאי צהוב, התמרד איזיא ועבר לגור אצל חבריו הפולנים בני משפחת יורגילביץ׳. כאשר הגרמנים התחילו לגייס עובדים לעבודה בגרמניה בכח (עוד לפני חסול הגיטו בעיר) ברח הוא ביחד עם שני בני יורגילביץ׳ ליער. הם השיגו נשק וחיו על נשקם. לאט לאט נאספו אליהם עוד כמה מרי נפש מבחרים, וכשהגיעו למספר 15 אנשים, לא קבלו עוד אנשים לפלוגתם.

כאשר חוסל גיטו דובנא, התחילה הפלוגה בפעולות מלחמתיות נגד הגרמנים ועוזריהם. הסוביטים בקשו להתקשר אתם, גם הא. ק. המחתרתי בקש לספחם למרותו, אך הם נשארו בלתי תלויים. הם היו קלי תנועה ובמקום ששהו ביום לא לנו בלילה. בגלל קשריהם האמיצים עם האוכלוסיה העוינת לגרמנים, לא קל היה להתחקות על צעדיהם והיו גורמים הרבה כאב ראש למטה הגסטפו. כאשר נאלצו לעזוב את יערות דובנא—מיזוץ׳—הורבי, הם עברו ליערות שומסק והתבצרו ביער, לא רחוק מהכפר קמיננה גורה (הר האבן) על צוק של הר שנקרא בשם דומה.

בכל שטחה של ווהלין החלו החפושים אחרי איזיא ופלוגתו. הובטחו פרסים יקרים עבור כל ידיעה שתעזור לגילוי מקום המצאם, הטלו ענשים כבדים על כפרים שנתנו דריסת רגל להם, והכל ללא הועיל. אדרבא, פגיעות הפרטיזנים של איזיא בגרמנים, תכפו ונעשו מכאיבים יותר. פעם הם תפשו שני שוטרים גרמניים ואלצום לצעוד ברחובות הכפר ולצעוק „היטלר פעררעקע״. לאחר מכן הלבישום בגדים מרופשים, עם טלאי צהוב בצורת מגן דוד ושלחום לשומסק. הם היו מתנפלים על שיירה שהובילה את ההיטלים השונים שלקחו מהאוכלוסיה, באמצע היום ומחזירים הכל לכפרים. בזמן האחרון לא היו הורגים את הגרמנים שנפלו לידם, רק היו הופכים אותם לבעלי מום, משפילים ושולחים לחפשי. הפחד מפני פגיעת הפרטיזנים של איזיא, גדול היה אצל הגרמנים מהיציאה לחזית, והגרמנים החליטו להפטר מהם בכל מחיר.

במקרה, או עקב בגידה, גילו הגרמנים את מקום מחבואם של בחורי איזיא בשלהי הקיץ של 1944; אכר אחד שהוביל מצרכים לבסיסם, נתפש

קן בית״ר במיזוץ׳. הרביעי משמאל הוא איזיא וסרמן

כשחזר מהבסיס ע"י הגרמנים ואולץ להובילם למקום המחבוא. יש אומרים כי יד המקרה בדבר ויש אומרים, כי יד הבגידה במקרה. בכל אופן המקום התגלה. יחידה גדולה וחזקה של גרמנים הובאה למקום והתלקח קרב דמים ארוך וקשה. עשרות רבים של גרמנים נפלו בקרב האחרון הזה ולא יכלו לפרטיזנים האמיצים. רק כשהביאו תותחים נכבשה הנקודה. הפרטיזנים נלחמו עד כלות נפשם ונפלו כלם עד האחרון בהם. עד היום מזכירים האכרים בסביבה וכל שרידי היהודים מגיטאות דובנא, מיזוץ' והסביבה, ברטט של הערצה וכבוד את שמו של הפרטיזן האמיץ והגאה איזיא וסרמן. יהי זכרו ברוך.

התנועה הציונית

רשמים וזכרונות על „השומר־הלאומי" (הנוער הציוני) במיזוץ'

מאת ליזה נמירובר־שטלונג

כשנזכרת אני בימי התארגנותו של „השומר הלאומי" במיזוץ', צפה ועולה לפני עיני רוחי תקופת ילדותי, שנות בית הספר הפולני, בהן הלעיטו אותנו בספורים ובאגדות על גבורי האומה הפולנית, ונתנו לנו לקריאה ספרים, בם מסופר על מעשי גבורה והקרבה של נוער פולני למען עמו וארצו. עוד עכשו זוכרת אני את הרושם העז שהשאיר עלי הספר שקבלתי מספרית בית הספר בשם „האניה מהגבעה הירוקה" שבו מסופר היה על חיי הצופים ועל תפקידם. כמה קנאתי אז בפולנים! מה מאד רציתי אז כי גם לנו היהודים יהיו גבורים ותנועת צופים הפועלת למען עמנו וארצנו. והנה להפתעתי ולשמחתי הרבה, נודע לי שהולכת ומתארגנת אצלנו בעירה תנועת צופים עברים בשם „השומר־הלאומי". היה זה בשנת 1928 ונזכרת אני באיזה שמחה וגאווה התיצבתי בפני ההורים ובקשתי רשות להרשם בהסתדרות. צבר עברי בארץ, לא יבין ולא ירגיש מה גדולה ועזה היתה אז שמחתנו מעצם האפשרות לשיר שיר עברי, לצעוד בסך תחת דגל עברי, ומהידיעה כי גם לנו היהודים היו וישנם גבורים ואנשי חייל וכי גם אנו בונים לנו מולדת בארץ ישראל הרחוקה והקרובה. ברם, בראשית דרכנו שמחתנו הופרה; בפולניה דרוש היה רשיון מיוחד מטעם הממשלה לתנועת צופים יהודית ולקבלו לא היה קל כלל וכלל.

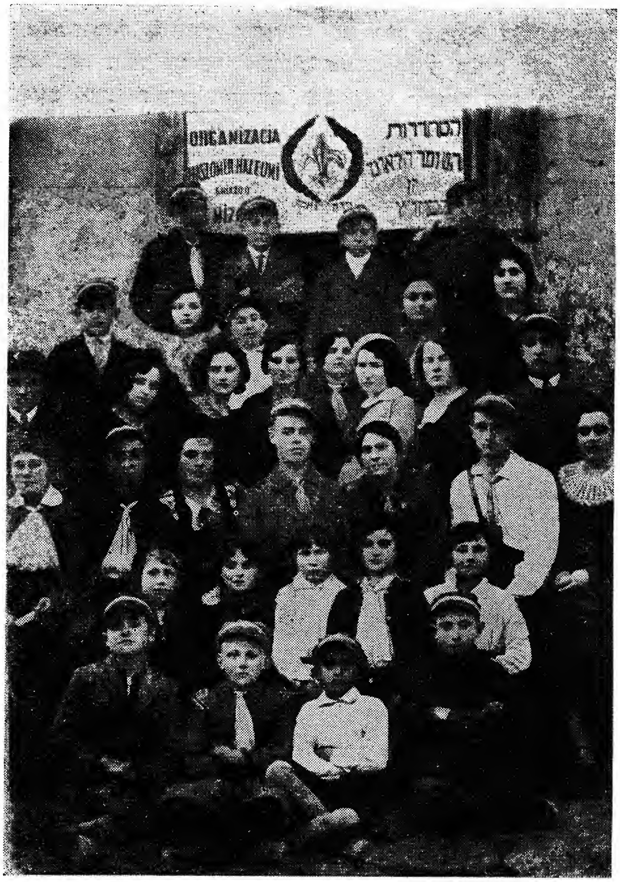
המועדון הראשון שלנו היה בביתו של בצ'אן. התחלנו לרהט אותו ולקשטו אך הפוליציה סגרה אותו בטרם השלמנו את עבודתנו: לא אמרנו נואש ושכרנו חדר חדש אצל לנגר. שם עבדנו בשקט ובצנעה זמן יותר ממושך.אבל בסופו של דבר גילתה המשטרה גם את מעוננו החדש. אז ירדנו למחתרת ונהלנו את עבודתנו בבתים פרטיים ואפילו בחיק הטבע. צעירים היינו, ללא הדרכה ותמיכה, ללא אמצעים ובלי נסיון. מבין ההורים היה אבי ז"ל היחידי שתמך בנו גם בכסף וגם בעצה. הוא פעל רבות למען השגת

רשיון רשמי בשבילנו וקבל עליו תפקיד יו"ר הכבוד של הועד. עוד היום מרגישה אני ברטט החדוה והאושר שאחז אותנו עם קבלת הרשיון, עת תלינו על פתחו של מועדוננו שלט גדול ויפה, שעליו התנוסס סמל הצופים וכתבת „הסתדרות „השומר הלאומי" בפולניה, הסניף במיזוץ'" בעברית ובפולנית. מאז נהפך המועדון למקום מפגש קבוע ונעים לכל אחד ואחד מאתנו. שם נחלנו שיחות ופעולות, שם שרנו ורקדנו ושם גם חלמנו על

תעודת חבר של „השומר הלאומי" (הנוער הציוני)

עתידנו בארץ אבות. החזקת המועדון עלתה בכסף רב שלא לפי כחותינו. אחוז נכר מחברינו היו בני עניים, וחלק מהחברים לא קבל את דמי החבר מההורים, לכן התחלנו לעסוק בכל מיני עבודות — בעיקר בחטיבת עצים — ומהרווחים החזקנו את המועדון והקימונו ספריה יפה. היינו מיוצגים בכל המוסדות הציוניים בעיר, ונחשבנו בין המצטיינים למען הקרנות. עמדנו בקשר מתמיד והדוק עם ההנהגה הראשית בורשה, ממנה קבלנו חומר והדרכה לעבודה ונעזרנו גם בעבודה היום יומית ע"י הנהגת הגליל ברובנה. את הדגש בעבודתנו שמנו על הקניית השפה העברית לכל השומרים. כמעט בכל שבת היינו עורכים טיולים ליער וצעדנו דרך העירה כשבראשנו הדגל הלאומי.

קן „השומר־הלאומי" במיזוץ'

חג גדול היה לנו הקיץ בו בא אלינו קן „השומר הלאומי״ מאוסטראה והקים את אהלו ביער סוסינקי. בימים ההם היינו מבלים ימים ולילות ביער ומשתתפים בעבודות האחים האורחים.

זוכרת אני כי בבקר אחד נפוצה שמועה בעירה, כי הצופים הפולנים התנפלו על מחנה השומרים ופורעים פרעות בהם. מיד רצתי בכל כחותי היערה. כשהגעתי למקום, המלחמה היתה כבר בעיצומה. השומר ס. הותקף בסכין גדולה ע״י פולני אחד וזה התגונן במקל קטן ודק. לא חשבתי הרבה התנפלתי על המתקיף והוצאתי את הסכין מידו. מאז עלה כבודנו מאד בעיני הגויים ואפילו אותו השגץ שאמר לדקור את ס. בא אחרי כן לביתנו ובקש שלא אעיד נגדו בבית המשפט. הודות לתגרה זו עלו אז מניותינו גם בצבור היהודי ונוספה לנו שכבה מבוגרת של חברים. בין הפעילות ביותר בשכבה זו היתה אחותי רחל. היא פעלה והפעילה והיתה גם בין ראשוני העולים מקננו.

ג ו ר ד ו נ י ה

מאת ר א ו ב ן מ ל מ ד

בראשית שנות העשרים, לאחר התבססות השלטון הפולני באוקראינה המערבית, התחילה במיזוץ׳ הפעילות של התנועה הציונית. מפלגת „התאח־דות״ אצלנו היתה בין ראשוני הסניפים של תנועה זו בפולין. על מיסדיה נמנו שמואל גנצברג, יוסף קליינמן, שלמה קופלמן וכותב הטורים האלה. בשנת 1928, עם התרחבות הפעולות הציוניות, החליט הועד ליסד הסתדרות נוער, כדי לחנך את הצעירים ברוח התנועה של א. ד. גורדון.

בימים ההם טרם קיים היה בפולניה, מרכז כולל להסתדרות „גורדוניה״ ותנועת נוער מפלגתית אחידה. לתנועה היו אז כמה ארגוני נוער בשמות שונים, תחת כמה הנהגות. אנחנו התקשרנו בענין תנועת נוער עם המרכז בורשה. משם העבירו אותנו להנהגת „גורדוניה״ בגליציה, וברבות הימים המרכז בגליציה, בהנהגתו של פנחס לבון (אז לוביאניקר) ארגן תנועת נוער כל ארצית, בשם „גורדוניה״ בכל רחבי פולין. הסניף במיזוץ׳ היה לכן בין הראשונים של תנועה זו בפולין.

בראשית קיומנו, התרכזנו בהקנית השפה העברית לצעירים, בנהול „שיחות״ על נושאים היסתוריים, ציוניים ועל חיי מנהיגי התנועה הציונית.

רק עם הפעלתו של המרכז הכל ארצי בורשה, התחלנו להתפתח בכוון הנכון; קבלנו אז חומר הדרכה, הוראות ועזרה בעבודה הארגונית היום יומית. עבודתנו המעשית התבטאה בפעולות למען הקרן הקימת ובחינוך לעבודה חקלאית. מאחר ומראשית צעדינו הטפנו לחיי עמל בחקלאות, החלטנו לחכור חלקת אדמה, ולגדל עליה ירקות במו ידינו. ממוש הדבר הוטל על החברים שלמה קופלמן וראובן מלמד. חכרנו אז מיהודי אחד 10 דונם אדמה, וללא כל נסיון, ללא הדרכה ובאמצעים מגבלים התחלנו לגדל כל מיני ירקות בהצלחה נכרת. בשטח עבודה זו, הצטיינו במיוחד החברות שרה קסטנבוים, דבורה קופלמן, שרה טלר ובליומה ליקבורניק. ביום השוק, היו הבחורות שלנו מתישבות ביחד עם אכרות הסביבה, ומוכרות את תוצרתן לקהל הקונים. יהודי העירה נהנו מאד ממחזה זה, והדבר היה לשיחת היום. מהכסף שקבלנו תמורת הירקות קנינו ספרים לספריה שלנו, וחתמנו על כל הוצאות תנועות העבודה בפולין וגם העתון „דבר".

כשיצאו להכשרה ראובן מלמד ובליומה ליקבורניק, חלה ריאורגניזציה בהנהלת הסניף ואת ההנהלה קבלו החברים הצעירים יותר, יצחק פורט, יעקב מילהלטר, יחיאל ליקבורניק, טייבל קורניק ורחל גנצברג. ההנהגה החדשה שמה לה לתפקיד להרחיב את המסגרת ולקלוט לתוך שורות התנועה את הנוער הלומד. המשימה הצליחה ואז בשנת 1933 הגיעה „גורדוניה" במיזוץ' לשיא התפתחותה ומנתה למעלה ממאה איש. בתקופה ההיא התחיל להתבלט בכשרונותיו ובמסירותו הח' יצחק פורט ז"ל והרבה מאד מהצלחת התנועה יש לזקוף על חשבונו. נוסף לעבודתנו למען הקק"ל. השתתפנו גם בחגיגות ל"ג בעומר, כ' תמוז וכו'. ביחוד זכורה התהלוכה שלנו בל"ג בעומר, שבה השתתפה גם „גורדוניה" מדובנא ופלוגת ההכשרה של התנועה, שהתארגנה ביזמתנו במיזוץ'. ראשיתה של פלוגת ההכשרה היה מצער. אולם במשך הזמן נקלטו בה 40 חברים, מכל חלקי הארץ. קבלנו עבודה גם ברכבת ובמנסרה של קפוט וגם עבודה זמנית בעירה. בין חברי פלוגת ההכשרה היו כמה בעלי השכלה ונסיון חנוכי ובעזרתם היתה הפלוגה מארגנת מפעלים תרבותיים שונים. ככה למשל היה ליל הסדר בפלוגה מהווה תמיד חויה בלתי נשכחת ומושך קהל גדול של סקרנים. גם חברי יתר ארגוני הנוער היו באים להשתתף בשמחת ליל הסדר של הפלוגה.

בשנת 1933 עלה ארצה יעקב פישפיידר. שנה אחריו אלתר גורבץ ובשנת 1935, דבורה קופלמן, חיה רזניק וטובה ליקבורניק. לפניהם בזמן המכביה בארץ, עלו ראובן מלמד ובליומה ליקבורניק. עם הצטרפותם של הבוגרים למפלגת „התאחדות" ועליתם של חלק גדול מחברי ההנהגה,

ה„גורדוניה" בשעת נשף פרידה לעליתו של הח' גורביץ'

קבלו את הגה ההנהגה לידם, צעירי התנועה שהתחנכו בה מילדותם; גנצברג דוד, משה פלדמן, קורניק יוסף, גלמן יעקב, ליקבורניק יוסף, שורצמן אליעזר, ברינשטיין מאיר ואברך אהרון. אז התחילה תקופה קשה בשבילנו. השלטונות שמו מכשולים בדרך התפתחותנו, המנוסים שבנו עלו ארצה, חלק הסתלק מכל פעילות ורבים נעשו אדישים. ברם, הפעילות לא נפסקה ונמשכה ללא הפסקה. ב־1936 עלו ע"י עלית הנוער פלייש שרה, אברך אהרון ומאוחר יותר משה ליקבורניק, שכיום הנהו סגן אלוף בצה"ל.

זמן קצר לפני פרוץ המלחמה הספיק עוד לעלות גם אברהם שטרנברג. עם פרוץ המלחמה וחלוקתה של פולין ע"י הגרמנים והסוביטים, נפלה מיזוץ' בחלקם של הרוסים, ואז הקיץ הקץ על כל הסת. הנוער ועל כל הפעילות הציונית. הארכיון של "גורדוניה" נמצא אותה שעה בידי יעקב גלמן, והוא השמידו בלב קשה ובכאב רב. את הדגל חתכו לחתיכות וכל הפעילים קבלו חתיכה למזכרת. כמה מהחברים לא רצו ולא יכלו להשלים עם המציאות וחפשו דרכים להגיע ארצה. גלמן, שורצמן וקורניק הגיעו עד לידה ששמשה אז תחנת הברחה לליטא, אך נכשלו במשימתם. כתום המלחמה התחילו השרידים לעלות ארצה וכמעט כל הניצולים מתרכזים כעת בארץ וכמה מהם תופשים מקומות חשובים ועמדות מכובדות במדינה ובחברה.

ה„גורדוניה" במיזוץ'

מאת יוסף בן גדליהו

בעירתנו מיזוץ' הנוער רובו ככולו היה מאורגן וקשור להסתדרות נוער ציונית. פעלו אצלנו מפלגת „התאחדות" עם תנועת הנוער שלה „גורדוניה". ברית הצה"ר עם תנועת הנוער שלה „ביתר", מפלגת המדינה העברית של מאיר גרוסמן ו„השומר הלאומי" (הנוער הציוני). היחסים בין המפלגות השונות והסתדרויות הנוער היו די מתוחים ורק בשטחים מסוימים כגון בעבודה למען הקרנות, הפצת שקלים וכדומה, קיים היה שתוף פעולה כל שהוא.

הצטרפתי ל„גורדוניה" בשנת 1929, בהיותי ילד בן עשר; מחוסר רשיון ממשלתי התנהלה העבודה במחבואים ורק בשבתות ובמועדים. בתור מרצים ומדריכים שמשו אצלנו הח"ח שמאול גנצברג, שלמה קופלמן, יוסף קליינמן, אברהם גנצברג ז"ל ויבדל לחיים ארוכים ראובן מלמד שהנו כעת חבר בקבוצת משמר השרון. מדריך הקבוצה שלי היה יעקב ליקבורניק.

ה„גורדוניה" במיזוץ׳ במרכז המדריכים ממפלגת „התאחדות"

האחרון הקדיש לנו את כל זמנו, מרצו וידיעותיו. זכורים לי ביחוד הטיולים, אותם היינו עורכים כל יום שבת עם שחר; היינו קמים בשעה חמש לפנות בקר ומטיילים עד שעה 8.30. בשעה תשע כבר יצאנו עם ההורים לבית הכנסת, לתפילת שבת. על סדר זה שמרנו מאד, בכדי לא לעורר את התנגדות ההורים לפעולותינו בתנועה. הצלחת קבוצתנו עודדה את הרוחות, ולמרות חוסר רשיון מספר החברים ב„גורדוניה" התקרב אז למאה. בראשית שנות השלושים, התארגנה אצלנו גם פלוגת הכשרה שמנתה כשלשים וחמשה חברים. בין חברי ההכשרה התבלט הח' ישראל זלצר מזדולבונוב, שהיה בעל השכלה וידיעות רבות ושמש גם כשליח מטעם ההנהגה הראשית. הודות לו עמדה פלוגת ההכשרה על רמה תרבותית וגם הסניף נהנה לא מעט ממנו. לפי ידיעות מהימנות נספה הוא בגיטו ורשה בזמן המרד, בו השתתף ופעל בשם התנועה. יהי זכרו ברוך.

על המתיחות הבין מפלגתית, זכור לי המקרה, עת הזמנו את סניף „גורדוניה" בדובנא, לבוא אלינו ולחוג בצוותא את חג ל"ג בעומר. ההנהגה המקומית הטילה את האחריות עבור בצוע חגיגות אלה על קבוצתי שנקראה בשם „מתעוררים". אנחנו עבדנו תכנית שלמה וקבענו כי למחרת בבקר, נצא היערה ונקים את מחננו על הגבעה שבאמצע היער, ושלה מדרגות עשויות יפה, משטח דשא מתאים, גישה נוחה וכו' נסדר מטבח שדה ונכבד את האורחים בארוחה חמה מעשה ידנו.

ברם, על החלטתנו זו, נודע לבית"ר. כאשר אנחנו הגענו למקום היתה כבר הגבעה אחוזה בגדר חבלים ועליה מחנה קן בית"ר על פלוגותיו... התאספנו מיד לישיבה דחופה והחלטנו לא להכנס לריב עם הבית"ר, ובמקום זה נגשנו מיד לעבודה מאומצת כדי להכשיר מקום אחר למחננו. כל הקבוצה שלנו עבדה אז בלילה וגם ישראל זלצר, שהגיע ברגל מרובנה, הצטרף לעבודה על אף עיפותו. עם שחר יום ל"ג בעומר, עמד מחננו על תלו. השכלנו להקימו בכניסה ליער, בנינו שער יפה וגדול ועליו התנוססו דגלי הלאום. מאיצטרובלים קלענו את סמל התנועה שהתנוסס באמצע המחנה והשמחה היתה במעוננו. בסופו של דבר יצאנו מרויחים, כי מאחר ומחננו הוקם בכניסה ליער, בקרו אותנו כל הבאים לחוג את החג ביער.

פעילות המפלגות התגברה תמיד לקראת מפעל הפצת השקלים והגיעה לשיא עם התקרב זמן הבחירות לקונגרס הציוני. העבודה העיקרית היתה אמנם מוטלת על כתפי חברי המפלגות המבוגרים אך גם חברי תנועות הנוער עמלו קשות. חברי מפלגת „התאחדות" שהיו להם קשרים הדוקים עם תושבי העירה, נצלו כל אפשרות להפצת שקלים. משה מנדיוק, הנמצא

קבוצת „מתעוררים” בסניף ה„גורדוניה”

כעת באורוגווי, ושהיה חבר בועד קופת גמילות חסד העירונית, הפיץ שקלים בין כל הנזקקים לקופה ללא יוצא מהכלל. עלי ועל דוד גנצברג ז"ל, שהיינו בין המתפללים בקלויז של חסידי טריסק, הוטל להפיץ שקלים בחוגים אלה. בעזרת מיכאל נמירובר, חבר הנוער הציוני אך ידיד טוב שלנו הצלחנו במשימה.

בהתקרב זמן הבחירות השתדלו כל המפלגות להביא לעירה את טובי מנהיגיהם, שמות ידועים, נואמים טובים, כדי להשפיע על הבוחרים

ב־1938, זמן מה לפני כ"ד בשבט, יום פטירתו של א. ד. גורדון, נודע לנו מתוך חוזר ההנהגה הראשית כי הח' פנחס לוביאניקר ישתתף בכנוס של קבוצות הכשרה מארגון „בנתיב" בעיר דובנא הסמוכה. פנינו מיד לורשה ובקשנו שהח' לוביאניקר יגיע גם למיזוץ'. על סמך תשובה אדיבה מורשה אך בלתי מחייבת, הוצאנו רשיון להרצאה של לוביאניקר, אך יומיים לפני יום ההרצאה הגיע מברק, ובו היה כתוב: „לוביאניקר ברומניה — לב יבוא". לפי עצת אחד החברים, לא גלינו את הדבר לאיש. ראשית, הרשיון להרצאה היה על שמו של לוביאניקר, ודבר החלפתו בנואם אחר, די היה למשטרה לבטל את הרשיון. שנית, לא רצינו לסכן את ההצלחה המובטחת ללוביאניקר. וככה נודע הדבר ברבים, רק כשהיו"ר של האספה מסר את רשות הדבור לא לפנחס לוביאניקר, רק לעו"ד לב... האספה כשלעצמה הצליחה על כל המשוער, אך כמובן שנחלנו כשלון מבחינה תכסיסית. ברם, אחרי השתדלויות מרובות הצלחנו בכ"ז להביא את לוביאניקר להרצאה, ימים ספורים לפני הבחירות לקונגרס ובקורו זכה להצלחה עצומה.

לילה שלפני יום הבחירות היה לצעירים ליל שמורים. צבענו את כל הגדרות, הכתלים, המדרכות והכבישים בסיסמאות וכרזות שונות. דאגנו לשים עין על כל שוקל, העוזב את העירה עם שחר ולהביא לקלפי ולא הפסקנו את התעמולה עד הרגע האחרון. המשטרה הכריחה את היהודים לשטוף מהמדרכות ומהכביש את הסיסמאות, אך מאחר ואנו שמנו בתוך הסיד דבק מיוחד, לא הצליחו לשטוף את הכתוב, אלא אדרבא. המים הוסיפו ברק לכרזות, והשוטרים השלימו עם מלאכתנו.

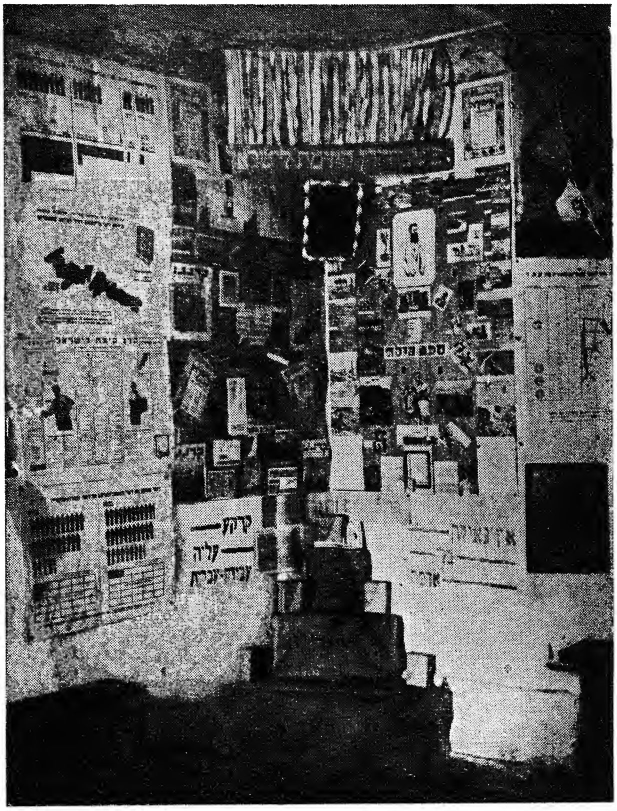
רשומה של הגורדוניה בעירה היה ניכר מאד. מלבד פלוגת ההכשרה שלנו, היתה לנו גם השפעה בחוג הדרמטי שהיה בהנהלתו של מר פידלמן, בקופת גמילות חסד, בבנק ובכל המוסדות העירוניים. הסניף וביחוד פלוגת ההכשרה נהנו מתמיכה ועזרה של כמה משפחות ידועות, ביניהן אזכור במיוחד את עזרת שמואל בוניס ורעיתו, שמואל פליטר ורעיתו, בית

הסניף נפרד מהעולים — ראובן מלמד ובליומה ליקבורניק

נמירובר, בית גנצברג, ביתברייזמן, שפנובר ואחרים.

קבוצת הכדור רגל בשם ז.ק.ס. (זשידובסקי קלוב ספורטובי) היתה מרכבת על בסיס על מפלגתי ועמדה על רמה. בין שחקניה המצטיינים יש להזכיר את אשר קנטור, ב. לנגר, י. מיזוץ' ואת ישיעיהו מילגלטר, בנו של השו"ב יוסף דוד, שהיה חרש אלם מלידה. הבחור הזה למרות מומו היה מקֻבל בחברה, כי מלבד היותו בחור יפה מראה, תמיר, ידע

עתון קיר במועדון ה„גורדוניה"

פלוגת ההכשרה של ה„גורדוניה״ במיזוץ׳

לרקוד יפה, לשחק שח־מט וכמעט בכל ענפי הספורט תפש מקום בראש... זמן קצר לפני פרוץ המלחמה התגברה הקבוצה הקבוצה שלנו על הקבוצה הנבחרת של חיל הפרשים הפולני, שחנה בעירתנו, מה שגרם להתנפלות פראית על שחקנינו מצד האספסוף הפולני. התקרבות המלחמה והאנטישמיות שפרחה בפולין, שמו קץ למריבות המפלגתיות וגרמו להתקרבות הדדית וידידות כנה בין חברי הגורדוניה, הבית״ר והשומר הלאומי. עם כבוש מיזוץ' ע״י הצבא האדום, נעשו כמה נסיונות להגיע לארץ, דרך ליטא, רומניה או רוסיה אך כלם נכשלו. יעקב גלמן, אליעזר שורצמן ואני, יצאנו בחשאי ממיזוץ' והגענו עד לעיר לידה, כי נודע שבעיר זו, נמצאים אנשי התנועה מהמרכז, אשר מעבירים אנשים לליטה. על עזיבתנו את מיזוץ' לא ידעו אפילו האנשים הקרובים ביותר.

הגענו ללידה בשלום ושכרנו לנו חדר בבית מלון יהודי. דברנו בינינו עברית, כדי שהגויים הגרים במלון לא יבינו את דברינו.

כאשר המשרתת שעבדה בניקוי החדרים שמעה את שיחתנו העברית, פנתה אלינו באותה השפה ושאלה לאן פנינו מועדות. בהמשך השיחה אתה התברר, כי היא הועמדה לעבודה זו מטעם התנועה, כדי לכוון חברים למטה הפעולה.

כעבור חצי שעה נפגשנו עם דוד קלוניצקי — החי כעת במעלה החמשה — ונקבע לנו לעבור את הגבול בעוד כמה ימים דרך העירה אוסמיאנה. למזלנו הביש, כבש הצבא האדום את ליטא והפכה לסוביטית יום לפני שעמדנו לעבור לליטא...

חזרנו מאוכזבים הביתה ונסינו לצאת את הארץ דרך רומניה, אך גם כאן לא הצלחנו. בינתיים גויסו רבים מאתנו לצבא הסוביטי, פרצה המלחמה בין רוסיה לגרמניה ועלה הכורת על מיזוץ'. מכל העירה בת האלפים העליזה והמלאת חיים, נשארו 19 שרידים. רבם נמצאים כעת בארץ ובונים מחדש את חייהם במדינתנו החפשית.

תנועת גורדוניה במיזוץ'

מאת פלדמן משה

סניף גורדוניה במיזוץ' התארגן בשנת 1928 ביזמתם של עסקני „התאחדות" החברים ש. קופלמן, י. קליימן, ש. גנזברג ור. מלמד. היו תנאים מתאימים להקמת התנועה כי החלק המכריע של הנוער היה חפשי מכל מסגרת ארגונית וחפש דרכים להתארגן לפעולה ציונית תרבותית וחנוכית.

עם ראשיתה הגדירה את עצמה התנועה כתנועה חלוצית מגשימה ברוחו של א. ד. גורדון והסניף רכז בתוכו כ־120 חברים חדורי רוח ציונית ושאיפה לפעולה ולהגשמה.

ראשוני הפעילים בסניף היו חברי קבוצת „מגשימים" שרכזה בתוכה נוער מבוגר וגומרי בית הספר, והללו היו המנוף המרכזי למחשבה העיונית, להדרכה הרעיונית ולהכשרת כוחות לעבודת החנוך וההסברה ברוח התנועה. חלק נכר מקבוצה זו יצא לנקודות הכשרה ועלה ארצה. היתר נשארו במקום בגלל כל מיני סיבות — בעיקר משפחתיות — והמשיכו בפעולה בסניף.

החברים שעלו ארצה מקבוצה זו הם: ראובן מלמד, ליקבורניק בליומה, שיינפלד טובה, שיינפלד מרדכי, ליקוורניק טובה, שטרנברג אברהם, פיש־פדר יעקב, רזניק חיה, טלר שרה, קופלמן דבורה ז"ל, גרבץ אלתר. מאוחר יותר מילגלטר יעקב וגיבל ריסל.

הרוח התוססת בסניף היתה קבוצת „מתעוררים", בני נוער בגיל 16—12 שאני נמניתי עליהם, צעירים וצעירות שכולם ידעו את השפה העברית, ולמדו אצל המורים י. גילברג, י. שוחט, מ. גורנצל ול. דייק. קבוצה זו הצטיינה בהתנהגותה המופתית וחבריה היו לדוגמה לתנועות נוער אחרות שהיו באותה תקופה במיזוץ' כגון השומר הלאומי וביתר. נוסף לחנוך לחלוציות ולהגשמה קבלנו הדרכה מתאימה לפעולות ספורט וחנוך גופני. מועדון הסניף קושט ונהפך לכוח משיכה לכל הנוער בעירה, במיוחד יש לציין את חלקו הרב של הח' יעקב גלמן בשטח זה.

ההוצאות מומנו מעבודה עצמית בזמן החפשי מהלמודים בחטיבת עצים, חפירת בורות וכל מיני עבודות שהיו נחוצות לתושבי העירה. החנוך העיוני נעשה ע"י הרצאות ושיחות שנתנו ע"י החברים מקבוצת המגשימים ושעמדו על רמה גבוהה והרחיבו את ידיעותיהם של החברים־הצעירים. את הדגש שמנו בצופיות; התשדלנו להוציא את החברים לפעולות שדה ויער ולקרב אותם לטבע. בקיץ היינו בכל שבת יוצאים במאורגן ליער הסמוך השכם בבוקר לתרגילי צופיות, ובזמן ההפסקות מקיימים שיחות ולמודים בהדרכת החברים: פורט יצחק, יעקב ליקוורניק, יעקב בט, יחיאל לקוורניק ובובציה קנטור.

חג ל"ג בעומר נהפך למאורע גדול, הוא היה משמש ליום מפגש של כל התנועות הציוניות ביער הסמוך. היינו עוברים בתהלוכה יפה, תוך משמעת וסדר מופתי את הרחובות הראשיים של העירה בכוון היער וזה עשה רושם חזק לא רק על היהודים, כי אם גם על האוכלוסיה הפולנית והאוקראינית שבעירה.

ביער היינו מבלים כל היום בשירה וברקודים ובתרגילי ספורט שונים.

קבוצתנו לקחה חלק פעיל בכל הפעולה הציונית בעירה, כגון התרמה לק.ק.ל., עזרה בסדור נשפי פורים וחנוכה שההכנסה מהם היתה קודש לק.ק.ל. וגם במכירת שקלים לקראת הקונגרסים הציונים.

פעילות רבה היינו מגלים בימי הבחירות לקונגרס הציוני. הודות לפעולה זו קרבנו גם את ההורים לפעולה ציונית והרעיון הציוני חדר גם לשורותיהם.

באותה תקופה עברנו מבית גיבל למועדון גדול במרכז העירה בבית ברנשטיין. הסניף הלך וגדל ונוספו חברים צעירים חדשים שהתגבשו יפה מבחינה חברתית. מוניטין יצאו לאקדמיות ולחגיגות שלנו בכ"ד בשבט לזכר א. ד. גורדון עם חלק אמנותי עשיר שהוכן בכוחות עצמיים בהדרכתם של הח"ח י. מילגלטר, טובה ויצחק פורט, אייזנגרט גיטל ורזניק חיה. לחגיגות היינו מזמינים את חברי מפלגת התאחדות, את פלוגת ההכשרה וההורים. תשומת לב נתנה גם להפצת עלון התנועה „סלובו מלודיך" שיצא בשפה הפולנית ונשלח אלינו מורשה. קשר הדוק היה לנו עם פלוגת הכשרה של התנועה שהוקמה במיזוץ' ע"י ההנהגה הראשית בבית בצא'ן. הפלוגה מנתה כ־30 חבר והיתה כקולקטיב, בהכשירה את עצמה להגשמה ועליה ארצה. הם עבדו במנסרה אצל קפוט, בבית החרושת לסוכר ובתחנת הרכבת בהעמסת קרונות עם תפוחי עץ ותבואה ליצוא. חברי הפלוגה תרמו הרבה להרמת קרנו של הסניף המקומי בעיני הצבור.

מבחינה ארגונית עמדנו בקשר עם ההנהגה הראשית בלודז ובורשה וישירות עם ההנהגה הגלילית ברובנו. השתתפנו בכנסים גליליים שהת־קימו ברובנו בהשתתפות שליחים מהארץ וחויה גדולה בסניף היה בקורו של הח' פנחס לוביאניקר (פ. לבון) במיזוץ' מההנהגה הראשית של התנועה. עם העברת הסניף למקום חדש בבית גלמן התחזק הסניף מבחינה ארגונית; המועדון קושט בטוב טעם, ומחשבה ועבודה רבה הוכנסה בקשוט ותכנון פנת ק.ק.ל. באותה תקופה נשלח מההנהגה הראשית להדרכה הח' ישראל זלצר ז"ל שתרם הרבה לחזוקו של הסניף בהדרכתו ובהרצאותיו קרב את החניכים לתנועה ולרעיונותיה. ביזמת הסניף עלו ארצה באותה תקופה במסגרת עלית הנוער חברים מהשכבה הצעירה הח"ח אהרן אברך, שרה פלייש שוהם, משה ליקוורניק־גת.

בשנת 1939 עם כניסתו של הצבא הסוביטי לעירה היה הכרח להפסיק את כל הפעולה הציונית , ארכיון הסניף והדגל הוסתרו ונעקר השורש של פעילות ציונית בעירה.

חלק מהחברים יצאו בחשאי בכוון הגבול הליטאי לגרודנה במחשבה להגיע ארצה, אבל הדבר לא נתן להם והם חזרו, חלק יצא לערבות רוסיה ומשם תוך גלגולים רבים הגיעו למטרתם.

בני הנוער שנשארו במיזוץ' ובתוכם חברי גורדוניה נפלו בידי המ־רצחים והושמדו עם יתר יהודי העירה. בחיים נשארו מקבוצה זו: אברך אהרן, גלמן יעקב, פלדמן משה, שורצמן אליעזר, קורניק יוסף, לקוורניק יוסף, לקוורניק (גת) משה, שוהם (פלייש) שרה, ברזנר ישראל, ברנשטיין מאיר, שורצמן (טנצר) ברינדל, פלדמן ישעיהו, לטוכין (מורק) חיה, גנצברג צבי, שטיוול אניטה.

על תנועת בית"ר והנוער במיזוץ'

מאת משה פרלוק

ליטול עט ביד ולהעלות זכרונות מהתקופה שלפני השואה, הרי זה כאילו לקחת איזמל חד וחטטת בפצע עמוק שטרם הגליד ואף פעם לא יעלה ארוכה.

לזכרונות תמיד המשך, כי מספרים הם על חיים ומאורעות שהיו והמהווים רקע להווה ולעתיד. אדם המעלה זכרונות הנוגעות לאישיותו או לתקופה, מטפל במאורעות שהיו, ברם יחד עם זאת הם הולכים ושוטפים ואין להם הפסקה. כל קטע ב„זכרונות", מהווה חוליה לפעולה שוטפת ובסיס לשלבים נוספים.

הזכרונות שיועלו כאן שונים הם, כי ספר זכרון זה הנהו למעשה קינה ונהי, בו עלינו להחיות פרשיות ולספר על חיים ועל פעולות שנפסקו תוך כדי התהוותם. ובמיוחד דואב הלב, כשהמדובר הוא בנוער — בשתיל רך, שנגדע בעצם התפתחותו וגדולו. עלי לספר על צמח נפלא, שגדל באקלים קר וזועף ועל־אף הקשיים עלה והתפתח, כי שרשיו נזונו ממעין התקוות וגידולו הושפע מחלומות העתיד.

והנה פרצה תבערה איומה והצמח נשרף ואיננו.

להחיות מחדש את העבר ההוא ולספר על הנוער המיזוצ'אי בכלל ועל תנועת הנוער בית"ר בפרט, כרוך במאמץ נפשי עצום. כדי לעורר זכרונות אלה עלי להחיות את התקופה ההיא על כל גיבוריה, להקים מקברם את כל הנשמות הטהורות והזכות ויחד אתם לחיות מחדש ולהחיות את התקופה ההיא, המאושרת והנהדרת.

✶

הטבע נהג בנדיבות לב לגבי מיזוץ׳ והקיפה ביערות, חורשות וגבעות שאת יפים אין לתאר.

תושבי המקום היהודיים, אהבו את הטבע והנוער נצל כל הזדמנות לצאת מהעיר ע״מ לבלות בחיק הטבע, לטפס על הגבעות שמחוץ לעיר ולערוך טיולים ביערות הסבוכים.

התחום, שבתוכו יכול היה הנוער לנוע היה מצומצם, כי ברדיוס של עשרות קל״מ הקיפה את מיזוץ׳, שמרכזה היה על טהרת היהודים — רשת סבוכה של כפרים שתושביהם האוקראיניים פעפעו ארס אנטישמי. כל טיול או יציאה מהעיר, היו מלוּוים דאגה וחשוב, באיזה מדה כרוך ה„מבצע״ בסכנה מצד הגויים המבוגרים והצעירים.

זוכרני, כשיהודי המקום היו נוסעים לרגל עסקיהם לערים הגדולות, היו מרכיבים ליתר בטחון שיירות גדולות וכשהיו בוששים לחזור, היה הדבר מעורר דאגה בלב קרוביהם, שמא אירע אסון ליקיריהם. ואכן, היה מקום לחששות, כי היו תקופות שהיערות שרצו כנופיות שודדים ומרצחים שהת־נכלו ליהודים. רבים מתושבי המקום היו לעתים קרובות מברכים על ברכת הגומל, אחרי שנתקלו במסעיהם בכנופיות אלו וחזרו „רק״ פצועים ושדודים. אבי שהיה חוזר ממסעיו הארוכים והרחוקים, ראינוהו בכל פעם כנולד מחדש, כי זריקת יהודים מהרכבות היה אז מעשה נפוץ מאד.

וכשהרהבתי עוז וערכתי טיולים ונסיעות על האפניים לרובנה, אוסטרוג, דובנה וכו׳ נתקבלו מעשי, כאלו אני שם את נפשי בכפי. ובתקופה יותר מאוחרת ויותר „שקטה״ כשיצאתי על האפניים לכנוס בית״ר בורשה סביב פולניה, נתקבל הדבר כמבצע עצום, לא משום אפיו הספורטיבי כל כך, כמו מתוך העזה להסתכן ולעבור כיהודי בודד בכפרי ובערי הגויים.

כזה היה האקלים וכזאת היתה האוירה בהם גדל והתפתח הנוער במיזוץ׳.

✶

מלחמת העולם הראשונה שהתחילה בשנת 1914, לא נסתימה בשביל מיזוץ׳ וסביבותיה בשנת 1918, כי אם נמשכה על כל תופעות הלוואי, הכיבושים והנסיגות שארעו עוד מספר שנים נוספות. מאורעות אלה, נתנו את סימניהם ושבשו את מהלך החיים בעיר זו ובסביבותיה. הקשר עם העולם הרחב שובש וההדים על המתרחש בעולם היהודי־הציוני הגיעו במאוחר ובמקוטע. אין פלא, איפוא, שמפאת מצבה הגיאוגרפי של העיר

קבוצה מקן בית״ר במיזוץ׳

ומצבם המיוחד של תושביה היהודיים היה הנוער מרוחק מכל שאיפות לאומיות.

את רוב שנות נעורי בילּיתי בעיר אוסטרוג הידועה, שם התגוררה במשך כמה שנים משפחתי וכשהורי חזרו למיזוץ' סמוך לאינבזיה הבולש־בית, המשכתי ללמוד באוסטרוג ובאתי למיזוץ' לבלות בבית הורי בימי חגים והחופש הגדול. עם כל בקור, דאב לבי על המצב בו היה נתון הנוער במיזוץ'. ועל אף העובדה שהייתי עול־ימים בתקופה ההיא, גמלה בלבי ההחלטה לפעול למען הנוער הזה. שותף לכאב זה ולהחלטה זאת היו חברי אשר גילברג (בן־אוני). רבות חשבנו איך ובאיזה דרכים לעורר את הנוער מתרדמתו ולהניעו לפעולה ולמעשים. הגענו שנינו להחלטה, שבהתחלה יש לארגן את הנוער בתנועה צופית, מתוך חשש שתנועת נוער ציונית (אז „השומר הצעיר"), תתקבל אולי בקרירות מצד ההורים. כדי להלהיב את הנוער, הוחלט בין שנינו שבחופש הקרוב, עם שובי למיזוץ' עלי להביא עמי את כל האביזרים הנהוגים בתנועת הצופים (מקלות, כפתורים ומספרים נוצצים לתלבושות, סרטים וכד'). וכך הוקמה בימים ההם תנועת הצופים, שמיטב הנוער המיזוצ'אי הצטרף אליה.

התנועה הלכה והתרבתה ובצעדים איטיים אבל מחושבים ובטוחים, החדרנו לתוכה את ההסברה והעבודה הציונית. החריש הציוני שנעשה בדרך זו בוצע למעשה בתוך קרקע פתוחה. לב הנוער הזה נפתח לרווחה, ספג לתוכו את הידיעות על העבר המפואר רב־ההוד של עמו והוצתה בתוכו אש הגעגועים לשיבת ציון.

התעורר בנוער זה הבוז לגלות ולהשפלה, בהן נתון עמו מזה דורות, והתעוררו בו הכיסופים לדרור, ה„אני מאמין" ותקוות גדולות לקראת העתיד.

האש הציונית הלכה והתרחבה ואחזה בנוער כולו. החיים החברותיים תססו והיו מלאי ואמונה. והנוער נגרף בהשפעת תסיסה זאת לעבודה הציונית.

תנועת הצופים עשתה את שלה וסיימה את תפקידה. וכאן הגיע תור תנועות הנוער הציוניות.

*

במחצית השניה של שנות העשרים חזרו החיים המדיניים והחברתיים למסלולם. פסקו הפלישות והמלחמות, ומיזוץ' פתחה לרווחה את שעריה בפני הרוחות שנשבו בעולם היהודי והציוני. תנועות הנוער הציוניות חדרו גם לעירה זאת והנוער התחיל לחפש את דרכו בין השבילים הסבוכים והמתפתלים.

★

כשבקרתי במיזוץ׳ באחד מימי החופש, הבאתי לעיר זו את רעיון תנועת הבית״ר.

השם ז׳בוטינסקי ותורתו עורר גל של התלהבות בקרב חלק גדול מהנוער, שראה בציונות המדינית את הדרך היחידה והמהירה להגשמת החלום המשיחי — הקמת המדינה העברית. הנוער נענה לקריאת המורה והמנהיג הדגול זאב ז׳בוטינסקי ובהצטרפו לתנועת בית״ר, הרגיש שהנה עלה על הדרך הנכונה שתוליכו דרך הציונות ההרצלאית הגדולה למדינתם.

צרור „ירדניה״ נפרד מסיומה אוליקר בעלותו ארצה

בית״ר הוקמה. התחילה העבודה התרבותית, תרגילי סדר, המחנות וההכ־שרות. הנוער עבד במסירות ובדביקות תוך משמעת צבאית ואהבה לייעודו והכל ביסודיות ובחפזון גם יחד, כאילו ראה את הנולד — פעל מתוך הרגשה שיש למהר, פן יאחרו...

★

מול עיני רוחי מופיעה ועוברת הגאלריה הארוכה של הילדים והילדות, הנערים והנערות, הבחורים והבחורות. ואני רואה שוב את אותו הנוער היקר — את הביתר״ים בעבודתם, כשהם מלאים מרץ, מסירות, בטחון

קבוצת מדריכים של בית״ר מיזוץ׳, יושבים בשורה הראשונה מימין לשמאל:
אשר גילברג, שרה פוגורילצר, סיומה אָליקר ז״ל, אשר בט והמורה יצחק שוחט הי״ד.

עצמי ומאושרים מן המשימה שקבלו על עצמם.

מתוך השיחות שהתנהלו, בקן בית״ר נוכחתי, שהנוער מרגיש שהוא חי בתקופה היסטורית, בה יוכרע גורל עמנו. וכי אין מנוס מהתמודדות איתנים בשדה הקרב ממש להגשמת המטרה.

לא פעם, תוך כדי נהול השיחות שמעתי הבטחות שהדהימוני בהחל־טיותן, ללכת בדרך הקשה הזאת ולשאת ברמה את דגל חזון העצמאות העברית.

זכורני כי עם יסוד הבית״ר היו לי חששות לגורל התנועה ועתידה. חששתי, שמא לא יתקבלו הרעיונות הנעלים על לב הנוער הזה שלא גדל ולא חונך באוירה ציונית. אך מה גאה לבי משמחה ואושר בראותי את הרזרוואר העצום של אהבה עזה ועמוקה שהתעוררה בתוך הלבבות הרכים לעם ישראל ולארצו ולא פעם נדהמתי למראה הנכונות למעשי גבורה ולהקרבה עצמית גאה של נוער זה.

עם הנאמנות לתנועה, כאילו טבעי היה הדבר, שתווצר אוירה של התנצ־חויות, ויכוחים מרים ומתיחות בין בית״ר לבין תנועות נוער אחרות. כל אחת מהתנועות השתדלה להוכיח שרק האידואולוגיה שלה נכונה ואמיתית. ברם, אף כשהיצרים להטו, לחם הנוער המיזוצ׳אי כולו, לא על הגמוניה זולה של תנועתנו, כי אם על הדרך בה יש למהר ולבנות את ארצו. ובנפשו פנימה, אי־שם במקום חבוי, האמין כל אחד שיום יבוא, בו שוב יתאחדו אברי האומה ויתלכדו לגוף שלם שתכליתו ויעודו אחד ומשותף.

✶

בד בבד עם תנועת הבית״ר פעלו והתפתחו במיזוץ׳ יתר שלוחות התנועה הרביזיוניסטית: הצה״ר ו„ברית החייל״. כל המשפחה הרביזיוניס־טית, תלמידי ז׳בוטינסקי נשאו בנפשם את האידיאל המרומם, את התקוה הגדולה, את האני מאמין הנשגב, את כיסופי הגאולה. כולם יחד המבוגרים והצעירים, שאיפה משותפת ורוח נפלאה פעמה בלבם.

✶

אני מתקרב לסיום התאור של השאיפות המשותפות הנ״ל מתוך השליה שהגעגועים אמנם באו על ספוקם וכל הנפשות היקרות — כל אנשי מיזוץ׳ נמצאים וחיים בארץ אליה שאפו.

ומה גדול הכאב שעלי להנתק מהעבר המפואר ולהתקל שוב במציאות המרה והמכזיבה — שלא למטרה המשותפת הגיע הנוער והמחנה הציוני המיזוצ׳אי, כי אם לקבר אחים משותף.

בין הראשונים שנענו לקריאתי לייסד את תנועת בית״ר היה שמאי אוליקר ז״ל שראה בתנועה זאת את תכלית חייו ופעל למענה רבות ללא לאות, במסירות ובאהבה. הוא הוקסם מרעיון המדינה העברית, עזב בית

המפקדה הראשונה של בית״ר במיזוץ׳
בהנהגתו של משה פרליוק. (האמצעי במשקפיים)

עשיר ומרווח, חיים ללא דאגה, חברה שקועה בחזיות של חיי גלות נוחים ועלה ארצה בשנת 1934 ובעבודות ים המלח אבד בריאותו ונפטר ללא עת בירושלים בשנת 1958. בין ראשוני בית״ר במיזוץ׳ שנספו בשואה היו אברהם רוזנבלט, פייבל מייזליש, בוזי ברמן, דב פליטר ורבים אחרים.

מבטחני שהם החזירו את נשמותיהם הטהורות לבוראם עם סיסמת „תל-חי״ על שפתם ובעיני רוחם הם רואים בפעם האחרונה את הארץ, בה רצו לחיות ולמענה מוכנים היו למות.

זכרם יהיה שמור בלבנו לעד.

***

הבית״רי האלם

(מן המחזור „מפלאי תנועתנו״)

מאת אשר בן אוני

כבן שבע עשרה הנהו כיום; יפה תואר, בריא, חכם עד להפליא ובית״רים מסורים כמוהו מעטים בתנועה. אך הד׳ ענש אותו ונולד חרש-

אלם. כשנוסדה במיזוץ׳ הסתדרות בית״ר נכנס פעם אל מעון הקן „ישעיהו האלם״ (בשמו זה הוא מפורסם בעירה) והגיש בקשה חתומה בעצם ידו ובתנועות שונות הודיע שהוא מבקש לספחו לקן ומקבל עליו למלא את כל

ההתחיבויות. אחריו נכנס אביו, השו״ב והתנה לפנינו את תלאות בנו וסבלותיו על שאינם רוצים לקבלוהו לשום הסתדרות ומבלי לחכות לתשובה הודיעוהו בעצמו — שנתקבל. עיניו המלאות תוגה חרישית אורו פתאום דמעות — דמעות של גיל ואושר — נראו בהן. עמד עוד רגע, הביט בחלל והפליט מפיו כמה הברות משונות — ויצא. מי יודע מה היה פירושן של אותן ההברות. למחרת הופיע בקן בתלבושת בית״רית מלאה. עברו שבועות, חדשים הוא חי בקן, בקר את האספות והשיחות, השתתף בטיולים ונעשה — לאחר. המלנכוליה סרה ממנו, את העצבון והיגון השליך אחרי גוו, ושמחה ואושר נסוכים תמיד על פניו. בקרתי אז את העירה, אחרי הרצאתי באולם הקן נגש אלי בהראותו על תמונת ראש בית״ר „שאל" אותי אם ראיתיו... המפקד שעמד על ידו רמז לו שיבאר את ההבדל בין בית״ר לבין ה„גורדוניה". הוא עשה תנועות שרמזו על עליה ארצה ועבודה, רצה בזה להגיד ש„גורדוניה" רוצה לנסוע ארצה ולעבוד שם. הזדקף — ובעיניו החודרות סקר אותי להוכח אם עשה עלי רושם — הראה על הביתר״ים שסבבוני והמשיך ל„עבוד", הפסיק וקבל עמידת „יורה". בזה התכוון שאנו נוסעים ארצה גם לעבדה וגם להגן עליה... כשראיתיו יושב בשעת „שיחה" או הרצאה כמעט לא האמנתי שהנהו חרש-אלם, בהתענינות כ״כ רבה „הקשיב". לאט-לאט בשקידה ובסבלנות יוצאת מן הכלל, למד את האלפא ביתא העברית. לכתוב הברות, שמות, מושגים ועוד. ישנם כבר בקן בית״רים המבינים אותו והוא אותם. הודות לזה הוא מתמצא בכל הענינים הפנימיים של הקן ושל התנועה.

הגיעו ימי תמוז תרצ״ג. הקן עמד בחזית מסכנת עם אנשי העלילה שהביאו „הוכחות" על אשמת הצה״ר ברצח. סכנה היתה להופיע ברחוב בתלבושת בית״רית. לא ידוע מאין, אלא עובדה היא שישעיהו האלם ידע והבין מהנעשה והמתרחש. הוא היה הראשון שלבש את תלבושתו החגיגית והופיע בה ברחוב. היה קונה את ה„מומנט" ומבקש להסביר לו על דבר הכתוב שב. בפלוגת ההכשרה חסרו אז ידים עובדות. ה„אלם" נכנס בתור מתנדב לפלוגה והכריח את כל צרורו לעשות כמוהו. במסירותו ובעבודתו שמש ומשמש עד היום למופת. בינתיים התכונן הקן לנסוע לרובנה להרצאתו של ראש בית״ר. ישעיהו גמר בנפשו לנסוע שמה ולהתיצב לפני מנהיגנו בבקשה שיאפשרוהו לעלות ארצה.

ורובנה סואנת אז מהמוני בית״רים. השמאליים מסיתים ומתנפלים על בית״רים בודדים. נפלה גם שמועה בעיר שהשמאליים והאדומים יפריעו בעד הרצאתו של ראש בית״ר. ישעיהו הריח באינסטינקט הבריא שלו את

המצב הרציני. עיניו המרמרו, לבש קדרות ולבסוף נעלם... אחרי חפושים רבים מצאוהו עומד על המשמר במסדרון המלון ששם התאכסן ראש בית״ר. לפני ראש בית״ר לא התיצב, אך בכ״ז שב מאושר הביתה, ראה את המנהיג...

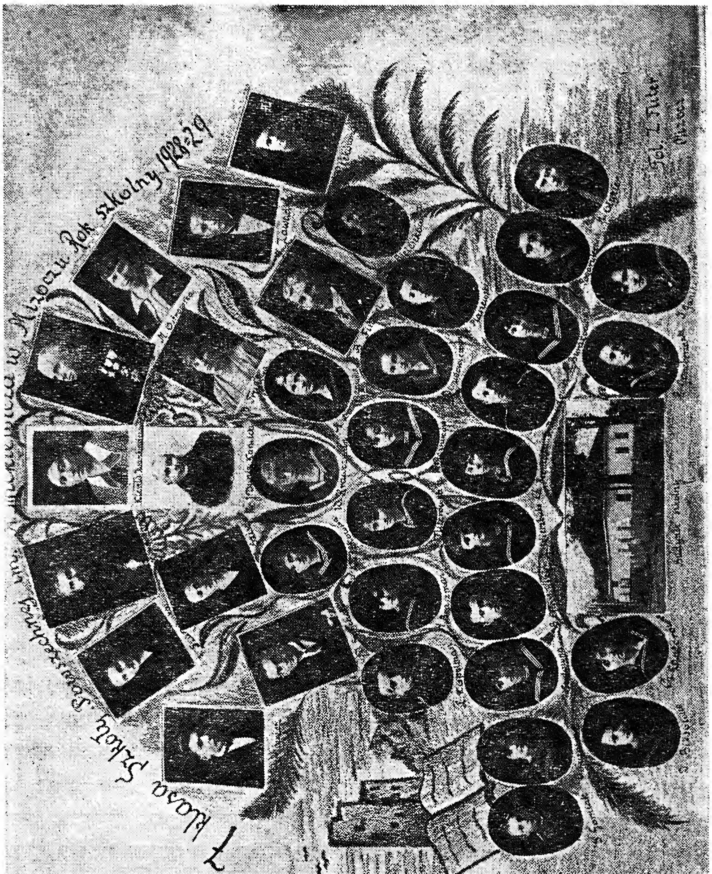
עכשיו עובר הוא על הכשרתו המקצועית, משתלם גם בידיעותיו, ובהכשרה הג׳תית — מי ישווה לו? בגדוד פ.ש.צ. הוא הכי מצטיין וממלא את כל הפעולות בלי שום שגיאה ובדיוק נמרץ; בתרגילי סנגול אין דומה לו בקן. בכיסו תמצאו תעודת בית״ר, דינר, שוברים מקרן תל־חי ומקק״ל, תמונות ועתונים. למרות גילו הצעיר הוא חי מיגיע כפיו, מעבודה קשה ומיגעת ומקוה ליום שבו יתגשם חלומו — העליה למולדתו.

(פורסם ב״המדינה״ מס׳ 3 (25), מיום א׳ אדר תרצ״ד — 15 2 1934)

הוראה וחנוך במיזוץ׳ בתקופת שלטון הפולנים

מאת משה פלדמן

מוסד׳ חנוכי יהודי מסודר, עם חבר מורים מוסמכים, לא היה קיים במיזוץ׳. על אף האמידות היחסית של התושבים היהודים לא הצליחו הנסיו־נות הרבים, שנעשו ע״י כמה הורים ועסקנים להקים בית ספר ״תרבות״ בעירה. כל הנוער היהודי קבל את השכלתו היסודית בבית הספר העממי הפולני, שעמד על רמה גבוהה מאד ועשה שמות בנשמות הנוער היהודי. בני האמידים והעשירים ספגו לתוכם את ערכי התרבות הפולנית, דברו בשפה זו, קראו ספרים בפולנית ורבים גם המשיכו את לימודיהם, ברובנה או באוסטראה, בבתי ספר תיכוניים ששפת ההוראה שלהם היתה פולנית. ברם, מרבית בני הנוער וביחוד הבחורים, קבלו גם חנוך מסורתי ועברי אחרי לימודיהם בבית הספר הפולני, אצל מורים פרטיים. ה״חדר״ המסורתי נעלם כבר אז מהאופק ואת מקומו ירש מין מוסד, שהיה דומה יותר לכתה בבית ספר מודרני מאשר ל״חדר״. הותיק בין המורים לעברית בזמני, היה המורה ר׳ ישעיהו גילברג ז״ל. בתור בן למשפחה מפוארת ועתירת נכסים, רבת יוחסין ומשרשת במסורת היהודית — ידע להקנות לחניכיו תורה עם דרך ארץ. הוא חנך דור שלם של תלמידים והיה מלמד נוסף לעברית ולמודי קודש גם רוסית, פולנית, גרמנית עוד. את אולפנו היה מקיים בדירתו וגם נותן שעורים פרטיים בבתי התלמידים. הוא היה יליד מיזוץ׳ וחשוך בנים,

המחזור הראשון של ביה״ס העממי הפולני במיזוץ׳.
מרבית המסימים יהודים. בין המורים נראים גם שלשה יהודים:
ז׳ניה שיסל, יצחק שוחט והרוקח פינקל.

מכובד ואהוד על כל התושבים. את השכלתו הרחבה רכש בכוחות עצמו ומת שנים מספר לפני השואה.

בין המורים הטובים ששכר הלימוד אצלם היה גבוה ביותר היה המורה יצחק שוחט. הוא הגיע למיזוץ׳ בשנת 1921 מרובנה, לפי הזמנתם של כמה הורים עשירים והנהיג מיד את הלמוד בחברה הספרדית. הוא הכניס גם לעירה ספרי למוד, שעד בואו לא היו ידועים במקום והלמודים אצלו עמדו על רמה מתאימה. זמן מה אחריו הגיע למיזוץ׳ עוד מורה כמתכונתו בשם לייב דיין ושני מורים אלה השפיעו הרבה על הנוער המקומי, האצילו מרוחם עליו וקרבוהו לתנועה הציונית. הם נהלו בבתיהם כתות למוד, היו נותנים גם שעורים בבתים פרטיים והיו גם מאד פעילים בעבודה ציונית צבורית והשפעתם היתה נכרת בעירה. לאחר שהמורה דיין היגר ממיזוץ׳ הגיע במקומו המורה משה גורנצל. מורה זה המשיך בדרך קודמו. היה פעיל במפלגת „התאחדות״ והודות לנימוסיו וידיעותיו רכש לו חוג תלמידים נרחב והרבה אוהדים. תלמידיו דברו ביניהם עברית והיו פעילים בתנועות הנוער הציוניות.

בשביל תלמידים מתחילים ומעוטי יכולת היו עוד כמה וכמה מורים, מבני המקום וגם מבחוץ. כגון המורה אשר זליג קריסיק, המורה זינגר מאוסטראה, הרשל רזניק והאחים הרשל ופייביש מילהלטר (בניו של ר׳ ראובן השוחט). הם היו סובבים על הבתים ומלמדים תורה לילדי ישראל בשכר זעום ביותר. כל המורים לרבות ה„גדולים״ עבדו תמיד בתנאים קשים ופרנסתם היתה דחוקה. עירתנו מיזוץ׳ היתה ונשארה עד לסופה המר ציונית, והנוער שלה ידע כמעט כלו עברית. זכות זו יש לזקוף על חשבונם של כל אותם המורים, שבמסירות ובנאמנות החדירו ללבות הצעירים אהבה וכבוד לעמם ולארצם, חיבה ויקר לשפה העברית ולמסורת אבות. יהי זכרם ברוך לעולמי עד.

לתולדות התנועה הרבזיוניסטית במיזוץ׳

מאת אַ ר ב י

מאורעות תרפ״ט בארץ דכאו מאד את יהודי מיזוץ׳. הידיעות ברדיו הפולני על המתרחש בארץ היו מקוטעות, בלתי ברורות ולפעמים גם חסרות בכלל. היהודים תאבים היו לדעת על המתרחש בארץ התקוות שלהם ותפוצת העתונים עלתה מעלה מעלה.

באותה תקופה קיימת היתה במיזוץ׳ הסתדרות נוער פעילה אחת והיא „השומר הלאומי״. הסתדרות ה„גורדוניה״ הכילה צעירים מעבר לשנות העשרים ורק התחילה בנסיון לארגן בשורותיה בני־נוער בגיל בית הספר.

לא עמדה להם לצעירים התוססים הסבלנות, לחכות עד אשר יגיע העתון מורשה הרחוקה עם חזרתו מתחנת הרכבת של נחום ציפקה״ס, מחלק העתונים האיטי, והם היו יוצאים יום יום לקבל את פני הרכבת הבאה — מהלך של 2 קילומטרים — כדי להקדים בקריאת החדשות ב„היינט״ או ב„מאָמענט״. והחדשות קודרות ועצובות. מהומות הדמים נמשכות, מדי יום ביומו נופלים יהודים מכדורי ומסכיני הערבים. רכוש יהודי נשדד או עולה באש והאנגלים אינם מצליחים להשליט סדר בארץ ולהבטיח את המשך בנין המולדת. נחמה פורתא לרגשות הנזעמים היו מוצאים בהגברת הפעולה למען הקרן הקיימת ובמאמרים בעתונים אשר הבטיחו, להקים במקום כל ישוב נחרב שנים חדשים ולהביא ארצה 10 יהודים חדשים במקום כל יהודי שנרצח...

ביום א׳ אחד של חדש אלול תרפ״ט, כאשר קן „השומר הלאומי״ חזר מפעולה צופית ביער הופתענו מהבקור של הבית״ר מורקוביץ׳ הסמוכה אצלנו. הבית״רים הגיעו ברשיון המשטרה, מלובשים בתלבשת אחידה יפה. הם צעדו ברחובות העירה בשירה עברית על שפתותיהם והדגימו כמה תרגילים צבאיים. מאחר וכמעט לכל הבית״רים היו קרובים, מכרים או חברים במיזוץ׳, נהנו כל הצדדים מבקור מפתיע זה.

לפנות־ערב כאשר נסגרו העסקים והרחובות התמלאו במטיילים, נעמדו הבית״רים בקרנות הרחובות הראשיים וחלקו עלון „עמוד וקרא״ שהוצא ע״י המפקדה הראשית של בית״ר בורשה, בשלש שפות: עברית, יידיש ופולנית.

בעלון הזה קראנו לראשונה על הקמת צבא עברי למלחמה בטרור הערבי, על מדינה עברית בכל שטחה של ארץ ישראל וכי ארץ אינה נקנית בכסף כי אם בדם ממש ובמלחמה קשה. העלון הסתיים בקריאה לנוער העברי להצטרף לשורות בית״ר לשם הגשמת מטרות אלה.

בימים ההם זכורים היו עוד היטב אימות מלחמת העולם הראשונה: האנשים חדורים היו ברוח הומנית כביכול והאמינו בפירוק נשק כללי, בבטול מלחמות, באחוות עמים וב„חבר הלאומים״. חלמו אז על „פאן אירופה״. התנועה הסוציאליסטית הלכה מחיל אל חיל, האהדה למוסקבה חדרה לכל השכבות והזרמים הרעיוניים ואף אחד לא האמין כי היטלר יעלה

על כס הקנצלר הגרמני. העלון אשר הפיצו הבית״רים נראה היה לכן זר ומוזר במקצת.

„אני רעב״, „יומנו של קוסטיה ראבציב״, „במערב אין חדש״, „אני שורף את פריז״ וכדומה היו אז הספרים הנקראים ביותר. כל צעיר יהודי המכבד את עצמו ורוצה להיחשב ל„מתקדם״ או „אינטלגנט״ קרא ספרים אלה, וספרות מרקסיסטית אחרת, אקונומיה מדינית והתעמק גם בתורתו של מרטין בובר. המטרה הציונית הובנה, כשאיפה לרכז בארץ ישראל את הטוב והיפה של העם העברי, כדי להיות לדוגמה לעולם ולהוכיח, כיצד בונים ארץ בלי מלחמה ושפיכת דמים...

התורה הרביזיוניסטית על „ככל הגויים בית ישראל״ היתה נועזת מדי בשביל יהודי תחום המושב. „חרבות עץ ורובי קש״ היו מכנים את קנני הבית״ר הראשונים. ברם, יחד עם הלעג ל״ארמונות באויר״ של הרביזיו־ניסטים„ גברה גם ההתלהבות לגינוני מלכות ומדינה של הבית״ר.

והנה פרצו בארץ מאורעות הדמים. התעמולה הרביזיוניסטית החדירה את רעיונותיה ללבות הנוער התועה ומחפש דרכו ורכשה נפשות בכל מקומות הישוב היהודי.

את השלוחה הראשונה של התנועה הרביזיוניסטית במיזוץ׳ הקים משה פרליוק בשנת 1930 כאשר חזר למיזוץ׳ לימי החופש מהגמנסיה ברובנה. כבר בימיו הראשונים נחל בית״ר הצלחה ארגונית גדולה. הצטרפו אליו בני נוער מההסתדרויות הקיימות והעיקר נוער רב בלתי מאורגן אשר הוקסם מרעיונו של ז׳בוטינסקי בדבר הקמת צבא עברי שישחרר מעול זרים את המולדת השדודה. רושם רב עשה בעירה הצטרפותם של כמה צעירים, שהיו רחוקים מיהודים ומציונות והיו שקועים בחיי תענוגות. נוער זה לעולם לא היה בא לפעילות ציונית לולא התנועה הז׳בוטינסקאית. בראש הקבוצה הזו עמד סיומה אוליקר. הוא השליך מיד אחרי הצטרפותו לבית״ר אחרי גוו את כל הרגליו, החברה שלו ועסקיו והתמסר כל כלו לתנועה. כאשר פרליוק עלה ארצה, נתמנה סיומה למפקד הקן. תחת הנהגתו הגיע הבית״ר במיזוץ׳ לשיא הצלחתו. מועדון הקן נרכש בבית הגדול והיפה ביותר בעירה, בביתו של וסרמן. הקן מנה כשלש מאות צעירים. מכל הגילים והשכבות ונהל פעולה תרבותית, ספורטיבית וארגונית מאד מסועפת. נשלחו להשתלמות צבאית כמה וכמה מבני המקום, אשר סיימו בהצלחה קורסים מרכזיים, ושמשו לאחר מכן בתור מדריכים מסמכים במקום. תרגילי הסדר והתהלוכות של הבית״ר היו מעוררים קנאה גלויה באוכלוסיה הנוצרית ולא פעם זכו לתהילות גם מפי מפקדי הצבא הפולני.

גם העבודה התרבותית בקן עמדה על רמה גבוהה וצוינה לשבח על ידי הנציבות. עתון הקיר שנוסד ע״י אשר גילברג והקורס למנחלים שנוהל על ידו שמשו לדוגמה בשביל קנני הסביבה. החוג האמנותי של בית״ר היה אהוד מאד בעירה ומשך תמיד קהל של מאות רבות לכל הופעה שלו. בית״ר במיזוץ׳ נחשבה לאחר הסניפים הטובים ביותר והחזקים ביותר של התנועה בפולין. במשך הזמן התארגן גם סניף של הצה״ר ושל ברית החייל. לאחר עליתו של סיומה אוליקר, שמש כמפקד הקן אברהם רוזנבלט. בזמנו הוקם בקן תא של ה„ארגון הצבאי הלאומי״ ורבים התארגנו לעלית „אף על פי״. המלחמה שמה קץ לכל התקוות והחלומות. מפקדיה ומנהליה של הבית״ר התפזרו וגם אלה אשר נשארו במקום יכלו רק להפגש מזמן לזמן ולחלום על העבר המפואר. בגיטו שוב ניסו כמה מהם להתארגן ולתכנן פעולות, אך לכלל מעשה לא הגיעו. היחידי מבין חברי בית״ר מיזוץ׳ והנוער בכלל שלחם בגרמנים והפיל מהם חללים לעשרות ואשר נפל במלחמה עם הגרמנים בנשק ביד, היה איזיא וסרמן הי״ד.

כל היתר מצאו את מותם בקבר האחים ביער סוסינקי או במחבואים ביער או בכפרים.

זכרונות הווי ורשמים

ה־17 לספטמבר 1939

(מתוך ספר אשר בכתובים)

מאת ב. אשר

דפיקה קלה בחלון העירתני משנתי. הדלקתי את החשמל והרימותי את הוילון. מבעד לשמשה נשקפו פני אשה צעירה.

„אנא פתח לי", בקשה בשפה הפולנית. „כל הלילה נדדתי. הגשם הרטיב אותי עד לעצמות. אולי אפשר לקבל כוס תה, דבר מה לאכול. אשלם כל מחיר. ביתי נחרב ואין מנוח. היטלר הארור משיג אותי בכל מקום. אבדנו כלנו. אבדנו. אלי, אלי!"

את שטף דבורה הפסיקה אמי בהזמינה אותה הביתה אגב פתיחת הדלת.

ירדתי מהר מהמטה והתלבשתי. הראש היה כבד עלי, כי עד שעה מאוחרת אחרי חצות ישבנו ע"י הרדיו ו„תפשנו" ידיעות וחדשות על אודות המצב בחזית. יצאתי החוצה. צללי הלילה החולף התחילו להתפזר ומבעד העננים השחורים הבקיע לו דרך אור השחר. ירד גשם דק. גשם סתו טורד שהתאים כל־כך למצב הרוח הכללי. החצר שלנו מלאה היתה חיילים, סוסים רתומים לעגלות תותחים ופליטים אזרחים. החיילים והאזרחים הסתובבו רטובים, או ישבו ונמנמו על העגלות. רבים גם התחבאו מתחת לגג הבית והמחסן. עברתי ברחובות העירה ובכל מקום אותה התמונה; חיילים, ציוד מלחמתי ופליטים לרוב. נכנסתי בשיחה עם הפליטים ועם החיילים ונוכחתי בפעם נוספת כי המצב רציני ביותר. סרג'נט אחד גילה לי אפילו כי במיזוץ', עירת מולדתי ובסביבתה, אומרים הם לארגן את קו ההגנה החדש והאחרון.

והלא מיזוץ' נמצאת רק 17 קילומטרים מהגבול הסוביטי וכיצד תתגוננו פה מפני הגרמנים? לגנרלים פתרונים, השיב הוא ועזבני לנפשי.

האיר השחר. הגשם חדל. התעוררה העירה והתחילו החיים הרגילים. ימים מספר לפני ה־17 לספטמבר הגיעו לעירה כמה מיניסטריונים וקבעו את משכנם בארמונו של הגראף הפולני — קארוויצקי. מיום קיומה לא

בני נוער במיזוץ׳

ראתה עוד מיזוץ׳ אישים רמי־מעלה כאלה, וגברות כה אלגנטיות. הפקידים הגבוהים היו מטיילים להם בעירה, מחפשים לשוא אחרי חנות נוצרית, מביעים בגלוי את בחילתם לחנונים היהודיים ומריקים בכל־זאת את חנויותיהם תמורת הזלוטות שערכם הלך וירד.

באותו בוקר, ביחד עם הצבא הנסוג, הגיעו למיזוץ׳ גם משרדי הגלילות מפוזן ומשלונסק. רחובות העירה המו מרוב עם כבר מבעוד בוקר. ובכ״ז לא היה מרגש שום מחסור באוכל, מאחר שמיזוץ׳ עירתי שמשה לפני המלחמה למחסן אספקה גדול לכל פולניה. מכאן היו יוצאים יום־יום רכבות גדושות עם תבואות, פירות, בקר, עופות, סוכר, עצים ועורות וכו׳ וכו׳, לא רק לכל פולניה כי אם גם לחוץ־לארץ.

בשעה 8 בבוקר, קמה פתאום בהלה בין קציני הצבא הגבוהים ופקידי המיניסטריונים, וחיש מהר התפשטה השמועה, כי הרוסים עברו את הגבול והם אצים לעזרת הצבא הפולני. מיד נסגרו החנויות. ברחובות הופיעה משטרה במצב הכן ואסרה על התקהלויות. ברם, האסור לא עזר. בכל רחוב עמדו קבוצות קבוצות אנשים ודנו על המאורע. לפי התנהגות הפולנים ניכר

הנהגת „השומר־הלאומי״ במיזוץ׳

היה כי לא בטוח עדיין, אם הצבא האדום יצא לעזרת פולניה או לעזרת גרמניה.

בשעה תשע ושלשים התאספנו בביתי כרגיל לשמוע את החדשות מרדיו מוסקבה. ברם, עוד לפני התחלת שידור החדשות, הגיע צעיר אחד מכפר אולצ׳ה הסמוך למיזוץ׳ וספר כי במו עיניו ראה כבר את הטנקים הרוסים מתקדמים מאוסטראה לעבר רובנה, וכי דבר אפילו עם טנקיסט יהודי שאמר לו, כי מעתה אנו משוחררים ע״י הצבא האדום מעבדות, ופולין הפריצית לא תוסיף כבר לקום...

אח״כ שמענו את הרצאתו של מר מולוטוב, בה הודיע כי הצבא האדום עבר את הגבול כדי לשחרר ולהגן על האחים קרובי־הדם של אוקראינה ובילורוסיה המערביות והמצב היה ברור למדי.

ברם, הרשות הפולנית במקום עוד לא אמרה נואש, ומפקד המשטרה— איש נרגז ועיקש — היה נוסע באפנים ומגרש את האנשים שצבאו ברחובות. לבסוף הוא התאזר בעוז ויצא מחוץ לעיר לקדם את הצבא „המשחרר". שם אמרו לו מיד למסור את הנשק וצוו עליו לחזור העירה ולהודיע למשטרה ולמפקד הצבא הפולני, כי עליהם לפרק את כל הנשק במשך ארבע שעות ולהכינו בקרכרקטין המקומי לשם מסירה לצבא האדם. כמו־כן על כל החיילים והקצינים להתאסף בקסרקטין ולא לצאת משם עד להוראה חדשה. בנסעו חזרה עם הפקודה, בלי נשק, כבר לא צעק מפקד המשטרה על ההתקהלויות. הוא נסע כמטורף דרך הרחובות ויותר לא ראוהו.

אלה מבין אנשי הצבא שהתמצאו במצב, החליפו את מדיהם, התערבו בפליטים ונצלו. אבל הרב המכריע התאסף בקסרקטין וחכה לגורלו. כעבור שש שעות, הופיעה משלחת סוביטית, קבלה את הנשק ושמה משמר על הקסרקטין, רבים עוד התגנבו מהקסרטין וברחו. כל הנותרים נשלחו למחרת לסיביר בתור שבויי מלחמה. רושם חזק עשה בעירה קצין פולני אחד בדרגת מאיור, שהתאבד ברחוב סורמיץ׳, אגב קריאה „עוד פולניה לא אבדה", בינתיים גדלה המתיחות. מצד אחד כלם שמחו על כי נסתימה כבר המלחמה ומאידך חרד מאד הלב לקראת העתיד המעורפל. בעירתנו לא היו בכלל קומוניסטים. העירה היתה ציונית במאה אחוז, גם בין האוכלוסיה הנוצרית במקום נעדר מקומם, ולכן לא נערכו שום קבלות פנים רשמיות לאורחים הבלתי־קרואים, ומאחר שכמעט כולם ידעו רוסית, יצאה העירה בהמוניה לקצה רחוב סורמיץ׳ לראות את הטנקים ולשוחח עם הטנקיסטים.

המגע הראשון עם הצבא הרוסי, היה ידידותי ביותר. החיילים שוחחו, ענו על שאלות, נתנו להתקרב אליהם ולנגוע בטנק שהיה עוד אז חדוש

גדול בעיני הקרתנים המיזוצאים. ברם, במגע הקצר והראשון, הספיקו להרגיש, את התפעלות הטנקיסטים מהמלבושים שלנו, מהבתים ומהאחוזות ואפילו מהניר הדק לקפול סגריות.

בשש לפנות ערב הגיע מצד צפון חיל הרגלים. בנגוד לטנקיסטים, עשה חיל הרגלים רושם מדכא מאד. מלבושיהם היו עלובים והליכתם רשלנית. רבים מהם צלעו ונשאו את נעליהם על הכתפיים. כמעט כולם היו בלתי מגולחים והתנהלו בכבדות. נכר היה, כי חיל הרגלים, גויס ברגע האחרון מבין העתודות והוכנס מיד ל„קרב" בלי אימונים ובלי הכנה. כעבור שעתיים היתה העירה מלאה צבא רוסי. החיילים לא שאלו שאלות, לא בקשו שום דבר וסרבו בהחלט לקבל מהאוכלוסיה אפילו מים לשתות. התנהגותם היתה אדיבה ביותר עד לידי הפרזה. פרט לקבוצה קטנה בת ששה אנשים מאנשי ה„שצ'ליץ" (תנועת נוער צבאית ממשלתית) שהתנגדה בקרבת תחנת הרכבת במשך חצי שעה עם מכונת יריה אחת, ונפלה כלה, לא נתקל הצבא בשום התנגדות. עם התקרבות הערב, הכרז על איסור לטייל ברחובות והושמו שומרים מכוידים בכל פנת רחוב. אבל ה„עוצר" לא היה חמור ביותר. אפשר היה לשוט ברחובות (אמנם ביחידות) ואפילו לשוחח עם השומרים. הלילה הראשון תחת חסותו של הצבא האדם היה ליל שמורים בעירה. היו התיעצויות משפחתיות, ישיבות מפלגות, שיחות וסתם דיונים ובאו לכלל דעה כי „השד אינו נורא כל־כך כפי שמתארים אותו".

טיול ברחובות המושלגים של מיזוץ'

אחת המשפחות במיזוץ'

מאת שרה שוהם-פלייש

בגיל צעיר מאד עזבתי את מיזוץ' ורק זכרונות ורשמים קלושים, כהד מימים רחוקים נשארו לי מהעירה. ברם, כמה חויות מימות ילדותי בבית סבא עדיין חקוקות היטב בזכרוני.

משפחת אמי מרכבת היתה משלשה בתי אבות במיזוץ' וממספר דומה בחוץ לארץ. והם: בית ברוך פלייש, בית אבי מרדכי, המכונה מוטל פלייש ובית אברהם אברך מאוסטראה, שנשא את אחותם קיילה לאשה. מלבדם היו עוד אח אחד ברוסיה ושתי אחיות באמריקה. המשפחה כלה גרה בבית גדול אחד מחולק לדירות נפרדות לכל בית אב. בראש המשפחה עמד סבא ר' משה'לה פלייש. הוא היה יהודי בעל קומה בינונית, עטור זקן מידות לבן, קפדן ואדוק מאד בדתו. כשאני נזכרת בו, הוא תמיד מופיע לפני עיני־רוחי כמתיחד עם בוראו בתפילה או כזועף ומתרעם על כל מיני עברות בדת ובמסורת. אני תמיד פחדתי מסבא ולא אהבתיו ביותר. כעסתי על שלא הרשה לי לבקר במועדון תנועת הנוער, על שרגז כשלבשתי שמלה עם שרוולים קצרים ועל הקדרות הרצינית מדי שהנהיג בבית. כעת, כשאני משקיפה על הימים ההם מתוך פרספקטיבה של זמן ובהבנה, מתגעגעת אני לא פעם לאותם ימים רחוקים, שהיה בהם גם הרבה חן ויופי.

נזכרת אני בערבי יום הכפורים, כשסבא היה נכנס אלינו, לבוש כלו בלובן, טליתו, ומחזורו העבה תחת בית שחיו והוא מברך את כלנו בחתימה טובה, לפני צאתו לבית הכנסת לתפילת כל נדרי. בבית שררה אז אוירה של קדושה וטהרה ואיזה חרדה מיוחדת במינה היתה אופפת את כלנו. או ערבי ליל פורים כשסבא היה מכנס את הנשים והנכדים, קורא לפניהם את המגילה בנוסח מסורתי של דורות ואח"כ הסעודה החגיגית, משלוח מנות, הצגות פורים וכו'.

לסדרי ליל פסח היו מתכוננים אצלנו שבועות תמימים ובהתקדש החג נעלמה הקדרות מהבית והחדרים התמלאו אורה ושמחה. שלחן הסדר ערוך היה בכלים מבריקים, כלם לבושים חגיגית הבית נקי ומקושט ואני מתרגשת לקראת הקושיות שעלי יהיה לשאול, כנכדה בכירה...

בימות שמחת תורה היו מתכנסים לבית סבא, מתפללי הקלויז וחסידי טריסק שסבא היה נמנה בין חשוביהם. יחד עם דברי תורה ושירים חסידיים נלהבים, היו שותים הרבה, מקנחים בכל מיני מאפה וטשולנטים ושמחים בשמחת התורה עד כלות הכחות.

כעת רואה אני אחרת את דמותו הפטריאכלית של סבא, אני מבינה את קפדנותו ועמידתו ללא רתיעה על משמר מורשת אבות ודמותו מתחבבת עלי יותר ויותר.

משני בניו היה אבי נאמן עליו ביותר מבחינה דתית. בכורו ברוך בלה שנים מספר באמריקה ושם הרשה לעצמו לגלח את זקנו ולהתיחס בסלחנות לעברות קלות. לעמתו אבי מרדכי, גדל זקן ארוך שחור ועבה וילך בכל, בדרכי אביו. שני האחים נתאלמנו מנשואיהם הראשונים והת־חתנו שנית לאחר זמן. אבי היה שתקן גדול. דתי מאד ומבלה את רוב זמנו בנסיעות ובבקורים בכפרים לרגלי מסחרו. ביחוד הדוקים היו יחסיו עם אכרי הכפר דרמן. בערב שבת מבעוד יום היה זונח את כל העסקים ומתקדש לשבת מלכתא. כמעט תמיד היה מביא אורח לשבת בחזרו מתפילתו בקלויז. בזמן ארוחת שבת היה שר זמירות נעימות ונוגות ומלווה את השבת בסעודה, זמירות והבדלה. אבא לא הביט בעין יפה על הצטרפותי ל„גורדוניה", אך גם לא מנע זאת ממני. וכשרציתי לדעת עברית, מסרני לידי המורה גורנצל, שנחשב למורה טוב ויקר כדי להשביע את רצוני. לעליתי ארצה התנגד אך בראותו כי החלטתי נחושה ולא אוותר, השלים וברכני בדרכי החדשה. מאשתו הראשונה הייתי בת יחידה לאבי. מאשתו השניה נולדו לו שני בנים ובת אחת. כשאני נפרדתי מהם היו עוד קטנים ומבן שמן לא פסקתי לבקש ולהתחנן שישלחו אלי לפחות עוד ילד אחד, אך כל הפצרותי לא הועילו. אבא היה תמיד מכונס בתוך עצמו, עמוס טרדות ודאגות ומטבע הדברים היינו ממעטים בשיחות בינינו. היתה גם מעין זרות משונה בינינו שנגרמה בעטים של נסיבות ותנאים. אך כעת דמותו האצילית, בעלת הפנים היפות והעינים העמוקות, מדובבת אלי ואומרת לי הרבה מאד...

היינו שלשה בני דודים מאותו גיל. שני בנים ובת אחת. כלנו ידענו עברית ומאוגדים היינו ב„גורדוניה". אהרן אברך ואני עלינו ארצה ב־1936 לבן שמן ואילו פסי בן ברוך נשאר במיזוץ'. הוא היה הכשרוני בינינו והבטיח רבות אך פרצה המלחמה והוא נספה בטרם זמנו. אמי מתה עלי בטרם מלאו לי שלש שנים ואינני זוכרת אותה כלל. עד שאבא התחתן בשנית התחנכתי אצל דודתי חיה, אחות אמא שנתאלמנה מבעלה ונשארה עם בת יחידה. היא היתה לי כאם טובה ובתה כאחות מסורה. ממשפחת אמא זוכרת אני גם את שני אחיה חונא ויעקב, את אחותה חנה זיסל ואת סבא וולוול. הוא זכור לי כמבעד לערפל בקומתו הגבוהה, בזקנקנו הלבן כשתמיד הוא נתון ראשו ורובו בעסקים. יום מותו זכור לי היטב, יען מת הוא ביום

מלאת לי עשר שנים. הוא השאיר אחריו הון רב והנחיל ליורשים גם מריבות בחלוקת הירושה. בנו חונא הכשרוני ירש את החלק הארי ועבר לגור ברובנא. שם הקים בית לתפארת ונהל עסקים גדולים. ילדיו קבלו חנוך עברי לאומי וכלם למדו בגמנסיה „תרבות". בנו בכורו הגיע ארצה אחרי השואה ונקלט כאן יפה. אחיות אמא שתיהן נתאלמנו. בעלה של הדודה חיה, מת מות טבעי ובעלה של הדודה חנה זיסל, נרצח ע"י פורעים בימי פטליורה. הדודה, זיסל לנגר, היתה אשת חיל במלא מובן המלה. את שבעת ילדיה היא גדלה לא רק בכבוד כי אם גם בעושר. היתה לה חנות גדולה של דברי עור ובימי הירידים גם אני הייתי עוזרת בהשגחה על הקונים ובשמירה על גנבים. אני אהבתי מאד את בית הדודה זיסל, כי תמיד היתה שם חברה של צעירים עליזים, התקיימו פגישות ונערכו נשפיות ובלו שם תמיד בנעימים. את בנה הבכור הרשל לא הכרתי כי מת בדמי ימיו, אך חבבתי מאד את בתו מרימקה שהיתה מרבה לבקר אצל סבתא וידעה לשיר יפה שירים צ׳כיים אותם למדה בכפר בו גרה. לפי ידיעות נאמנות היא חיה ומתגוררת בברזיל הרחוקה.

משפחה גדולה, ענפה ומענינית היתה לי וקשה להתרגל לרעיון כי הכל זה איננו ולא יהיה עוד לעולם.

מיזוץ׳ — מקום האושר שלי

מאת סוניה פוכליק

כשחושבת אני על מיזוץ׳ נזכרת אנכי בימי עלומי המאושרים ושוקעת בזכרונות של עולם אחר שהיה כלו טוב.

הויות, רשמים ותמונות מימי האושר של נעורי — נעמדים כמו חיים לפני עיני; הנה רואה אני את ביתו של הרשקה רוזנבלט אחוז להבות. ברזים שופעים מים אינם במיזוץ׳. את הנוזל היקר הזה היו דולים מתוך בארות עמוקות בידים ובמאמץ נכר. וכאן התגלמות חיה של עזרה הדדית למופת. כל העירה נזעקה לכבות את השרפה. באים עם דליים, פחים ואפילו עם קערות מלאות מים ומכבים. ואכן הבית ניצל ונגרם לו רק נזק קל. מי מיוצאי מיזוץ׳ אינו זוכר את הערבים, בהם השירה החלוצית היתה בוקעת בעוז מכל מועדוני תנועות הנוער וממלאה את חלל העירה בשמחה? האפשר לשכוח את זאת? היינו כלנו כמו משפחה אחת גדולה, עליזה רוננת ומסורה. כאשר קן „השומר־הלאומי" מאוסטראה הקים את

אהלו ביער סוסינקי, נהר כל הנוער בהמוניו שמה, וביתרים, גורדוניסטים ושומרים בילו בצוותא בנעימים. כחג ארוך ובלתי נשכח היה לנו גם זמן שהותו של הקרקס „העירה העליזה" בעירתנו הקטנה. בימים ההם טרם ידענו במיזוץ' את הקולנוע והיינו רודפים תוך סקרנות גם אחרי מונית טקסי. באם כזו סרה לפעמים אלינו. הקרקס היה מתמקם על מגרש „ככר הסוסים" מאחורי בנין המועצה המקומית ה„גמינה". והגדולים כמו הקטנים היו מבלים ימים ולילות על המגרש ומבקשים את חברת הלוליינים. לא אחד מאתנו זוכר גם בודאי את התגרה שביימו הצופים הפולנים — אשר באו ממרחקים והקימו את מושבתם ביער סוסינקי — עם הנוער היהודי. היו אלה התפרצויות אנטישמיות ראשונות בסביבתנו שחדרו אלינו ממרחקים. הנוער שלנו שהיה כל כלו ציוני וגאה, הוכיח אז לאנטשמים כי אין אנו ז'ידקים עלובים והמחנה של הצופים הפולנים נזקק לעזרת המשטרה. מאז גדלו הסתדרויות הנוער אצלנו והנוער הוקיר את רגליו מהיער הנחמד סוסינקי. כשבקרתי בו בזמן את היער, נדמה היה לי שהעצים משתחוים לי ומתחננים שנשוב ונמלא את היער בשירה עברית ובריקודי הורה סוערת. והאם אפשר לשכוח את התהלוכות היפות של הנוער שלני בחוצות העירה עוד היום מהדהדת באזני השירה האדירה של „דוד מלך ישראל, חי וקיים". בשיר זה התגלמה כל הערגה לעצמאות במדינתנו העברית. ברם, אז לא חלם אף אחד, בחלומות הבלהות הקודרים ביותר, כי החרות הנכספת תעלה לנ בדם ששת מליונים אחים, וביניהם אבותינו ואמותינו, קרובים וידידים ובהשמדת מאות ערים ועיירות וביניהן מיזוץ' — העיירה היקרה והאהובה עלינו מאד. נשארנו קומץ זעיר, אודים מוצלים, בודדים :ערירים ממשפחה: והורים. הבה נרקום יחד במולדת החפשית את חוט האחוה והרעות, החדוה והרצון, המסירות והידידות סגולות שכה אפייניות היו לאנשי מיזוץ' הקדושים — הבלתי נשכחים.

מיזווץ' — עירה של מכניסי אורחים

מאת שרה ביבר-גוליק

מיום שאחותי הבכירה, עטי לבית ביבר מאוסטראה, נשאה ללוי ברייזמן ממיזוץ' נהפכה מיזוץ' לביתי השני ; הייתי מבקרת תכופות בעירה ושוהה בה זמן ממושך בכל בקור. חבבתי את אנשיה הנדיבים, את נופה היפה, את אורח חייה ועל הכל את האווירה המשפחתית ששררה בעירה.

העירה מיזוץ' היתה אולי היחידה בפולין שלא ידעה מחסור ועוני.

הפרנסה היתה מצויה אצל כל היהודים. לאחד נתנה היא בשפע רב, לשני עד כדי שביעה, אך מחסור לא ידע אף אחד. כלם עבדו והרויחו. מי במסחר, מי בתעשיה ומי בתור פועל פשוט בכל סוגי עבודה. במיזוץ' לא התבישו לעבוד עבודה פיזית פשוטה והנוער לא היה מסתובב באפס מעשה ומתנוון כי אם עובד ועמל. שמם של תושבי העירה הגיע למרחקים ומופרסמים היו בתור מכניסי אורחים ונדיבים. דאגו במיזוץ' לכל נצרך, האכילו בעין יפה כל רעב ותמכו בכל פונה לעזרה.

לי נראתה מיזוץ' כמועדון ציוני גדול. לציון שאפו כלם ללא יוצא מן הכלל. חלק רצה להגיע שמה בדרך שמאל, אחרים אמרו להגיע בדרך ימין. ברם, המטרה הסופית היתה ציון.

זוכרת אני במיוחד, מבין העסקנים והמנהיגים את האחים גנצברג, יוסף קליינמן, שלמה קופלמן, ראובן מלמד וברוינשטיין יהודה. בחברתם בלינו אני ואחותי רבקה בימי שהותנו בעירה. הרבה זכרונות נעימים נשארו לי גם מהפגישות עם הדור הזקן בעירה. הייתי תמיד מתענגת ונהנית משיחותיו המחכימות של מר שמואל אייזנגרט, שהיה גר בדירתו של גיסי. הוא היה יהודי פקח ובר־אורין ואהב לדבר אתנו בעברית. לביתו היה בא תכופות יהושוע דב גנצברג, אביהם של הגנצברגים לשחק שח. בשעת המשחק היו שניהם מפזמים נגונים חסידיים ומנהלים גם שיחות מעניני דיומא. וכמוהם רבים היו בעירה. בגלל האוירה המיוחדת ששררה בעירה, נמשך שמה הנוער מכל הסביבה, הקרובה והרחוקה ורבים היו באים להתארח אצל קרובים ומכרים.

ביחד עם כל יוצאי מיזוץ' מתאבלת אני על חרבן העירה ועל הרג אנשיה בידי טמאים וזדים. זכרם ישאר לעד בלבי.

רשמים, זכרונות והערכות

מאת ראובן מלמד

הטבע חנן את מיזוץ׳ בעושר לא ישוער; יערות עד, אדמה פוריה ביותר, נהרות ואגמים שורצים דגה ואקלים טוב להפליא.

יהודי העירה — כבכל יתר מקומות מושבותיהם של היהדים — עסקו בעיקר במסחר. מקצתם התפרנסו ממלאכה ומשרותים והוו גורם משקי חשוב ובלתי מבוטל.

היהודים היו בשכנות קרובה וטובה עם אוקראינים, פולנים, רוסים וצ׳כים. בעוד שלאוקראינים הם היו מתיחסים בבטול מה, בגלל בערותם, הרי יחסם לצ׳כים היה יחס של כבוד ואהדה. אבותיהם הראשונים של הצ׳כים הגיעו לסביבות מיזוץ׳, בערך לפני כמאה שנים בעירם ובחוסר כל וקבלו מממשלת הצאר הרוסי אדמת בור, מזנחת ומיוערת לעבוד. הם התחילו לשרש את העצים ולהכשיר את הקרקע לזריעה ואחרי עמל מפרך של שנים מספר, הפכו את נחלתם לגן פורח. כפרי הצ׳כים הצטינו בנקיונם, בבתים היפים, בגנים הפורחים והתבלטו בתרבותם וברמת החיים הגבוהה.

כמעט כל הצ׳כים עשירים היו וכפריהם חיוו ניגוד משווע לכפרי האוקראינים ששרר בהם עוני. השתוללה השכרות ושלטה הבערות. בעוד שבכפרי הצ׳כים היו בתי ספר למופת, להקות דראמטיות, תזמורות ואגודות תרבות וספורט שונות. הם העניקו לילדיהם חינוך והשכלה וטפחו את ערכי התרבות הלאומית שלהם ושפתם הצ׳כית.

האוקראינים קנאו קנאה עזה בצ׳כים אך לא העיזו להרע להם בידעם ובהכירם את הסכנה הנשקפת להם מהתגרות או מפגיעה בצ׳כי.

הצ׳כים לא התנשאו על שכניהם האוקראינים הבורים. אדרבא, תמיד היו מוכנים למסור לשכן האוקראיני מנסיונם ומידיעותיהם בעבודת האדמה וללמדו לטפל במכונה חקלאית. הם ידעו גם לגדל בהצלחה צאן ובקר ולטפח עצי פרי בלתי ידועים במקום. אף פעם הם לא קפאו על שמריהם והתענינו תמיד בגידולם של זנים וצמחים חדשים. ככה הם היו הראשונים להנהיג בסביבה את גידול הכישות והתלתן, שהיו נדרשים מאד לתעשיה המת־פתחת, והתעשרו מאד. קשריהם של עשירי הצ׳כים עם היהודים היו הדוקים מאד ושני הצדדים נהנו מהקשר הזה.

אנשי מיזוץ׳ היו טובי לב, דואגים לזולת ותמיד מוכנים לעזור למי שמט לפול. לנזקקים היו מגישים עזרה וסעד — בצורה שלא יפגע כבודו —

ביד רחבה ונדיבה. קרה, ומשפחה שמעדה רגלה לא רצתה לקבל נדבות וגם אז ידעו העסקנים המנוסים להעביר תמיכתם לנזקקים מבלי שידעו אפילו כיצד הגיעה העזרה לידם. בין העסקנים הללו זכור לי במיוחד ר׳ יונה נמירובר ומבין הנשים, גולדה חיים יוסיס ומירקה בת הרב. מספר העוסקים בצרכי צבור באמונה היה רב במיזוץ׳, אך הללו היו המדרבנים והממריצים לדבר מצווה.

לא פעם היו היהודים מתנגשים עם החוק או עם השליטים, והיו צפויים למאסר או לעונשי כספים גדולים. וכאן עמדה להם זכותו ותבונתו של השתדלן המנוסה ר׳ אהרון שנריק. הוא היה בן בית אצל הפריסטב (ראש המשטרה) וידע לשחד אותו ואת השוטרים ולהציל יהודים מכל מיני צרות והסתבכויות. ולא עוד אלא הוא היה גם מצליח שהמשטרה תגן על היהודים מפני כל מיני בריונים וחוליגנים.

ביחוד היתה הסכנה גדולה ליהודים, בזמן התיצבות הצעירים לשרות צבאי: הם היו אז משתכרים, סובבים על פני החנויות ולוקחים מכל הבא ליד מבלי לשלם. כטוב לבם היו גם הופכים דוכני סחורות, רומסים ומכים יהודים ועושים שמח. המשטרה היתה מעלימה עין ממעשים אלה, וכאשר היהודים התלוננו לפניה, היו אומרים, הלא הבחורים הולכים לחזית למות למען המולדת ויש לאפשר להם להתפרק קצת. אתם היהודים תפסידו קצת חפצים והם עלולים להפסיד את החיים. ואם אפילו הם מרביצים קצת לאיזה יהודון, אין לשים לב לשטויות כאלה. ישחקו להם קצת הבחורים.

המגויסים ידעו תמיד להתחיל עם יהודים חלשים ואם טעו ונתקלו בצעירים היו סופגים גם מכות חזקות והיו נזרקים בחרפה מהחנות או מהמרזח.

פעם נכנסה קבוצה של מגויסים, לקיוסק של פליטר, שתו לימונדה ולא רק שלא שלמו כי אם גם התחילו לשבור את הכוסות ואת הרהיטים. לפליטר היו ארבעה בנים צעירים וחזקים, אשר התגברו על החוליגנים ושברו את עצמותיהם. הם הזעיקו את חבריהם לעזרה, אך גם הללו הוכו מכות נאמנות וברחו על נפשם. בין המגויסים התפשטה השמועה כי היהודים מרביצים בפרבוסלבים. הגיעה המשטרה והאשימה את היהודים בהתנפלות על מגיני המולדת הפרבוסלבים. כל ההוכחות לא הועילו והעלילה היתה יכולה להגמר באסון, לולא אהרון שנריק, שהטה את המשטרה לצדנו במתת יד הגונה...

בעירות הקטנות היתה הסמכות העליונה המשטרה, וראשה הפריסטב היה שליט כל יכול במקום. מאחר ור׳ אהרון שנריק יכול היה לשחד תמיד

את הפריסטב, חיו היהודים במיזוץ׳ במנוחה ובשקט.

והנה הגיע אלינו בשנת 1915 פריסטב חדש. הוא היה נמוך קומה, בעל הדרת פנים, ממושקף וכלו אומר גאווה. הוא הזמין אליו את נכבדי המקום ואמר להם, כי לא ישא פנים לשום איש וכי תפקידו לשמור על החוק והסדר. כל מי שיעבור על החוק יענש בכל חומר הדין על ידו. וכאן הוא הנהו הפוסק האחרון, כי האלהים שוכן בשמים הגבוהים והקיסר גר במוסקבה או בפטרוגראד הרחוקות.

היהודים יצאו מעל פניו אבלים, כי ידעו שהפעם גם ר׳ אהרון לא יעמוד להם, כי חדש הנהו הפריסטב. כמה אמיצים ניסו למחרת לבא לפריסטב ולהגיש לו מתנות יקרות כסימן לרצון טוב. והם גורשו בחרפה תוך איום, שאם ינסו שנית לשחדו, יעמידם לפני משפט.

העירה לבשה קדרות ובפי כלם הידיעה המרה „ער נעמט נישט", כלומר, הפריסטב החדש אינו לוקח שוחד. ואיך יוכלו להתקיים.

ביאושם כי רב פנו לר׳ אהרון והתחננו לפניו, כי יצילם וינסה לשחד את ה„צורר". ר׳ אהרון הרגיעם ויעץ לע"ע להזהר מאד ולהשתדל לא לעבור על שום חוק. הוא הבטיח להם כי במשך הזמן הוא יפצח את האגוז הקשה הזה, אך לעת עתה יש להזדיין בסבלנות.

ר׳ אהרון התחיל להתקרב לפריסטב ולבא אליו לעתים קרובות בכל מיני אמתלאות לאט לאט הפך לידידו ונעשה מבאי ביתו. הוא היה מספר לו על הפריסטבים שהגיעו למיזוץ׳ בחוסר כל, ויצאו אותה ברכוש רב. אשת הפריסטב היתה מאזינה לספורים אלה ונאנחה. פעם אחת התאזר ר׳ אהרון עוז ושאל את הפריסטב למה גם הוא אינו מנסה להתעשר וחי רק על משכרתו הדלה. הקצין התרעם על ר׳ אהרון ואמר לו, כי הוא נשבע לקיסר להיות נאמן ולא להכשל בעבירה. רוצה הוא ומעדיף להשאר עני מאשר להפר שבועת אמונים לקיסר ולאלהים. ר׳ אהרון הצטדק ואמר כי לא עלה אפילו על דעתו לשחדו, וכי הוא מעריך ומוקיר מאד את יושרו ונאמנותו לקיסר. אך הגידה לי במטותא ממך, הוסיף ר׳ אהרון, האם גם אשתך נשבעה שבועת אמונים לקיסר? הפריסטב הבין את הרמז ופניו אורו: „זה הוא זה" אמר ואני כלל לא ידעתי שיש מוצא מן המצב.

מאז באה הרווחה ליהודי מיזוץ׳. הפריסטב עמד בשבועתו ושמר עליה ואת השוחד היתה מקבלת אשתו... ר׳ אהרון היה מוסר לפריסטב לפני כל בקשה על בטול גזירה, דרישת שלום מאשתו ובקשתו היתה מסתדרת מיד. בסופו של דבר נהנו היהודים מפריסטב זה יותר מאשר מקודמיו. הוא הגן

אפילו על עריקים, ותמורת תשלום חדשי קבוע לו ולשוטריו, הם הסתובבו חפשים מכל פחד במקום.

פעם הגיעו לעירה קוזקים ומשטרה צבאית לחפש עריקים. האכרים הסיתו את הקוזקים על היהודים וספרו להם, כי היהודים מחביאים את סחורותיהם בפני האכרים ואינם רוצים למכור, רק אוגרים כסף ומשתמטים מהחזית. ביחוד התלוננו האכרים על בעלי חנויות הברזל, שהיו מוכרים גם מחרשות, מגלים וכלי עבודה וכעת אומרים שאין סחורה. היהודים נמנעו מלמכור את הסחורה בגלל כמה וכמה סבות. ראשית פחדו מהתנפלות ושוד שנית דהרה אז האינפלציה, ערך הכסף ירד פלאים ואי אפשר היה לקבל סחורה חדשה. בין כה וכה והאכרים הצביעו על מרתפה הגדוש סחורות של פייגה׳לה מלמד־נמירובר ובקשו מהקוזקים לפרוץ אותו. האחרונים נגשו מיד למלאכה. המרתף היה מבוצר היטב וסגור על דלת ברזל ולא קל היה לחדור אליו. בנה של פייגה׳לה רץ מהר אל הפריסטב ובקש עזרתו. הפריסטב צווה על כל השוטרים ללכת ולאסור את הקוזקים ולהביאם לפניו. השוטרים לא ששו למלא את הפקודה, מה גם שנצטוו להביא את הקוזקים אפילו בכח. ברם, פחדו להפר פקודת אדוניהם. השוטרים הגיעו למקום בזמן, בטרם הספיקו לפרוץ את המרתף. הם פזרו בנקל את האכרים וצוו על הקוזקים ללכת אתם אל הפריסטב. הקוזקים גדפו את השוטרים וכינו אותם בשמות גנאי וגם האשימו אותם בחיפוי על ספסרים יהודים, מוצצי לשד העם הפרבוסלבי. השוטרים עמדו על שלהם ואיימו בנשק על הקוזקים. שניים מהם עלו אז על סוסיהם והסתלקו. השלישי, אם בגלל יהירותו או בגלל חוסר ברירה, התיצב בפני הפריסטב. בין הפריסטב לבין הקוזק פרץ ריב דברים חריף, והקוזק הטיח בפני הפריסטב כי בעת שהוא לוחם בחזית, יושב לו הפריסטב בעורף, עושה עסקים עם היהודים ומשמין. ברם, הפריסטב לא נבהל וצוה על הקוזק לפרוק את נשקו. הלה סרב והפריסטב נגש לפרקו מנשקו בכח. אז נפל הקוזק לרגלי הפריסטב בקש סליחה והתחנן להחזיר לו את נשקו. הפריסטב הסכים והקוזק הסתלק בבושת פנים בדהירה ממיזוץ׳.

הגיע יום המהפכה. לעירה הגיעו שמועות כי הקיסר מוגר וקם שלטון חדש, אך במיזוץ׳ התנהלו עוד הענינים כבימים ימימה. הפריסטב היה אדון המקום והמשטרה עוזרת על ידו. אמנם מרגשת היתה מתיחות מה, אך לא פגעה במהלך החיים התקין.

זוכרני יום של ערב פסח חמים ונעים. השלגים הפשירו, השמש חממה

וזרחה והעירה טבעה בבוץ. הפריסטב טייל להנאתו על מדרכה ע״י ביתו של ר׳ משה וכלם הוסיפו להוריד כובעיהם מראשם לכבודו ולפנות לו את הדרך. פתאם צץ לקראתו בחור צעיר כבן 17, אשר תפש בכתפיותיו של הפריסטב, הורידם בכח ודחף את הפריסטב לתוך התעלה. הצעיר הסתלק והפריסטב הוצא מהתעלה ע״י ר׳ משה ואשתו. הם הכניסו את הפריסטב לביתם, הביאו מים וסבון ונקוהו מהבוץ. הפריסטב היה מדוכה מאד ומלמל ללא הרף כי שואה מתקרבת. מאז ידעו והאמינו כלם כי אמנם מוגר שלטון הרשע של בית רומנוב, אך העתיד מעורפל וצפון בחבו נעלמות.

ד ר מ ן

מאת יוסף סודגלטר

כפר ענק ושקט היה דרמן. טובל בירק ושוכן בין יערות בושצ׳ה מזה לבין היערות שנמשכו עד אוסטראה — מזה. מקומו — בקרבת העירה מיזוץ׳.

בכפר זה נאחזו יהודים לפני הרבה הרבה שנים. עם פרוץ המלחמה האחרונה התגוררו בכפר חמש עשרה משפחות, שמנו כ־80 נפש. אם כי מבחינה אדמיניסטרטיבית השתייך הכפר למחוז זדולבונוב ויהודי הכפר נמנו על קהילת זדולבונוב — הרי מבחינה רוחנית היתה דרמן קשורה לאוסטראה ולמיזוץ׳. כך למשל נהגו לשלוח את הילדים המבוגרים ללמוד באוסטראה ואת הצעירים יותר למיזוץ׳ ומהן נתמשכה ההשפעה הרוחנית על הכפר.

יהודי הכפר כלם היו טובי לב ומכניסי אורחים. הם נחשבו גם לישרים ונאמנים במסחר. היו גם ערים וחמים לכל דבר שבצדקה וידם היתה פתוחה בנדיבות למגביות הקרנות.

כל היהודים בדרמן עסקו בחכירת גני הפרי הרבים, שבהם נתפרסם הכפר, ובסחר הפירות שלהם. רוב ימות השנה היו שקועים במסחר ובעבודה ומצאו את פרנסתם בכבוד.

הכפר היה קרוב מאד למיזוץ׳ וקשור בה בגלל תחנת הרכבת שבעירה וסחר הפירות הקשור ברכבת. כן מצא את מקומו במיזוץ׳ הנוער, שכן שם היו תנועות ציוניות: בית״ר, גורדוניה, השומר הלאומי גם מפלגות חזקות מכל הזרמים בציוניות, והוא נמשך מהכפר אל העירה התוססת כבחבלי קסם. הילדים היו מבקרים בבית הספר העממי הפולני, וללמודי עברית וקודש היה בא אליהם מלמד ממיזוץ׳ הסמוכה. משגמרו הם את בית הספר

נשארו על פי רוב בכפר ועסקו במסחר פירות יחד עם הוריהם ורק בודדים מהם נשלחו להשתלם מחוץ לכפר. את כל ספוקו היה מוצא הנוער בקריאת ספרים ועתונים ביידיש — הגשר היחידי שנמתח בין הצבור הקטן של הכפר לבין העולם הגדול. מתוך העתונות ידעו בכפר על הפעולה הציונית, על ארץ ישראל בבנינה והעליה לא״י.

בתוך חשכת תנאי הגלות, עול המסים של השלטון הפולני ואיבת השכנים האוקראינים הנסתרת והגלויה, זרמו לאטם חיי היהודים בכפר. אולם הנוער המועט, מאס בחיים אלה ושאף לחיים חדשים במולדת הקדומה.

והנה פרצה המלחמה והצבא האדום נכנס לווהלין. המבוגרים המשיכו לעסוק בגגי הפרי ובני הנוער המעטים קבלו משרות ותפקידים אצל השלטון הרוסי החדש. לפי המכתבים שכותב טורים אלה היה מקבל מהכפר בזמן שלטון הסוביטים בו, נראה היה שהיהודים מרגישים בטוב ואין הפורענות העוברות על קבוצי היהודים מאיימת עליהם. אך לא ארכו הימים הטובים ויד הגרמנים מצאה את היהודים גם בדרמן המבודדת. היהודים בכפר לא הלכו אחרי הצבא האדום, הם הוסיפו להאמין בישרם ובהגינותם של צוררי הדור, וכך נפלו לתוך הרשת הפרושה לרגליהם. האוקראינים שעמדו רובם ככלם תחת הדגל של בנדרה (הלוחם לעצמאות אוקראינית) נתנו יד לגרמנים והם הם שהשמידו את היהודים בחסותם של הנאצים. בסוף תשרי תש״ג, אוקטובר 1942 — אספו את כל יהודי הכפר ושלחום למיזוץ׳. שם הם הובלו בהתחלת מר חשון יחד עם יהודי מיזוץ׳ ויתר הישובים הסמוכים לבור ההריגה.

באותיות של דם יחרת התאריך של ג׳ מרחשון — יום חסול יהודי מיזוץ׳ ובנותיה — כשאר תאריכי ההשמדה ההמונית של היהודים בידי הצוררים הנאצים והאוקראינים. ובוכה נפשי על יהודי דרמן התמימים והישרים שנטבחו בין מליוני אחיהם היהודים.

פרקי הווי ופולקלור

מאת מרדכי שיינפלד

יוסל נעסיעס סופג מכות מ„אשר זליג".

בהיותי כבן 11 שנה, הטיל עלי הגורל להיהפך למפרנס המשפחה; הדבר היה בזמן מלחמה העולם הראשונה. אבי מת, שני אחי חיו במחבואים הרחק מהבית, כדי לא להיות מגויסים לצבא ואני נאלצתי לעזור לאמא בנהול העסקים.

הראטהויז שעמד על גבעה במרכז העירה ורכז בתוכו את מרבית בתי העסק של מיזוץ' דאז, שייך היה לנו. לכן, האדונים: נמירובר, פוגורילצר ואחי אבי — הרצל שיינפלד, נכנסו אתנו לשותפות וסחרנו עם כל הבא ליד.

עלי, בתור ילד הוטל התפקיד לנסוע עם העגלונים האוקראינים לעיר סלבוטה, לקנות ולהביא נפט בשביל האוכלוסיה והצבא. עבודה זו נחשבה לקלה ומתאימה בשבילי. ברם, לאמתי של דבר, היתה זו עבודה קשה ומפרכת, אחראית ומסוכנת. נוסף לטרדות הדרך, הבדיקות התכופות מטעם השוטרים והצבא, והמכות שהייתי סופג בכל בדיקה, היה עלי להשגיח על העגלונים בשבע עיניים לבל יסחבו לי מהנוזל היקר הזה. באחת הנסיעות הללו, השכלתי להביא במקום נפט — יי"ש... השותפים שלנו הללוני מאד על „מבצע" זה ואני חזרתי עליו כמה פעמים בהצלחה. הריווח היה גדול ונכר וכולנו התעשרנו מאד.

מאחר ואני הייתי הגורם הראשי להצלחה זו והוכחתי את עצמי בתור סוחר בקי ומנוסה, מסרו לידי גם את המסחר בעורות ובגלנטריה. המומחה לסחורות אלה בעיירה היה — יוסל נעסיעס ועמו הייתי מאז מסדר את כל הקניות. את הסחורות היינו רוכשים בעיירות הסמוכות ורקוביץ' וטוצ'ין. שמה היינו נוסעים כמובן, אך ורק בעגלות רתומות לסוסים, בדרכי עפר רעועות, כמקובל בימים ההם. ברם, בעוד שלורקוביץ' אפשר היה להגיע בדרך יבשה ישירה, הרי לטוצ'ין אי אפשר היה להגיע מבלי לחצות את הנהר הורין בגשר צף.

עד היום זוכר אני את הרושם הכביר שעשה עלי דבר חציית הנהר בגשר צף, תמיד הייתי מצטער על שהדבר נמשך זמן כה מועט. כמעט בכל שיחה שלי עם אנשים הייתי משלב את הספור על הגשר הצף. לא הייתי נלאה לספר, כיצד הסוסים עומדים נרתמים לעגלות, כשראשיהם נתונים בשקית אוכל. הם אוכלים בנחת, אנחנו יושבים על העגלה ובכל זאת נוסעים ומתקדמים...

באחד מבקורינו בטוצ׳ין, כאשר הגענו ללינת לילה לאכסניה של זלטה, שמכונה היתה בפינו זלטופולסקה, נתקלנו שם בצעיר ובצעירה עם מלוויהם, אשר ערכו במקום „פגישת הכרות" לשידוך. אנחנו הזמנו לשלחן וגלגלנו שיחה ערה עם המסובים. המועמד לחתן, ישב ושתק וכמעט שלא הוציא מלה מפיו. אני הרגשתי כיצד מלוויו מדרבנים אותו שישתתף בשיחה ולא ישב כגולם.

המדבר הראשי וכמעט היחידי היה כמובן יוסל. הוא לא איפשר לאף אחד להגיע לרשות הדבור. דבר וספר, לענין ושלא לענין בלי הפסק. המועמד לחתן, ברצותו כפי הנראה להיראות בפני הנוכחים כאדם היודע ארחות ערים ומדינות, פנה פתאום ליוסל ואמר, כי נדמה לו שהם כבר נפגשו פעם בעיר לבוב. יוסל, ייתכן והיה מאשר את דברי המועמד יען אהב הוא מאד להופיע בחברה, כאדם מהעולם הגדול. ברם, נוכחותי הפריעה לו. הוא ידע כי באם יאשר שהיה כבר בלבוב, אני מיד אעמיד אותו על טעותו ואגיד כי טרם היה בלבוב מעודו. יוסל אמר לכן למועמד, כי מאד ייתכן שהם נפגשו כבר באיזו עיר, אולי באודיסה או בעיר אחרת, אך ללבוב הוא רק מתכונן לנסוע בפעם הראשונה בחייו. אני נצלתי את פליטת הפה שלו, מתחתי אותו ובו במקום החלט, כי בימים הקרובים נוסעים אנו ללבוב, לשם קשירת קשרי מסחר עם סוחרי עורות בעיר זו. לאחר כמה ימים הגענו לתחנת הרכבת באוזירני הסמוכה ויוסל נעמד בתור כדי לרכוש כרטיסים. הוא חזר מהקפה כלו קורן משמחה וספר לי, כי לולא יכולתו להתהלך עם פקידים לא היינו משיגים כרטיסי רכבת. אני ידעתי את חלשתו להתפארויות והוספתי לו מפי, תהילות ותשבחות על יכולתו וידיעותיו המרובות...

יוסל זה אהב גם מאד מעשי קונדס קטנים וזולים כגון קשירת ציציות כמה וכמה טליתות של מתפללים ולסבכם יחד, לסטור על לחיו או אזנו של מתפלל בכוונה ולהעמיד פנים של „שאינו יודע לשאול", לדגדג בקדקדו של הזולת בזמן שהלה נתון ראשו ורובו בחשבון מסובך, בעיון בספר או להבדיל בתפילת שמונה עשרה, וליהנות מהמראה כיצד

המדוגדג מכה על ערפו בזעם ואינו מצליח להרוג או לגרש את הזבוב הטרדן כביכול...

בהיותנו כבר בתוך הרכבת הנוסעת ללבוב, הוא טייל לו במסדרון, הציץ לכל קרון וחפש מכרים או סתם יהודים כדי לגלגל שיחה בטלה. אני ישבתי בקרון על יד החלון ועיינתי בעתון. נהניתי מעצם הנסיעה בקרון מתנדנד ומרופד. פתאום שמעתי סטירות לחי מצלצלות וקולו של יוסל המתחנן בפולנית ומבקש סליחה. יצאתי וראיתי כיצד גוי שמנמן מרביץ ליוסל וצועק „ז׳יד מכוער ומנוול, אני אלמדך לקח!" ויוסל לעומתו טוען בקולו הבכייני „אבל, אני חשבתי שזה אשר זליג". בקושי הוצאתי את יוסל מידי הפולני הזועם והכנסתיו לקרון שלנו. לאחר שנרגע קצת הוא ספר לי, כי בטיילו במסדרון הרכבת, הוא הרגיש לשמחתו הרבה באשר זליג ממיזוץ׳ כשהוא שרוע על ספסל קרון אחד ונוחר. הוא יוסל, לא הרהר הרבה, נכנס לקרון, הפשיל שרוול יד ימינו, ובכל כוחו הנחית מכת בעכוזו של אשר זליג. לתדהמתו — הזדקף לעומתו לא אשר זליג, כי אם פרצוף זועם בעל שפם גדול... כל הסבריו לא הועילו. הוא צעק „אבל חשבתי שזה אשר־זליג" ותוך כדי כך ספג מכות.

הרפתקאות לבוב

הגענו ללבוב. השעה היתה שעת ערב מוקדמת. רושם העיר הגדולה השכיח מלבנו את תקרית „אשר־זליג" וטיילנו קצת ברחובות הראשיים של העיר. כאשר נסגרו החנויות, התחלנו לחפש מקום לינה. לא הכרנו את העיר וכמו להכעיס, כל בתי המלון בם רצינו להתאכסן מלאים היו... באכסניה אחת הבטיחו לנו מקום לינה, לאחר השעה השתים עשרה בלילה. בלית ברירה הסכמנו. מאחר ועד לשעה המיועדת, חסרו עוד כארבע שעות, יצאנו שוב לרחובות העיר. וככה אגב ההליכה הגענו לבנין התיאטרון. קנינו כרטיסים ונכנסנו. מיד בכניסה עצר בעדנו הסדרן ואמר למסור את המעילים במלתחה. יוסל לבוש היה מעיל פרווה יקר ופחד להשאירו בידים בלתי בטוחות. מאחר והסדרנים עמדו על שלהם, הוא מסר אמנם את המעיל למלתחה, אך התישב באולם התיאטרון קרוב לדלת, כדי שיוכל להשגיח על פרוותו... הורם המסך והתחילה ההצגה. כאן הוברר לנו כי נפלנו שנית בפח; אנחנו חשבנו כי התיאטרון הוא ביידיש (וכיצד אפשר אחרת?) והנה הכל מתרחש בפולנית. למותר להגיד כי לא הבינונו הרבה מההצגה ולא היה לנו כל ענין בה. יוסל היה נתון כל

כולו לפרוותו אשר במלתחה, ומדי כל כמה רגעים היה פותח את הדלת ומעיף עין על הפרווה שבמלתחה. הדבר הרגיז את הצופים ולמחאותיהם הוציאונו מהאולם. יוסל שמח דוקא מדבר זה, כי קבל את פרוותו היקרה, בדיוק במצב שבו מסרה. המשכנו לטייל בעיר עד שעת חצות וחזרנו לאכסניה. קבלנו בשביל שנינו מטה אחת רחבה בחדר לחוד. התפשטנו ושכבנו לישון. יוסל לא נתן לי להירדם. הוא חזר ואמר כי לולא ידיעותיו להתהלך עם הפקידים, לא היינו נחים עכשיו במיטה. וכאשר בקשתי שיתן לי לישון, התחיל לדגדג אותי ולהיאבק עמי. הסוף היה כי המיטה נשברה תחתנו ומצאנו את עצמנו על הרצפה... אנחנו נבהלנו שנינו ממעשה זה, והתחלנו לחשוב כיצד לתקן את המיטה למראית עין, עד שנספיק להסתלק. יוסל ירד לחצר, מצא שם כמה לבנים והעלה אותן לחדר. אנחנו שמנו את הלבנים במקום הרגלים שנשברו, עשינו את המיטה והורדנו את הכיסוי עד לרצפה, שלא יראו הרגליים ואנחנו שכבנו על הרצפה... באשמורת הבוקר כאשר רק שמענו כי השער נפתח והעובדים הגיעו למקום, שלמנו והסתלקנו מהר מאד מהמקום. לאחר שאכלנו ארוחת בוקר הלכנו לחפש מכרים לפי הכתבות שבידינו. בשעה עשר הגענו לדירת קרוב אשתו של יוסל. בכניסה הראשית היה כתוב: „הכניסה מסביב". הלכנו מסביב וגם שם הדלת נעולה. טפלנו במנעול כה וכה ואין הדלת נפתחת. אז אמר יוסל, „מוטל תן כתף". בכוחות משותפים לחצנו על הדלת וביחד עם הדלת שנפרצה, נפל הסולם אשר נשען אותה שעה על הדלת שעמדה בשעת צביעתה. הסולם נפל על ארון ושבר כלי זכוכית. קמה מהומה. מהדירות השכנות יצאו נשים מבוהלות בצעקות ורק בנס נמלטנו מהמקום.

לאחר שהגענו בשלום לרחוב צדדי והחלפנו רוח, החלטנו לא ללכת מעתה לבדנו לשום מקום. היתה לנו כתובת של בית קפה אחד, שבו צריכים היינו להפגש עם אדם מהימן, אשר ידריכנו בקניות והחלטנו לנוע בעיר מעכשיו אך ורק עם האדם הזה. בקושי מצאנו את המקום. שם סעדנו את לבנו, נפגשנו עם האדם המבוקש ובעזרתו יצאנו את לבוב בשלום וגם בקניה מוצלחת.

מתעלוליו של ר׳ יצחק ברז (איציק צ׳וכראלניק)

בן דודי חנא, אהב לישון בלילות הקיץ החמים בחוץ, על עגלה מרופדת בשחת ריחני. את העגלה היה מעמיד לפני הראטהויז במורד. ובכדי שהיא לא תתדרדר היה שם מתחת לגלגלים אבנים או לבנים. כאשר נודע הדבר

לר׳ יצחק, הוא בא פעם באשמרת הבקר למקום, הוציא את הלבנים מתחת לגלגלי העגלה, והיא התדרדרה ונעמדה באמצע השוק. לאחר שעה קלה, התמלא השוק עם אכרי הסביבה ועם נשי העירה שבאו לרכוש את צרכיהן מהאכרים. מהרעש שקם בשוק התעורר חנא ובחשבו שהוא נמצא ע״י ביתו, קם על העגלה, הפשיל את כתנתו, הוריד את תחתוניו וגרד את עורו להנאתו... הנשים התפלאו למראה זה והתרעמו: כל כך מקדם וכבר ליצני הקרקס הגיעו...

ישעיהו גילברג, בנו של ר׳ אשר עתיר הנכסים שכמעט כל יהודי העירה התפרנסו ממנו והיו תלויים בו, למד והשתלם באודיסה, ראה את העולם הגדול ורכש לו גם השכלה ונמוסים. מדי בואו לביתו של ר׳ יצחק, היה מתלונן וקובל על השעמום שבעירה, על חוסר חברה תרבותית ודבר על געגועיו לעיר הגדולה אודיסה. ר׳ יצחק החליט ללמד לקח לישעיהו הצעיר ולהוכיח לו, כי לאמתו של דבר, מיזוץ׳ — היא עירה נחמדה ומענינת, וכי גם הוא ישעיהו עלול להתגעגע אליה ולאנשיה.

באחד הימים כאשר ישעיהו בא לביתו והתחיל כדרכו להתלונן על השעמום בעירה, הזמינו ר׳ יצחק לנסוע אתו לכפר סמוך, בו הוא צריך לסדר ענין של מה בכך ובינתיים ישעיהו יפיג את שעמומו. מאחר ור׳ יצחק הבטיח כי הנסיעה תימשך לא יותר מחצי שעה הסכים ישעיהו להצעה ברצון.

במקום חצי שעה, ארכה הנסיעה חצי שבוע. ר׳ יצחק הסתובב על פני כפרים ועירות ולא הגיב אפילו על כל תלונותיו וטענותיו של ישעיהו. רק כאשר ישעיהו אמר כי מתגעגע הוא למיזוץ׳ וכל מאוויו הם להיות כבר חזרה בבית, הוא צווה על העגלון לחזור למיזוץ׳. מאז לא הוסיף ישעיהו לדבר בגנות מיזוץ׳ עירת מולדתו.

מוטל הקמצן, היה עשיר גדול. וכרוב עשרו כן רבה קמצנותו. היה חוסך מפיו ומתלבש כאחד העניים. בעירה התלחשו שיש לו למוטל רק זוג מכנסיים אחד לעורו, לשבת ולחול. ר׳ יצחק החליט לבדוק את הדבר ועשה זאת כדרכו בתעלול מחוכם.

באשמרת הבקר של יום סתו קריר התגנב לביתו של מוטל לקח את המכנסיים שהיו מונחים על הכסא ליד מטהו ושם אותם בצינור ארובת העשן שעל עלית הגג. לאחר מכן חזר לבית, העיר את מוטל משנתו ואמר לו, לצאת עמו מיד מחוץ לעירה, כדי לקנות בזיל הזול עגלת תבואה, מאכר

אחד מכר שלו שהביא את התבואה אמנם בשביל מתחרהו כץ, אך מאחר ולו יש טינה בלב על כץ זה, הוא דבר על לב האכר ופעל שימכור מעכשו את סחורתו למוטל. הוא האיץ במוטל שיתלבש מהר ככל האפשר והוא בינתיים יצא להשגיח שהאכר לא יגיע לכץ. ר׳ יצחק יצא ומוטל קפץ מהמטה כנשוך נחש כדי להתלבש ולרוץ לסדר את הקניה. במקום הקבוע לא מצא את המכנסיים. התחיל להתרוצץ בחדר לחפש בכל החורים וכשלא מצא את המכנסיים הזעיק את רעייתו לעזרה, אך ללא תועלת. בינתיים חזר ר׳ יצחק לבית ומוטל נאלץ היה לחזור למטה, כי התבייש לטייל בחדר בתחתונים. על השאלה למה אינו מתלבש, התחיל לגמגם ואמר שאינו מרגיש בטוב. כאבי בטן תקפוהו והוא חש בראשו. ר׳ יצחק העמיד פני מודאג ואמר כי הולך הוא להזמין את הרופא הפולני. מוטל נאלץ היה אז לגלות את האמת מחשש שמא ר׳ יצחק יביא באמת את הרופא הפולני, שכל בקור שלו עולה הרבה כסף.

ר׳ יצחק יעץ אז, שילבש את מכנסי השבת לשעה קלה שכן כדאית היא העיסקה הזאת. כאן התערבה כבר אשתו של מוטל והודתה כי המכנסיים שנעלמו הם היחידים שיש לו למוטל... ר׳ יצחק „מצא" אז את המכנסיים מתחת לארון. מוטל התלבש מהר ושניהם הגיעו למקום בו חכה כביכול האכר. שניהם חפשו, קראו בקול בשם האכר והכל לשווא. ימים רבים לאחר מכן עוד הצטער מוטל על ש„המציאה" נפלה לידי מתחרהו בגלל המכנסיים.

מעשה בשני „דברים אחרים"

בזמן מלחמת העולם הראשונה התפתחה בסביבתנו תעשית יי"ש ביתית, שנקרא באוקראינית „סמוגון"; כל האוכלוסיה להוטה היתה מאד אחרי אלקוהול שקשה מאד היה להשיגו ולכן התחילו ליצרו במקום. חומר גלם לא חסר היה, קופצים לרווחים קלים היו, לקוחות לתוצרת־עד בלי די, וגם אנו נעשינו מומחים ליצירת סמוגון.

השלטונות אסרו כמובן לעשות ולמכור סמוגון. קודם כל לא רצו בהתחרות באקציז ושנית חששו גם לבריאות האוכלוסיה. לכן היו מייצרים את הסמוגון במחבואים, הרחק מ־ישוב ומעין רואים.

בית המלאכה שלנו לתעשיה אי־לגלית זו, נמצא היה מחוץ לעירה בביתה של רחל מכפר פיווצ׳ה (רחל די פיווטשער). את היי"ש היינו מייצרים בלילות ואת פסולת התמיסה היינו מאחסנים בחביות. לשפוך את

התמיסה לא יכולנו, כי ריחה היה מתפשט למרחקים ועל ידי כך היו מגלים אותנו.

פעם הגיעו לחביות שני חזירים מהכפר הקרוב והריקו לתוכם חבית מלאה עם תמיסה. הם השתכרו מהתמיסה ונפלו כמתים על יד הבית. הרגשנו בדבר בעוד מועד ובעזרתו של צבי טרוכלר, העמסנו את החזירים השכורים על שלגית, התרחקנו כעשרה ק"מ מהמקום וזרקנו אותם בבורות הכפר קונין. מלבדנו לא ידע איש על הדבר הזה.

בבקר התפשטה שמועה בעירה כי נמצאו שני „דברים אחרים" הרוגים בבורות קונין. הכינוי „דבר אחר" במיזוץ' היה מכוון לחזירים וגם לחזירים הולכי על שתים. ומיד אמרה השמועה כי נמצאו שני גויים הרוגים בבורות קונין. הידיעה הגיעה למשטרה וקבוצת שוטרים מזוינים יצאה למקום לחקירה. במקום אנשים הרוגים מצאו שני חזירים מפוטמים במצב של שינה עמוקה... השוטרים שמחו מאד, הביאו את החזירים לקצב לונדובסקי וערכו סעודה כדת. בבקר הגיע אביו של מפקד המשטרה והתלונן שנעלמו מדירו שני חזירים. ברם, אף אחד לא ראה כל קשר בין החזירים שנעלמו לבין אלה שנמצאו במרחק של 10 ק"מ ממקום דירו של המתלונן. מאז היינו שומרים היטב על פסולת התמיסה של היי"ש לבל יהנו מזה החזירים.

ברכה לבטלה

הרבי שלי, ר' שלמה פיניעס ז"ל, היה יהודי אדוק מאד, כעסן וידוע חולי. הוא היה נוהג לשתות תה מהקומקום שהכינה הרבנית, בשעות קבועות ומזומנות. וממנהגו זה לא סר אף פעם. השעה האהובה ביותר לשתית התה, היתה לו שעת בין מנחה למעריב. בשעה זו — אגב שתית התה — היה בוחן את ידיעותינו משעורי היום, ומרביץ כהוגן בעד אי־ידיעת הנלמד.

בין תלמידי רבי שלמה, מנוחתו עדן, נמנה גם בנו של רב העירה ר' חנוך־מוטל דער קוטער. (מוטל החתול). מוטל זה היה שובב מאין כמוהו. היה יורד לחייו של הרבי ושל הרבנית וככל שספג יותר מכות מהרבי כן גדלו ותכפו תעלולותיו.

פעם כאשר ר' שלמה העמיד את הקומקום על השלחן לשתית התה של שעת מנחה, הוא נקרא ע"י אשתו החוצה. מוטל השובב תפש אז את הקומקום והריק לתוכו את השתנתו...

לאחר כמה דקות חזר הרבי, מזג לו מתוך הקומקום כוס חמים, ברך

בקול ולגם בהנאה. מיד התעוות, התחיל לירוק ואנחנו פרצנו בצחוק אדיר. לאחר שקבלנו כלנו מנה הגונה של מכות ספרנו לרבי מה שעולל מוטל. אז הוא תפש בראשו וצעק: אויה לי! הלא עשיתי ברכה לבטלה...

„הוא סדר אותך"

חיים הפוצ'טר (חוכר הדואר) ואשרקה אוליקר, התחרו ביניהם על מקום מסוים בבית העלמין „לאחר מאה ועשרים". לאחר ריב דברים ממושך הוסכם ביניהם כי יזכה במקום, זה שילך בדרך כל אדם — הראשון. רצה הגורל וחיים הפוצ'טר נפטר הראשון ובהלוויתו השתתף גם — בין הקהל הרב — „מתחרהו" אשרקה אוליקר. לאחר סתימת הגולל, נגש אליו מוטל דער וויכער ואמר לו: נו אשרקה! הוא סדר אותך, הא!

כיצד נהפך לוקץ' מאויב לידיד

השוטר לוקץ' היה ממלא את תפקידו בקפדנות ואי אפשר היה לשחדו. בתפקידו כסגן מפקד המשטרה, היה משגיח גם בשבע עיניים על יתר השוטרים, שינהגו בחומרה כלפי היהודים. הוא היה מפגין את סלידתו ליהודים ובכל שיחה כמעט היה מציג את עצמו כשונא יהודים. אמא שלי היתה סובלת ממנו במיוחד, כי המרזח שהיה בהנהלתה לא יכול היה להיות בסדר עם החוק הנקשה של לוקץ'... כשלא הואילו לה הסבריה ההגיוניים, התחנונים וגם הנסיונות לשחדו, החליטה לשנותו בדרך מיוחדת במינה. בידעה נכונה שלא יסכים לסעוד על שלחנה, בקשה מפקיד פולני מכר, שיערוך לשוטר לוקץ' על חשבונה — סעודה כיד המלך, וכאשר לוקץ' לא ידע כבר להבחין בין ארור המן לברוך מרדכי, הוא הובא על ידו לבית המרזח שלנו. כאן לגם כמה כוסות נוספות של המשקה החריף ונפל על הרצפה אין אונים. אמא קראה אז אותנו לעזרה, ואנחנו העברנו את השכור לחדר מיוחד והשכבנו אותו על מטה צחורה, לאחר שהורדנו ממנו את בגדיו המלוכלכים.

אותו לילה היה לאמא ליל שמורים. היא נקתה את בגדיו של לוקץ' וגהצה אותם ובכל פעם הציצה לתוך חדרו לראות עם נעור משכרונו.

בשעה מאוחרת בבקר נעור לוקץ'. אמא ברכה אותו בבקר טוב והגישה לו תה עם לימון. לשאלתו כיצד הגיע לכאן, ספרה לו אמא, כי

מצאה אותו מתגולל ברחוב, מלוכלך וצורח. היא בקשה את סליחתו על שהרשתה לעצמה לעשות מה שעשתה, אך הוסיפה, כי בראותה אותו במצבו זה, היא הבינה כי שלא כדרכו, הוא כפי הנראה לגם כוסית מיותרת והשתכר. מכיון שזה לא לפי מעמדו וערכו שאנשים יראוהו בקלונו, החליטה והעיזה לקחתו לביתה בעזרת בניה. אגב הבטיחה לו כי מלבד בני ביתה, אף אחד לא ראה אותו שכור.

כאשר אמא הגישה לו את בגדיו, מצוחצחים ומגוהצים לא יכול היה להבליג על רגשותיו ואמר כי טעה ביחסו ליהודים, שחשבם לנוכלים, אוהבי בצע ושונאי גויים.

מאז נהפך לידיד ביתנו ושינה את יחסו העויין ליהודים.

דפים מיומני

מאת יצחק ברז

מאי שנת 1941.

ניגשתי במרץ לעבודה כדי לעמוד בבחינות הסמסטר השני בפקולטה למשפטים. אני שקוע ראשי ורובי בלימודים, אין לי פנאי להתענין בסובב אותי. אפילו עתונים איני קורא. בעולם מתרחשים דברים — אך אני איני יודע עליהם.

21 יוני 1941.

עברתי את הבחינה האחרונה בהצלחה. אני נמצא ברקיע השביעי. כשרק קיבלתי את תוצאות המבחן רצתי כמטורף לביתה של מרישה, לקחתי אותה לבית קפה ואחר כך לטיול.

הלילה היה מכושף. שמים זרועי כוכבים וריח פרחים משכר כבעיצומו של קיץ. שבנו הביתה בשעה מאוחרת. נשיקתה רטטה על שפתי עוד שעה ארוכה.

22 יוני 1941.

אני מתהפך לצד השני ומבקש לנמנם עוד שעה קלה; שבתי הביתה מאוחר מהרגיל. פתע מתפרצת המשרתת לחדרי.

„מר יצחק! המלחמה פרצה!"

אני מנסה לנער את קורי השינה מעיני.

„שמעתי זה עתה את החדשות", היא ממשיכה, בהתרגשות. „הגרמנים פלשו במפתיע לרוסיה הסוביטית, מבלי להכריז עליה תחילה מלחמה.

אתה מתאר לך ודאי מה פירושה של מלחמה בימינו. הגזים הללו, כל ההמצאות החדשות, האוירונים הענקיים — ממש מבצרים מעופפים! וגם בני היחיד ייאלץ ללכת לחזית הנוראה... לא, לא אוכל לעמוד בכל הזוועות האלה!"

ניחמתי אותה כמיטב יכלתי. אמרתי לה שאין זה נורא כל כך, שהמלחמה תחלוף חיש מהר והכל יחזור שוב לישנו. היא נרגעה, שכן האמינה בדברי כבדברי אלוהים, ושבה לחדרה.

רק אז החילותי אני להרהר במתרחש בעולם. הורי — כיצד קיבלו הם את הידיעה? האם לא דאגו לגורלי כפי שדואגת המשרתת לגורל בנה? הלא שום טובה לא תצמח מהמלחמה הזאת. היא תהרוס גבולות ותחרוש אדמות — ובני האדם ייאלצו לזרוע הכל מחדש.

התהלכתי בצעדים גדולים בחדר ובראשי בערה להבה גדולה. מלחמה! מלחמה! נתעוררה בי מין חדוה גברית; גם אני אלך להלחם!

התלבשתי בחפזון ורצתי אל מרישה. לא מצאתיה בבית. „היכן היא?" אני שואל את המשרתת. „איני יודעת", היא משיבה, „יצאה לפני שעה ולא אמרה לאן".

אני רץ לאוניברסיטה, מתרוצץ מקומה לקומה כמטורף. לבסוף אני פוגש אותה במזכירות, שם היא מסדירה את תעודותיה לפני הנסיעה לרובנו. אנו יוצאים יחדיו ומשוחחים בקדחתנות. לאחר שהחלפנו דעות על המצב, אנו מתחילים לרקום תכניות.

הגענו לידי החלטה: אנו נוסעים ביום המחרת. אני נפרד ממנה כיון שגם עלי להסדיר תעודות לפני הנסיעה. העיר הומה ככורת, אי אפשר להחלץ מתוך ההמון. דוחק, המולה, התרגשות, זרם בלתי פוסק של מכוניות. העיר כולה השתפכה לרחובות וכולם מדברים באותו נושא: המלחמה. יש כבר ידיעות מהחזית: הגרמנים קרבים ובאים, ההגנה הרוסית כושלת. מה לעשות לאן לנסוע, היכן להסתתר מפני הנחשול הפשיסטי העומד להציפנו?

אני קופץ על מרכבה עלובה, רתומה לסוס צולע, כיון שזהו כלי הרכב היחיד הנקלע בדרכי — ונוסע לבנין הפקולטה למשפטים. לפני דלת המזכירות מתפתל תור ארוך. כולם נסערים, כולם מדברים בקול. אני ממתין עד לשעה חמש אחרי הצהרים ורק אז ניתן לי להכנס לתוך חדר המזכירות.

מזל ביש! דוקא ברגע זה פורצת צפירת אזעקה מתוך הרדיו; מטוסים גרמנים קרבים לעיר. כולם עוזבים את עבודתם ואצים למטה,

למרתף, כיון שמקלטים אנטי־אויריים אין עדיין. כאן אנו מצטופפים קרוב לשעתים.

אני נושם לרווחה בצאתי לאויר הצח — וחוזר למזכירות. הפעם נותנים לי את הניירות ללא השהיות נוספות. אני יוצא משם והולך להסדיר עניינים אישיים, נפרד ממכרים, מיישב חשבונות, מכין חפצים לנסיעה. הדבר נמשך כמעט עד שעות הבוקר.

בשובי הביתה אני מוצא על השולחן פתק שנכתב בחפזון. מיד אני מזהה את כתב היד ואצבעותי רועדות בהגישי את הפתק לעיני:

„הייתי אצלך, רציתי לקחתך אתי כיון שנזדמנה לי במקרה מכונית הנוסעת ישר לרובנו. בוא מיד ברכבת. אני ממתינה לך. מרישה".

מצד אחד אני שמח על שלפחות היא יצאה כבר מהעיר, ומאידך אני חושש לגורלה. הרדיו מודיע כי הגרמנים התקרבו מאד במשך השעות האחרונות: תקותי היחידה היא שהנסיעה תעבור בשלום.

הרכבת שלי יוצאת בשעה 14.30. אני נפרד בהתרגשות מעל המשרתת ובנה ויוצא לתחנה. כאן נודע לי כי הרכבת לרובנו לא תצא עוד כיון שהגרמנים השתלטו על קטע מהדרך. הידיעה יורדת עלי כרעם ביום בהיר.

מה אעשה? לא אוכל לראות את הורי. לא אהיה לצידה של מרישה.

ברגע זה מקיפה אותי קבוצת סטודנטים, חברי ללימודים, אף הם תושבי רובנו. אנו דנים באסון שבא עלינו ומחליטים לצאת יחדיו לרוסיה; שם ודאי נפגוש את קרובינו. ברוסיה, אנו מסבירים איש לרעהו, נוכל להכנס לשורות הצבא. עוד נראה לגרמנים הללו את נחת זרועינו!

כך נסתיימו חלומות לבוב שלי; נשפי הריקודים הנפלאים, התאטר־אות, בתי הקולנוע, ושאר חויות הנעורים. נחשולי המלחמה הפרועים עמדו להלום בדפנות סירתי הדלה. אף על פי כן איני נוטר טינה לעיר הזאת; היו לי כה הרבה רגעים יפים.

הורי היקרים! מרישה שלי! הרבה הייתי נותן כדי לדעת מה מתרחש אתם עכשיו.

ובינתים אנו עומדים בפרשת דרכים. לאן ניסע? לבסוף אנו מחליטים לצאת בכוון קיוב; אחר כך נראה מה נעשה הלאה.

רק הודות למרץ עלומים עולה בידנו להדחק לתוך הקרון. הרכבת מלאה עד אפס מקום; אין בה מקום אפילו לסכה. והגגות — קשה לתאר

מה מתרחש שם. על אף התערבות המשטרה מתוספים בלי הרף נוסעים חדשים. הרכבת עמוסה יתר על המידה; הקטר נושף בכבדות ואנו מתקדמים באיטיות רבה. למחרת אנו מגיעים לקיוב. בתחנת הרכבת אני פוגש את ידידי הטוב ביותר, ולדק, אף הוא סטודנט בפקולטה למשפטים.

„מה אתה עושה כאן, בשם האלוהים? אני שואל בתדהמה. „מתי הגעת?"

אנו מחליטים להיות מעתה יחדיו ויוצאים העירה לשכור חדר במלון. עד מהרה מסתבר לנו כי חלמנו בהקיץ; כל בתי המלון בעיר תפוסים. אנו רוצים לשלם יותר, אך ללא הועיל. משעה לשעה מאבד הכסף את ערכו.

לבסוף, אחרי שעות ארוכות והמתנה במקלטים מפחד המטוסים הגרמניים, אנו מצליחים למצוא מקום לינה בבית פרטי. אולם תחילה עלינו להבטיח כי מחר נסתלק משם. תמורת חסד זה אני נפרד מחליפה נהדרת, תפורה מבד אנגלי. צר לי, אך אין ברירה. לכסף שבידנו אין עוד ערך; שילמתי סכום כמעט־דמיוני בעד מעט לחם. ככלות הכל, צריך לאכול. וגם לישון. אנו רק בני אדם.

בבוקר ממהר ולדק העירה ומספר לי בשובו כי דרך המים, ז"א נהר הדנייפר פתוחה בפנינו. השלטונות העמידו סירות לצורך ההגירה. אנו אורזים את חפצינו ויוצאים שוב לדרך.

שוב הפתעה! בדרך אנו פוגשים בבן עירי אשר גילברג. אין גבול לשמחתי; החבורה שלנו גדלה והולכת! מדנייפרופטרובסק אנו יוצאים אחרי חניה קצרה לקויבישב. בהשואה לערים אחרות זורמים כאן עדיין החיים בשקט יחסי. אנו מחליטים להשאר כאן זמן מה.

צעדינו הראשונים: אל בית העיריה, על מנת לברר את אפשרויות המגורים בעיר. הקומיסר מסביר לנו באדיבות כי בקרוב יגיעו לעיר פקידי ממשלה וכל החדרים הריקים כבר תפוסים למענם. מאידך הוא מציע לנו לצאת לאחד הכפרים הסמוכים, שם נמצא ודאי משכן מתאים. „בעוד שעה קלה", הוא אומר לנו, „יוצא מכאן מטען של חיטה לבזימיאנקה. אם רצונכם בכך, אתן לכם מכתב לקומיסאר המקומי ואמליץ על קבלתכם".

לא האמנתי כי עמוק בלב רוסיה ניתקל באנשים כה אדיבים. אנו מקבלים את הצעתו בתודה.

כעבור מספר רגעים אנו יושבים כבר בתוך מכונית משא. חשבנו כי הנהג יקח אותנו למקום מרוחק, אך המכונה נעצרת אחרי שעברה כ־7 קילומטרים בלבד. בזימיאנקה, מסתבר לנו, אינה אלא קולחוז.

למראה המשאית יוצא ממשרד הקולחוז אדם המחזיק צרור ניירות

בידו. מעבר לכתפו הוא זורק פקודות: יש לפרוק מיד את החיטה ולא לעכב את המכונה. כפי הנראה ידע כבר על בואנו כיון שניגש אלינו ללא הפתעה והציג את עצמו. לאחר שמסרנו לו את תעודותינו, שלח אותנו למקום מגורינו החדש.

היתה זו ביקתה זעירה שעמדה כעל קרעי תרנגולת. בפנים ניצב שולחן, שני כסאות, כלי בישול עתיקי יומין ומטה שבורת רגלים. נראה שהתגוררה שם משפחה שפונתה בחפזון עם בואנו. חלונות לא היו שם, רק שני חורים בקירות שהזכירו בית כלא מימי הבינים.

לאמיתו של דבר, לא הופתענו ביותר. היינו מוכנים לכל. נכנסנו לביקתה בשמחה.

מ י ר ו נ ו ב — זה היה שמו של מנהל הקולחוז — אמר שנתייצב אצלו למחרת לשם קבלת עבודה. בינתים הציע לנו לנוח ולאזור כוח לעבודה. בעמל כפים, הודיע לנו, נגבר על האויב ונתרום לנצחון הקומוניזם. ניכר היה בו ששינן את הדברים פעמים רבות. נאום התעמולה נמשך עוד זמן רב, עד כי חשתי שבחילה אוחזת בי. למזלנו הופסק הנאום ע״י נערה לא־מכוערת. בעלת קומה בינונית, שנכנסה לביקתה והביאה לנו מזון בסל — לחם, ביצים ומצרכים אחרים. התנפלנו על תוכנו של הסל כעל אוצר. במשך היומים האחרונים לא בא אוכל הגון אל פינו.

למחרת אנו מופיעים אצל מירונוב. „בוקר טוב״, הוא מברך אותנו, „איך ישנתם?״

„טוב מאד, תודה״, אני משיב.

„שפיר. ועכשיו, בחורים, ספרו לי דבר מה״. כך פתח בשיחה שנמשכה כמעט חצי יום.

מה עשינו בפולין? במה עסקו הורינו? המוצא המשטר הסובייטי חן בעינינו? מה הן השקפותינו הפוליטיות?

מובן שהצגנו את עצמנו כבני פועלים אביונים. תיבלנו את סיפורנו בתלונות על יחס הקפיטליסטים אלינו והצהרנו בפנים רציניות עד מאד כי צפינו כל העת בקוצר רוח שהסובייטים יבוא לגאלנו.

מירונוב נד בראשו בקורת רוח. „נאה״, אמר. „וכעת, ידוע לכם ודאי כי ימי הקציר קרבים ובאים. עבודתכם הראשונה תהיה איפוא בתיקון מכונות הקציר״. מאז אותו יום הייתי עסוק בפירוק מכונות והברגת ברגים ובפרזול סוסים.

תחילה סברתי שאצא מדעתי, שלא אחזיק מעמד בעבודה הקשה, אולם בהדרגה הסתגלתי למאמץ הגופני שהיה כרוך בכך ואפילו למזון

האיום שהוגש לנו, מיני תבשילי פסולת שבהם היינו מאכילים בפולין את החזירים.

הקולחוז שלנו נחשב לגדול, כיון שהיו בו 350 איש. אי לכך היה לנו רופא משלנו, או נכון יותר רופאה. שמה היה לידיה איבנובה והיא סיימה רק באותה שנה את חוק לימודיה. היתה זו נערה מקסימה, בעלת עינים כחולות משכרות וזוג רגלים חטובות להפליא ושיער אדמוני — הפרט היחיד בהופעתה החיצונית אשר לא מצא חן בעיני. משנתודענו אליה לא משה עוד לידיה מצדנו. ככלות הכל, היינו האנשים היחידים בקולחוז שהגיעו לרמתה התרבותית ושאתם אפשר היה לשוחח ולהתלוצץ כדרך הסטודנטים.

בתחילה לא הבחנתי בכך שהיא מקדישה לי יותר תשומת לב מאשר לאחרים, אך ערב אחד הבנתי את המתרחש. הדבר אירע כך:

טיילנו לנו להנאתנו ושוחחנו על בעיות הקולחוז, כאשר לידיה העבירה בהדרגה את השיחה לפסים אישיים. לפתע שאלה אותי, „יצחק, אמור לי בכנות, האם היתה לך אי פעם נערה?"

„כן", השבתי קצרות.

„והיכן היא נמצאת עכשיו?"

„איני יודע".

„העודך אוהב אותה?"

„כן".

אם כי היה זה ערב, ראיתי באור הירח כי הנערה מחוירה כסיד. לולא החזיקה בזרועי היתה ודאי נופלת. כעבור רגע התאוששה — וכרכה את זרועותיה סביב צוארי.

„אבל גם אותי אתה אוהב!" קראה, „אותי יותר!"

לא ידעתי מה אשיב על כך. שתקתי, אולם על מנת להרגיעה עניתי על נשיקתה בנשיקה.

מאז נעשה הכל ברור כשמש. לידיה הפצירה בי בלי הרף שאשאנה לאשה והוכיחה לי באלפי דרכים כי חיי רוק בקולחוז אינם נעימים ביותר. הייתי במצוקה נפשית: לא רציתי לפגוע ברגשותיה ולהפכה לאויב לי, כיון שדבקתי בעקרון כי עלינו לחיות עם כולם בשלום, אך מאידך לא יכולתי למחות את זכרה של מרישה מלבי. ואת מרישה לא יכולתי להחליף באף אשה אחרת.

החלטתי לעזוב את הקולחוז ולנסוע לסטלינגרד, שם היתה לי אפשרות

להמשיך בלימודי. לאחר ששוחחתי על כך עם ולדק והסדרתי את תעודותי אצל מירונוב, הלכתי להפרד מלידיה.

הפרידה לא היתה נעימה. כאשר בישרתי לה כי אני עוזב את הקולחוז החלו פניה מחליפים צבעים כזרקור על במה. היא לא אמרה דבר, רק הטילה את עצמה על הספה בבכי. לבסוף הרימה את פניה שטופי דמעות ושאלה, „מדוע אתה עושה זאת, יצחק? האם רע לך כאן?"

השבתי כי אני נוסע אך ורק למטרת לימודים וכי לכל השאר אין חשיבות בעיני. ניחמתי אותה ואמרתי כי בהזדמנות הקרובה ביותר אבוא לבקרה.

הצלחתי להחלץ מהקולחוז, בו שהיתי קרוב לחודשיים. לצערי נאלצתי להפרד מידידי אשר, שהחליט להשאר במקום כיון שלא היתה לו כל תכנית מגובשת לעתיד.

וולגה! וולגה הנפלאה! אנו משקיפים מעל הסיפון על הנהר רב ההוד ומתפעלים מיופיו וגודלו.

ברוח הערב נישאת הספינה צהובת הדפנות על פני המים כמו חץ מוזהב. הפנס האדום הדולק בחרטומה מאיר את הכל בגונים מכושפים. אנו מזינים את עינינו במראה הנהדר ושוכבים לנוח מעט. למחרת עלינו להשכים קום.

סטלינגרד. הגענו בלילה, מוקדם משסברנו. אנו שוכבים לישון בנמל ומניחים את התרמילים מתחת לראשינו. על אף העובדה ששכבנו על רצפה קשה, שקענו מיד בתנומה. לא הספקתי לשאול את ולדק אם הוא מרגיש בנוח על משכבו כיון ששמעתיו נוחר בקול, ישנתי נפלא.

בבוקר אנו שמים את צעדינו הראשונים אל האוניברסיטה. המזכיר מפנה אותנו מיד לבית האקאדמאים ושם, על סמך התעודות שבידנו, מקבלים אותנו כתלמידים בקורס ב׳ של האוניברסיטה.

כעבור מספר ימים, לאחר שהתאקלמתי במידת מה, החילותי לסייר בעיר. התרשמתי עמוקות. רחובות נאים, חלונות ראוה גדולים, בתים גבוהים. במלה אחת, עיר יפה.

מראה הסטודנטים והסטודנטיות היה חד־גוני עד כדי עצבות. כולם היו מקבלים מפעם לפעם חפצי לבוש בצבע אחיד, עשויים מאותו בד וגזורים באותו קו. הבגדים לא הלמו את הגברים ונראו מגוחכים על הנערות אך הם לא הרגישו בכך. להיפך, אני הרגשתי את עצמי כמנודה, כיון שלבשתי עדיין חליפה מהודרת שנתפרה בפולין, בימים הטובים.

לבסוף תליתי את בגדי בארון והחילותי להתלבש כמותם. הדבר שבר מחיצות שהיו עדיין קיימות בינינו: עתה הייתי שוה בין שוים ועד מהרה קשרתי קשרי ידידות עם רבים מהסטודנטים. אחרי תירגול למדתי לפנות אל כולם בגוף ראשון; צורת הפניה הפולנית המנומסת נחשבה כאן לאחת מהגינונים הקפיטליסטיים המסוכנים.

בערבים היו הסטודנטים מתקהלים בחדרי או מזמינים אותי אליהם ומבקשים שאספר להם על פולין. הכל ענין אותם: המשטר, אורח החיים, התרבות הפולנית. על מנת שלא אפול בידי המשטרה החשאית ולא אאסר בעוון הפצת תעמולה אנטי־סובייטית, השתדלתי להציג את תנאי החיים בבית בצבעים קודרים ככל האפשר ואף המצאתי מיני מעשיות, כיד הדמיון הטובה עלי.

שכחתי את הנשפים הנפלאים שבהם נטלתי פעם חלק, שכחתי את ריחם של מי קולון ואת ריח הבושם שנדף מהנשים. שוב לא הייתי צריך לדאוג איזו חליפה אלבש בבוקר ואיזוי בערב. החיים חייכו אלי.

במסיבות הסטודנטים שנערכו מפעם לפעם היה האולם מלא תמיד מפה לפה. האויר היה סמיך וספוג אידים כמו בבית מרחץ, אך הדבר לא הפריע לאיש. להיפך, הדוחק איפשר לך לגפף את נערתך ולהעמיד פנים שאינך יודע מה עושות ידיך.

ערב אחד הביאו הסטודנטים כד של וודקה מתוצרת ביתית והשתכרו כדבעי, יחד עם הנערות. לאחר מכן עברו כולם למצב אופקי וערכו הילולה מהדהדת. הם היו כה שכורים עד לא ידעו כלל מי עושה מה עם מי — ולא היה להם אכפת...

כך נמשכו החיים עד חודש דצמבר, כאשר נודע כי עקב התקפת המחץ הגרמנית תעבור האוניברסיטה לטשקנט. קיבלתי את ההודעה בשמחה רבה: שמעתי כי ברוסיה מתארגן צבא פולני החונה כרגע בטאשקנט ועומד לצאת בקרוב לפרס. עז היה רצוני להכנס לשורותיו של צבא זה ולהגיע בדרך זו לארץ־ישראל, משאת נפשם של כל הצעירים היהודיים מפולין. קויתי שיעלה בידי לעבור מהצבא הפולני לשורות הבריגדה היהודית ולהלחם באויב שכם אחת עם חיילים יהודיים.

לצערי התגלגלו הדברים אחרת. בהגיעי לטאשקנט נודע לי כי הצבא הפולני יצא כבר מזמן בדרכו לפרס. אף על פי כן לא איבדתי את התקוה כי עוד אלבש מדים במלחמה הזאת. מן העתונים והרדיו למדתי על המתרחש בפולין, על מעשי הזועה נגד האוכלוסיה היהודית, והזעם חנק את גרוני. ידעתי כי לא אראה עוד את הורי, ידעתי כי זוג אנשים קשישים

לא יעמוד בכל העינויים הללו. וכך הלכה וגמלה בי ההחלטה להתגייס לצבא האדום ולנקום את נקמת הורי.

גם תכנית זו לא יצאה אל הפועל. נאמר לי כי הרוסים אינם מוכנים כלל לקבל לשורות הצבא פליטים מהמערב, אך הרשויות שאליהן פניתי הבטיחו לי כי דבר זה ישתנה בקרוב. בינתים לא נותר לי אלא לחרוק בשיני ולהשקיע את מרץ הנעורים שלי בלימודים.

טאשקנט. עיר גדולה, בעלת 1,5 מיליון תושבים, רובם אוזבקים ורוסים, עם מעוט יהודי, ארמני, קירגיזי ואזארבידז׳אני.

הדבר הראשון שעורר את התענינותי היה אופיה המיוחד במינו של העיר. טאשקנט היתה העיר המזרחית הראשונה שראיתי, הן במראה בתיה והן במראה התושבים והתנהגותם.

תושבי טאשקנט מתקיימים רובם מהמסחר, הפורח כאן על כל ענפיו. כל אחד מהם רואה חובה לעצמו להערים על חברו, לרמותו בעיסקה מסחרית ולהוציא את הכסף מכיסו בדרכים כשרות ובלתי כשרות. אם כי העיר גדולה מאד, ריקות החנויות מסחורה ומאדם. המסחר האמיתי מתרכז בשוק. כאן אפשר להשיג את כל אותם הדברים הנעדרים מהחנויות, לקנות חפצים דמיוניים במחירים לא פחות דמיוניים, להחליף כסף ולפגוש ידידים. כאן שורצות גם כנופיות של בני נוער העוסקים בגניבת שעונים וארנקים בזריזות כה רבה עד כי המשטרה המקומית אינה מצליחה מעולם לעצרם. חושבני שלעתים עוצמים השוטרים עין במתכוון כיון שהם מקבלים שוחד מהכנופיות. כך או אחרת — הביקור בשוק של טאשקנט הוא חויה רב־גונית.

האוזבקים הם אמנים בכל הנוגע לעמידה על המקח ורמאות. הם מסוגלים למכור לך כל דבר, במחיר העולה פי כמה על ערכו של החפץ. גם אם ברי לך שסוחטים ממך כסף בעד לא־כלום, אינך יכול לעמוד בפני שיטות השכנוע של הסוחרים הערמומיים הללו. פרט לתעלוליהם בשטח המסחר מצטיינים האוזבקים בידיעת שפות וברמת תרבות גבוהה בהרבה מזו של שאר האוכלוסיה. רבים מהם לומדים בבתי ספר גבוהים והאינ־טליגנציה הטבעית שלהם גורמת להם להתבלט בכל מקום.

היו לי קשרים הדוקים למדי עם שכבת אוכלוסיה זו, כיון שעם כניסתי לאוניברסיטת טאשקנט רכשתי לי ידידים רבים מקרב האוזבקים. כאן לא הביטו עלי כעל זר כיון שעוד בסטאלינגרד למדתי להסתגל אל חברי ללימודים וידעתי כבר איך לנהוג בהם.

ברם, לא קל היה לי לקבל רשות ישיבה בטאשקנט. יחד עם הפליטים שזרמו לכאן גאה מספר התושבים והגיע עד 4.5 מיליון. הצפיפות היתה איומה והשלטונות ביקשו להגביל ככל האפשר את מספר המשתכנים. חברים שהגיעו לכאן לפני הצליחו לקבל את הרשיון הנחוץ. לי לא האיר המזל פנים. מה אעשה? אני פותח בהתקפה טורדנית על כל הרשויות המפלגתיות והעירוניות, החל בעיריה וגמור במיניסטריון, אך הכל ללא תוצאות.

שולחים אותי משרד למשרד. במשרד הרישום העירוני אני מבלה חצי יום, עומד בסבלנות בתור וממתין. לבסוף מכניסים אותי לחדרו של הפקיד האחראי.

„צר לי מאד", הוא אומר לי, „אך לא אוכל להענות לבקשתך. בעצמך ראית ודאי את הצפיפות השוררת כאן. אין לנו מקום לאנשים חדשים..."

ביאושי, אני מתפרץ. „הלא כל חברי מהאוניברסיטה נמצאים כאן!" אני קורא. „גם הפרופסורים שאצלם למדתי הועברו לכאן — ורק בשבילי אין מקום? וזו התודה שאני מקבל על עבודתי המפלגתית ועל כך שהייתי מזכיר הקומסומול במחלקה שלי?"

„אם כן", הוא אומר לי באדישות, „מדוע אינך פונה אל המפלגה ומבקש מהם להתערב למענך?"

שוב אני עומד בפני קיר אטום. בינתיים אזל כספי. אין לי מקום לינה ואני מתחיל לטעום את טעמו של הרעב.

בלית ברירה אני הופך לסבל. בעד נשיאת חבילה משלמים לי 30 רובל, בעוד שקילוגרם לחם עולה 120 רובל. מאידך אפשר לקבל ענבים למכביר ומחירם רק 1.5 רובל. אני ניזון איפוא מפירות אך עד מהרה אני מגלה כי אי אפשר לחיות בלי לחם. כוחותי כלים. הכסף שאני משתכר אינו מספיק לשכירת חדר; את לילותי אני מבלה איפוא על הדוכנים בשוק.

רק ביום הרביעי אני מגלה כי קיימת אפשרות של ערעור לפני נשיא הרפובליקה האוזבקית. אני מפנה אליו את בקשתי בכתב ובדואר החוזר אני מקבל מכתב אדיב מלשכת הנשיא. אל המכתב מצורפת הזמנה: עלי להתייצב אצל הנשיא בעוד יומיים לשם שיחה אישית.

ביום המיועד אני מגיע למשרד בשעה 13.00, ככתוב בהזמנה. מובילים אותי לחדר המתנה רחב ידים, בו יושבים כבר אנשים רבים. האולם מרוהט בטעם רב; על השלחנות חומר־קריאה מגוון, עתונים, שבועונים ועלונים. הקירות מקושטים בפסלים בסגנון מזרחי.

בטרם הספקתי להתבונן סביבי, קוראים בשמי. לבי מתחיל לפעום בחזקה; הלא מעולם לא הייתי עוד אצל אנשים כה רמי מעלה.

אני נכנס. חדר צנוע. על הקירות תמונותיהם של לנין וסטאלין. מאחרי שולחן הכתיבה יושב אדם כבן חמשים ומעשן סיגריה. בהכנסי לחדר הוא קם מיד על רגליו ומושיט לי יד.

„שב בבקשה", הוא מזמינני.

לאחר מכן הוא מתחיל להציג לי שאלות שאינן נוגעות כלל לבעיה המטרידה אותי. הוא מתעניין בחיי הפועלים בפולין, מבקש שאספר לו על כך בהרחבה. בעודנו משוחחים נכנסת לחדר נערה חיננית בסינר לבן ושואלת האם אפשר להגיש את ארוחת הצהרים?

„בהחלט", הוא משיב. „ובבקשה ממך, לידיה, הביאי עוד מנה בשביל החבר הסטודנט. תסעד אתי, האין זאת?" הוא שואל אותי.

הייתי נבוך לא מעט אך לסרב לא יכולתי. הודיתי לו על אדיבותו הרבה.

אני סועד איפוא צהרים בחברתו של הנשיא. זה זמן רב לא אכלתי מטעמים כה נפלאים. בלגמי את השמפניה המובחרת נתעורר בי זכר הימים שחלפו ורק בקושי החנקתי את הדמעות שזרמו אל עיני. שוטה, אמרתי לעצמי, למה תבכה? הן את המצב לא תצליח לשנות.

רק לאחר שסיימנו את ארוחת הצהרים שואל הנשיא אחון־באבאייב למטרת בואי. אני מתחיל לספר לו על עברי, על מסירותי למפלגה, ועל המצוקה שבה אני שרוי עכשיו. הוא מאזין ורושם דבר מה על פתק נייר. אחר כך הוא מוסר לי את הפתק ואומר, „בבקשה, חבר סטודנט, הכל מסודר".

אני מודה לו מקרב לבי ויוצא. בחוץ אני פותח את הפתק המקופל וקורא:

„...נא להוציא מיד רשיון ישיבה בתוך טאשקנט ולהקציב מקום מגורים מתאים..." על החתום: נשיא הרפובליקה האוזבקית.

כשהפתק בידי רצתי כחץ מקשת אל העיריה. הגעתי לשם בשעת הפסקת הצהרים ונאלצתי להמתין עד שעה 3.00. לבסוף נפתח המשרד — ושוב עמדתי בפני אותו פקיד שרק לפני ימים מספר דחה בגסות את בקשתי.

„לשם מה באת?" הוא שואל אותי. „באם זה בקשר לרשיון, אתה יכול לשוב מיד כלעומת שבאת. אין לי פנאי להתוכח אתך, אין לנו מקום, אין..."

שפיר", אני אומר לו בשקט. "אולם יש בידי מכתב המכוון אליך".
אחרי קריאת המכתב הפך הפקיד רך כשעוה. "שב בבקשה", אמר, בהציעו לי כסא.

"מיד אסדיר את הענין", המשיך. "הלא אמרתי לך שברצון אטפל בבקשתך... מיד אטפל בה, חבר!"

ואכן, כעבור מספר רגעים כבר היה הרשיון בידי, בצרוף מכתב אל בעלי הדירה בה הוקצב עבורי חדר. בעלי הדירה היו אוזבקים. קיבלתי חדר מרוהט שנראה לי כארמון.

מאותו רגע לא חסר לי דבר. התאקלמתי בטאשקנט והתידדתי מאד עם בעלי הדירה שגילו כלפי יחס חמים, האופייני לאוזבקים. אין כמותם מארחים מופתיים בעולם; גם כאשר הם רוחשים שנאה לאדם, בין כתלי ביתם הם נוהגים בו בנימוס כאילו היה ידיד ורע.

למחרת הביקור אצל הנשיא הלכתי למזכירות הפקולטה למשפטים, שם קיבלוני מיד כסטודנט מן המנין ושלחו אותי אל מחסן האוניברסיטה. במחסן נתנו לי חליפה חדשה, כותונת ונעלים. לאחר שהחלפתי בגדים והורדתי מעלי את שכבת הזוהמה שנצטברה על גופי במשך הימים האחרונים, הרגשתי כאדם אחר.

מאז ביקרתי בהרצאות מדי יום ביומו בין השעות 8.00—13.00. כל אחד מאתנו קיבל גם עבודה לשעות אחר־הצהרים, על מנת שלא ניפול למעמסה על העיר. אני נשלחתי לעבוד בבית חרושת לפצצות ורימונים, כסגן מנהל מסעדת הפועלים, בה אכלו 2500 איש.

הרגשתי כי בהדרגה שבים אלי כוחותי. מזון היה לי בשפע; לעתים הייתי אפילו מביא מצרכים שונים לחברים שמצבם לא היה ורוד כשלי.

כך נמשכו הדברים עד תום הסמסטר. ואז, במקום החופשה המיוחלת, שלחו אותנו בקבוצות לעבודת אדמה.

בקולחות שאליו נשלחתי ניתנה לי הזדמנות להכיר מקרוב את חייהם של האוזבקים. לגבינו, האירופים, היה בהם הרבה מהחדש והמוזר.

האכרים האוזבקים אינם שולטים בדרך כלל בשפה הרוסית, בעיקר לא בני הדור הישן. הם לובשים עדיין את בגדיהם הלאומיים, המרוקמים בפרחים צבעוניים. לעבוד אינם אוהבים. בכל שעות היום והערב הם יושבים בבתי התה שלהם ולוגמים תה רותח, בלי סוכר. הדבר מאפשר להם לשאת את החום הנורא השורר בחבל ארץ זאת.

לעתים נוטה הייתי לחשוב כי האוזבקים פוחדים מפני העבודה

הגופנית כמפני שד. בשדות עובדים במקומם נשים וילדים. באלה האחרונים אין להם מחסור: לכל אוזבקי יש כמה וכמה נשים, החיות בצותא בשלום. במשך כל שהותי בקולחוז לא נתקלתי באף מקרה של תחרות או מריבות בין הנשים.

האוזבקים הם עם ירא שמים ואוהב טקסים. טקס המילה נערך אצלם עם הגיע הנער לגיל שלוש עשרה. הנער מובא אז לפני זקני העדה וההילולה הנערכת בעקבות הטקס נמשכת שלושה ימים ושלושה לילות. פרט לחתונה, זהו הטקס החשוב ביותר בחייהם.

בתקופת שהותי בקולחוז נזדמן לי לראות טקס חתונה אוזבקי שאליו הוזמנו כל תושבי הסביבה.

לפי המסורת אסור לכלה להפגש עם חתנה החל משעות הבוקר. זה האחרון צם במשך היום והזוג נפגש רק בשעת טקס הנישואין. העדה בוחרת מעין ועד של חמש נשים קשישות והללו מכינות חדר מיוחד עבור בני הזוג ושומרות לבל ייכנס איש לתוכו. הזוג הצעיר חייב לבלות את ליל הנישואין בחדר זה ולמחרת נכנסות הנשים לחדר ובודקות על הסדין אם אמנם היתה הכלה בתולה. אם לאו, רשאי הבעל הצעיר לבטל את נישואיו ולהחזיר את אשתו לבית הוריה.

בעוד הזוג נמצא בחדרו מבלים האורחים בחוץ, סביב מדורה, ואוכלים פילאף (מאכל לאומי העשוי מאורז, בשר ושמנים). המזון נמצא בתוך קערה גדולה וכל אחד חייב לטבול את ידו ולתחוב את האורז לתוך פיו — אחרת ייחשב לאויב המשפחה.

בתנאים כאלה — בעיר בתקופת הלימודים ובקולחוז בתקופת החופש, — חייתי עד שנת 1944.

תמיד ובכל מקום חשבתי על הורי האהובים, על אחותי ועל מרישה. שאלה אחת כאובה ניקרה במוחי: האם עודם חיים? לבסוף נודע לי כי המחוז שלנו שוחרר ע"י הצבא האדום. מיד פניתי טלפונית לשלטונות המקומיים וכעבור כמה ימי צפיה קיבלתי מברק מאחותי: היא בריאה ושלמה ומתגוררת ברובנו.

צחקתי, בכיתי, קפצתי כמטורף, רצתי אל כל המכירים כשהבשורה הנפלאה בפי. סבור הייתי כי לא נותר לי איש בעולם — והנה אחותי חיה ומצפה לשובי!

החילותי לסדר את ניירותי בקדחתנות. תוך זמן קצר היה הכל מוכן; ובלב פועם יצאתי לדרך.

אני יושב ברכבת ואיני מאמין למראה עיני. מבעד לחלונות הקרון חולפים שדות החול של אוזבקיסטן וקזאכסטן. אני שומע צפירת קטר והרכבת נכנסת למנהרה, ועוד בטרם הסתגלתי לחשיכה אנו נמצאים שוב בחוץ ולפני עיני משתרעת עיר. עדיין איני יודע אם כל זה מתרחש במציאות או שמא חולם אני: האמנם יצאתי כבר מטאשקנט, מלב לבה של אסיה, ואני נמצא בדרכי הביתה? האמנם אראה בקרוב את עיר מולדתי, את המקום שבו ביליתי את שנותי הנפלאות ביותר, המקום שבו השארתי את כל היקר לי?

סבלנותי מגיעה לקצה. אני נוסע יום, יומיים, שלושה, שנים־עשר. לבסוף נכנסת הרכבת לשטח אוקראינה. שדות מכוסי שלג משתרעים משני צדי המסילה — ולבי נצבט. בזכרוני עולים משחקי הילדות בכדורי שלג, הנסיעות המכושפות במגלשה רתומה לצמד סוסים, הסקי שכה אהבתי. כאילו להכעיס מזכיר לי הכל ימים שחלפו לבלי שוב...

היום הששה עשר. הגענו לקיוב. תחנת הרכבת הרוסה כליל אך התנועה בה סואנת כתמיד. נאמר לנו כי נשהה כאן קרוב ל־24 שעות. אני יוצא איפוא לרציף — אולי אפגוש כאן פנים מוכרות...

אין איש. אני נודד מקרון לקרון, מציץ בפניהם של העוברים ושבים, מאמץ את אוזני כדי לקלוט קטעי שיחה, אך הכל לשוא. השעות חולפות בעצלתים. אני עייף.

למחרת יוצאת הרכבת מקיוב. הביתה!

ב־5 בינואר 1945, בשעה 11.30 לפני הצהרים, מגיעה הרכבת לרובנו. אני יורד מהקרון — ואיני מכיר את עירי. הכל כאן הרוס, חרב ונטוש. אין רואים נפש חיה.

וזוהי איפוא רובנו, העיר בה ביליתי את ילדותי המאושרת, העיר שהמתה וגעשה תמיד מרוב אדם? עתה היא שרויה בדממה קודרת, כלאחר הלוית מת.

אני מרים את חפצי והולך לכתובת שציינה אחותי במכתבה. בהתקרבי למקום איני שולט עוד בעצבי. לבי פועם בחוזקה כאילו ביקש לזנק מתוך חזי ורגלי כושלות. לרגע אני חושש כי לא יהיה לי הכוח להגיע עד הדלת.

ביד רועדת אני מקיש בדלת: „יבוא!" אני שומע מבפנים.

בתוך החדר יושבת נערה צעירה וכותבת דבר מה. בהכנסי היא מרימה את ראשה ומביטה בי. אסיה! אסיה! אחותי הקטנה אסיה!

אנו נופלים איש בזרועות רעותו, בוכים, צוחקים ומתנשקים חליפות. איני מתבייש בדמעות הזולגות מעיני. אסיה היתה ילדה קטנה כאשר

ראיתיה לאחרונה — ועתה אני מחזיק בזרועותי עלמה בת שבע עשרה.

כאשר נרגענו מעט החילונו לספר זה לזו את קורותינו בשנים האחרונות. הרבה זמן לא היה לנו; הידיעה על בואי עשתה לה כנפים ועוד טרם הספקתי להזין את עיני באסיה, נתמלא החדר אנשים. הביקורים והשיחות נמשכו עד לשעת ערב מאוחרת. לבסוף יצא אחרון האורחים ולי ניתנה ההזדמנות לפטפט כאות נפשי עם אסיה.

אותו לילה ישנתי על סדינים לבנים וריחניים, בפעם הראשונה מאז יצאתי מטאשקנט. עשרים וחמישה ימים נמשכה הדרך מאסיה הרחוקה לרובנו.

למחרת יצאתי למיזוץ' לחפש את המקום בו עמד פעם בית הורי. להפתעתי הרבה גיליתי כי הבית עומד עדיין על תילו — אחד המעטים ששרדו בעירה — וגם המחלבה שלידו עודנה קיימת. הכל נראה מוזנח עד לידי יאוש; לא נותר זכר לערוגות הפרחים ולגן הפרי שלנו.

נכנסתי לתוך הבית כשאני רועד מהתרגשות. לא יכולתי לשהות בו זמן רב. גל של זכרונות הציפני ובצאתי לרחוב התייפחתי בקול.

התרחקתי מהמקום כמעט במרוצה ולא הרשיתי לעצמי להפנות את ראשי לאחור. היה זה אחד הרגעים הקשים ביותר בחיי. אולם האדם, מסתבר, מסוגל להתגבר על הכל. כאשר שבתי אל אסיה לרובנו כבר שלטתי שוב ברוחי ודבר לא ניכר בי.

אט אט חזרו החיים למסלולם. הימים חלפו מהר: מדי בוקר הייתי יוצא לטיולים בסביבה כדי לראות במו עיני את שרידי ההרס. מדי יום הייתי שומע מפי האוקראינים פרטים חדשים על רצח בני עמי, על השמדת ערים וכפרים שלמים.

לבסוף, אחרי שלושה חודשי ישיבה ברובנו, החלטתי כי אין לי עוד מה לחפש שם. הגשתי בקשה לעבור לפולין וזו אושרה תוך זמן קצר. הרגשתי כי לא אוכל להשאר יותר על אדמה זו, הספוגה בדם הורי וקרובי החפים מפשע.

תחנתי הבאה: לודז', העיר הגדולה והתוססת ביותר בפולין שלאחר המלחמה. כעבור ימים מספר אני מקבל עבודה מצוינת בפרקליטות הצבאית. בתוקף עבודתי אני רשאי ללבוש מדי צבא עם שלושה כוכבים — אך אני מבכר להשאר בבגדים אזרחיים, מטעמי בטחון. חברי ארגון הפרטיזנים הקנאי א.ק. עודם שורצים באיזור.

העבודה מפיחה בי כוח חדש. דכאון החודשים האחרונים חולף בהדרגה. אורח החיים שלי דומה עכשיו לזה שניהלתי לפני המלחמה:

נשפי ריקודים, תיאטראות, סרטי קולנוע. אני משתדל לשכוח את התלאות והטרגדיה שהיו מנת חלקי בשנים אומללות אלה.

וגם את מרישה אני משתדל לשכוח — אך דבר זה אינו עולה בידי. הייתי משוכנע כי היא ניספתה יחד עם האחרים, אולם זכרה לא נמחה מלבי. מין קול שלא יכולתי לגבור עליו אמר לי כי אסור לי לשכחה, כפי שאסור לי לשכוח את הורי.

יום אחד, בטיילי עם אסיה ברחובה הראשי של לודז׳, אני שומע מאחרי קול אשה הקורא, „איגנאץ!" איני מתעכב, בחושבי כי הכונה למישהו אחר.

„איגנאץ!" חוזר הקול.

אני פונה לאחור...

מרישה! פטישים אדירים מתחילים להלום בראשי ומין ערפל מוזר מופיע לפני עיני. לולא אסיה התומכת בי, הייתי ודאי נופל על המדרכה. הרגשתי כי פי פעור לרווחה — אך לא יכולתי לפלוט אף צליל מגרוני החנוק.

במאמץ עליון הצלחתי להתאושש. רציתי לקחתה בזרועותי, למחוץ את פיה בשפתי — אך לחיצת ידה של אסיה על זרועי מזכירה לי כי אנו נמצאים ברחוב...

אני מזמין את מרישה לדירתי, הנמצאת בקרבת מקום. כעבור רגע אנו יושבים בחדרי, שקועים בתוך כורסאות נוחות. אחותי אסיה עוזבת אותנו לבד ויוצאת להכין דבר מה לשתות.

אני מתבונן במרישה שלי ורואה על פניה את השנים שחלפו. בלב דואב אני קובע כי אהובתי נשתנתה מעט. אותן צמות נהדרות שכה אהבתי אינן עוד. נעלמה גם הגיזרה המושלמת שעוררה את קנאתן של כל הנערות. בתמונה שנשתמרה בלבי לבשה מרישה תמיד את שמלת המשי שלה, התפורה לפי אופנת פריז — ועכשיו היא יושבת לפני, נערה מרופטת ועייפה שתלאות המלחמה חרוטות על פניה.

אולם כל זה אינו מקטין את שמחתי אף כמלוא הנימה. מרישה שלי נמצאת שוב לידי, לאחר שהאמנתי זמן כה רב כי היא אינה עוד בין החיים — ואושרי אינו יודע גבול. אני שותה בצמאון את דבריה. ומרישה מספרת:

היא היתה בוארשה בעת המרד העקוב מדם. היו בידיה תעודות מזויפות ואיש לא גילה את דבר היותה יהודיה. אחרי דיכוי המרד נשלחה לעבודת כפיה בוינה ועם שחרור פולין הגיעה ללודז׳.

אסיה קוראת לנו אל השולחן. אנו טועמים מהקפה והעוגות שהכינה, מגלגלים שיחה עוד שעה קלה — ואחר כך קמה מרישה ממקומה ואומרת שעליה ללכת. עניני פרנסה, היא מסבירה לי, הלא עליה להתקיים איכשהו...

אני מלוה אותה הביתה ורושם בזכרוני את כתובתה. בהפרדי מעליה נוצר בי הרושם כי היא נוהגת בי בקרירות מכוונת, כאילו ביקשה להרחיקני מעל פניה.

מדוע? שמא היא נשואה ולא רצתה לספר לי על כך, או אולי מאורשת — או שמא פשוט אינה אוהבת אותי יותר? שאלות, שאלות ללא מענה...

אותו לילה איני מצליח לעצום עין. דמותה של מרישה עמדה כל העת לפני עיני. בשעה שתים אחרי חצות אני מדליק את האור על שולחן הלילה ומאלץ את עצמי לקרוא בספר. אלפי מחשבות סובבות במוחי ואינן נותנות לי מנוח. בקוצר רוח אני ממתין לבוקר.

אחרי ארוחת הבוקר אני יוצא העירה, קונה זוג נעלים גבוהות עקב ושמלה נאה. עמוס חבילות, מאושר כילד, אני רץ לביתה של מרישה.

הדלת נפתחת ע״י חדרנית השואלת לחפצי. „האוכל לראות את העלמה מרישה?״ אני שואל.

„בבקשה, הנה חדרה״. החדרנית נעלמת באפלולית המסדרון. אני מקיש על דלת חדרה של מרישה.

היא נמצאת לבד ויושבת ליד השולחן, שקועה בכתיבה.

אנו לוחצים ידים כשני זרים. אני מושיט לה חבילותי.

„בשבילי?״ היא שואלת.

„הבאתי לך כמה דברים קטנים״, אני אומר. „הלא אינך יכולה להראות כה מוזנחת. עליך לחזור ולהיות אותה מרישה שהכרתי — הן בחיצוניותך והן בנשמתך״.

„איגנאץ... אני כה שמחה על שאתה דואג לי, אך הבן נא, לא אוכל לקבל את הדברים האלה מבלי לשלם לך תמורתם — ולי אין כסף...״

לבי נצבט. אני חש כי דבר מה מסתתר מאחרי היסוסיה.

„מרישה״, אני מפציר בה, „איני מבין אותך. הלא אנו מכירים איש את רעותו מילדות, הן היית חברה לספסל הלימודים — וידידתי במשך שנים רבות. אולם הבה לא נדבר על כך — לו רק היית סתם בת עירי, גם אז הייתי חש חובה מוסרית כלפיך״.

הנימה הדיפלומטית שבה נקטתי משיגה את מטרתה. מרישה לוקחת את החפצים מידי ומודה לי מעומק לבה. אנו מחליפים רשמים, משוחחים

על נושאים שונים — ולבסוף אני קם ללכת מבלי לדבר אתה על הנושא החשוב לי מכל — על האהבה העזה שאני רוחש לה.

לפני צאתי אני מזמין אותה להצגת ערב בקולנוע אך היא מסרבת, באמרה כי אין לה פנאי בערב. אנו נדברים איפוא להפגש מחר אחרי הצהרים בדירתה.

אני מחליט לשוחח אתה בגלוי. המצב הבלתי ברור בו אנו נמצאים אינו לרוחי.

למחרת, בשעה 3.00 אחרי הצהרים אני מופיע אצל מרישה. הפעם איני מאבד זמן. אחרי הקדמה קצרה אני מבקש את ידה.

מרישה פורצת בבכי נורא.

„איגנאץ!" היכן היית לפני מספר שבועות? חשבתי עליך כל השנים הללו והמתנתי לשובך, אף לרגע לא האמנתי כי אינך בחיים. אולם לפני זמן מה נתרופפה אמונתי. פגשתי גבר שהתאהב בי — ואנו מאורסים כבר שבועיים!"

הכל ברור לי עתה. אני שומע את בכיה ויודע כי עדיין לא מאוחר מדי. אני חש כי אם אפציר ואחזור ואפציר בה, תחזור מרישה מהחלטתה.

אולם זאת איני יכול לעשות. הן עדיין נותרה בי טפת כבוד עצמי. הן אני לא חדלתי לחשוב על מרישה על אף כל האסונות שעברו עלי. נערות רבות רצו בי — אך אני שמרתי אמונים למרישה. אם גם אהבתה חזקה משלי, אני אומר לעצמי, חייבת היא לבוא אלי.

„מרישה! על הקורות אותי בשנים האחרונות סיפרתי לך כבר", אני אומר לה, „אולם זאת רוצה הייתי להוסיף: תמיד, בכל אשר הייתי, זכרתי ואהבתי אותך. אהבתיך גם עכשיו, ואוהבך גם בעתיד. רגשותי אליך לא ישתנו מעולם; כפי שהייתי לפני המלחמה, כן הנני עתה וכן אשאר".

אני נושם עמוקות וממשיך: „ועכשיו, איני יודע אם נפגש עוד ביום מן הימים. היי איפוא שלום — וקבלי את איחולי הכנים לדרכך החדשה".

„איגנאץ!" מרישה מנסה לעצור בעדי. „המתן... אל תלך עוד..." שפתיה רועדות; היא מבקשת לומר עוד דבר מה אך גרונה אינו נשמע לה.

„צר לי מאד, מרישה, אך אין לי פנאי יותר". בעמדי על המפתן אני מוסיף: „מחר אסדיר את תעודותי ואצא לקרקוב — ומשם אמשיך לארץ ישראל. רואה את — דרכנו נפרדות.

„היי שלום!"

כיצד עליתי ארצה?

ספורו של נח שטיין, העולה הראשון ממיזוץ'
כפי שנרשם מפיו ע"י ראובן מלמד

היה זה ב־1920, עבדתי אז בעיר אוסטראה בתור נפח שכיר. פעם תקפוני געגועים עזים לאמא, לאבא, לבית והחלטתי לסור למיזוץ' לשבת. גמרתי את עבודתי בשעה מקדמת, ארזתי את חפצי ושמתי את פני הביתה, מהלך של שלשים ק"מ ברגל.

לאחר הליכה של כמה שעות נוכחתי, כי לא אספיק להגיע הביתה בשעות המקדמות של הלילה והחלטתי ללון בכפר ג. אצל נפח יהודי מכר.

הנפח המארח קבל אותי יפה והציע לי להשאר לעבוד אצלו, בתנאים ובשכר טובים יותר מאשר אלה שהיו לי באוסטראה.

בעוד אני שוקל בדעתי את הצעתו, הגיעה אשתו של הנפח מהעיר הקרובה שם שהתה לרגלי ענינים משפחתיים וספרה, כי העיר כמרקחה, וכלם מדברים על הבחורים המכונים „חלוצים", שאומרים עליהם כי כלם מלומדים הם, ממשפחות מיוחסות, מבתים עשירים, והם נמצאים בעיר בדרכם לארץ ישראל, שם יעבדו בתור פועלים פשוטים. האשה הוסיפה לספר, כי בעיר אומרים כי בכל רוסיה, מתארגנים קבוצות של „חלוצים" כאלה המכשירים את עצמם כאן, לעבודה, „שם" וכי סטודנטים לומדים להיות נפחים, נגרים, בנאים וכדומה.

האשה הכינה ארוחת ערב ותוך כדי ההכנה לא פסקה מלספר על ה„חלוצים". כל הערב שוחחנו על הבחורים המשונים, על ארץ ישראל וכשעליתי על משכבי, לא יכולתי להרדם מהתרגשות. חשבתי לי בלבי, כי אם סטודנטים לומדים להיות נפחים, משמע שנפחות זה דבר טוב בארץ־ישראל, ואני הלא נפח ממדרגה ראשונה שאפילו סטודנטים לא יוכלו להת־חרות בי, ושנית להיות בארץ ישראל, לראות את הכתל המערבי, את מערת המכפלה ואת קבר רחל, זה הלא דבר עצום ובלבי גמלה ההחלטה לעלות גם כן לארץ ישראל. נרדמתי בהרגשה כי החלטתי נבונה.

קמתי בבקר והתחלתי לחקור מה יש לעשות כדי להגיע לארץ ישראל?

אמרו לי כי יש לפנות למשרד הא"י. אך המשרד מקבל רק סטודנטים (ככה סברתי אז) ומה אני סטודנט? הלא ילעגו לי. ומבוכתי גדלה והביאה אותי ליאוש.

בדרכי הביתה לא פסקתי לחשוב על ארץ ישראל ונזכרתי פתאום, כי שניים מבני עירתנו אלתר נמירובר והרשל שפנובר, בקרו לפני כמה שנים

בארץ־ישראל, ואז אמרו, כי נסעו שמה דרך העיר אודיסה. אבל עכשו אודיסה נמצאת מעבר לגבול...

בלית ברירה החלטתי לעבור את הגבול ולהגיע לאודיסה. ארזתי את חפצי הדלים, הכינותי צידה לדרך לכמה ימים ובערב אחד יצאתי לדרך. לאחר כמה ימי נדודים הצלחתי באחד הלילות לעבוד את הגבול. בלילות הייתי מתקדם — וביום הייתי מסתתר ביערות או בין תבואות השדה. כאשר הרעב היה מציק לי הייתי מסתכן ונכנס לבית כפרי לבקש לחם ומים. ברם, לא תמיד נמצאתי קרוב לכפר, לאחר ליל נדודים, ולכן היו ימים בהם רעבתי קשה וסבלתי מצמא.

פעם, לאחר כמה ימי רעב נכנסתי לבית אכר אחד ובקשתי לחם בדמעות בעינים. האכר נתן לי כבר לחם שלם ואני בלעתיו על המקום. האכר ובני ביתו תמהו מאד למראה זה, הצטלבו ונתנו לי עוד ככר לחם ובלבד שאסתלק מביתם. הם פחדו שאתפוצץ בביתם...

ככה נדדתי כמה שבועות עד שהגעתי תשוש כח לאודיסה משאת נפשי.

ברם, שם נודע לי כי הדרך לארץ ישראל סגורה. הייתי על סף היאוש. יהודים טובים אמרו לי אז כי עוד לא אבדה התקווה ועלי להשתדל להגיע לקוקז. משם הסבירו לי, לא קשה לעבור את גבול תורקיה. ומתורקיה הדרך לארץ ישראל פתוחה.

בלי להרבות במחשבות שמתי פעמי לעבר קוקז והשתכנתי במקום קרוב לגבול התורקי. בליל חושך אחד נסיתי לעבור את הגבול ונתפסתי.

בחקירה ספרתי לרוסים את כל האמת. אמרתי להם כי אני ממיזוץ' שעל יד רובנה בה שולטים הפולנים ורודפים בנו ביד קשה, וברצוני להגיע לכן לארץ ישראל. מאחר ואני איש עובד עני וכסף להוצאות הדרך אין לי, אני נודד מארץ לארץ עד שאגיע למחוז חפצי.

הם לא האמינו לי ולספורי. חשדו בי ואמרו כי אני מרגל חשוב והעבירוני לבית כלא גדול שבו אסורים היו אנשים מאד חשובים; אנשי צבא גבוהים מהלבנים, רוזנים, בעלי תעשיה וכדומה.

לאחר שבוע של חקירות וישיבה בכלא, העמיסו את כל התא בו הייתי אסור, יחד עם אסירים מתאים אחרים ברכבת. בדרך, כאשר הרכבת התרחקה בהרבה ממקום מאסרנו, שאלתי את הפולקובניק, בעל הזקן היפה, לאן מובילים אותנו. הוא אמר לי, כי דנו את כולנו למות ומובילים אותנו למקום ההוצאה להורג...

לא רציתי למות על לא עוון בכפי, והחלטתי להסתכן ולקפוץ מהקרון הנוסע. בחשאי עקרתי קרש מהקרון ובהזדמנות הראשונה — קפצתי.

השומרים הרגישו בי כאשר קפצתי, ירו אחרי, עצרו את הרכבת וחפשו אותי, אך העלו חרס בידם, כי קפצתי בהיות הרכבת ביער והצלחתי להחבא.

כמה ימים הסתתרתי ביער ופחדתי לצאת פן מחפשים עוד אחרי ויתפשוני. ביום השלישי יצאתי מהיער והתחלתי להתקדם לגבול. ידעתי כבר את הדרך ואת מקומות התורפה וגם נזהרתי מאוד הפעם, עד שעברתי בהצלחה את הגבול. הפעם נתפשתי ע"י הטורקים אשר החזירוני לידי הרוסים...

כבעל נסיון מר לא ספרתי הפעם לחוקרים שלי את האמת. טענתי שאני טורקי והייתי בשבי ברוסיה. שכחתי את שמי ואת השפה הטורקית ואף אינני יודע את מקום מוצאי. הושיבוני שוב בבית הסוהר, חקרוני ללא הרף ואני בשלי כל הזמן.

פעם הובלתי בפני חוקר בשמלה. כלומר בפני אשה. לאחר כמה שאלות שלה, עליהן עניתי מה שעניתי לחוקרים הקודמים, היא אמרה לחבריה בנוכחותי: „לשם מה אתם מחזיקים ברנש זה? האינכם רואים שהנהו „אידיוט" מושלם?"

החזירוני לכלא ולאחר יומיים סדרו אותי בתור עובד במטבח. בתפקידי כחוטב עצים ושואב מים, הרגשתי מצויין. לא חסר היה לי דבר. בהשוואה לתא הכלא, שם רעבתי ללחם ואפילו מים קבלתי במשורה, חייתי כבגן עדן. היה לי מספיק לחם, ירקות, בשר וכמובן גם מים. ככה המשכתי כחצי שנה. הייתי חפשי להסתובב בעיר וללכת לאן שהייתי רוצה.

היה שלהי של קיץ והתחלתי להתעניין מתי חל יום הכפורים ואיפה נמצא בית כנסת. מצאתי יהודים ומהם נודע לי כי יום הכפורים חל להיות בימים אלה. באתי לבית הכנסת, התפללתי וצמתי, והוזמנתי לביתו של יהודי שהיה בעל בית מלון בעיר, לסעודה שלאחר הצום.

ספרתי למארחי את כל קורותי ואמרתי לו כי עז רצוני להגיע לארץ ישראל. היהודי סדר אותי בעבודת סבלות בבית המלון ודאג למחסורי. כאשר הצטבר בידי סכום כסף מספיק, סדר לי היהודי דרכון איטלקי ויצאתי באופן לגאלי לקושטא בתור תייר. שם התקשרתי עם המשרד הארצישראלי והגעתי לארץ-ישראל.

סגן אלוף בצה"ל — אלוף האספנים *

מן המחזור „האיש ותחביבו"

מאת אשר בן־אוני

לביתו של סגן אלוף משה גת, הזדמנתי בקשר עם מסמך שהייתי זקוק לו לעבודה ספרותית מסוימת. ביליתי בבית כשלש שעות בשיחה נעימה ולא הרגשתי בחדרים המרוהטים בצניעות יתרה, בשום סימן שיעיד — כי בבית הזה מתגורר אספן כה מעניין. רק כשעזבתי את הדירה, הרגשתי בליפט גדול ממדים העומד בגינת הבית.

על שאלתי איזה רהיטים נמצאו או נמצאים בליפט, קבלתי תשובה, כי בליפט הובאו רק פריטים — לאוסף...

מבלי שנתבקשתי לכך חזרתי לדירה להעיף, לפחות עין, על האוסף המסתורי ומיד נוכחתי כי אזדקק לכמה בקורים, כדי לעמוד מקרוב על תוכן התקליטים, הספרים, המסמכים, דברי האמנות, הבולים, המטבעות ועוד ועוד, שנמצאו חבויים בארגזים מפוזרים על פני כל הדירה.

ברגע הראשון עניין אותי סוג האספנות, נושא ההתענינות של האיש האספן, והתפלאתי לשמוע כי האדם, אשר מעולם לא בקר ב„חדר", לא הכיר כמעט את ההווי היהודי הגלותי, לא היו לו כל חויות דתיות ומילדותו התחנך בארץ, באוירה של חילוניות גמורה, בכפרים ובקבוצים — מאוהב הנהו במסורת היהודית, קשור בכל נימי נפשו לעבר הגלותי המפואר של עמנו והנהו אוהב ישראל נלהב שמעטים כמוהו בינינו.

סגן אלוף גת סייר רבות בעולם בשרות משרד החוץ ובענינים אחרים ולאחרונה שמש בתפקיד המזכיר השני בשגרירות ישראל במוסקבה. בכל מקום המצאו חיפש ומצא פריטים לאוספו, בכל מקום בואו התעניין ביהודים, ביצירותיהם ובחייהם. וככה אגר — נוסף לשטחי האספנות האחרים — אוסף מעניין ומיוחד במינו של תקליטים יהודיים, עליהם הונצחו הופעותיהם של האמנים היהודים ברחבי תבל. ברם, באם תקליטים של חזנים מפורסמים, שחקני במה, זמרי אופרה וכדומה הם, דברים שכיחים למדי, הרי אוספו של מר גת הנהו בעל חשיבות מיוחדת, כי נמצאים בו תקליטים, מאד מאד

---

* סגן אלוף משה גת, נולד במיזוץ׳ כמשה ליקבורניק, ובילדותו עלה ארצה במסגרת עלית הנוער. הרשימה פורסמה בעתון „חרות" מיום 9 בדצמבר 1960.

נדירים, אם לא יחידים, של כל האמנים היהודים בברית המועצות, בעבר ובהווה. אם כי אין גם לזלזל בריכוזם של מאות יצירות קלסיות ומעולות, בבצוע גדולי האמנים בעולם, על מאות רבות של תקליטים...

הכוכב העולה — נחמה ליפשיץ

מר גת ורעיתו צפורה, גאים במיוחד על התקליט היחידי של שירי נחמה ליפשיץ שהופיע בברית המועצות, בשנת חגיגת יובל המאה לשלום עליכם ובצדק. על התקליט שהוא מסוג ארוך נגן, הוקלטו רק כמה שירים מובחרים של הזמרת הזו. לפי עדותם של בני הזוג גת, אשר שמעו את הזמרת במוסקבה, השירים שהוקלטו אינם דוקא מהמבחרים ברפרטואר שלה.

חבל מאד שהצבור היהודי אינו מכיר ולא שמע אפילו את שמה של אמנית צעירה זו. יש לה קול המרעיד לבבות ומסעיר נשמות. לשמוע אותה שרה, זוהי חויה אמנותית בלתי נשכחת, המשאירה רושם בנפש למשך ימים רבים. קולה הוא לא רק רווי רגש ואנחה יהודית מיוחדים במינם, כי אם גם מתורבת מאד והיא שולטת בו שליטה גאונית. המנגינה בפיה מפרשת את המלים ומטעימן בצורה שאין להסבירה במלים. כשהיא מפזמת: „שפּיל, שפּיל כליזמרל שפּיל, ווייסט דאָך וואָס איך וויל און וואָס איך פיל״, עובר זרם חשמלי בכל גופך ובעיני רוחך הנך רואה את ההמונים היוצאים מכליהם, באולמות ערי רוסיה למשמע שיריה, או כשהיא שרה בקול הקטיפה העמוק שלה:

„זאָלן מיר זינגען דאָס לידעלע צוזאַמען
ווי גוטע פריינט, ווי קינדער פון איין מאַמען
מיין איינציקער פאַרלאַנג
ס׳זאָל קלינגען פריי און פראַנק
אין אַלעמענס געזאַנג אויך מיין געזאַנג״.

הנך נסער כולך והעינים מתחילות דומעות מאליהן... והשיר על „באבי יאר״ שבו נרצחו יהודי קיוב בידי הטמאים ההיטלריסטים, בפיה של נחמה ליפשיץ הוא קריאת תגר, מסעירה — נגד מדכאי עמנו. המלים של שיר זה מסוגלות לרכך לב אבן והמנגינה בפיה של נחמה מוציאה דמעות מדומ־מים. אפילו השיר הרגיל „הנך יפה רעיתי״ המתחיל במלים עבריות ומושר בפיה בהברה ספרדית. שיר אהבים פשוט, כשהוא יוצא מגרונה הוא מלטף ומסעיר לסרוגין ומעיד על כשרונה הגדול של הזמרת.

מתכניה אחת בקונצרט שלה הנמצאת בידי האספן וממקורות אחרים אספנו כמה פרטים על אישיותה של אמנית יהודיה דגולה זו: היא נולדה בליטא לפני שלשים שנה. למדה בבית ספר עברי והשתייכה לקומסומול הבלתי לגלי. היא פטריוטית גדולה של מולדתה, חברה מסורה במפלגה הקומוניסטית, אך יחד עם זאת, יהודיה גאה בעלת הכרה לאומית. כוכבה בתור אמנית התחיל לדרוך ולעלות אחרי מלחמת העולם השניה.

את האוסף מפארים גם תקליטים נדירים של מיכאלס, בתפקידיו השונים והמגוונים בתיאטרון היהודי האמנותי במוסקבה, בימי הזוהר שלו, הגורמים הנאה אסטטית גדולה לכל שומעיהם. גם תקליטיהם של כל יתר האמנים היהודיים, מהימים הטובים, בהם פרחה תרבות יידיש בברית המועצות, ושהם כעת יקרי מציאות ונדירים מאד, נמצאים באוסף.

הצעה ל„קול ישראל"

אנו מציעים ל„קול-ישראל" לפנות לסגן אלוף מר גת, ולקבל ממנו בהשאלה את אוסף תקליטי אמני יידיש בברית המועצות, כדי להשמיעם באזני המאזינים בתכנית מיוחדת, מוקדשת לתרבות יידיש אשר הושמדה ונכרתה בברית המועצות. אולי ישמעו את התכנית גם היהודים „מעבר משם", כי לאחר שנת שלום עליכם, אין עוד הופעות ביידיש בברית המועצות.

אנו בטוחים כי אזרחי ישראל לעדותיהם ולמפלגותיהם יתבשמו ויהנו עונג רב, לא רק מנחמה ליפשיץ, ממיכאלס, מזוסקינד וכו', כי אם גם מיתר האמנים הפחות ידועים.

אם למשל, השיר העממי „איציקלס חתונה", ישנו בארבעה נוסחאות שונים, הרי כולם נמצאים באוסף זה, בבצוע אמנים שונים.

מר גת גר בצהלה ברחוב צה"ל 92 ומובטחני שהוא יעמיד לרשות „קול-ישראל" חלק זה מאוספו לשם שדור קונצרט מיוחד למאזיניו.

אין ספק כי שרותי הרדיו שלנו יעשו שרות טוב למאזינים, באם יאפשרו להם להכיר אמנים דגולים אלה. הוא יגרום להם לא רק הנאה רוחנית, אלא גם חויה יהודית עמוקה רבת רושם. נוסף לזאת מסופקני, אם גם בספריה העשירה של תקליטי „קול-ישראל" נמצאים 100 תקליטים של שירי מהפכה, 500 תקליטים של קונצרטים מעולים בבצוע טובי התזמורות מעולם, מאות תקליטים של אופירות שלמות, שירים עממיים של עמים אקזוטיים ועוד ועוד.

אנו פוסחים על התיקים עם מסמכים ופריטים שהשתיקה יפה להם, ומתחילים לדפדף בספרי האמנות. וגם כאן מחכה לנו הפתעה נעימה ומרעישה; שמענו, ידענו והכרנו אמנים רבים וידועי שם. בקרנו במוזיאונים מפורסמים וידועים, אך איננו מתביישים להודות, שלא שמענו ולא ידענו כי נשיא אינדונזיה, הד"ר סוקרנו, הנהו בעל אוסף אמנות עצום, שלא מוזיאון עולמי אחד היה מתגאה בו. זאת ועוד. באוסף זה נמצאות יצירות עזי ביטוי, שובות עין ומפליאות בעצמתן האמנותית, פרי מכחולם של אמנים שעל קיומם לא ידענו מאומה.

הציירים באסוקי אבדוללה, סודזשוזשאנא, צוללה, סוזארססו, ארנסט צזענדזע, טרובוס, הרברט הוסגאלונג ועוד ועוד, מוכיחים כי נכונו לנו הפתעות לא מעטות מהמזרח המתעורר גם מבחינה אמנותית. השמות הפרטיים של אי אלה אמנים אינדונזיים מודרניים, כמו ארנסט והרברט, מוכיחים ללא צל של ספק, כי ציירים אלה השתלמו באקדמיות לאמנות באירופה ובאמריקה, ויצירותיהם מעידות על יכולת רבה. מר גת רכש כמה אלבומים עם רפרודוקציות משלמות של אוסף זה, שנדפסו בפקין, בירת סין. האלבומים הם מפוארים מאד ומעידים על יכולת רבה של תעשית הדפוס הסינית.

אמנות יהודית

ישנם באוסף האמנותי של מר גת, גם יצירות, שרק בספריות המרכזיות של המדינה אפשר אולי למצוא כדוגמתם. נזכיר רק כמה מהם כמו: גיטו פראג. אלבום אמנותי על עתיקות הגיטו המפורסם. הגדת קופמן. הוצאה פקסימילית של כ"י מאוסף קופמן בספריה האורינטלית של האקדמיה ההונגרית למדעים. הגדת שיק. רפרודוקציות של אמנים מפורסמים על נושאים יהודיים, וביניהם יצירות אמנים לא יהודים כמן רפין, פיקסו, ברוניסלאוו גלינקה וגם יצירות מקוריות בעלי אופי מיוחד.

אמנות סין ויפאן

האלבומים של יצירות אמני סין ויאפן מקסימים בצבעיהם. הם מגלים עולם זר, מענין ונפלא. נדהם הנך מסתכל באוסף של מאה יצירות יד מענינות, מקוריות קטנות, עליהן הונצחו גבורי האגדה הסינית

העממית. היצירות נקלעו מקש אורז, מחתיכות קטנטנות, דקות ועדינות. הן צובעו בצבעים מרהיבים וגורמים הנאה רבה למסתכל בהן.

תעודות היסטוריות מקוריות

במסגרת רשימה בעתון אין כל אפשרות לפרט אפילו רק בשמם, את כל הפריטים, משטחים שונים הנמצאים באוספו של מר גת. ברם, אין לפסוח על אוסף התעודות המקוריות, המתיחסות לפעולות ומעשים שונים של ההגנה, של התארגנות צה״ל בימים הראשונים לפני ההכרזה על המדינה, והעיקר אוצר מושלם של קטעי עתונות, על מצבה של חיפה לפני שחרורה ע״י הצבא שלנו ובימים הראשונים לאחר שחרורה. באם תוסיף לזאת את התעודות הנמצאות בידי מר גת, מזמן היותו המושל הצבאי של נצרת, סגן מפקד גדנ״ע ועוד, הרי לפניך ארכיון בעל ערך היסטורי רב.

„פגישה״ עם אחים רחוקים

עמוס רשמים ולאה מהעבודה המעייפת של התרכזות מסביב לדברים כה מאלפים ומעניינים, אנו נענים ברצון להזמנתה של הגברת גת לסעוד את לבנו. מקרה נדיר הוא בדרך כלל, לפגוש באספן, המוצא ברעיתו עזר כנגדו ל„שגעונותיו״. מר גת הנהו מהמעטים שזכו להיעזר ברעיה בהרחבת האוסף, ולהגיע בעזרתה להישגים נכבדים. נהנינו מאד מהארוחה הטעימה שהכינה בעלת הבית ועמדנו להפרד. וכאן צפתה לנו הפתעה נוספת. האור כבה ועל מסך לבן קטן ראינו סרטון על חיי היהודים ההרריים בעירה קוקזית... ראינו בבירור את פניהם המשולהבים כשהם נאספו בהמוניהם לפגישה עם אורח מישראל בבית הכנסת העתיק שלהם. ראינו את מעונו־תיהם, עסקיהם, נשותיהם וילדיהם והכרנו במבטים האילמים שלהם אחים לדת ולדם, לתקוות ולתוחלת.

כאשר עזבתי את הבית היתה שכונת צהלה שקועה בתרדמה עמוקה. הירח הפיץ אור חוור ועגום על היקום ומרחוק נצנצו אורות הכרך תל־אביב. המכונית דהרה על כביש האספלט החלק ובאזניים הדהדה ללא הרף שירת נחמה ליפשיץ:

„אַ לידעלע אַן זיפצן און אַן טרערן
אַזוי אַז אַלע זאָלן הערן,
אַז אַלע זאָלן זען
אַז איך לעב און זינג און קען
שענער נאָך און בעסער ווי געווען״...

הרהורים על תקופת השואה

מאת משה פרליוק

עם סיום מלחמת העולם השניה, כשהורם המסך מעל גיא ההריגה, מעל אירופה השסועה, הרמוסה והזרועה מיליוני חללים, ציפינו כולנו, מלאי דאגה, לידיעות על שלום אחינו, בני עמנו.

לכל אחד מאתנו כפרט היתה תקוה, כמעט הבטחון, שהנה תגיע ידיעה משמחת שמשפחותינו, הורינו, אחיותינו וכל קרובינו ניצלו ונשארו בחיים. שעשענו את עצמנו בתקוות־שוא שלא ירחק היום ונביאם הנה, ארצה ישראל.

* * *

והנה החלו להגיע שמועות הזוועה.

ידיעה רדפה ידיעה. אחת איומה מקודמתה. הוכינו בתדהמה. איש אמר לרעהו לא יתכן! האמנם קרה אסון כזה?... לא יכולנו להאמין בידיעות. לא רצינו להאמין!...

היתכן? ששה מיליונים, כל יהודי אירופה הושמדו! הוכחדו לא כקרבנות המלחמה, כי אם כיהודים, לפי תכנית שטנית מעובדת ומחושבת — תכנית רצח עם!

* * *

היום 18 שנה אחר השואה, אנו יודעים את כל היקף האסון, את כל פרטי התכנית ודרכי פעולות ההשמדה ההמונית של עם שלם.

בידינו אף נמצא רב הטבחים בעצמו, מבצע התכנית רב הצדדית, שהנהיג שיטות שונות ומשונות כדי להחיש את חסול כל המיליונים של אחינו שידו השיגה בעת ההיא. האשמדאי — אדולף איכמן נלכד ומחכה למשפטו בישראל, לגמולו...

כאילו קיים פסק־דין לפיו ייענש על הפשע — השמדת ששה מיליונים אנשים, ביניהם מיליון תינוקות — — —

18 שנה עברו מאז השואה והשקט הנפשי ממני והלאה. הכאב לא הוקל והפצע לא הגליד. אין להשתחרר מהסיוט שמיליונים ובתוכם משפחתי הומתו, מפני שהיו יהודים ׳אותם החליטו הנאצים לחסל.

טבעי הדבר שהייתי רוצה שאותן ההרגשות יפעמו בתוך לבו של כל יהודי ובעיקר בתוך הנוער, שאליו מכוונת הסיסמה: „אל תשכח"...

למרבה הצער והתמהון, אנו רואים את ההיפך מזה. רבים ובעיקר הנוער מתייחס באדישות לחסולו של שליש העם. הנוער שגדל על ברכי

המרד שלפני קום המדינה, מלחמת העצמאות ומלחמת סיני, נפשו סולדת ממעשי הזוועה, והחסול לפי התור זהו מושג הנמצא מחוץ לכוח תפיסתו והבנתו.

* * *

תכנית השמדת ורצח העם עובדה ביסודיות ובשיטתיות מדעית ובוצעה לא בפעם אחת, לא בפצצת אטום, כי אם במשך כל שנות המלחמה. ההשמדה בוצעה בדרכים שונות ובמקומות רבים. לשם כך הוקמו מחנות ההשמדה הידועים לשמצה שעבדו במתכונת של בתי החרושת: בוכנוולד, דאכאו, חלמנו, טרמבלינקה, מידנק, ברגן בלזן, אוישוויץ ועשרות מקומות נוספים, מוקפים גדרות מחושמלות ובתוכם סדורי ההשמדה כגון תאי הגאזים, המשרפות וכד׳.

מאות אלפים חוסלו בתוך רכבות המוות והמונים, המונים נוספים הובלו כצאן לטבח ונורו על יד הקברים שכרו לעצמם.

רבבות נרצחו במאות מיתות אחרות. מי שמצא את מותו בהטילו את עצמו על גדר תייל מחושמלת, מי בתליה ובחנק, מי תוך כדי נסויים רפואיים או תוך כדי שעשוע הרוצחים.

מאות אלפים של תנוקות נספו בתוך קרונות או שקים לתוכם נאספו ונדחסו. תעשיה שלמה הוקמה, תעשיה לייצור סבון משומן הנרצחים או מזרונים משערותיהם.

* * *

איך יתכן, שואל הנוער, ששה מיליונים לא קמו על נוגשיהם, לא התקוממו ולא ניסו להלחם על חייהם. ועם למוות נדונו הרי כבר למות בבחינת „תמות נפשי עם הפלישתים!" וכאן באה הקריאה הידועה „אצלנו לא יקרה כדבר הזה!"

* * *

למה הלכו ההמונים למוות כצאן לטבח?

את התשובה יתנו אולי היסטוריונים, מדענים, חוקרים ומומחים לדבר. כאן פעלו מניעים פסיכולוגיים עמוקים. לפסיביות ההמונית היה רקע רב־גוני. כגון: האשליה, שמקורה באופטימיזם מופרז, באמונה עמוקה, וכן בסיבות אוביקטיביות, כגון הסביבה הגיאוגרפית, שנאת הגויים ומעל לכל שיטת ההרדמה, אותה הנהיגו הנאצים בקפדנות. כל הסיבות הנ"ל והאחרות, דורשות לימוד ומחקר ומחכות לגואלן.

* * *

אנחנו ננסה בקוים כלליים לתת תשובה חלקית על השאלה שעד כה לא ניסו לתרצה.

האם ההליכה „כצאן לטבח" משקפת את המצב לאמיתו? היום אנחנו יודעים שלא. בעקבות הידיעות שהגיעו אלינו והפרטים שמסרו לנו הניצולים שהיו על סף הבור או תא הגזים, ברור שאין לזלזל בקרבנות ושאין לראות את הליכתם לקראת המוות כצאן לטבח.

* * *

הבה ונשחזר את התנאים בהם היו האומללים ואת האמצעים בהם נקטו הרוצחים.

אין ספק שאילו פתחו הנאצים ועוזריהם במעשה החיסול וההרג מיד עם הכבוש, היתה מתקבלת תמונה אחרת. אינני מפקפק שהתגובה היתה באה מיד. כל יהודי אירופה ובתוכם קרבנות מיזוץ' — היו מארגנים הגנה, מקימים מבצרים ומתרסים ואף אחד לא היה נופל בידי המרצחים חי. שוב היתה קמה לתחיה הרוח הלוחמת, בה הצטיינו המכבים ולוחמי בר כוכבא. על מתרסים אלה היו לוחמים גברים, נשים וטף.

הנאצים ידעו את הצפוי להם והשיטות בהן נקטו מוכיחות, שלא זלזלו כלל וכלל בגבורתם ובעוז רוחם של היהודים, בני הגזע „הנחות". רק בכך, אולי מתפרשת העובדה שב„אקציות" התחילו רק אחרי שנתיים— שלוש ויותר אחרי הכבוש. פרק זמן־זה היה דרוש להם ע"מ לסיים את תהליך ההרדמה בו התחילו מיד עם הכבוש והמשיכו בן טיפין־טיפין, שלב אחר שלב.

בימים הראשונים לאחר הכבוש השתדלו להיות אדיבים ובמקומות רבים נימקו את העברת היהודים לגיטו מתוך דאגתם לשלומם ורצון להגן עליהם מפני האוקראינים, הליטאים וכו'. בתוך גיטאות החסות אף מסרו לידי היהודים את השלטון הפנימי, ע"י מנוי מועצות הגיטו, שוטרים, הקמת שרותים אוטונומיים וכד'. הלקויים שהתגלו בהספקת מזון ועוד, נמקו בקשיים הנובעים מתנאי המלחמה.

השלב השני היה שליחת היהודים לעבודה, מי למחנות עבודה מרוחקים ומי לעבודה יומית, אליה יצאו בבקר וחזרו בערב. על ידי כך פורקו משפחות רבות וכל אלה שהוצאו מהגיטאות, כביכול לעבודה, לא חזרו עוד, מהמחנות בהם מצאו את מותם במיתות שונות. כהוכחה נוספת לשיטת ההרדמה תשמש העובדה שדאגתם העיקרית של הנאצים היתה, שלא תינתן לגיטאות שום ידיעה על מחנות ההשמדה. וידועים המקרים, כאשר

הצליח לברוח יהודי ממקומות ההמתה וחזר לגיטו כדי להזהיר את הנותרים, נתלה האומלל לעיני כל תושבי הגיטו כסוכן קומוניסט, שמפיץ בהלה וידיעות שקר. ובמקרה הטוב ביותר הוכתם ע״י היהודים עצמם כמפיץ ספורים שאין להם שחר.

ע״י הוצאת התושבים חלקים־חלקים ממקום מגוריהם, באמתלות של עבודה פרודוקטיבית, הצליחו לחסל אף גיטו עצום כמו לודז׳, ורשה וכו׳. והמתקוממים בגיטו ורשה היו השרידים המעטים שנותרו והרימו את נס המרד רק לאחר ידיעה ברורה, שהטרנספורטים אינם מועברים למחנות העבודה כי אם לתאי הגאזים ולמשרפות.

לעומת זאת, לגבי גיטאות כמו מיזוץ׳ שגורל תושביהם היה לא למות במשרפות אלא ע״י המתה המונית ע״י בור עצום, המשיכו הנאצים בשיטת ההרדמה עד לרגע האחרון עד שלבסוף מצאו את עצמם היהודים לחוצים בתוך רשת סבוכה ומוקפים ע״י השומרים האוקראיניים ששמשו ככלבי שמירה צמאי־דם.

הפגישות והנגישות בתוך הגיטו מצד הנאצים וביחוד מצד עבדיהם הנאמנים — הגויים, הלכו ותכפו וכך ע״י פיצול המשפחות, השפלה ודכוי רוחם שנעשה בהדרגה ובשיטתיות, הגיעה ההרדמה לשואה, כך שבאחד הימים נתאפשר ריכוז התושבים ששרדו לדרכם האחרונה — לככר המות.

* * *

העם היהודי מצטיין בטבעו האופטימי, במרצו, ברצונו לחיות ובאמונתו האיתנה והעמוקה שעם ישראל יחיה לעולם.

ההכרה הלאומית הזאת, היא היא שהצילה את עמנו מכליון ושמרה על קיומו במשך אלפיים שנות גלות. מכאן האשליה והבטחון שאף הנאצים לא יהיו מסוגלים לבצע השמדת העם. במיוחד גדלה האמונה בעקבות שטות ההרדמה, בהן נקטו המרצחים.

יהודי הגולה גם האמינו במוסר העולם והעמים שיצאו להלחם בשטן הנאצי. תקוותיהם עלו וגאו עם התקבל הידיעות על נצחונות עמי המערב. הם האזינו בחשאי לשדורי לונדון וציפו לעזרה מהעולם הרחב.

יהודי הגיטו לא ידעו ולא יכלו לדעת, כי המוסר הבין־לאומי התמוטט ללא־תקנה, ושגם האנשים שהיו מקובלים כחסידי אומות העולם, הפכו את לבם לאבן, כשהמדובר היה על הצלת יהדות אירופה מצפרני המרצחים.

כמה שלא נדוש בבעיה, ניגע רק בקצותיה וספק רב אם מותר למתוח בקורת על המושמדים, כל עוד לא עמדו על המצב כהוויתו. תאור התנאים הבלתי אנושיים ככפי שנמסר ברשימה זאת, רחוק מלהיות שלם ונגע

בשולי המאורעות בלבד. כל מי שלא עבר את התלאות בגופו ולא היה בתוך הגיהנום, ספק אם יוכל להבין לרוחם של הקרבנות האומללים, שבעיני הם גבורים טהורים וקדושים.

* * *

לתולדות עמנו הרצופות ועמוסות פרקי יגון ללא קץ, התווסף פרק נוסף — הגדול והעקוב מדם בין כל פרקי ההיסטוריה. פרק — על השמדת שליש מהעם. ראויה תקופה זאת להקרא לא כתקופה הטרגית ביותר, כי אם גם כאחת התקופות ההירואיות בתולדות עמנו. אם פעם נחשוף ונאסוף את כל הפרטים על עמידתם וכוח סבלם של המעונים, על המרידות שפרצו בגיטאות, מעשי הגבורה של הפרטיזנים היהודיים וכו', תתקבל אולי תמונה אחרת שהיא נוגדת ואיננה מצדיקה את הבוז, בו מתיחס הנוער הישראלי לגלות שהושמדה. וישתנה ללא ספק היחס למיליוני אחינו שנורו, נשרפו, נחנקו והושמדו לאחר עינויים נוראים ו„שטיפת מוח" שנמשכו לא שעות, כי אם במשך שנים.

אחרון יהודי מיזוץ' הגיע ארצה

מאת דוד דרטבה

תשוש כח, זקן ורצוץ חזרתי למיזוץ' ממחנה עבודה לאסירים, בו ביליתי שש שנים ועוד ששה חדשים בעוון שרותי כמנהל מוסד משקי גדול. דנו אותי לעשר שנות עבודה פרך ושוחררתי טרם זמנו בגלל מצב בריאותי הלקוי. לאחר שהתאוששתי קצת, עברתי עם משפחתי לפולין ומשם הגענו ארצה.

אנו היינו אחרוני היהודים שנשארנו במיזוץ' ועם יציאתנו משם, נשארה העירה "יידן־ריין" נקיה מיהודים ומיהדות.

היהודים בנו את מיזוץ', הקימו בה מפעלים, פתחו בה תעשיה, בתי מלאכה ומסחר וכולה מלאה היתה ביהודים עמלים ויוצרים, בנוער עליז ורונן, ובחיים יהודיים תוססים.

שבתי למיזוץ' אחרי המלחמה, כי אהבתי את המקום, חבבתי את אנשי העירה והייתי קשור בזכרונות יקרים לכל שעל מאדמתה. שמה סבלתי בזמן המשטר הפולני, שם עליתי לגדולה בזמן השלטון הסוביטי ושבעתי גם אכזבות ומרירות. כעת אני בארץ, בין שרידי משפחתי ובין יהודים. אני שמח בחלקי, מאושר מעצם היותי אזרח במדינה עברית, אזרח רגיל ללא קפוחים והפליות, ללא סבלות על היותי יהודי.

את יהודי מיזוץ׳ ואת יהודי דרמן, לא נחיה עוד. מיזוץ׳ עצמה נמחקה מהאדמה וליהדותה זכר לא ישאר. רק בלבותינו יכרסם הכאב וישאר העצב. הבה אחים יוצאי מיזוץ׳ נתלכד ונתחזק באמונתנו; רצו שונאי ישראל להשמידנו מעל פני האדמה והנה אנחנו הקימונו את מדינתנו והיא משגשגת ומתפתחת, מקבצת את נדחי עמנו לקרבה ונותנת להם בטחון, חיים מאושרים ומבטיחה קיום לעד לעמנו.

אני זקנתי אך מאושר אני בידעי כי ילדי הגיעו לחוף מבטחים ונכדי יגדלו בחיק המולדת החפשית. בזאת נחמתנו בבנין ובפתוח המולדת. בקבוץ גלויות ובשגשוג התרבות שלנו, אנו נוקמים באויבינו ומוצאים נוחם באסוננו.

רשמים וזכרונות מילדותי במיזוץ׳

מאת עדה פישפדר־טייכנר

היינו ארבעה ילדים בבית. שלשה מאתנו עם ההורים ואחותי הבכירה רבקה שגרה בזדולבונוב עם בעלה. זוכרת אני את ביתנו מהזמן, עת הייתי ילדה קטנה והלכתי לגן הילדים שנמצא אז בבית קורניק. אבא היה סוחר גדול ועשיר וסחר בתבואות, זרעים וכישות. עד כמה שאני זוכרת, עסקה כל המשפחה הענפה שלנו במסחר תבואות, אצלנו עזרו בעסק גם בעלה של אחותי — יעקב פרליוק וכמה שכירים. בערבים היה ביתנו מתמלא באנשים שונים. אלה באו למכור ואלה להודע על מחירים. אלה באו לקבל כסף ואחרים סתם לבקר אצלנו. כי אבי היה בין היחידים שהיו מייצאים תבואות בקרונות. במחסן הגדול עמדה מכונה מיוחדת לניקוי הכישות, שבכל חבל ווהלין היו רק כמה כמוה. עבד אצלינו כמנהל חשבונות מר מייזלס ולו משרד מיוחד. תמיד היתה תנועה גדולה על יד ביתנו אכרים בעגלותיהם מכל הסביבה, פועלים, סוחרים ומתוכים והרעש היה גדול. היינו עשירים והיה טוב מאד בבית.

אני התחלתי ללכת לבית הספר העממי ואחי מיכל עבר ללמוד בגמנסיה ברובנה.

במשך הזמן הסתבך אבא בעסקים והפסיד הרבה כסף, דבר זה השפיע עליו לרעה והוא חלה בלבו. מאז הורע מצבנו. אבא שהה זמן ממושך בעיר לבוב לטפול רפואי. אחר כך חזר הביתה ובמשך שנה לא ירד כמעט ממטתו ולבסוף הוא נפטר. היה זה בקיץ 1938. זכורני כמו היום את היום הגורלי

ההוא. היה זה יום א׳ בשבוע. אמא העירה אותי משנתי ואמרה למהר ולהזעיק את הרופא שגר ברחוב דרמן. אחותי סוניה לא היתה אז בבית. היא נסעה לבקר אצל אחותנו הבכירה בזדולבונוב. אם כי הייתי אז ילדה הבינותי את חומרת המצב ורצתי בכל כחותי לרופא. כאשר הוא הגיעה, אבא היה במצב של גסיסה.

שנה לאחר מותו של אבא, צריך היה להפרד גם מאמא, מקרובים, מאנשים יקרים ומעירת מולדתי. פרצה המלחמה. כבר בימיה הראשונים הגיעו הדי ההפצצות הגרמניות עד למיזוץ׳. אמא ארזה מעט חפצים וביחד עם הדודה מניה פישביין ובנותיה, יצאנו למכרים לכפר זליסיה. שם היינו עד כניסתם של הרוסים למיזוץ׳.

חזרנו למיזוץ׳ והתחילו חיים חדשים. כל יום אספות עם נאומים, קולנוע חינם, התקהלויות ושמועות. אנחנו הילדים היינו בכל מקום. מלאנו את אולמי האספות, אם כי לא הבינונו הרבה מהמדובר בהן, באנו לקולנוע, הסתובבנו בין החילים והעיקר למדנו לעמוד בתור...

כלם עמדו בתור. מאשמרת הבקר התחילו להזדנב תורים לפני כל החנויות. אנשים קנו הכל. אפילו דברים שאין להם צורך בהם, מפחד שמא לא יהיו כאשר יהיה בהם צורך.

לאט לאט אך בהתמדה קמו מוסדות חדשים; משרדים, מפעלים, חנויות, מחסנים ומוסדות שונים. רבים נזרקו מבתיהם שהולאמו, אחרים ברחו על נפשם למקומות אחרים והיו גם כאלה אשר עלו בדרגה ונהפכו למנהלים ולפקידים גבוהים. אחי מיכל, עבר קורס מיוחד ועבד בתור חשבונאי במוסד כלכלי. הוא חי בפחד מתמיד מהפיטורים הצפויים לו בתור בן של עשיר. אמא פחדה והדירה שנתה מעיניה שמא יגרשו גם אותנו מביתנו, מאחר ופעם היינו עשירים. ברם, לא נגעו בנו לרעה ולדאבוננו הגיעו הימים בהם מרצוננו עזבנו את הבית ואת כל אשר בו ונדדנו למרחקים. גרמניה התנפלה על רוסיה וכבר ביום השלישי למלחמה הגרמנים עמדו ע״י מיזוץ׳ והרוסים נסוגו. אחי מיכל ברח עם חבריו לפנים רוסיה ואחותי סוניה גם התחילה להתכונן לדרך. עוד לפני כניסת הגרמנים למיזוץ׳ החליטה סוניה לזוז ולקחת גם אותי אתה. היא לקחה שק על הכתפיים ואני ילקוט ביד, נפרדנו מאמא ומהדודות ויצאנו לדרך. הדרכים היו מוצפים בפליטים שברחו, מי ברגל ומי בעגלה, מי באופנעים ומי באוטו. אנחנו התחננו בפני בעלי הרכב שיקחו אותנו, אבל הם אפילו לא שמו לב לפניתנו. כל אחד עסוק היה עם עצמו. לבסוף מישהו שהה לבקשתנו והעלה אותנו על העגלה לשעה קלה. ברגל ובנסיעות הגענו עייפות אחרי קשיים גדולים לשפטובקה. שם חדרנו

לתחנת הרכבת כדי לעלות על רכבת ולברוח. בתחנה מצאנו להפתעתנו ולשמחתנו את אחינו מיכל עם כל חבריו ממיזוץ׳. אתם יחד עלינו על רכבת פליטים והתחלנו לנסוע לפנים הארץ. זכורני כיצד יצחק גלמן רב עם סוניה על שלקחה אותי לדרך כה קשה וכל זמן היותנו יחד לא פסק לדבר על זה. בדרך פגשנו רבים מבני מיזוץ׳ והסתדרנו כלנו בקולכוז אחד.

מצבנו בקולכוז הזה היה רע מאד. רעבנו פשוט ללחם. מכרנו שם את דברי הערך המעטים שעוד היו לנו וכאשר גם זה אזל החלטנו לנסוע למקום אחר. אחותי בקשה מיתר המיזוצ׳אנים שיסעו גם הם עמנו, אך הללו אמרו כי בכל מקום המצב הוא דומה ואין להם לכן חשק סתם לנוד. וככה נפרדנו מבני עירנו ויצאנו לחפש אושר במקום אחר. בקולכוז הזה אותו עזבנו מתו יצחק פורט, יצחק גלמן, האחים סיזק ועוד. הם מתו למרות שלכמה מהם היה כסף, אך לא היה מה לקנות בו. דבר זה נודע לנו אחרי המלחמה מפי הבודדים שיצאו חיים מקולכוז זה. בתם המלחמה נודע לנו כי כל משפחתנו, עד האחרון בהם השמדו, העירה נחרבה עד היסוד ומכל המקומות היקרים לא נשאר זכר. בכל זאת מאד רציתי לבקר במיזוץ׳. רציתי עוד פעם לראות את המקום בו נולדתי ובליתי ימים מאושרים. ברם, הגורל רצה אחרת. ברכבת בה חזרנו לפולין ושצריכה היתה לעבור דרך זדולבונוב, אמרנו להתעכב ולסור למיזוץ׳. אך, משום מה שנתה הרכבת את הכוון ויצאה לפולין דרך בילורוסיה. וככה לא הספקתי עוד לפקוד את המקום בו נולדתי, בו שמחתי וסבלתי ובו מצאו את מותם כל יקירי.

דמויות,
אישים
וטפוסים

אלה אזכרה!

ואתה איש מיזוץ׳ בעלעלך במדור זה

זכור!

העבר לפני עיני רוחך את דמויות השמות היקרים
שהם בשר מבשרך ודם מדמך.

ישובו ויחיו לפניך ויחרת זכרונם בלבך.

יזכר הפשע האיום של השמדתם, על לא עוון בכפם.

ינקום הד׳ את דמם ותהיינה
נשמותיהם צרורות בצרור החיים. אמן.

אזכרה מיזוץ׳

מאת יוסף קופלמן

אזכרה „מיזוץ״ ואקונן במר נפשי
גדול האסון וצורב הכאב כי
דללנו מאוד מאוד
הוי הוי לנו
וי וי לכולנו.
זדים ארורים השמידו
חיי הורינו אחינו ואחיותינו
טובים היו חללי חרב מחללי רעב
ידיהם הטמאות המגואלות בדם לא ידעו רחם
כל נער זקן וטף
לא נמלט מצפורני הטורף
מה חטאם ומה פשעם היה
נשמות קדושות זכות וטהורות
סחי ומאוס שמום
עודם מפרפרים בין החיים והמות כוסו הקברים
פלצות אחזה כל יהודי ששמע זאת באשר הוא שם
צרח אצרח כשופר על מה ולמה
קרה האסון הנורא ? !
ראו גויים ושתקו
שתיקה אילמת
תפח רוחם וימחו מעל פני האדמה כל הרשעים
ששתו ולעו את דם קדושינו.

תנצב״ה

„ינוחו בשלום על משכבותם ויעמדו לגורלם לקץ הימין״.

רבנו הקדוש ר׳ נתן נטע לרנר הי״ד

את כסא הרבנות במיזוץ׳ ירש הרב ר׳ נתן נטע מחותנו — הרב ר׳ מיכאל לרנר ז״ל. לא בזכות היותו בן משפחה ונשוי לבת הרב הנפטר, כי

אם בזכות גדולתו בתורה ובמצוות. כפוף גב היה הרב מרוב ישיבה על ספרי הגמרא ואצבעותיו מורמות היו קצת למעלה מרוב דפדוף בספרים בהם

הגה. אף פעם לא ראו אותו בשיחה בטלה; אם לא היה נתון בתפילה, היה עסוק בלימוד ואם לא בלימוד, אזי בחיבור ספרים.

בעולם הלמדנים בפולין נחשב היה לבר־סמכא, לידען גדול בתלמוד ולבקי בספרות הרבנית. אהבתו לציון לא ידעה גבול וכמעט בכל אזכרה שהיתה נערכת בזמנו, ביום כ׳ בתמוז לזכרו של הד״ר הרצל, הוא היה מופיע עטוף בטלית, בדרשה על הנפטר הגדול.

באחת מדרשותיו אלה, הכריז בהתלהבות „הרצל לא מת! הרצל חי! צדיקים במותם נקראים חיים״.

אזכרה את ההדגשה שלו בזמן קריאת שמע בתפילות „למען תזכרו את יום צאתכם מארץ מצרים״. ז. א. מעבדות לחרות, מחיי גלות לחיי מלכות, ונפשי עלי תתעטף. תמיד נקרה במוחו המחשבה איך להגיע לארץ ישראל, לארץ, אותה אהב ואליה נכספה נפשו. ברם, היד הטמאה הקדימה את מותו והוא מצא את קיצו בקרב קהילתו בקבר האחים ביער סוסינקה.

המורה שמואל דוד קופלמן ז״ל

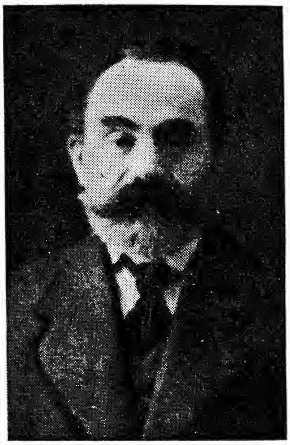
מורשה הרחוקה הוא הובא למיזוץ׳ ע״י משפחת טקסר העשירה ועם בואו חלה מהפכה בחינוך הדור הצעיר בעירה. במיזוץ׳ כמו בכל עירות תחום המושב של הימים ההם התחנכו הילדים ב„חדרים״, בהם קבלו תורה מפי מלמדים ודרדקים. למודי תנ״ך, עברית או דקדוק היו אסורים ורק כמה צעירים בודדים היו קוראים בחשאי בספרי ההשכלה ולומדים בעצמם עברית ודקדוק.

אולפנו של המורה שמואל דוד קופלמן ז״ל, נקרא „חדר מתוקן״ והיה שונה בצורתו, במבנהו ובתכנו, תכלית שינוי מכל יתר ה„חדרים״ שהתקימו בעירה. גם קופלמן עצמו, שונה היה מכל המלמדים במקום, לא רק בתארו (מורה, במקום מלמד) כי אם בכל מהותו והתנהגותו. הוא היה יהודי חרד, שומר מצוות קלות כחמורות, הדור בלבושו, בעל הדרת פנים ונוח לבריות. היה בעל השכלה כללית רחבה, בקי במדעי היהדות, ידען גדול בתנ״ך ובתלמוד ובעל מידות תרומיות. נוסף לזאת ידע פרק בהלכות פדגוגיה והיה מחנך בחסד.

כל תושבי העירה — לרבות מתחריו המלמדים — התיחסו אליו בכבוד ובקשו קרבתו. להיות תלמיד אצל קופלמן, נחשב לכבוד גדול, וכל

ההורים התאמצו שילדיהם יתחנכו אצלו, כי שכר הלמוד אצל קופלמן, גדול היה בהרבה מאשר בכל יתר ה„חדרים".

תלמידיו של קופלמן התבלטו לא רק בידיעותיהם, כי אם גם בהת־נהגותם. עצם ההשתיכות לחבר התלמידים של קופלמן, גרמה וחייבה התנהגות טובה והטילה מרצון חובות לא מעטים על התלמיד.

שעוריו היו נשמעים בהקשבה ובענין רב, כי ידע האיש את נפש הילד והבין לרכוש את תשומת לבו בהסברה נאותה, מתאמת להבנתו של הילד. לכן הלמודים לא הכבידו על הילדים כי אם להפך, ברצון רב הלכו לשעורים של קופלמן.

לא יפלא לכן שכל תלמידיו הצטינו בידיעותיהם בלמודי הקודש כבלמודי החול. רבים קנאו בו, ואי־אלה מבין למדני העירה ניסו לא פעם להפילו בפח, בטמנם לו מלכודת בסוגיה זו או אחרת בתלמוד, בתנ"ך או במדרשים, אבל תמיד נכשלו במשימתם. זכור לי כיצד הייתי אני כועס על סבא שלי, ר' וועלוול מלמד ז"ל, שהיה יהודי תלמיד חכם, חריף ובקי, שנון ופקח, על התאמצותו להכשיל את המורה שלי. ברם, לשמחתי ולשמחת לבם של כל התלמידים תמיד היתה ידו של המורה שלנו קופלמן על העליונה.

פעם הגיעו לעירתנו שני בחורים מארץ ישראל להתארח אצל דודתם הינדה, מהכפר ספסוב. הם היו בוגרי הגמנסיה העברית „הרצליה" וכמובן שדברו עברית שוטפת בהברה הספרדית. לא חסרו בעירה יהודים יודעי עברית. ברם, בהברה ספרדית מאן דכר שמיה? מי שהוא ממתקנאיו של קופלמן דבר על לב הצעירים שיכנסו אליו, כדי לבחון את ידיעותיו ולהכשילו.

הם נכנסו ל„חדר" באמצע הלימודים ונגשו מיד לבצע את התפקיד שהוטל עליהם. אך לתדהמתם הם נהפכו מיד מבוחנים לנבחנים. קופלמן ברוב פקחותו הבין כי הם נשלחו ע"י מתנגדיו לבחנו והכניס את הבחורים החצופים במבוכה. במקום „מלמד" כושל ובור, הם נעמדו לפני מורה משכיל, בעל ידיעות רחבות ובעל אינפורמציה טובה על הנעשה בארץ ישראל ובתפוצות. בקושי ובבושת פנים הם הסתלקו מהר מה„חדר" והודו בכשלונם.

אני אז הייתי תלמיד הכתה הנמוכה ולא הבינותי כהוגן את הויכוח שהתנהל ביניהם על טהרת העברית בהברה הספרדית, אך זוכר אני את הצהלה שאחזה אז בתלמידים מהכתות הגבוהות למראה הנצחון של מורם האהוב.

קופלמן היה נרגש ועיף אחרי הפגישה הזו ורק בת צחוק קלה של שביעת רצון רחפה על פניו. רעייתו המשכילה והנבונה הגישה לו כוס תה ואמרה בטרוניה: „למה העלבת שני בחורים מארץ ישראל? על זה ענה לה בשאלה. כיצד זה מעיזים שני פרחחים כאלה לבוא ולנסות להעליבני בפני תלמידי, בשאלות שנדמה היה להם שלא אעמוד בהן?" היא הסתכלה בו ממושכות בחיבה גלויה והסתלקה. נסתתמו טענותיה.

לי היה המורה ר' דוד קופלמן, לא רק מורה כי אם גם מחנך, מורה דרך ואבא. כי אבי נסע לאמריקה בעודי ילד וממנו קבלתי לא רק תורה כי אם גם דרך ארץ וחנוך, כי הייתי בין באי ביתו וחבר לבנו שלמה שהיה בגילי.

הוא היה בעיני כליל השלמות, וחלומי היה להיות כמוהו כאשר אגדל...

אני עשיתי חיל בלימודים, כי תמיד השתדלתי להכין את השעורים בזמן ובסדר כדי לא לאבד את חני בעיני המורה, אותו אהבתי וכבדתי מעל לכל.

ב־1917 כאשר פרצה המהפכה ומוגר שלטון העריצות של הרומנובים, אחזה שמחה גדולה את כל בית ישראל. השתתפות היהודים בהפגנות השמחה היתה גדולה וכנה וההתלהבות עברה כל גבול. כולם האמינו כי

באים באמת ימים טובים יותר לעולם כולו ולעם ישראל בתוכו. המורה קופלמן לא השתתף בשמחות אלה לצערנו. אדרבא, תוגה חרישית נסוכה היתה על פניו ולבו חרד לבאות. ברמזים היה אומר לנו, לתלמידיו, כי שמחה זו היא זרה בשבילנו ואת תוצאות המהפכה מי ישורן? „אל תשמח ישראל אלי גיל כעמים", היה אומר אלינו כאשר ראה כיצד אנו מתלהבים מהמהפכה וממחולליה.

רק עכשיו בפרספקטיבה של הזמן רואה אני ומעריך כהוגן את היסוסיו של האיש הפקח הזה. לעומת זאת קבל את הידיעה על הצהרת בלפור בגיל לא ישוער. הוא אסף אז את תלמידיו ונאם בפניהם על ערכה הכביר של הצהרה זו לעמנו. בדברו לא שלט ברוחו, הוא התרגש, ברך ברכת שהחיינו והכריז כי זהו היום קוינו לו, נגילה ונשמחה בו.

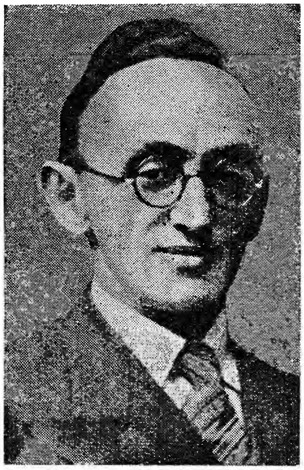
בראשית צעדיו של השלטון הפולני החדש הוא נפל למשכב ומת בדמי ימיו כשהוא עדיין במיטב שנותיו. זכרו יהיה שמור בלב כל תלמידיו עד נשמתם האחרונה.

ראובן מלמד

משפחת קופלמן נפרדת מבנה יוסף בעלותו ארצה

שמואל גנצברג ז״ל

פאר העירה היה שמואל גנצברג. קטן קומה, רזה חלש־גוף, משך בכל זאת תשומת לב גם בחיצוניותו, שחותם האצילות טבועה היתה בה. הוא יסד במקום את המפלגה הציונית הראשונה, את מפלגת „התאחדות" וארגן את מיטב הנוער המקומי במסגרת התנועה הציונית.

הוא השתלם באודיסה, ידע שפות והיה בעל השכלה רחבה ביותר. עם ייסוד העתונות היידית ברובנה, התחיל לכתוב בעתוני ערי השדה ונחשב בין טובי הפובליציסטים בערי השדה. זמן מה שימש גם בהוראה ברובנו והיה פעיל בתנועת „תרבות" בפולין.

הוא חי במיזוץ׳ עם הוריו, אחיו ואחיותיו גם בגיטו, ומצא את מותו יחד עם בני עירתו שכה עמל למענם, הדריכם והכשירם לציון. ת.נ.צ.ב.ה.

שלמה קופלמן ז״ל

הוא נמנה על מנהיגי התנועה הציונית במיזוץ׳. כבנו של המורה קופלמן, ינק מילדותו, עם חלב אמו את האהבה לעם ולמולדת, ומצעירותו פעיל היה בתנועה הציונית.

עם יסוד הקק"ל במיזוץ' ועד לסופה המר של הפעילות הציונית, שמש כמורשה ועדת הקק"ל, חבר ועד מפלגת „התאחדות" והיה בין הדמויות הבולטות בתנועה בכללה.

הוא חינך עתודה נאמנה של עסקנים לקרנות ובמסירותו שמש לדוגמה לכל.

לפי ידיעות נאמנות הוא הצליח להציל את חייו ביום חיסול הגיטו ולברוח ליערות. ברם, לאחר זמן קצר הוא נתפש ע"י פורעים אוקראינים והוצא להורג בצורה אכזרית ביותר. גויתו שמשה למאכל לעופות טרף ולחיות יער ואת שרידיו הספיקו כמה בני עיר לקבור. ותהיינה מלים אלה לגל עד על קברו הבלתי ידוע ונשמתו צרורה בצרור החיים.

ר' יצחק ברז

הוא הגיע למיזוץ' מהעירה אלכסנדריה עם תיעושה של העירה, בעשור האחרון של המאה התשע־עשרה. בנה בית גדול ויפה מחוץ של המרכז דאז וע"י ביתו הקים את בית החרשת שלו לצמר ולאריגי צמר גסים בשביל האכרים.

הוא התבלט במראהו, תבונתו, ידיעותיו וקשריו בסביבה הנחשלת, אם

כי הוא גדל זקן, שמר על המסורת והיה בין המתפללים הקבועים בבית המדרש, היה סובלני לרוחות שהתחילו לנשוב בתחום המושב היהודי, הוא הטיף להשכלה כללית, הסביר את ערכה בחיים המודרניים ולילדיו השתדל לתת חינוך כללי, יחד עם החינוך היהודי המסורתי.

ר׳ יצחק ברז ורעיתו חסיה

האיש אהב את החיים ולקח מהם מלוא הפניים: לתעלוליו ולמעשי הקונדס שלו יצאו מוניטין בכל הסביבה. אמרותיו והבדיחות שלו קנו להם שם, ושנים רבות לאחר מותו עוד התבשמו מהן תושבי העירה.

בגלל מעמדו הצבורי, חכמתו וידו הפתוחה, אהבוהו כלם וסלחו לו את התעלולות שנפגעים היו מהם גם נכבדי העדה.

לאחר מותו קבלו את הנהלת בית החרשת בניו. הם הכניסו בו שינויים ברוח הזמן והתפרנסו בכבוד. השואה פקדה גם את משפחת ברז. נותרו ממנה לפליטה רק הבן טוביה, שעלה ארצה לפני המלחמה וכמה נכדים שניצלו בנסים.

ר׳ יחיאל השוחט ז״ל

השוחט, המוהל, החזן, החרט, הרקם והממציא, ר׳ יחיאל השוחט ז״ל, נולד בטרם זמנו. אין ספק כי אדם זה נולד לגדולות, ולו היה מקבל

השכלה מסודרת, משתלם באקדמיה לאמנות או לומד רפואה, היה מגיע להישגים נכרים ומתפרסם בעולם כולו.

היתה לו נשמה פיוטית, חוש טבעי ליופי ונטיה לחקור במופלא ממנו.

כשהיה מרגיש בבית יהודי, או גם אצל האצולה הנכרית, במרבד יפה, בוילונות בעלי רקמה מיוחדת או בסריגה מעניינת, היה מבלה בבית הזה שעות על גבי שעות, כדי להעתיק את הדוגמאות, לחקותן או לפחות להזין עיניו בדברים.

כמוהל היה אמן במקצועו ורופאים היו מתפלאים על זריזותו, על הבנתו בהיגיינה ויכולתו. הם היו אומרים, כי לו למד רפואה היה יוצא ממנו מנתח בחסד. כאשר הוא היה רוקם פרוכת בשביל ארון הקודש, מפסל מצבה או מצייר „דע לפני מי אתה עומד", אי אפשר היה שלא להתפעל מיופי הבצוע.

מעולם לא למד להבין בתוים ולא קבל השכלה מוסיקלית, אך היה לו קול ערב וחזק, הבנה טבעית וחבה למלודיות עממיות וללחנים דתיים. הוא ידע פרקי חזנות ובקלות מפליאה היה לומד כל נגינה חדשה. בשעת הצורך היה גם יוצר לחנים משלו.

האריות שהיה רוקם על מרבדים, מקשטים היו גם את כתלי האצולה הנוצרית וליצירותיו היו תמיד קופצים רבים גם מחוץ למיזוץ'.

ר' יחיאל היה ידוע בידו הקמוצה, אך בשביל מפסלת יקרה, אולר מעניין, משור נחוץ או בשביל כלים לניסויים שלו, לא היה עומד על המחיר.

היה יוצר בכסף ובזהב, מרכיב ומערבב חמרים שונים, מבלי שיהיה לו מושג בנוסחאות כימיות או הבנה בפיסיקה עיונית.

נעים הליכות היה. תמיד נקי ומצוחצח, עליז וזריז, שנון ובעל עיניים פקוחות לרווחה. רבים קנאו בו, העלילו עליו וחשדוהו בפגיעות בדת, אך הוא המשיך בדרכים שלו. מוקיר אמנות, נמשך אחרי היופי ואוהב את החיים.

שנים מספר לפני בוא השואה חלה לפתע ר' יחיאל רזניק השוחט ונפל למשכב ממנו לא קם. רק אז נדמו כל מתנגדיו וריביו, רק אז הבינו להעריך ולהוקיר את האיש. אחרי מטתו הלכה כל העירה וכולם התאבלו על האבדה והבינו כי אבד לעירה נכס רב ערך.

אב"א

הסבתא לאה רזניק

את סבתי לאה רזניק לא ראיתי אף פעם מתבטלת. תמיד ידיה היו מלאות עבודה. לאחר סימה את עבודות הבית הרגילות, אהבה לרקום ולסרוג. ידי זהב היו לה, ולרקמתה יצאו מוניטין. בקיץ נוהגת היתה לסרוג לכל הנכדים, גרבים חמים וסודרים לחורף. ובחורף רוקמת היתה מפיות, מפות, צעיפים וחפצי חן אחרים. בשתי עשרות חייה האחרונים, התנזרה ממאכלים מסוימים. בימינו אנו מכנים אורח חיים כזה בשם דיאטה. כך או אחרת, אך עבדה היא כי מעולם לא חלתה, תמיד בריאה היתה ומלאת חיים.

נוסף למשפחתה דואגת היתה גם לצרכי הכלל. ביחוד אהבה את מצוות „מתן־בסתר". לצרכי חלוקת מצרכים בין נזקקים, היתה מנצלת אותי ואת אחי יעקב, ואנו היינו לפי הוראותיה מביאים באין רואים סעד ותמיכה לבתי הנזקקים.

מדי שבת בשבתו, אחרי הצהריים, היתה יושבת שעות על שעות וקוראת מתוך „צאינה וראינה" את ספורי פרשת השבוע. לפעמים קרובות היתה מספרת גם לי את ספורי התורה. מעל לכל חבבה את נכדיה ואני מבלה הייתי אצלה יותר מאשר בבית הורי.

ההודעה ממשרד העליה בפולין הגיעה אלי במקרה ביום השבת. למחרתו היה עלי לעזוב את פולין. התחלתי כמובן באריזת חפצי בחפזון. סבתה נכנסה גם כן לפעולת האריזה. העירותי לה כי אל לה לעזור לי מפני קדושת השבת. אך היא ענתה כי ארץ ישראל קדושה לא פחות מהשבת והמשיכה בעזרתה.

בשעת הפרידה ראיתי בפעם הראשונה בחיי, דמעות נוצצות בעיני סבא וסבתה. חשו והרגישו כי לא נתראה עוד. זכה סבא והוא נפטר על מיטתו, בביתו במיתה טבעית. ברם, סבתי היקרה, הצנועה, יראת החטא ויראת השמים, מצאה את מותה בקבר האחים של קדושי מיזוץ' בידי חיות הפרא הגרמנים והאוקראינים.

ינקום הד' את דמה ותהא נפשה צרורה בצרור החיים.

ח י ה.

יצחק פורט

הוא נמנה בין מנהיגיה הבולטים של התנועה הציונית במיזוץ׳. בצעי־רותו הצטרף ל„גורדוניה״ ומחבר שורה רגיל, הגיע בזכות מסירותו, ידיעו־תיו וכשרונותיו למנהיגות התנועה ולהכרה כללית. את השכלתו וידיעותיו

רכש לו בכחות עצמו, כי הוריו העניים לא יכלו לתת לו חינוך והשכלה שעלו בפולניה של הימים ההם בדמים מרבים.

הוא מלא תפקידים אחראיים גם בועדי הקרנות ופעיל היה בגיוס כספים למען הארץ. יצחק פורט חנך דור שלם של צעירים, להגשמה ולציו־נות ומפעליו החינוכיים זכורים היטב לחניכיו ולתלמידיו; עתון הקיר של „גורדוניה״ במיזוץ׳ שהוא ארגן וערך, עמד על רמה ושמש כמכשיר רב עצמה, בעצוב דמות צעירי התנועה. גם לפלוגת ההכשרה במקום הקדיש הרבה זמן ועבודה.

בסתר היה כותב גם רשימות, מאמרים, ספורים ושירים. לא פעם גרם לי הנאה רבה בהקריאו לפני מפרי עטו. נוסף ליכלתו למשוך בעט סופרים, ידע לנגן בכינור, היה מחונן בכשרונות ארגוניים וידע להתחבב על כל מי שבא אתו במגע.

צנוע היה ותמיד נחבא אל הכלים. ראשו רחש תכניות כרמון ואהבתו לציון לא ידעה גבול. חלום חייו היה להגיע ארצה. ברם, בגלל מצב בריאותו הרופף אסרו עליו הרופאים לצאת להכשרה והוא תכנן תכניות להגיע לארץ הנכספת בדרכים אחרות.

כשגרמניה ההיטלריסטית התנפלה על רוסיה, ברח עם הצבא האדם הנסוג וקווה להגיע ארצה דרך רוסיה. אך לא עמד בתלאות המלחמה, ובערבות אסיה הסוביטית מצא את מותו. ת.נ.צ.ב.ה.

חיה רזניק (אלטמן)

בית־אבא

מסורת היתה במשפחתנו שצוותה על אחד מבניה לגור תמיד במיזוץ׳ ולהמשיך בעסק המשפחה. הורי גרו בלוצק מיום חתונתם. אך מאחר ואבי היה בן יחיד להוריו חזר למיזוץ׳ כדי לשמור על המסורת ולהמשיך בשרשרת. כבר בצעירותו הראה נטיה ורצון לעבודות צבוריות ולעסקנות; בהיותו בגיל בר מצוה, השפיע על הוריו, שעשירים היו, שיפרישו מהונם אלף רובל לשם יסוד קופת גמילות חסד בעירה, וכשהתבגר היה אבי יונה בר׳ אלתר נמירובר, או כפי כינויו בעירה, יונה פייגעלעס (ע״ש אמו פייגה) בין עסקני הצבור הבולטים ביותר. הודות לתבונתו, הופעתו החיצונית הנאה והגאה, אמיצותו וקשריו, הגן על התושבים היהודים בעירה בעתות של מלחמה ומהומות, בסכנו את עצמו ואת משפחתו. כפרנס צבור נאמן ומסור, לא רצה אף פעם לגלות לשלטונות את עוברי החוק ופוגעי הצווים של הרשות, ופעם עמד כבר בגלל זה בצל התליה וניצל בנס תודות לגוי אחד שהכיר לו טובה.

בכח רצונו העז הוא ביצע כל דבר קשה ובלתי אפשרי: כשניזוקה „המקווה״ בעירה שהיתה דתית ומסורתית, והאנשים סבלו מזה, גייס אבא את האמצעים ו„המקווה״ שוקם. כשהיה צורך בקופת „גמילות־חסד״ לא נח אבא עד שהקופה קמה. לא פעם, באו נצרכים שונים, שטרם סלקו את המגיע עבור ההלוואה הקודמת, ובקשו הלוואה נוספת. באין ברירה אבא שלם עבורם מכיסו ולא השיב את פניהם ריקם מלקבל הלוואה נוספת. כשקן „השומר הלאומי״ לא יכול היה לפעול מחוסר רשיון ומחוסר אמצעים, התערב אבא, השיג רשיון ותמך ביד נדיבה בעבודת הקן. אמא, הינדה, שהיתה אשה צנועה ושקטה מטבעה, לא נמשכה אחרי עסקנות, אך היה

לה לב חם ורגיש ויד פתוחה ורחבה. עניי העיר, כמו סרולעניו, הענעלע, האלם ועוד, היו סועדים אצלנו בקביעות, וכשהיו מגיעים נצרכים מחוץ לעירה, היתה אמא לא פעם מוסרת להם את האוכל של ילדיה. הורי היו

זוג למופת. מסורים ונאמנים למשפחה ולילדים, ומיצרים בצרת הזולת. בזמן הכבוש ההיטלריסטי אבא לא מש ידו מעסקנות, ותודות לו ולחבריו לא היו במיזוץ׳ גילויי הסתאבות, ועד לחסול הסופי של הגיטו, חיו היהודים בשקט יחסי.

תשמשנה מלים ספורות אלה, למצבה לזכרם הקדוש של הורי שנספו ביחד עם כל הקהלה במיזוץ׳ וברוך יהיה שמם לעד.

רחל (אילקה) בריסקר־נמירובר

הפצע שלא יגליד לעולם

למעלה מעשרים שנה חלפו מיום פרוץ מלחמת העולם השניה. מני אז השתנה העולם, והשתנו יושביו; המשטר ההיטלריסטי הרצחני השמד, וכמעט כל מקימיו ובוניו חוסלו. הריסות המלחמה שוקמו, עמים חדשו נעוריהם ומדינת ישראל קמה, והיא מתפתחת ומקבצת אליה את נדחי עמנו. ברם, אני הבן לא אוכל, כיצד זה עמדה אירפה כלה על דם עמנו, ולא

מנעה מהגרמנים מלכלותו? עד היום אינני תופשת עדיין, כיצד זה הובלו מליונים של אחינו כצאן לטבח, בהסכמה אילמת של כל העולם?

זכר משפחתי היקרה, מראיה של עירתי העליזה מיזוץ' לא משו מזכרוני אף ליום אחד. אבי מורי ר' יונה נמירובר הי"ד, שלא הרע מימיו לאיש וכל חייו עסק בצרכי צבור באמונה. הוא שתמך ביד נדיבה בנצרכים והיה לסעד ולעזר לכל פונה אליו, למה נרצח בידי זדים טמאים, שאי אלה מהם נעזרו על ידו בשנים כתיקנן? ואמא שלי, הינדה הבלתי נשכחת? צנועה בהליכותיה, אם ואשה מסורה, רעה וידידה לכל השכנים והקרובים, שמעודה לא נגעה באיש לרעה, ואך טוב וחסד עשתה, למה רצחוה באכזריות של חיה טורפת?

משפחת נמירובר

במה חטאה אחותי הבכירה ציופה, בעלה אליעזר גולדשטיין, ואחיותי סוניה ודבורה, שנרצחו בעצם לבלובן? ובמה פשע אחי יחידי מיכאל, פאר ביתנו, שהצטיין לא רק במעלותיו ומדותיו כי אם גם ביפיו הכובש ובנועם הליכותיו, שפתיל חייו נגדע באמצע שירתו?

האם אפשר לשכח ולהשלים עם זה?

עד יומי האחרון עלי האדמות לא ימוש זכר עירתי, על אנשיה, רחו־בותיה ונופה מזכרוני ומנפשי!

במקום מצבה על קברם הבלתי נודע, ברצוני להזכיר את שמותיהם של כמה מבני משפחתי הענפה; דבורה בוניס, אחות אבי, בעלה שמואל וילדיהם סוניה ומלכה. היא עסקנית צבורית דגולה, יו״ר ליגת הנשים למען א״י העובדת וחברה בכל האגודים והאגודות הציוניות והצבוריות. הוא נדבן בעל לב רחב ויד פתוחה לרווחה. דודתי מינה אחות אבא השניה ובעלה ברל וקס וילדיהם, סוניא, מלכה, ניומה ויונה. דודתי הזקנה, אלתה מלמד ובנותיה; גולדה ובעלה שמעון גרבר, וליה ובנה ליובה, רחל ובעלה גרשון מוסמן וזינה בתם, מינה ובעלה יוסף שובקס ושני ילדיהם, דורה ובעלה פייבל גולדברג.

דודי זקני ר׳ משה מלמד, ובנו לייבוש מלמד, רעית לייבוש — לאה וילדיהם. לייבוש מלמד נמנה בין העסקנים הצבוריים הדגולים בעירה ופעל רבות למען התנועה הציונית, הנוער והקרנות.

תהיינה הנשמות הנזכרות כאן ברשימתי זו, ונשמות כל יתר קדושי קהלת מיזוץ׳ צרורות בצרור החיים יחד עם כל קדושי ישראל.

אנו השרידים לא נשכח לעולם את הזוועה ובבנין המולדת החפשית בארצנו הקדומה נמחה את החרפה והכאב.

ליזה נמירובר־שטלונג

לזכר הורי

אבי ר׳ יעקב שמשון בר׳ אשר צבי גילברג, זכור היה לטובה ע״י תושבי העירה, שנים רבות לאחר מותו. יאנקל ר׳ אשר׳ס היה שם דבר ומושג בעירה. יחוסו הרקיע שחקים ועצם עובדה זו דיה היתה בימים ההם להנחיל לו תהילה, כבוד ויקר. שמע אביו ר׳ אשר ז״ל, הגיע למרחקי מרחקים: עשרו, מפעליו, למדנותו ומעשיו הטובים, נדיבותו, עמידתו הגאה בפני רוזנים ושרים, מנהגי הפאר שבחצרו ועובדת היותו מפרנס של כל תושבי העירה כמעט, הנחילו לו ולזרעיו אחריו כבוד ויקר. אחרי מותו, ירדו יורשיו מנכסיהם. בתי החרושת המרובים, המפעלים, החצר, כלי הבית והרהיטים היקרים, נמכרו ופורקו והבנים התפזרו למרחקים. במקום נשארו רק אבי ואחיו ישעיהו המורה. ברם, זכות עמדה לשניהם גם בירידתם וכולם התיחסו אליהם ביראת כבוד. את אבא זוכר אני

במעומעם כמבעד הערפל. הייתי ילד כבן תשע בזמן מותו. אבל כמה וכמה ממעשיו וממעלליו נחרתו בזכרוני לעולמים. הוא היה עתיר כשרונות בשטחים שונים, ידע לנגן על כמה וכמה כלי נגינה — ביחוד כנור — מבלי שלמד אי פעם דבר זה. ידי זהב היו לו והיה יודע לטפל בכל מיני מכונות מסובכות וגם להרכיב לבד מנועים ומכונות. היה עושה בעץ ובמתכת, בפחם ובזכוכית. מצייר ומכייר, צורף ושוזר. הוא למד מאליו את מלאכת השענות והתפרנס מזה בסוף ימיו. היה אמן במקצועו והגראף של העירה, היה מביא לו לתקון שעונים עתיקים, שגם בעלי מקצוע מעולים התקשו בטפול בהם. כאשר התבגרתי הבינותי, כי היתה לו נפש פיוטית ונטיה לאמנות. הוא השאיר אחריו אוסף של דברי אמנות עדינים, בכסף, בזהב ובשנהב, שרק חלק קטן ממנו נפל לידי. החלק הארי ממנו, „נלקח" ע"י ידידים או נמכר ע"י אמא. על טעמו העדין עמדתי, כאשר התחלתי להתמצא בכלים, פסלים, חטובי העץ ועוד ועוד אשר נמצאו עוד בבית כאשר התבגרתי. הוא היה עליז, תאב חיים ובריא מאד בגופו. אהב את הטבע, בעלי חיים ומבלה הרבה זמן בטיולים. לטיולים קצרים היה לוקח גם אותי ומסביר לי כל דבר. על תכונותיו ונטיותיו אינני יודע הרבה, פרט ממה שספרו לי אלה שהכירוהו. הוא התחתן בגיל ארבעים, עם עלמה צעירה ויפה, היא אמי, לאה בת ר' יצחק פליטר. נולדו להם ארבעה ילדים. שלשה בנים ובת אחת. בהיותי אני בן תשע ואחי הצעיר זאב, פחות משנה חלה אבא ומת. אמא נשארה עם ארבעה ילדים ללא אמצעים למחיה. בזמן הראשון התפרנסנו ממכירת החפצים שאגר אבא, אך אחרי כן התאוששה אמא והקימה לעצמה עסק. בהתאלמנה הוכיחה אמא את עצמה כאשת חיל, אמיצה וכשרונית היודעת להסתדר. היא הקריבה את עצמה למען בני ביתה ומלאה את כל מחסורם. היתה עקרת בית למופת, טובת לב מאין כמוה. רגישה לצרות הזולת ותמיד מוכנה לעזור בעת צרה. בגלל תכונותיה התרומיות הצליחה להתחתן שנית עם רווק מסודר, אם כי היתה אם לארבעה ילדים. אבי החורג, יוסף ארביטורר, התיחס לכולנו כאב מסור לילדיו. אהבנו אותו והוא אותנו ובזה שמש לדוגמה בפי כל. אמא ילדה גם לו בן יחיד. בשואה אשר ירדה על עמנו נספו כולם. נשארנו רק אחי זאב ואנכי. זכר הורי ומשפחתי לא ימושו מלבי עד נשימתי האחרונה.

אשר

ר׳ יצחק פליטר ורעיתו אסתר

ר׳ יצחק פליטר נחשב היה על הדמויות האהודות ביותר בעירה והמוכרות לכל בר בי רב. בתור רופא היה מקובל מאד על אנשי העירה ובשביל האוכלוסיה הכפרית בסביבה, נחשב היה למומחה מאין כמוהו. לא

ר׳ יצחק פליטר ורעיתו אסתר ז״ל

היתה לו השכלה רפואית גבוהה. התואר הרשמי שנשא היה — חובש. ברם, הודות לנסיונו העצום והתמדתו בעבודתו הרפואית, התחשבו מאד בדעתו גם רופאים מוסמכים שהיו סרים העירה מפקידה לפקידה. כאשר העירה התפתחה והתישבו בה כמה רופאים בעלי תואר אקדמאי, נשאר הוא בכל זאת בעמדתו ובמעמדו, והתושבים — יהודים כנוצרים — הוסיפו להזדקק לו. הוא היה יהודי דתי מאד, בעל הדרת פנים, עשיר ותקיף בדעתו. עוסק בצרכי צבור באמונה ונאמן על כל הבריות. הקידושים של יום שבת, אשר נערכו בביתו בקביעות, היו מושכים לא רק את בני המשפחה המרובים, אלא גם המוני ידידים ומכרים. בחגים ובמועדים הם היו נמשכים שעות ונהפכים למשתות. כמובן שהיה גם בעל דעה בכל עסקי צבור והרב וחשובי בעלי הבתים בעירה היו מבאי ביתו הקבועים. לידו עזרה רעיתו — אסתר.

היא היתה הגזברית של הועד למען היתומים ופעילה למען ועד הישיבות, באיסוף תרומות וחפצי ערך למען בני הישיבות. בניהם, בנותיהם ונכדיהם המרובים, גרו כולם במיזוץ׳ או בסביבה. ביתם היה גדול ומרווח והתבלט בעירה. בזמן שלטונו של פטליורה, הגנו האוקראינים המקומיים על ביתו ולא הרשו לנגוע בו לרעה. בזמן הכבוש היהטלריסטי נחלש מאד והתעוור. ברב, למרות זאת, ועל אף גילו הגבוה החזיק מעמד ואף הגיש עזרה רפואית לתושבי הגיטו. תרופות היה מכין בעצמו מצמחים. בשעת האקציה הוא נחבא עם רעיתו במחסן. הרוצחים האוקראינים גילו אותם ותוך מכות אכזריות הובאו לככר מצעד המוות. את קצם הם מצאו בקבר האחים בבורות יער סוסינקי. תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים לעד.

הנכדים: ברוך פליטר וזאב גילברג

ברוך פליטר

יהודי פשוט — במובן הטוב של המלה — היה הדוד ברוך פליטר. עסקן פעיל וידוע בעירה. אהב להתעסק בצרכי הכלל ומעורב בין המפלגות היה. כשהתארגנה אגודת מכבי האש במקום, נבחר למפקד ושמש בתפקיד

ר׳ ברוך פליטר

עד השואה. כל בניו היו חברי קן בית״ר ובמשך הזמן נספח גם הוא לתנועה והיה פעיל בברית החייל. שמש כמורשה של ועד „קרן תל־חי״

ולקח חבל פעיל בחיים הצבוריים בעירה. המלחמה באה עליו כחתף. בנו הבכור יעקב נלקח לצבא האדום ונדד עמו לרוסיה. דבר זה השפיע עליו ועל רעיתו פייגה לרעה והם שניהם נפלו למשכב, ממנו לא קמו עוד. בזמן הגירוש למצעד המוות, הם לא עזבו את ביתם ונורו על משכבותיהם בביתם. נשאר ממשפחה זו לפליטה רק הבן הבכור, אשר נדד בשעתו לרוסיה ואשר בגללו חלו שניהם בחרדתם לו. ת.נ.צ.ב.ה.

ברוך

המורה יצחק שוחט

בתחילת שנות העשרים הוא הגיע למיזוץ׳. לפי הזמנת כמה בעלי בתים. הוא נועד היה למלא את מקומו של המורה קופלמן, אשר נפטר אותו זמן. צעיר, שופע מרץ, גבוה ויפה תואר — הוא כבש לו מיד עמדה והכרה. אשתו, תהילה לבית הלפרין, עדינה ותרבותית עזרה על ידו וביתם נהפך למקום מפגש ובילוי לאינטליגנציה המקומית. הוא הקים דור של תלמידים אשר השפה העברית שגורה היתה בפיהם. בביתו דברו עברית וילדתו — הדסה לא ידעה שפה אחרת. במשך הזמן הוא זנח את ההוראה ופתח לו עסק של ספרים ומכשירי כתיבה. מאחר וראשו היה נתון לפוליטיקה ציונית ויהודית ולדברים שברוח והוא לא התאים למסחר, נסגר העסק שלו לאחר זמן מה. שנים מספר לפני השואה הוא הצטרף לתנועה הרביזיוניסטית, עבר לגור לורשה ושם עבד בלשכה הראשית של קרן תל־חי. עם פרוץ המלחמה וכבוש פולין וחלוקתה ע״י גרמניה ורוסיה, הגיע מורשה בנו בנימין (ניומה) לרובנה, כדי להתראות עם קרובי המשפחה מרוסיה. הוא ספר כי לאביו ניירות לאמריקה והמשפחה חושבת לצאת בקרוב לשם. ברם, לא הספיקו. כל המשפחה נספתה בגיטו ורשה. מי ברעב ומי במגפה, מי במחנה השמדה ומי במקום עבודה. ת.נ.צ.ב.ה.

ארבי

סיומה (שמאי) אוליקר

מסביבה מתבוללת, מחיים של רווחה ותענוגות הוא בא לתנועה הציו־נית, ובבואו הוא לא רק נהפך לאחד מהפעילים במקום, כי אם הפעיל אנשים וחוגים שעד בואו עמדו מרחוק והיו אדישים לציוניות.

בראשית דרכו הציונית פעל בחוגי הנוער, ביחוד בקן „השומר הלאומי". אחר כך הוא הוקסם מהרעיון הרבזיוניסטי והצטרף לקן בית"ר במקום. מאז השתנה לבלי הכר. את כל זמנו, כשרונותיו המרובים, כספו וכל הגיגיו, נתונים היו לתנועה. קן בית"ר תחת הנהגתו של סיומה הגיע לדרגה של שלמות בכל המובנים, ונמנה על הגדולים והטובים ביותר במדינה כלה.

הוא קיים בגופו את כל צווי התנועה; השתתף בקורסים ובסמנריונים מרכזיים וקבל תואר „מדריך". אחר כך עמד בראש קורסים שונים להכשרה צבאית, אשר אורגנו מטעם הנציבות בורשה. למד עברית, התרגל לעבודה גופנית ועלה ארצה כשנתיים לפני פרוץ המלחמה.

בארץ נפל בגורלו לעבוד במפעלי ים המלח. האקלים והעבודה המפרכת שלא היה רגיל להם, מוטטו את בריאותו והוא נפל למשכב לזמן ממושך. מאז לא התאושש עוד, ולא חזר לאיתנו. הוא הסתדר בירושלים ועבד בקופת חולים לאומית, תוך הפרעות תכופות בגלל מחלתו. בשנת 1958 הוא נפטר בגיל 55 שנים. יהי זכרו ברוך.

בן

ר׳ ישעיהו מאיר קוטל ז״ל

אבי — ר׳ ישעיהו מאיר קוטל היה שם דבר במיזוץ׳ ובסביבה. בתור סוחר אמיד וישר שעסקיו חרגו מתחומי העירה והגיעו עד לעיר הבירה ורשה וגם מעבר לגבולי המדינה, היה מקובל גם על השלטונות ואהוד

משפחת קוטל

ומכובד לא רק בין היהודים כי אם גם בין אכרי הסביבה. ביתנו היה פתוח לרווחה לכל דורש. עניים החוזרים על הפתחים אכלו בו לשובע. נזקקים היו מקבלים סעד והלוואות, ולכלה עניה, דאגו בביתנו מהכנסתה לחופה ועד ליצירת פרנסה לבעלה. אמא ז״ל ואנחנו הילדים היינו עוזרים במתן צדקה וסעד לנצרכים.

למרות עסקיו המרובים, היה אבא מעורה בצרכי צבור ומקדיש הרבה מזמנו לצרכי הקהל. היה גבאי בקלויז של חסידי טריסק ועסקן רב פעלים בקרן היסוד. דואג לחנוך מסורתי ודתי וראש חסידי טריסק. הרבי מטריסק, מדי בואו לעירתנו, היה מתאכסן תמיד אצלנו. החדר הגדול והיפה בביתנו,

היה נמסר לרשותו וכל הבית נהפך היה אז לרשות הרבים של החסידים. כל ימי שהותו של הרבי במיז'וץ, נהפכים היו לחג לחסידים. ביתנו היה מלא אז בשירה ובשמחה. הסעודות נמשכו ללא הרף ודברי תורה וניגוני חסידים מלאו את חלל הבית. הסעודה של מלווה מלכה, היתה שמחה במיוחד ומשתלב בה רקוד חסידי סוער בהשתתפות הרבי. אבי היה חולץ אז את הנעליים, ורוקד על השלחנות בגרביים לבנות עד אפיסת כוחות. ילדיו הלכו בדרכיו. כלנו חונכנו ברוח דתית מסורתית והיינו קשורים בתנועה הציונית.

עם חרבן מיזוץ', נחרב גם ביתנו וגורל המשפחה כגורל כל הקדושים. יהי זכר בני משפחתי ברוך וצרור בצרור החיים.

חיה גולדמן־קוטל

לזכר משפחת שורצמן

אבי ר' אהרן ז"ל היה איש שומר מסורת ועמל מבקר עד ערב כדי לספק את צרכי ביתו. אמא גולדה היתה חולנית כל ימיה, וידיה מלאות עבודה בטפול עם ששת ילדיה. ההורים דאגו תמיד לתת לילדיהם חנוך טוב. שכרו לנו את המורים הטובים ביותר שהיו בעירה ומלאו את כל מחסורנו. כשגדלו הילדים עזרו להורים. הבנים לאבא במסחר התבואות והבנות לאמא, בנהול משק הבית. היינו משפחה מושרשת ביהדות, מסורה ועמלה, ענפה ויוצרת ונשארתי אני לבדי, שריד יחיד ואחרון. כלם נרצחו בידי הרוצחים הטמאים. ת.נ.צ.ב.ה.

שורצמן אליעזר

לזכר משפחת טנצר

שלשה בנים היו לסבתא בתיה: הרשל, משה ואבי יהודה. סבתא התאלמנה בשנות העשרים ועול פרנסת הילדים נפל עליה. היא ידעה להקנות לילדיה מקצוע ולהבטיח את קיומם. כאשר הם נשאו ועמדו ברשות עצמם, התמסרה סבתא לעזרת נזקקים ואהבה לתמוך במיוחד ביתומים. אבי יהודה מת בדמי ימיו בשנת 1930 ואמא סלובה נשארה עם שלשה ילדים קטנים. היא התאוששה למען ילדיה, עמלה קשה ומלאה להם את כל מחסורם. בזמן השואה נספו כלם, אמא, אחי גרשון ואחותי ברכה. יהי זכרם ברוך.

בריינדל שורצמן־טנצר

קדיש

על קברם הלא נודע של הורי — זלמן בר׳ יצחק פליטר
ולאה בת ברוך לבית שורצגורן

קדיש מיינער (קדיש שלי) היתה אמא נוהגת לקרוא לי דרך חיבה. כל חייה קודש היו לילדים, הם הדריכו את מנוחתה, הם תפשו את כל מחשבותיה, להם מסרה את הגיגיה ועליהם היתה תקותה. קדיש! לא זכו הורי ולא זכיתי אני, שיבואו לקבר ישראל ושיאמר קדיש על קברם.

* * *

כל אדם אוהב את הוריו, מכבדם ומוקיר זכרם עד אין סוף. כמעט לכל אחד נדמה, כי אמא שלו או אביו, עלו במסירותם לילדיהם על כל ההורים שבעולם. ברם, אני לא אגזים אם אגיד כי אמא שלי, יכולה לשמש באמת דוגמה, לא רק במסירותה לילדיה, כי אם גם בהבנתה לדאוג לעתידם ולחסנם בפני כל פגע ונסיון.

זכורני ואני ילד רך בשנים. חליתי והיה צורך לנתחני. אמא זנחה את הבית, את הבעל ואת כל העניינים ושבועות שלמים, ישבה ע״י בבית החולים עד שהחלמתי מהנתוח.

כשהתבגרתי ורכשתי מעט השכלה, התחילה אמא לדאוג לעתידי. לא היינו עשירים ביותר, אך אמא ידעה לחסוך פה ושם ואפשרה לי להשתלם ברובנה, להקנות לעצמי מקצוע, שיעמוד לי בימים, בהם אהיה צריך לעמוד ברשות עצמי. ולא רק לבני ביתה דאגה. חוק בל יעבור היה אצלה, להאכיל מדי יום חמשי בשבוע שלושה עניים לפחות.

* * *

היינו חמשה ילדים בבית. הדירה לא היתה מרווחת אך משביעה רצון. חום ואהבה שררו בה. הורי היו אנשי עמל והשמחה שררה בביתנו.

בערבים — ביחוד בערבי החורף — היה הבית מלא אורחים. וכאשר צר היה המקום אצלנו, היו עוקרים לאגף השני של הבית, שם גרו סבא וסבתא.

ע״י שולחנות עם תה, מגדנים, פירות ומשקאות היו מבלים בשיחה ערה, במשחקי דומינו, שח, לוטו ולפעמים גם בקלפים, במשחק „בעל־ביתי" של 501, אוקו וכו׳. לבית סבא היה כוח משיכה גדול, לא רק לילדיו ולנכדיו הרבים, אלא גם לקרובים, לידידים ולמכרים. והבית המה תמיד מאורחים. בין האורחים הקבועים זוכר אני את ר׳ יונה נמירובר, ואת עסקני העבודה הסוציאלית, שם היתה פעילה הסבתא.

אני נזכר בכל זה בכאב ובצער, כי לעולם לא אשוב לשבת בתוך המשפחה הגדולה והיקרה. לא רק האנשים נטבחו אלא גם מהבית זכר לא נשאר...

* * *

לא זכו הורי, שכה אהבו את ילדיהם, לראות נחת ונחמה מהם. לא זכיתי אני לזכרון מהם בצורת קבר ומצבת אבן דוממה. אין לי כל תקוה שאוכל אי פעם לעלות ולהשתטח על קברם, כי אין יודע היכן מקום קברם וכיצד מצאו את קצם.

ישמשו לכן דברי אלה למצבה צנועה לזכרם ולי נחמה פורתא לכאב שלא ירפה לעולם.

יתגדל ויתקדש שמיה רבה...

ברוך בן זלמן ולאה פליטר

אבי ר׳ שמואל אייזנגרט הי״ד

אבא שלי. בשתי מלים אלה כלולים המון רגשות עדינים, אהבה בלי גבול, הערצה עמוקה וערגה כבירה לאבי מורי, שנרצח בידי טמאים וזדים בשנת ה־57 לחייו, בהיותו אב לשלש בנות וסבא לנכדה אחת. דמותו האצילה קשורה קשר בל ינתק, עם ימי ילדותי המאושרים ומלווה אותי בדרכי גם היום. אם כי פרנסתנו היתה על המסחר, הוא היה נתון, ראשו ורבו לחיי רוח ולחנוך הילדים. את עניני העסק נהלה למעשה אמא. בתור

מורה ממקצועו, ידע להקנות לנו, חנוך דתי לאומי ליברלי, מדות תרומיות ורצון להשכלה. אינני נזכרת באף מקרה אחד, שאבא יעניש אותנו במלקות. ואם לפעמים היה כבר מרים יד על ילד, מיד היה מורידה בבת שחוק על

משפחת אייזנגרט

שפתיו ומחליפה באיום באצבע... הוא ידע עברית ורוסית על בריין, אך שפתו הפולנית היתה עילגת במקצת. ברם, לא פעם היה מעמידני במבוכה בידיעותיו המרובות והיסודיות בספרות הפולנית. תלמיד חכם היה. אוהב ספר, בעל הבנה וחוש בחינוך, איש משפחה מסור ומעורב בין הבריות. בפעם הראשונה ראיתיו בוכה, בזמן שהפורעים האוקראינים פרעו ביהודי מיזוץ'. „אבא, למה אתה בוכה?" שאלתיו אז. והוא ענה בקול חנוק מדמעות „אויה לי שהגעתם לכך". בגיטו הוטל עליו לנקות את הכביש ע"י בנין המועצה המקומית. בגילו ובמצב בריאותו — העבודה היתה לא לפי כחותיו. נסיתי לכן כמה פעמים לעשות את העבודה בשבילו. אך תמיד הוא מחה נמרצות נגד זה, התרגז ומנע ממני לעזור. בשנת 1938 חלה קשה והיה נוטה למות. אז לא תיארתי לעצמי, כיצד אוכל להתגבר על המכה באם חלילה יסתלק

מן העולם. והנה נספה אבי ואתו גם כל המשפחה ואני חיה כתמול שלשום... כי את צו החיים קבלתי מאבא. ובהמשכת השרשרת המפוארת של משפחה יהודית עממית ומקורית אני רואה את רצונו של אבא, שזכרונו יהיה שמור בלבי לעד. יהי זכרו ברוך וצרור בצרור החיים.

אידה

נר תמיד לזכר יוצאי חלציה של חנה דעם רב׳ ממיזוץ׳

והם: חיים יוסי גלמן, בתיה ווהלמן, סימא ונחמה ז״ל

כשם שיוסף הצדיק בקש מאחיו לפני פטירתו במצרים „והעליתם את עצמותי מזה אתכם" כן בקשו קרבנות השואה לפני מותם „געדיינקט אונז, נעמט נקמה פאַר אונז" (זכרו אותנו, נקמו את דמנו).

בקשתם זאת מהדהדת באזנינו ללא הרף, ולא בכדי כל אחד ואחד מאתנו חושב ודואג, מוסר זמנו, אונו והונו למען הנצחת זכר קדושינו.

וכשם שמצוה עלינו עד סוף כל הדורות, לספר ביציאת מצרים, וכל המרבה הרי זה משובח, כך חובה עלינו לרשום, ולהעלות על ספר כל פרט ופרט על השואה, על אישים, קהילות וכדומה. כל צורה של הנצחת הקדושים עבודה קדושה היא. אנדרטאות, מצבות, לוחות זכרון, ספרים וכ׳ חשובים הם לכל העם כולו באשר הוא שם ויבורכו עושיהם, יוצריהם, סופריהם ועור־כיהם. להנצחה משמעות כפולה: א. „למען תזכור את אשר עשה לך גרמן העמלק" ב) עם פעולת ההנצחה אנו מעבירים לנגד עינינו את כל הקרבנות, והם כאילו חיים לפנינו. ואולי זהו הפירוש על הפסוק „מחיה מתים במאמרו" כלומר, בזמן שאנו מזכירים את שם הנפטר, חי הוא לעינינו. לכן, גם כאן „כל המרבה הרי זה משובח" כי במחיה מתים קא עסקינן, ולאוו מילתא זוטרתא היא.

דודי ר׳ חיים יוסי גלמן ז"ל, נמנה על חשובי בעלי הבתים במיזוץ׳. היה יהודי תלמיד חכם, למדן ובקי שהקדיש שעות קבועות לתורה. היה סוחר אמיד ומצליח, אוהב סדר וחובב טבע וביתו הצטיין בנקיונו ובגנו המטופח. ממנו ומביתו שריד לא נשאר. הוא, רעיתו, בנו יחידו וכלתו — מתו מות קדושים, נחמה פורתא לי הם ילדי הדודה בתיה, אשר נשארו בחיים. מהם שתי בנות בארץ. טובה שיינפילד בקיבוץ משמר השרון ואחותה לאה ביפו. שתי בנות נוספות חיות בחוץ לארץ וכלן הקימו משפחות בישראל. לאמי נחמה ז"ל שלשה בנים וכלם בישראל, הם הקימו משפחות וממשיכים את השרשרת. רוצה אני לסיים באמרה ובברכה „בלה המוות לנצח ולא נוסיף לדאבה עוד" אמן.

שמואל מנדלקרן. יוצא מלינוב,

גולדה משה־חיים יוסיס ז"ל

מי במיזוץ׳ לא הכיר את גודלה משה־חיים יוסיס? דמות נפלאה היתה אשה גוצה זו. בכל יום חמשי בשבוע היתה סובבת על פתחי בתי מיזוץ׳ ואוספת נדבות. למרות שהיתה צמה באותו יום היתה עוברת על פני כל הבתים, כדי להרבות בתרומות.

בערב — לאחר סעודה שלאחר הצום — היתה מסדרת את המטבעות חבילות חבילות, והגדולים שבנכדיה היו רצים לבתי הנצרכים עם הפזמון

ששמה בפיהם: „סבתא בקשה להחזיר לך את החוב ולהגיד תודה". הנצרכים היו מקבלים את החבילה בחיוך ואצים מהר לסדר את הקניות לשבת.

היא היתה משתתפת בכל לוויה של מת ומצערת צער כנה בצער משפחת הנפטר.

לפני מותה בקשה שחשובי העירה ילמדו משניות לפני מטתה ורצונה האחרון כובד.

זכרה יאיר ויזכר בין יוצאי מיזוץ'. ראובן

רחוב ברקו יוסלביץ'

זייוול מורק ורעיתו

נולדתי וגודלתי ברחוב ברקו יוסלביץ', בבית אבי זייוול מורק, תופר הנעליים. כל דרי הרחוב והורי בתוכם היו אנשים פשוטים, ישרים, עמלים ושמחים בחלקם. אבא, התיחס לכל אדם בכבוד ובסבר פנים יפות. בת צחוק תמיד רחפה מעל שפתיו והוא היה מאושר.

אני הייתי בת יחידה, אהובה ומפונקת. אהבתי מאד את מיזוץ' ואת הנוער שבה. בתור חברה ב„גודוניה" הייתי מבלה במועדון ונפגשת גם עם נוער מארגונים אחרים. כולנו חלמנו ופעלנו למען המולדת העברית, ודואב הלב שרובם המכריע של צעירים אלה נרצחו ולא זכו להגיע עד הלום. יהי זכרם ברוך.

חיה מורק

ציון למשפחת פלדמַן

משפחה ענפה היתה משפחתי במיזוץ'. דודים ודודות רבים, הן מצד אבי והן מצד אמי, בני דודים וסתם קרובים שמנו ביחד כשמונים נפש.

בית אבא שלי מנה 8 נפשות. אבא ואמא וששה ילדים. אני הייתי הבכור בין הילדים. אבי שלי, ר' מנחם מנדל היה עמל וטורח מעלות השחר עד הערב בעסקי מסחר. שנים מספר לפני השואה עלה בידו לבסס את מעמדנו ואנחנו הגענו לאמידות. אמא חנה, ידיה מלאות היו תמיד בעבודה; תנאי הדיור בבית קשים היו, אך סדר מופתי שרר בכל. הבית היה מסודר והילדים נקיים, שבעים ומחוסרי דאגות. ביחוד דאגה אמא לחינוך הילדים והיתה מאושרת כשאלה הצליחו בלימודים.

הבית היה אצלנו מסורתי. השבתות וחגי ישראל השאירו עלי את רשומם עד היום. ומה גדול הכאב וצורב הצער, שמכל המשפחה נשארנו בחיים רק אחי ישעיהו ואני. כל היתר מצאו את קצם בבור קבר האחים של קדושי מיזוץ'. ת.נ.צ.ב.ה.

משה פלדמן

נפש למשפחת ברייזמן הי"ד

גיסי לוי ברייזמן, בן למשפחה ענפה מאד במיזוץ' ואשתו עטי בת ר' מנחם מנדל ביבר ז"ל, מחבר הספרים „ילקוט מנחם" ו„מזכרת לגדולי אוסטראה" היו זוג למופת. ביתם הגדול והיפה שעמד בכניסה לעיר ברחוב הפולני, היה מהמפוארים בעירה ופתוח לכל. גיסי לוי היה אדם צנוע, ישר־דרך וסוחר מצליח. לרגלי עסקיו המרובים היה ביתו שוקק תמיד

אנשים; סוחרים מהערים הגדולות במדינה, כפריים מהסביבה, אנשי עסק מקומיים, פועלים, עובדים וסתם מתוכים או אנשים הזקוקים לחסדיו. בימי היריד, היו נוהגים בביתו להרתיח מיחם גדול ולשימו על השלחן הגדול שהיה מלא בלחם, ריבה ושומן, וכל הנכנס היה סועד את לבו. אחותי עטי וחמותה הנה אידל, היו נוהגות לשרת את האורחים במו ידיהן. עטי שהיתה אחות רחמניה ממקצועה, נהגה גם בחיים היום יומיים כאחות טובה לכל פונה אליה. מר שמואל אייזנגרט, שגר בדירתם, היה נוהג לדבר עם אחותי אך ורק בעברית, והיה מעיד עליה ששולטת היא בשפה שלטון מחלט.

לויברייזמן ומשפחתו

ברצון ובשמחה היו מעמידים את ביתם המרווח, לרשות ועדת הקק"ל המקומית, לעריכת המנין המסורתי בשמחת תורה וכמובן היו גם מכינים את הקידוש למתפללים. אלי ואל אחותי רבקה התיחסו שניהם כהורים מסורים ואוהבים ואולי יותר מזה.

בשואה האיומה שירדה על עמנו בזמן המלחמה הם מצאו את מותם ביחד עם כל בני הקהלה הקדושה. יהיה זכרם ברוך ונשמתם צרורה בצרור החיים.

שרה ביבר־גוליק

משפחת פרלוק עם כלתם הינדה (אשת משה) בזמן בקורה במיזוץ'

באין קברים...
מאת משה פרלוק

לזכר
אבי — חיים
אמי — זלדה
אחיותי — לאה, הינדה ושיינה,
גיסי — יצחק ובן אחותי — יעקב
שנספו בשואה.

לקבר לא זכו הורי ואחיותי היקרים.
גם מצבה איננה — מצבת אבן אילמת ושותקת — —
על חיים שהיו ואינם,
על חיים שנקפדו בתוך גיא ההריגה בעצם לבלובם.

על אבי ואמי הישרים, הנבונים והטובים באנשים; הנאמנים והמסורים בהורים, על אחיותי שנספו בנעוריהן — בוכה לבי במסתרים ללא הרף.

הרוצחים דאגו שגם נחמא פורתא לא תהיה לאלה ששרדו בחיים ונשארו ביגונם ובשברם לצמיתות.

נטלה ממני גם תקוה, שאי פעם אוכל להשתטח על קברי יקירי ומצבותיהם.

צערי הגדול היה מדובב אף את המצבה — את האבן הקרה, לו היתה... שפתי היתה מובנת לה ולשיחי היתה מקשיבה...

לקבר ולמצבה לא זכו יקירי — גם זכר זה לא נשאר — — — —

אך בלבי השותת דם זכרם שמור יהיה עד נשימתי האחרונה.

ת.נ.צ.ב.ה.

חגיגה בבית ח. פרלוק עם בקורה של הינדה אשת משה מארץ־ישראל במיזוץ׳

אמנו שרה גולדברג לבית טרוכלר

בגיל צעיר היא התחתנה עם אבא לייבוש, שהיה למדן ושו״ב ממשפחה מכובדת מהעירה קוניב, בהיותה צעירה לימים ובמלוא פריחתה, היא נתאלמנה מבעלה ואנחנו התיתמנו מאבינו. בקושי ובדוחק אמא פרנסה את משפחתה עד שכרעה תחתיה מהעומס הרב. שנים מספר לאחר מכן היא התחתנה שנית עם שלמה פינקל וילדה גם לו שלשה ילדים.

בזמן חיסול הגיטו היא הצליחה להמלט עם בעלה יחד עם המשפחות קורץ ומנדלסון מבין הפליטים. לאחר 8 ימי התחבאות היא יצאה לחפש

אוכל, נתפשה ונהרגה. דבר זה נודע לנו מפי הגב' קורץ. גם יתר המתחבאים מקבוצה זו נהרגו כלם ובחיים נשארה רק הגב' קורץ.

בת חמשים היתה אמא במותה. חייה היו קודש למשפחה. חלמה לרוות נחת מילדיה ולא זכתה. יהי זכרה ברוך ונשמתה צרורה בצרור החיים.

קיילה ומרדכי

מימין: יצחק לייבר, שבתאי גולוב (חי בארץ), אשר סודוביצקי ובוריא סיזאק

רק השמר לך ושמור את נפשך מאד
פן תשכח
את אשר ראו עינך והודעת לבניך ולבני בניך
את יום השמדת אבותיך ומשפחתך היקרים ז"ל
שנפלו עקה"ש ע"י הנאצים הגרמנים והאוקראינים
למשפחת קופיט
אבי ירחמיאל בר' נחום זאב ז"ל
נהרגו עקה"ש
ת נ צ ב ה
על
אלה
אני
בוכיה
למשפחת צירל
ת נ צ ב ה
זה תקנו:
נחום זאב קופיט
ואשתו גליא למשפחת צירל
על אדמת אוקראינא בסביבת
ריבנא ואלין

לזכר ביתנו הקט שחרב

בקצה העירה, נחבא בין עצים עבותים, מוקף ירק לרוב, עמד ביתנו הקטן. קטן היה ביתנו, דל מראה, אך תמימות ורב אושר שררו בין כתליו. בבית הזה נולדתי, גודלתי וחייתי יחד עם אחי ושתי אחיותי הי״ד, ולא עזבתיו עד הסוף המר. הורי היו אנשים פשוטים, ישרים ותמימי דרך עם אלהים. על הכל הם החשיבו את מצוות גמילות חסד והכנסת אורחים. ולכן כל מר נפש וכל נצרך, מצא בביתנו אוזן קשבת, סעד ותמיכה. בהיות ביתנו קרוב לבתי התפילה בעירה, אוו אותו הכפריים למקום מושבם, בבואם לימים הנוראים, או לרגלי יאָרצייט וחג אל העירה. — גם כשיתום כפרי, צריך היה ללמוד תורה בעירה, היה כל מחסורו עלינו. כשהגרמנים חללו את בית המדרש, סכן אבא את חייו והציל ספר תורה מידיהם הטמאות. הוא בכה אז כילד והתנחם, כי מעכשו אין כלל ספק בלבו שיד ה׳ תהיה ברשעים הללו והם לא יינקו על העזתם לפגוע בקדשי האומה.

ביום חסול הגיטו, זכר אבא שהיה אדוק ובן תורה להתעטף בטלית ותפילין, ולאמר וידוי תוך כדי הליכה לבור ההריגה. אמא לעמת זאת דאגה ברגעים האחרונים, להבריח אל מחוץ לחומות הגיטו את הצעירים. היא הצליחה כמעט במשימתה, ורק את נכדתה הראשונה ציפקה׳לה אהובת נפש כלנו, לא הצליחה להציל והיא נספתה ביחד עם הורי ועם כל הקהילה הקדושה.

חרות על לוח לבי עד נשימתי האחרונה, ישאר זכר ביתנו הקט ודייריו היקרים. תשמש רשימתי הצנועה הזאת למצבת חיים לזכרם הנערץ.

נחום זאב בר׳ ירחמיאל קופיט

לזכר אחי יוסף וולפמן ז"ל

בגיל צעיר נפל בגורלו להיהפך לפטרון המשפחה הגדולה; אבא מת ואנחנו נשארנו ללא אמצעים לחיים. יוסף קבל עליו את המעמסה הכבדה של כלכלת המשפחה ועמד בה בכבוד. הוא הצליח מאד בעסקיו ולמשפחה לא חסר היה דבר.

יוסף וולפמן ואחותו רחל

אם כי הוא היה המפרנס היחידי והגבר היחידי בבית, לא גבה לבו מעודו. את כל רווחיו מוסר היה לאמא וסומך עליה בכל. כאשר האחיות הבכירות הגיעו לפרקן, הוא השיא אותן בכבוד וכל מחסוריהן — עליו.

שנים מספר לפני השואה הוא התחתן עם אשה צעירה ממנו בהרבה, ונולד לו בן. השידוך לא עלה יפה והוא נפרד מאשתו זמן קצר לפני פרוץ מלחמת גרמניה־רוסיה.

בזמן החיסול הוא הצליח לברוח ליער בקחתו עמו את בנו, טלית ותפילין וגרזן. לפי מה שמספרים שרידי הניצולים הוא נספה מידי האוק־ראינים. ביער הוא היה לעזור ולסעד לאחיו לצרה. בגבורתו הגן והציל לא פעם את הנחבאים, ובאמונתו באלקי ישראל עודד והפיח תקוה בלבות השרידים. לבסוף נפל מכדור. יהי זכרו ברוך.

אחותו טובה

על קברם של חברינו מיכאל נמירובר ודוד גנצברג

לשני ידידים נולדו שני בנים. אחד בחנוכה ושמו מיכאל נמירובר והשני בשבועות ושמו דוד גנצברג. שניהם חונכו מילדותם יחד. פנקו אותם וטפלו בהם כבשני עצי נוי יקרים בגינה. כאשר התבגרו קצת, נפרדו דרכיהם. מיכאל היה חבר ב„השומר הלאומי" ודוד ב„גורדוניה", אך הם שמרו על ידידות הילדות ונשארו קשורים בקשרי אהבה הדדית.

מיכאל

דוד

שניהם נמנו על פאר הבנים של עירנתנו. חן של אצילות נסוך היה עליהם והם שמשו למופת בהתנהגותם ובמידותיהם התרומיות.

נזכרים אנו ברגעי הפרידה האחרונים מאתם; אנו גויסנו לצבא האדום והם נשארו במיזוץ׳. מיכאל כאילו הרגיש שלא נתראה עוד לעולם ואמר, מה חבל שאני אינני יכול ללכת אתכם. ודוד שכב עם רגל שבורה, צמוד למטתו ובכה בזמן הפרידה.

מיכאל מצא את קצו בבור האחים של קדושי מיזוץ׳ דוד הבריא, גויס לצבא ומת מות גבורים בשורות הצבא האדום בחזית קלינין.

עבדנו יחד אתם למען ציון. חלמנו להמשיך בארץ־ישראל לעבוד למען עמנו. אך הגורל רצה אחרת. הם לא זכו ולא באו אפילו לקבר ישראל.

תהיינה מלים אלה לנר תמיד על קברם הבלתי נודע. ת.נ.צ.ב.ה.

חבריהם: יוסף קרני ויעקב גלמן

הורי יצחק ורבקה יאסין

אנשים פשוטים וישרים היו הורי. אבא היה חייט ואת מחייתו היה מרוויח מיגיעת כפיו. אמא, עקרת בית טובה, מסורה לילדים ולבעלה וידידה לכל השכנים.

מפיהם היו חוסכים ומקנים לילדיהם השכלה וחנוך. בשבתות ובחגים הבית היה מתמלא שמחה ואורה, אושר וחדוה. אבא היה אופטימיסט מטבעו, אהב את החיים ותמיד האמין בימים טובים שיבואו. אפילו בימי הגיטו האפלים, לא אבד את אמונתו והיה בטוח במפלת ממלכת הרשע. אך הוא ובני משפחתי לא זכו לראות במפלתם ונספו ביחד עם כל יהודי מיזוץ׳ ביום חיסול הגיטו. יהי זכרם ברוך.

אסתר

לזכר משפחת אליהו אוליקר

אבא, ר׳ אליהו אוליקר, היה יהודי דתי מאד וחנך את ילדיו הרבים ברוח דתית. גרנו בקצה העירה בבית קטן וצנוע וכולנו היינו מאושרים. גאוותו של אבא היתה על המשפחות של ילדיו. הוא זכה לחתן את כולם ולראות נחת מהם: בליל הסדר היינו כולנו מתכנסים לביתו ולאשרו של אבי לא היה גבול. אף פעם לא התאונן אבא ולא קבל נגד בוראו. תמיד היה אומר, כיצד השם יתברך נוהג זה טוב. בגיטו היתה אמא דואגת מאד לילדיה ומקוננה על מר גורלנו, אך אבא קבל גם את היסורים ועמד בבטחונו. הוא האמין כי לא יטוש ד׳ את עמו. אך כל משפחתי הענפה נספתה ונשארתי אני לבדי. ת.נ.צ.ב.ה.

יונה

הוריה של אסתר יאַסין

משפחת ולטפריינט מקטוביץ

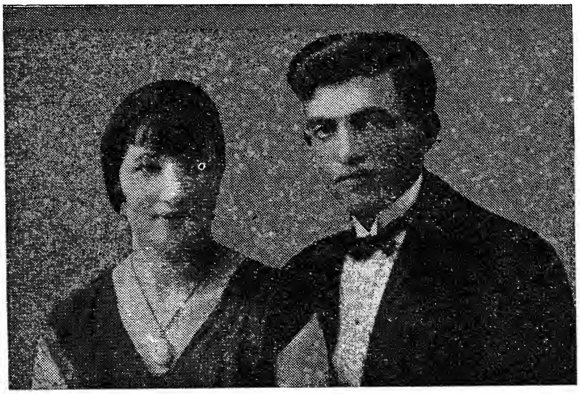
משפחת משה יוסי פישפיידר

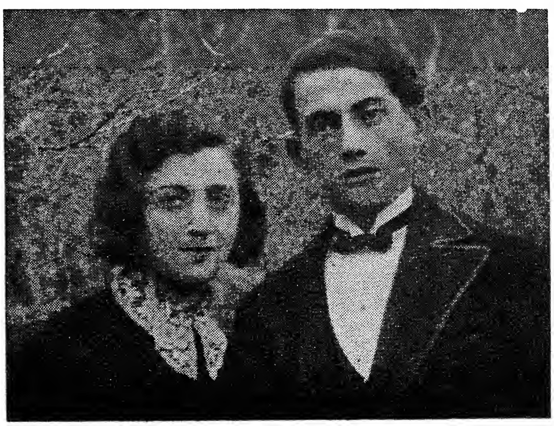
משפחת צבי סיזק

משפחת גדליהו קורניק

מוטל סיזק ורעייתו

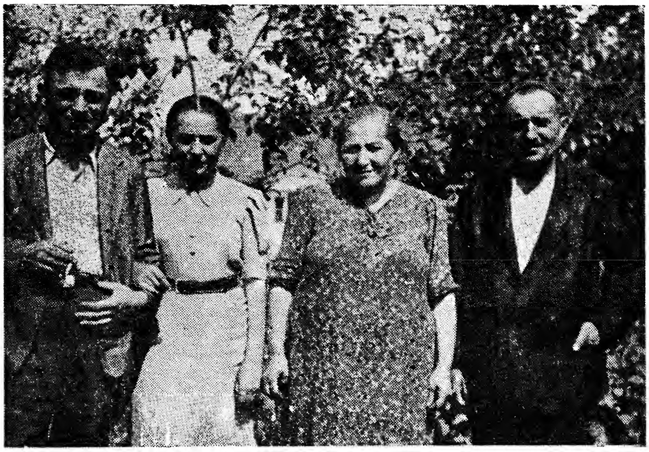
שלמה סיזק ורעייתו

חיים ברזנר ורעייתו חיה

מאיר ברז ורעייתו רוזה

מימין: חיים ברזנר, רעייתו חיה, הבת אסיה ומאיר ברז

משפחת אחותה של ממציה גלמן שרה שולמן

משפחת סודוביצקי בזמן נשואיה של רייזל עם יעקב מיזוץ'

אבא של צפורה סודוביצקי־הולצקר

משפחת יוסף מיזוץ׳

משפחת קופלמן

אברהם שיינפלד ורעייתו פייגה

וולף ניימן ורעייתו חיה

בליומה גולוב

אברהם גולוב

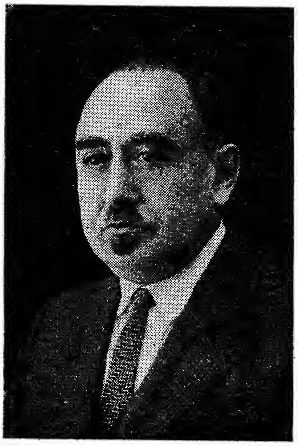
חנה ברוינשטיין רעיית ר׳ משה קונינער

פנחס פישפיידר

בוזי מיזוץ׳

ד״ר ליבסטר

ליפא בן יוסף־זלמן סודגלטר

אברהם בן ליפא סודגלטר, ריסי קנפלר, יעקב בן חיים קנפלר

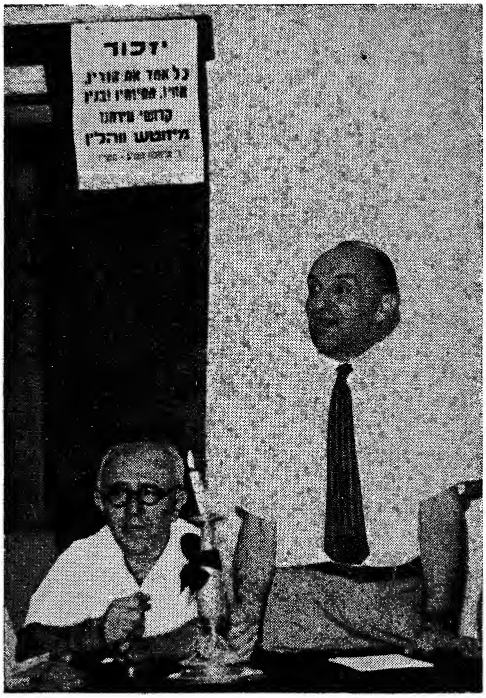

הפגנה למען עליה חפשית במחנה בגרמניה
הראשון משמאל ר' ישראל אוליקר

ועד ארגון יוצאי מיזוץ׳ בישראל ומערכת הספר.

יושבים משמאל לימין: ראובן מלמד, חיה אלטמן, אשר בן־אוני, ליזה שטלונג, משה פלדמן. עומדים משמאל לימין: ברוך פליטר, יעקב גלמן, יוסף קרני, משה פרליוק, נחום קופיט ומרדכי שיינפלד.

א. בן־אוני נואם בערב ההתיחדות עם קדושי מיזוץ׳,
על ידו בנשיאות ראובן מלמד

שלמי תודה

חובה נעימה היא לנו להביע במקום הזה את תודתנו והכרתנו לעורך הספר, הח' אשר בן־אוני, שהוא לא רק יזם את הוצאת הספר, אלא טרח ועמל, דרבן את העסקנים ומפירורי שמועות ועדויות הקים מצבת עד לעיר מולדתנו — מיזוץ'. ועל זה יבא על הברכה.

ועד ארגון יוצאי מיזוץ'
מערכת ספר מיזוץ'

רשימת קדושי גיטו מיזוץ' הי"ד

א.

אפל משה
אפל אניע
אפל לאזאר (אליעזר)
אפל ברוך

אברך אברהם
אברך קיילה

אקרמן אפרים
אקרמן רחל
אקרמן אהרון
אקרמן ציזיה

אבנר מרדכי
אבנר זלטה
אבנר שרה

אייזענגרט שמואל
אייזענגרט פסיה
אייזענגרט דבורה
אייזענגרט גיטעל
בעלה אברהם בר דוד
ובתם חנה

ארביטורער יוסף
ארביטורער לאה
ארביטורער זבולון

ארליך אברהם
ארליך שיינדל
ארליך שלמה
ארליך בילה
ארליך ישראל

אוליקר משה
אוליקר אליהו
אוליקר העניא
אוליקר זאב
אוליקר פסיה
אוליקר אשר
אוליקר משה
אוליקר גדליהו
אוליקר נחום
אוליקר ציריל
אוליקר איטה
אוליקר אשר
אוליקר אברהם
אוליקר פיגה
אוליקר צ'רנה'לע
אוליקר אברהם
אוליקר רייזל
אוליקר אברהם

אוליקר יחיאל ברוך
אוליקר לאה
אוליקר יעקב
אוליקר בובציע
אוליקר בן־ציון
אוליקר אשר
אוליקר יצחק
אוליקר רייזל
אוליקר אציע
אוליקר משה
אוליקר פנינה
אוליקר פסח
אוליקר שרה
אוליקר הלל
אוליקר נוסיע

אשכנזי משה
אשכנזי חיה שרה
אשכנזי יצחק
אשכנזי (ילד)

אוקס בילה ובתה

אידסים צבי
אידסים פייגה
בתם מומה ובעלה

ב.

ברקובסקי שמעון — הרב
ברקובסקי לאה
ברקובסקי מיכאל

בט קלמן
בט פרל
בט יעקב
בט ישראל
בט לאה
בט מניה
בט סוניה
בט חנה

בונים שמואל
בונים דבורה
בונים מלכה
בונים סוניה

בורשטין משה
בורשטין אטיל
בורשטין צבי
בורשטין אריה
בורשטין אברהם
בורשטין דוניא

ברינשטיין שיינדעל (קריינדיס)

באַרינשטין יעקב
באַרינשטין זיסל
באַרינשטין רוזה

ברנשטין אריה
ברנשטין יעקב

ברזנר חיים
ברזנר חיה
ברזנר אסיה

ברמן טמה
ברמן בוזי (יקותיאל)
ברמן יעקב
ברמן חנה
ברמן חיים

בלפר יעקב
בלפר עניקה
בלפר רחל
בלפר אבא

בר חנה

ברוידא רחל
ברוידא רבקה
ברוידא מרים
ברוידא בתיה
ברוידא בוזי
ברוידא צבי

ברחש (פליטר) רבקה

ברי יצחק
ברי שרה

באַרי חיים, אשתו ושני ילדיו

בורק יוסף
בורק אלקה
בורק צבי
בורק אשר
בורק פריל
בורק רבקה

ביקס צבי
ביקס חיה שרה
ביקס בוזי

ברוצקי יעקב
ברוצקי חנה־רבקה
ברוצקי משה
ברוצקי פריידע
ברוצקי אביגדור

ברייזמן לוי
ברייזמן אטיה
(עוד בן ובת)
ברייזמן יוסף
ברייזמן חנה־שרה
ברייזמן נטע

ברייזמן חיים, אשתו ושני ילדיו

ברייזמן גיטל, בעלה ושני ילדיה

ברייזמן חיים
ברייזמן פראדל
ברייזמן הינדה

ברייזמן מרדכי
ברייזמן חיה
ברייזמן 3 ילדים

ברייזמן גודיל, אשתו וילדו

ברז משה
ברז פרכה
ברז יצחק
ברז מאיר
ברז רוזה
ברז זויה

ד״ר בירנבוים מרדכי
(פליט ורשאי)

בלפר שלום
בלפר טובה
בלפר (ילד)

ברוינשטין שרה
ברוינשטין זאב
ברוינשטין שלום
ברוינשטין פיגה
ברוינשטין חנא
ברוינשטין גיטעל
ברוינשטין מרדכי
ברוינשטין דבורה
ברוינשטין פיגה
ברוינשטין מוסיא
ברוינשטין חיה
אחותו של מרדכי

ברוינשטין רבקה
ברוינשטין אשר
ברוינשטין רייזל
ברוינשטין חיה

ברוינשטין יונה
ברוינשטין סוניה
ברוינשטין יצחק

ברנשטין יעקב
ברנשטין ביילה

ברנשטין בתיה
ברנשטין (ילד)
ברנשטין (ילדה)
ברנשטין (ילד)

ברנשטין בצלאל

(ממשפחת ברנשטין — שם
המשפחה לא ידוע)
אפרים
עטיל
שמחה
מרים
יענטע

בורשטין אברהם
בורשטין מלכה (למשפ׳ לנגר)
בורשטין (ילדים)
משפחת ביואלסקי — 12 נפשות
פליטים מקונסק
גוסאַק מלך
גוסאַק דבורה
גוסאַק רוזה
גוזאַק פירה

ג.

גולדברנר צבי ואשתו — פלי־
טים מבילגוריי

גרשטיין יעקב
גרשטיין בלומה
גרשטיין הבן

גרבר גולדה
גרבר שמעון
גרבר לובה
גרבר וועלה

גרינברג יוסף־חיים

גרינברג חוה
גרינברג יחיאל
גרינברג מאיר
גרינברג צבי

גרינברג אברהם
גרינברג (קופלמן) רחל
גרינברג מינה
גרינברג שרה

גולברטן חים
גולברטן בינה
אשתו ברכה ו־2 ילדים

גולברטן מרים
גולברטן חיה

גרינברג יצחק
גרינברג לאה לבית פרליוק
גרינברג יעקב

גוז מנוחה לבית פרליוק

גרמן ליובה

גלייט פיגה
גלייט יצחק

גלייט רבקה
גרינבוים שרה (אם של חיה־
שינדלהויז)

גנדלמן צבי, אשתו וילד

גנצברג יהושע־דב
גנצברג שרה
גנצברג שמואל
גנצברג־אברהם

גנצברג רחל
גנצברג מרדכי
גנצברג בתיה

גנצברג יצחק
גנצברג דוד
גנצברג רייזל
גנצברג יאכע
גנצברג גיטל
גנצברג צבי

גרויסבלט יצחק
גרויסבלט סוניה
גרויסבלט (ילד)
גרויסבלט יעקב

גרויסבלט יצחק אשתו וילדיו

גורנצל משה
גורנצל חנה
גורנצל 2 ילדים

גלפנבוים דוד
גלפנבוים רבקה
גלפנבוים שרה
גלפנבוים יעקב

גילברג יוסף

גילברג חנה
(אשת המורה ישעיהו גילברג)

גארבארניק מוטיל
גארברניק ליבה
גארבארניק צבי
גארבארניק פנחס
גארבארניק בצלאל

גרברניק משה
גרברניק חנה
גרברניק יעקב
גרברניק צבי

גרברניק רוזה
גרברניק (אחות)

גיבל צבי
גיבל בריינדיל

גרין יוסף
גרין רייזל
גרין יהודית

גוז רבקה
גוז עזריאל
גוז בריינדל
גוז ברוך
גוז מרדכי
גוז ישראל
גוז עוד ילדים

גוז אהרון
גוז רייזיל (אחותה מינה)
[illegible] שיינה

גולוב מנשה
גולוב רוניה
גולוב יעקב
גולוב רבקה
גולוב חיה
גולוב בוזי
גולוב (ילד)

גולוב אברהם־לייב
גולוב בלומה
גולוב מרדכי
גולוב רחל

גוליער בצלצאל
גוליער אסתר
גוליער שמואל

גוכמן יוסף
גוכמן רייזיל
גוכמן חנה
גוכמן צפורה
גוכמן (עוד בת)

גינסבורג יעקב
גינסבורג פריל
גינסבורג אשר
גינסבוררג בצלאל
גינסבורג יצחק־הירש

גלמן מנחם־מנדיל
גלמן רייזיל
גלמן מסיע
גלמן יצחק
גלמן איטה (למשפ׳ קופיט)
גלמן צפורה׳לע

גלמן חיים
גלמן גוליה
גלמן (2 ילדים)

גלמן בתיה
גלמן ראובן
גלמן גאולה (למשפ׳ קופיט)
גלמן משה
גלמן חנה
גלמן יוסף
גלמן זיידה
גלמן ליובה
גלמן יוסף
גלמן עטיל
גלמן בוזי
גלמן חנא

גלמן חנא (בן שלום)
גלמן רחל לבית מיזוץ׳
גלמן ילדים

גלמן גרשון
גלמן חיה־לאה
גלמן יצחק

גלמן חיים־יוסף
גלמן בריינדיל
גלמן בוריא, אשתו וילד

גורביץ אריה
גורביץ רחל
גורביץ דוניה
גורביץ שמואל
גורביץ סוניה (לבית גילברג)
גורביץ ליבה, ילדה בת שנתיים

גורביץ שרה
גורביץ מלכה
גורביץ בילה

גניפולר חנה
גניפולר חיים
גניפולר זלטה
גניפולר יונה
גניפולר (ילד אחד)

גניפולר איזיק
גניפולר פוליא
גניפולר רחל
גניפולר חיה
גניפולר יהודית

גלמן יצחק (דער שוסטער)
גלמן שרה
גלמן פסיה

גרוסמן אברהם
גרוסמן לאה
גרוסמן פרץ
גרוסמן בלה
גרוסמן (ילדה)

גנצברג סימע
גנצברג ציפע
גנצברג נחום

גרוסמן שמואל
(פליט מבילגריי)

גרוסמן אשתו
גרוסמן משה
גרוסמן חיה
גרוסמן (ילד)

דורדיק (כץ) יהושוע
דורדיק (כץ) שרה
דורדיק (כץ) מנחם־מנדיל
דורדיק (כץ) ניוניא
דורדיק (כץ) (ילדים)

ה.

הלפרין בנימין
הלפרין לאה
הלפרין שלושה ילדים
הוניגספלד שפסיל
(פליט מבילגריי)
הוניגספלד אשתו
הוניגספלד מרדכי
הוניגספלד צבי

ו.

וולפמן יוסף
וולפמן בתיה־רבקה
וולפמן גרשון

וולדמן רבקה
וולדמן איזיק

וולדמן יעקב
וולדמן רחל
וולדמן (2 ילדים)

וולדמן ראובן
וולדמן (אשתו)
וולדמן (ילדים)

וויינשטיין אברהם
וויינשטיין רחל

וויינשטיין יעקב
וויינשטיין (אשתו)
וויינשטיין דוד
וויינשטיין יוסף

וסרמן יוסף
וסרמן בילה
וסרמן יצחק

ויסברג יהודה
ויסברג בתיה
ויסברג רחל

ולטפרוינד עמנואל
ולטפרוינד פייגה
(פליטים מקטוביץ)

וינר ראובן
וינר שרה
וינר שמואל — אשתו חיה
וינר יצחק
וינר אהרון
וינר זיסל
וינר הניא

וינר ליפא
וינר אהרון־ליב —
אשתו וילדיהם

וינר חיים —
אשתו וילדיהם

וינר ליב
וינר יענטע
וינר יצחק
וינר (ילדה)

וינר אשר
וינר פיגה
וינר אברהם
וינר משה

ואסיצ׳ער אברהם
ואסיצ׳ער רבקה
ואסיצ׳ער (ילדים)

ז.

זייפמכער אשר זליק
זייפמכר קריינה
זייפמכער שמואל
זייפמכער פיגה

זילברשטיין ישעיהו
זילברשטיין מרים
זילברשטיין רייזל
זילברשטיין גיטל
זילברשטיין אלקה
זילברשטיין משה

ט.

טללר חוה
טללר רחל

טפר יצחק
טפר סלאווע

טרכטנברג שרה
טרכטנברג בעלה
טרכטנברג 2 ילדים

טרכטנברג מרדכי
טרכטנברג שרה
טרכטנברג חנה
טרכטנברג אליהו

טנצר בתיה
טנצר סלובי
טנצר ברכה
טנצר גרשון
טנצר משה
טנצר ינטה
טנצר גרשון
טנצר ברוך
טנצר ברוך
טנצר ברכה
טנצר יהודה
טנצר צבי
טנצר זלדה
טנצר גרשון
טנצר בילה
טנצר דליה

טקסר מרדכי
טקסר בילה
טקסר בני
טקסר אשר

טרוכליער מיכאל
טרוכליער ביילה —
לבית שטריימל
שטריימל קיילה

טרוכליער פרומה —
לבית פרליוק

טרוכליער אברהם
טרוכליער סוסיע
טרווכליער יצחק

טרוכליער צביה
טרוכליער מיכאל
טרוכליער בילה
טרוכליער ועליע
טרוכליער בילה
טרוכליער יצחק
טרוכליער הדסה
טרוכליער צבי
טרוכליער מרים
טרוכליער ברוך
טרוכליער פריידיל
טרוכליער רוזה
טרוכליער ברוך
טרוכליער חנה
טרוכליער טוביה
טרוכליער ממציה
טרוכליער פיגה

משפ׳ טנהולץ
(פליטים מבילגריי — הבן
היה שוטר)

טרלובסקי שמחה ואשתו
(אלמנת הרב לרנר)

י.

יסין יצחק
יסין רבקה
יסין רייזיל
יסין רחל
יסין צפורה

יסין פנחס
יסין לאה
יסין עטיה
יסין יעקב

כ.

כגן צבי
כגן לאה
כגן טובה

ל.

לרנר נתן־נטע — הרב
לרנר רחל
לרנר אברהם
לרנר שיינדיל
לרנר זכריהו

ליפוביצקי אריה
ליפוביצקי ליזה
ליפוביצקי יעקב
ליפוביצקי נוסיה

ליפשיץ אריה
ליפשיץ חיה
ליפשיץ רבקה
ליפשיץ טובה
ליפשיץ בן־ציון

לויפער קיילה
לויפער אייזיק
לויפער אסתר
לויפער שרה
לויפער (2 ילדים)

לויפער יחזקאל
לויפער מרים
לויפער (ילד)

לויפער חיים —
(השומר מבית־עלמין)
לויפער אשתו
לויפער אשר
ליופער אהרון
לויפער גיטל
לויפער הירשל

(משפ׳ חתנו של אפרים האילם
מבית־העלמין. שם משפחה
או ליון או ליבנדה)

משה
חיה
מוטי־הירש

לסטיק דוד־אהרון
לסטיק פייגה
לסטיק פסיה
לסטיק ברכה
לסטיק מלכה
לסטיק אסתר
לסטיק משה — (2 ילדים)
לסטיק שלמה

ליודומירסקי דוד
ליודומירסקי גולדה
ליודורמיסקי מרדכי (1927)
ליודומירסקי שלמה (1931)

לייבר צבי
לייבר ווערנע

לבונסקי מרדכי
לבונסקי גנעסיע
לבונסקי חיה

לנגר זיסל
לנגר יוסף
לנגר ליפא
לנגר בנימין

לנגר חיה־סוסיע
לנגר יהושוע שו"ב
לנגר רחל
לנגר אסתר
לנגר מרים

ליקבורניק סוסיל
ליקבורניק יחיאל

ליקבורניק טובה
ליקבורניק טליה
ליקבורניק אברהם
ליקבורניק מנצי
ליקבורניק רייזי

ליקבורניק יצחק
ליקבורניק סוניה
ליקבורניק משה
ליקבורניק גושקה

ליקבורניק מיכאל
ליקבורניק (אשתו)

ליקבורניק אריה
ליקבורניק חיה
ליקבורניק חנה
ליקבורניק אברהם
ליקבורניק אסתר
ליקבורניק חנה

ליפען יעקב
ליפען רחל
ליפען גיסיה —
(בת מבעלה הראשון)

מ.

מינדלין גניה

מלמד דבורה
מלמד פרומה
מלמד לאה
מלמד לייביש
מלמד (ילד)

מנדיוק סלאווא
מנדיוק רחל
מנדיוק מרדכי

מרגלית מנדיל
מרגלית חוה
מרגלית יונה
מרגלית (ילדה)

מירמלשטיין משה
מירמלשטיין אסתר
מירמלשטיין רחל
מירמלשטיין יענטע

מילר שמואל
מילר חיה
מילר זייזל

מוצ׳ן אהרון
מוצ׳ן בריינדל

מוצ׳ן יוסף
מוצ׳ן מורל
מוצ׳ן דבורה
מוצ׳ן מסיה
מוצ׳ן צפורה
מוצ׳ן סנדר
מוצ׳ן פסיה
מוצ׳ן יהודה
מוצ׳ן רבקה
מוצ׳ן משה
מוצ׳ן (ילד)

מורקוביץ אברהם —
אשתו ו־3 ילדים

מולמן אפרים
מולמן פרל
מולמן בנציון
מולמן יוכבר
מולמן יוסף

מולמן יואל
מולמן הניה
מולמן אשר

מייליער אליעזר
מייליער חיה
מייליער ברוך־ליב

מורק זבולון
מורק מייקה
מורק רחל

מדניק גרשון
מדניק רבקה
מדניק חנה
מדניק מסיע
מדניק רייציע

מוסמן גרשון
מוסמן רחל
מוסמן זינה

מיזוץ׳ זייליק (בוזי)
מיזוץ׳ בת־שבע
מיזוץ׳ צביה
מיזוץ׳ מרדכי

מיזוץ יוסף
מיזוץ׳ קריסיה

מיזוץ׳ יעקב
מיזוץ׳ רייזיל
מיזוץ׳ ילדתם

מיזוץ׳ משה
מיזוץ׳ ישעיהו
מיזוץ׳ אשר

מיזוץ׳ מרדכי
מיזוץ׳ אשתו וילדיו

מיזוץ׳ מאיר
מיזוץ׳ פיגה
מיזוץ׳ ילדיהם

מייזליטש חייציע
מייזליטש מרדכי
מייזליטש אניה
מייזליטש טוביה
מייזליטש (אשה)
מייזליטש (ילדים)

מייליטש משה
מייזליטש מליה
מייזליטש (ילדים)

מייזליטש פייוויל
מייזליטש באבעלע
מייזליטש (ילדים) אברהם ולייב

מלגלטר ראובן — שו״ב
מלגלטר חנה
מלגלטר צבי
מלגלטר יעקב
מלגלטר דבורה
מלגלטר פייביש

מלגלטר יוסף־דוד — שו״ב
מלגלטר אסתר
מלגלטר ישעיהו (האלם)
מלגלטר מיכאל
מלגלטר גולדה

נ.

נודלר צבי
נודלר לאה
נודלר רבקה
נודלר שמעון
נודלר חנה
נודלר יצחק

נמירובר יונה
נמירובר הינדה
נמירובר שרה־סוניה
נמירובר דבורה
נמירובר מיכאל

נמירובר ציופה (גולדשטיין)
בעלה לייזר גולדשטיין

נגל יצחק
נגל לוסיה (פינקל)

נויאכס אשר
נויאכס רבקה
נויאכס ליוסיע

ניימן זאב
ניימן חיה
ניימן רייזיל
ניימן אטיל

ניימן זיסל
ניימן עטיל
ניימן מוטיל

ניימן חיה־סוסיל
ניימן אודי

נולמן ישראל
נולמן דב
נולמן מניה (בת)
נולמן יעקב
נולמן סימה
נולמן חנה

ס.

סודהלטר יעקב
סודהלטר חיה־שרה
סודהלטר נחמה

סודהלטר דבורה

ספקטור יצחק
ספקטור צביה
ספקטור (בת)

ספקטור היינך
ספקטור שיינדיל
ספקטור (ילדה)

סיזק גרשון
סיזק שרה

סיזק צבי
סיזק מרדכי
סיזק סוניה (אשה)
סיזק תהלה
סיזק יוסף
סיזק (ילד)

סיזק שלומה
סיזק גולדה
סיזק תהלה
סיזק רחל־לאה

סקלדניק נתן־נטע
סקלדניק ליפשה
סקלדניק יונה
סקלדניק מנחם־מנדיל
סקלדניק ציופה
סקלדניק הרצל

סודוביצקי אשר
סודוביצקי איטה
סודוביצקי יעקב
סודוביצקי שפרה
סודוביצקי בנימין

סטלצקי מאיר
סטלצקי רחל
סטלצקי (ילדה)

סימעס יצחק
סימעס חיה
סימעס פיגה (אחות של יצחק)

סטרץ דוד
סטרץ בתיה
סטרץ מליה
סטרץ בילה
סטרץ פסיה

סגל מרדכי (פליטים מוארשא)
סגל — אשתו
סגל אנטק
סגל הנקה

סגל יצחק
סגל — אשתו
סגל (ילדים)

פ.

פקנטרגר רייזיל
פקנטרגר זליג
פקנטרגר שפקה
פקנטרגר (ילד)

פירער אריה
פירער טעמה
פירער הוה
פירער אברהם

פישפיידר טובה

פישפיידר משה־יוסף
פישפיידר בלומה־לאה
פישפיידר מיכאל
פישפיידר טוביה

פינקל אניוטה
פינקל חוה

פינקל שלמה
פינקל שרה
פינקל (שלשה ילדים)

פורט אריה
פורט פייגה
פורט טובה
פורט אסתר
פורט יצחק

פלייש ברוך
פלייש חסיה
פלייש פסח
פלייש שינדיל
פלייש מרדכי
פלייש לאה
פלייש רבקה
פלייש בצלאל
פלייש איזיק

פרלמוטר אברהם
פרלמוטר גיטל
פרלמוטר קילה
פרלמוטר (ילדה)
פרלמוטר דבוסיה
פרלמוטר נחמן
פרלמוטר מנדל
פרלמוטר חסיה

פידלמן אבא

פידלמן חומה
פידלמן סיומה
פידלמן פוליא

פנחסוביץ׳ שמואל
פנחסוביץ׳ פיגה
פנחסוביץ׳ דוניה
פנחסוביץ׳ יוסף

פישר יוסף־דוד
פישר שמואל
פישר מייקא
פישר (ילדים)

פינקלשטין שלמה
פינקלשטין שרה

פינקלשטין מאיר
פינקלשטין רחל
פינקלשטין מרדכי
פינקלשטין צפורה

פישמן צבי

פישמן דב
פישמן דוניא
פישמן (ילד)

פרסמן בנימין
פרסמן חיים
פרסמן יהודית

פרליוק יעקב
פרליוק רבקה לבית פישפיידר
פרליוק בוריה
פרליוק ליובה
פרליוק אבא

פרליוק חיים
פרליוק זלדה
פרליוק הינדה
פרליוק שיינה

פרליוק דוד
פרליוק פרל
פרליוק לייב
פרליוק פסח
פרליוק גיטל

פרליוק סימה
פרליוק פרל ומשפחתה
פרליוק אתל — בעלה
ושתי בנות

פרליוק אהרן
פרליוק העניא
פרליוק רייזל
פרליוק בת־שבע
פרליוק פנינה

פינקר שלמה
פינקר אודי־מלכה
פינקר יעקב
פינקר גיטל
פינקר מנדיל
פינקר יוסף
פינקר חנה
פינקר (ילדה)

פוליאקוב שרה

פוליאק דובריש
פוליאק רבקה

פלדמן זאב
פלדמן שרה־פייגה

פלדמן ישעיהו
פלדמן איידל
פלדמן צביה
פלדמן פריל
פלדמן דוד

פלדמן נטע
פלדמן מרים
פלדמן יצחק
פלדמן פסיה
פלדמן צביה

פלדמן מנחם־מנדל
פלדמן חנה
פלדמן צביה
פלדמן שרה
פלדמן גיטל
פלדמן פריל

פלדמן שמעון
פלדמן שיינה
פלדמן שרה
פלדמן חנה
פלדמן ישעיהו
פלדמן פריל

פלדמן משה
פלדמן חנה
פלדמן (שני ילדים)

פוקס יונה
פוקס מיכאל
פוקס מנוחה
פוקס עטיל
פוקס פיגה

פוקס סוניא
פוקס עטיל

פוקס זיסל
פוקס חיים

פוקס משה
פוקס חיה
פוקס פיגה
פוקס שרה

פוקס יעקב
פוקס חיה
פוקס עטיל

פרסמן דב
פרסמן חנה
פרסמן אסתר
פרסמן אברהם
פרסמן יוסף

פוקס נונעק
פוקס לאה

פולישוק מרדכי

פויגלשטיין יוסף —
חתנו של יהושע כץ
פויגלשטיין פייגה
פויגלשטיין (שני ילדים)

פליטר יצחק — הרופא
פליטר אסתר

פליטר ברוך
פליטר פייגה
פליטר דב
פליטר זלמן

פליטר ישראל
פליטר ממציה

פליטר הרצל
פליטר רחל
פליטר (ילד שנולד בגיטו)

פליטר שמואל
פליטר חנה
פליטר מליה
פליטר ברכה

פליטר אברהם
פליטר חוה
פליטר רעיה
הומתו בזדולבונוב

פליטר זלמן
פליטר לאה
פליטר גיטל
פליטר ישראל

פליטר אברהם־בר
פליטר זלטה

פליטר ישראל בן אברהם־דב
פליטר מנוחה
פליטר שלושה ילדים — יוסף,
זלטה

פליטר שמואל
פליטר חיים

פישביין אבא
פישביין פייגה

פישביין יוסף
פישביין צייטל
פישביין פייבל
פיישביין משה

פישביין יהודה
פישביין מניה
פישביין טייבל
פישביין סוניה
פישביין אינה

צ.

צוקרמן דוד
צוקרמן בילה
צ׳רניעצקי שבתאי
צ׳רניעצקי אלטר
צ׳רניעצקי רחל
צ׳רניעצקי בתיה
צ׳רניעצקי צבי
צ׳רניעצקי (ילדים)

צ׳רניעצקי אברהם
צ׳רניעצקי (אשה)
צ׳רניעצקי (ילדים)

צ׳רנבבסקי יוסף
צ׳רנבבסקי גולדה
צ׳רנבבסקי (2 ילדים)

ק.

קופיט ירחמיאל
קופיט צירל
קופיט לוי
קופיט קילה
קופיט מרים
קופיט גיסיה

קופיט מאיר־אריה
קופיט רויזע
קופיט יוסף
קופיט עלקע
קופיט יצחק
קופיט משה

קופיט ישראל
קופיט אליעזר

קופיט יהודית
קופיט איטה

קופיט בן־ציון
קופיט (אשה)
קופיט (2 ילדים)

קופיט שרה

קסטנבוים יעקב
קסטנבוים שרה
קסטנבוים (האמא)

קריסיק זליג
קריסיק רייזיל
קריסיק שמואל
קורניק חומקה —
לבית שפילפוגל
קורניק לאה
קורניק טייבל

קורניק רחל —
בעלה אהרן טקס
והבת גולדה
קורניק טמה —
בעלה יצחק גרייאר
והבת צילה

קורניק מרים

קופלמן פועה
קופלמן אריה
קופלמן שלמה
קופלמן מרים
קופלמן שמואל

קרקר סוניה

קרוג פנחס
קרוג שרה
קרוג (ילד)

קסל אשר
קסל איטקה
קסל טניה
קסל איזיה

קשוק אייזיק
קשוק יוליה
קשוק רייזל
קשוק שמעון
קשוק פריידה

קשוק זבולון
קשוק אוליה
קשוק סאליה
קשוק אליעזר
נספו בוילנא

קוטעל דוד
קוטעל מרדכי
קוטעל רחל
קוטעל (הילדים)
קוטעל זיסיע
קוטעל (האשה)

קרפ חיים
קרפ טובה
קרפ יעקב
קרפ אטיל
קרפ (ילדים)

קניעבר רבקה
קניעבר אײדיל
קניעבר (ילדים)

קרביעץ בנימין
קרביעץ לאה
קרביעץ זאב
קרביעץ חנה

קופרמן אברהם
קופרמן יענטא
קופרמן ישעיהו

קאלימאיר אברהם
קאלימאיר סוניה
קאלימאיר בן־ציון
קאלימאיר יוכבד

קאלימאיר נחום (נוניע)
קאלימאיר אשתו ומשפחתו

קלוגן יוסף

קליינמן ברל — אשתו והילדים

קליינמן אהרון
קליינמן מניה
קליינמן (2 ילדים)

קלוצמן וואלף
קלוצמן מרים
קלוצמן חיה
קלוצמן אליהו

קלוצמן ישראל
קלוצמן פריידה
קלוצמן (ילדים)

קגן צבי
קגן מרים לאה
קגן טובה
קגן איטה

קויפמן שלמה
קויפמן רייזיל
קויפמן אבא
קויפמן גיטל

קצ׳קא בנדט
קצ׳קא ישראל
קצ׳קא חיה מירל
קצ׳קא רחל
קצ׳קא פיגה
קצ׳קא עטיל

קצ׳קא משה
קצ׳קא מלכה
קצ׳קא פיגה
קצ׳קא חיה
קצ׳קא ריבה

קצ׳קא חיים־מיכאל
קצ׳קא מנוחה
קצ׳קא (ילד)

קלוץ ראובן
קלוץ פערל
קלוץ אברהם
קלוץ וויטיע
קלוץ חנה
קלוץ פערל
קלוץ מיכאל

קנטור מוניא
קנטור בילה־רחל
קנטור בוזי
קנטור טוביה
קנטור אשר
קנטור בתיה

קנטור אשר

קנטור פרומה
קנטור ברײנדיל
קנטור אברהם
קנטור מומע

קנטור פיפע
קנטור פייגה
קנטור 2 ילדים

קופייקיס שלמה
קופייקיס פרידה
קופייקיס מרדכי
קופייקיס צירל

קומריבקא מאיר (שוטר בגיטו)
קומריבקא רבקה — למשפחת
בריזמן חיים

ר.

רוזנבוים יונה
רוזנבוים שיינה
רוזנבוים אודיה
רוזנבוים איטה

רוזנבלט בריינדיל
רוזנבלט מאיר
רוזנבלט גוטע רחל

רידנר פריידה
רידנער שלמה
רידנר בת־שבע
רידנר צבי
רידנר משה

רבר משה
רבר יהודית

רייזברג רבקה
רייזברג בבה

רוטשניידר שמואל
רוטשניידר מנוחה
רוטשניידר דייטיל
רוטשניידר עטיל

רזניק לאה
רזניק צבי
רזניק צ'שה
רזניק גנסיה
רזניק מרדכי
רזניק משה

רזניק יעקב
רזניק בילה
רזניק בילה
רזניק פרידל

רזניק אשר־יצחק
רזניק ז'ניה
רזניק רייזיל

רוזנשטין ציזיע
רוזנשטין זאב
רוזנשטין מליה
רוזנשטין צבי
רוזנשטין איטה
רוזנשטין צבי
רוזנשטין יעקב
רוזנשטין לאה
רוזנשטין אשר

למשפ' רוזנשטין — שם משפ'
לא ידוע
יוסף
מרים
אשר

רודמן משה

רודמן סוניה
רודמן יעקב
רודמן יוסף

רוזנבלט ברל
רוזנבלט עטל — לבית פרליוק
רוזנבלט מניה

רוזנבלט יעקב
רוזנבלט גיסיה
רוזנבלט נחמה

רוזנבלט אליהו
רוזנבלט פייגל
רוזנבלט (2 ילדים)

רוזנבלט אברהם
רוזנבלט ריקל
רוזנבלט (ילד)

רוזנבלט בריינדל

רוזנבלט זאב
רוזנבלט אברהם
רוזנבלט משה
רוזנבלט חיה
רוזנבלט סוסיל
רוזנבלט רבקה

רוזנבלט צבי
רוזנבלט גיטל

ש.

שובקס יוסף
שובקס מכלה
שובקס (2 ילדים)

שיסל ז'ניא — המורה

שפירא יוסף
שפירא סוסל
שפירא לוניה
שפירא ז׳ניה
שפירא אשר
שפירא דובא

שמירגולד אברהם
שמירגולד בריינדיל

שטיוול אבא
שטיוול לאה
שטיוול שרה
שטיוול לוה
שיטוול חיים
שטיוול ברוך
שטיוול חנה
שטיוול (ילדה)

שנריק משה
שנריק רחל
שנריק איטה

שנריק שמשון
שנריק שרה

שנריק יעקב
שנריק — אשתו ובתו

שנריק שמואל ואשתו

שנריק אהרון
שנריק פייגה
שנריק פייסי

שנריק בתיה — בעלה דוד

שנריק מנדיל — אשתו ומשפ׳

שנריק סאניא ומשפחתו

שינמן אדלה
שינמן (ילד אחד)

שיינמן חיה

שטיין בתיה
שטיין צבי
שטיין רייזל

שטיין שלמה ואשתו

שטיין מרדכי
שטיין ברכה

שנריק מרדכי
שנריק רבקה
שנריק אליעזר
שנריק ברוך
שנריק ברכה
שנריק זנביל
שנריק (ילד אחד)
שנריק מנדל

שור אברהם
שור בילה
שור (2 ילדים)

שצ׳רבטי אברהם
שצ׳רבטי חנה
שצ׳רבטי גיטל

שורצגורן משה
שורצגורן ברוך
שורצגורן גיטל
שורצגורן אסתר

שינדלהויז חיה
שינדלהויז יצחק
שינדלהויז שלמה
שינדלהויז שמואל
שינדלהויז משה
שינדלהויז גיטל

שינדלהויז אליהו
שינדלהויז אניה
שינדלהויז נונעק
שינדלהויז (ילד)

שאג יהושע
שאג חיה־גיטל
שאג חיים
שאג רחל

שמש יעקב
שמש צביה
שמש משה
שמש הילק

שינפלד אברהם (בן הרצל)
ואשתו
שינפלד אברהם
שינפלד פיגה
שינפלד יונה
שינפלד מנדיל

שינפלד ליפא
שינפלד בילה

שידליעצקי מאיר
שידליעצקי רחל
שידליעצקי רבקה

שורצמן אהרון
שורצמן גולדה
שורצמן שמואל
שורצמן הינדה
שורצמן דב
שורצמן טייביל
שורצמן פעסיא

שפנובר צבי
שפנובר רחל
שפנובר יעקב
שפנובר שינדיל

שפנובר אסתר־רחל
שפנובר אהרון
שפנובר פייגה
שפנובר עטיל
שפנובר מיכאל
שפנובר חנה
שפנובר אברהם
שפנובר פנחס
שפנובר פיגה
שפנובר (ילדים)

שפינקא מטיל (למשפ׳ אלסקה)
שפינקא צ׳רנילע

שטעפר חנה
שטעפר קוציע
שטעפר רחל
שטעפר רבקה
שטעפר גדליהו

שטעפר בן־ציון
שטעפר בלומה
שטעפר מינדל
שטעפר ברוך
שטעפר צביה

שטעפר צבי
שטעפר איטה

שטעפר (2 ילדים)

שטעפר יוסף
שטעפר אסתר
שטעפר רבקה

שטערנברג אליעזר
שטערנברג פייגע
שטערנברג יוכבד
שטערנברג ברינדיל
שטערנברג יצחק
שטערנברג זהבה

שטינשנידר יהושוע
שטינשנידר דבורה (למשפ׳
ציזיע רוזנשטין)
שטינשנידר (ילד)
שולדינר)פליטים מבילגריי)
שולדינר — אשה
שולדינר — ילדים
שולדינר פסיה (אמו)

שצרבטי אברהם
שצרבטי חנה

רשימת כל אנשי דרמן שנשמדו בגטו מיזוץ׳ בשנת 1942

פישביין חיים
פישביין בתיה־רבקה

בערענשטיין אשר
בערענשטיין העניקע
בערענשטיין לאה׳קא
בערענשטיין נאָטע
בערענשטיין ביילה
בערענשטיין בתיה

סודגאלטער באבע
סודגאלטער אברהם
סודגאלטער גיטעל
סודגאלטער ביילה
סודגאלטער ציפה

ראדוטמאן זייוויל
ראדוטמאן פייגה
ראדוטמאן בייבא
ראדוטמאן פריידילע

מיזאטש פיוויש
מיזאטש שרה־פייגה

פערעצמאן מאטיל

פערעצמאן סאני
פערעצמאן מאני
פערעצמאן רויזע

קנעפליער חיים
קניעפלער חסיה
קנעפליער־יעקב
קנעפליער גאדיל
קנעפליער זעליק
קנעפליער משה

געצענזאנן ברײנדל
געצענזאנן זלמן
געצענזאנן מינדל

בערענשטיין מאלי
בערענשטיין איטא
ילדה בלתי ידועה

געצענזאנן נטע
געצענזאנן מאניע
געצענזאנן שני ילדים

דראטווא ביילה
דראטווא רחל

התוכן

	מספר העמ'
בפתח הספר	3
מיזוץ' בבנינה ובכליונה — א. גילברג	5

תקופת השואה

במיזוץ' נצלתי ממות — מקס ולטפריינט	29
בגיטו, בעבודות כפיה וביערות — נ. קופיט	33
נערת היער — קיילה גולדברג־ציזין	54
זכרונות פון אַ פּאַרטיזאַן — ו. מנציוק	60
ה„יודנראט" במיזוץ' עמד על רמה אבל... — י. ברוינשטיין	90
קטעי זכרונות — מ. קשוק	95
בימי האימים ההם — אידה אייזנגרט־פליטר	98
המאבק לחיים — יונה אוליקר	104
דוד פליטר דערציילט	111
החלומות לא שוא ידברו — ברוך פליטר	123
אבא הציל את אמא ממוות — בנאום — א. ברז . . .	129
הפרטיזן איזיא וסרמן — א. בן־אוני	136

התנועה הציונית

רשמים וזכרונות על „השומר־הלאומי" — ליזה נמירובר	146
גורדוניה — ר. מלמד	149
גורדוניה במיזוץ' — יוסף בן גדליהו	152

מספר
העמ'

תנועת גורדוניה במיזוץ — מ. פלדמן 160
על תנועת בית"ר והנוער במיזוץ' — מ. פרלוק . . 163
הביתרי האלם — א. בן־אוני 171
הוראה וחנוך במיזוץ' — מ. פלדמן 173
לתולדות התנועה הרביזיוניסטית במיזוץ' — ארבי . . 175

זכרונות הווי ורשמים

ה־17 לספטמבר 1939 — ב. אשר . . . 179
אחת המשפחות במיזוץ' — שרה שהם־פלייש . 184
מיזוץ' מקום האושר שלי — ס. פונליק 186
מיזוץ' — עיירה של מכניסי אורחים — ש. ביבר־גוליק 187
רשמים, זכרונות והערכות — ר. מלמד . . 189
דרמן — ו. סודגלטר 193

פרקי הווי ופולקלור

פרקי הווי ופולקלור — מ. שיינפלד 195
דפים מיומני — י. ברז 203
כיצד עליתי ארצה — י שטיין 221
סגן אלוף — אלוף האספנים — א. בן־אוני 224
הרהורים על תקופת השואה — מ. פרליוק 229
אחרון יהודי מיזוץ' הגיע ארצה — ד. דרטבה . . . 233

סוף

